~~Come gentle study~~
~~Soother of my cares,~~
~~[illegible]ane [illegible]~~

C. SALLUSTII CRISPI
OPERA
Omnia, quæ extant,
INTERPRETATIONE
ET
NOTIS
ILLUSTRAVIT
DANIEL CRISPINUS
IN USUM
SERENISSIMI DELPHINI.

In HAC EDITIONE innumera prioris errata, diligentissimè animadversa, corriguntur.

LONDINI:
Typis M. BROWN.
Impensis S. BALLARD, J. F. & C. RIVINGTON, T. LONGMAN, B. LAW, W. & W. GINGER, W. STUART, H. GARDNER, J. BEW, W. GOLDSMITH, T. & G. WILKIE, SCATCHERD & WHITAKER, C. D. PIGUENIT, & C. STALKER.
MDCCXC.

AD

LECTOREM.

QUIS fuerit Crispus Sallustius, antè quàm tibi sisteretur, monendus esses, amice lector: Sed illud quia viri juxta docti & celebres egregiè præstiterunt, supervacaneum duximus eorum bene scripta recoquere: Adeòque ex illis, si lubet, autoris nostri & vitam & mores cognoveris. Aliud est, quod à nobis jure, meritòque expectes; quemnam, scilicet, ex hâc novâ Sallustii editione, fructum carpere possis. Institutum, totiusque operis designationem si spectes, nihil non sperare audeas: Nam, quod ante omnia monitum te volumus, non instinctu nostro, sed sapientissimi ducis Montauserii, serenissimi Delphini moderatoris jussu, consilioque, eximium, eo quo videbis ornatu, historicum tibi exhibemus. Ille, ut est omni humaniorum literarum elegantiâ excultus, ubi instituendo principi præpositus est, quonam potissimùm modo singuli autores facilè, feliciterque legerentur, cœpit cogitare: quæ lucem adderent legentium animis: quæ impedimentum inferrent: eaque omnia animadvertit, quæ non modò serenissimi Delphini, sed publica etiam studia juvare possent. Duæ sunt in legendis autoribus difficultates, quæ festinantibus & minus exercitatis negotium facessant: Prior quidem, quam facit ipse sermo & dictio; seu quæ ex linguâ & idiomate oritur: Alia verò, quæ rebus ipsis adscribitur; quas vel obiter illi in cursu orationis, vel tanquam abunde cognitas attigerunt; quâvis de causâ denique, non satis ad captum omnium, explicaverunt. Multam equidem, eamque maximè laudabilem operam in his solvendis difficultatibus collocaverunt hactenus viri eruditissimi: At suo loco, nec satis commodè visa

visa sunt posita quae illi caeteroquin optimè scripserunt. Eorum enim commentarios ubi inspicias, quae ad nudam vocum & phrasis pertinent significationem, aut peculiarem sermonis declarationem, ea cum ulteriori rerum enarratione commixta invenies: Ex quo oritur, ut, cùm aliquam ex his notis inspicere velis, non ea priùs occurrat, quàm in aliis, contra animi tui desiderium, tempus consumseris. Ne quid ejusmodi eveniret, egregiè providit vir prudentissimus. Namque interpretationem, quae ad vocum & sermonis facit explanationem, seorsum à notis, quae res ipsas evolvunt, proponendam decrevit: Nisi fortè, quandoque ad notas majores nonnullae circa dictionem difficultates essent retrahendae. Designavit insuper, quò omnia primo statim intuitu occurrerent, ut notis arithmeticis loca, ubi interpretatione opus esset, indicarentur; alphabeti autem literis, quae notas poscerent. Minuta verò haec sunt, quae primò delineantis animum occupaverunt. Aliud unâ & eâdem operâ ab ipso quaesitum est; ubertas, scilicet, & sermonis copia. Non enim tantùm in interpretatione suo quoque & naturali loco restituendas voluit partes orationis singulas; nominativum ante verbum, deinde accusativum, &c. sed synonyam, obscurarum vice praesertim, aliarum etiam vocum substituenda statuit: Ut sic tum sensus clarissimus appareat, tum verborum vis & propria significatio dijudicetur, abundantiaque inducatur: Quamquam ex poëtis hic fructus erit multò uberrimus. Restabat aliud nihil, nisi tam utili, tamque laudabili consilio manum admovere. Rem verò ipsam, ut videtur, in se recepit gratus bonarum literarum genius: Nam à quo incaepto retraherè impensam maximam quivis credidisset, ei rei ne minimum quidem obtulit impedimentum. Nimirum in ea tempora incidimus, quibus regum munificentissimus, hominumque oculatissimus, imperium obtinet. Cùm ergo dux illustrissimus Montauserius ad honoris summum fastigium sublatus, lectusque inter proceres fide ac sapientiâ praecellentes, quos magno numero hodie praesertim habet alma Gallia, regiae Delphini institutioni incumberet, ea perficienda curavit, quae ante cogitaverat: Studiosissimè apud omnes literatos, intra & extra regni fines, requirendos jussit, viros instituti sui administros; quos beneficentiâ, & omni favore clientes suos fecit. Quantùm de bonis literis, literatisque, toto denique Musarum choro meruerit, qui omnes, quotquot habemus Latinae linguae autores, eo, quo praescripsit modo, castigandos & enarrandos

randos procuravit, non ego, in hâc infantiâ, ſed quibuſcumque bonorum omnium non fuerit innata turpis adverſatio, omnes prædicabunt. Jam nihil opus erit vernaculis iſtis, & quotannis ferè renovandis interpretationibus, quæ vix ſatis unquam autoris ſenſum & ſcopum aſſequuntur; ſemper ab ejus ratione, modoque recedunt. Quiſquis in Latinæ linguæ cognoſcendis principiis operam ſuam per ſex menſes adhibere voluerit, is poſtea ſolus magnam illam virtutis altricem, veterem Romam dico, poterit perluſtrare; tutuſque venerandorum ejus ſepultorum manes in auxilium & conſilium evocare. Utinam verò, quod reliquum eſt, tam multis commoditatibus culpâ noſtrâ nihil detractum fuerit. Socordiâ non evenerit profectò: Quæ autem per imperitiam turbata fuerint, ea ut humanitate tuâ excuſare velis, lector benevole, oramus. Quòd ſi illuſtriſſimus Condomienſis *epiſcopus ex aſſiduis, quibus, in erudiendo principe, detinetur curis, ad hæc levia animum demittere potuiſſet; aut nobiliſſimo Huetio in earundem curarum partem aſcito, quâ benevolentiâ laborantibus nobis nonnunquam ſubvenit, eadem totum opus ad examen ſuum revocare licuiſſet, aliquid certè promovendis ſtudiis utilius excudere potuiſſemus. Quod nobis, qui priores in hanc arenam deſcendimus, quoniam fortuna melior invidit, ſi quid in hoc quaſi præludio peccaverimus, aliorum, qui idem decurrunt ſtadium, diligentiâ ſarcietur. Multa dicenda ſuperesſent, ut quibuſdam hominibus, quos nominare nihil attinet, non tam ſatisfaceremus, quod nemo natus fecerit, quàm reſponderemus: At, quietem noſtram qui nihil turbaverunt, illis multò meliùs erit quietam mentem bonâ prece deprecari. Quomodocumque errata noſtra patefecerint, niſi fortè etiam illis, apud Superos ſemper commorantibus, indignum videbitur ad tam vilia ſeſe demittere, lubentiſſimo animo corrigemus. Tu modò, id quod res eſt, cogita, candide lector, nos maximo ſtudio eniſos eſſe, ut autorem noſtrum in perfacili cognitione poneremus. Hinc inde, indiſcriminatim, quæcumque ad hunc ſcopum ducere credidimus, ſecuri deſumſimus: Neque eò minimùm cujuſquam ſcriptoris laudi gloriæve detractum voluimus, quòd, utenda quæ illi in lucem ediderunt, ea nos ex illorum benignitate hauſerimus. Ita verò agere ſatiùs fore viſum eſt, quàm, ut illi factitârunt, ſingula ſuis autoribus attribuere. Nam, ut taceam quod prolixæ eſt iſtud quandoque diſquiſitionis, nullius, aut certè minimæ utilitatis;*

pronum est, eâ diligentiâ, in eam, quam maximè vitaveris, incidere vituperationem: Quippe quem statim malevoli furem appellaverint, si quid, quod tute bene annotaveris, alii, quos quidem nunquam videris, ante te observaverint. Tentavimus siquidem ex proprio censu nonnulla tibi eruere, lector; exinde tamen laudem nullam aucupamur. Minima sunt, quæ, tu nisi, pro tuâ æquitate, ex bonâ nostrâ voluntate metitus fueris, vix tantilli esse pretii confitemur. Fructum verò, magnamque laboris nostri mercedem, qui nos stimulavit, aculeum, benefaciendi studium, nobis duximus: Ut jam, si quid ad te perveniat compendii, voluptati nostræ accedat cumulus. Diu verò multùmque vale.

PETRUS

PETRUS CRINITUS

DE

HISTORICIS

AC

ORATORIBUS LATINIS.

CRISPUS Salluſtius Amiterni natus traditur, in agro Sabino, quo anno Athenienſium urbs à L. Sullâ devicta, atque vaſtata eſt, ut Romani annales referunt; ex nobili Salluſtiorum familiâ ortus eſt, quæ diu in ſecundo ordine dignitatem ſervavit, idemque in urbe educatus creditur, & à teneris annis operam ac ſtudium impendiſſe optimis diſciplinis: ſed cùm in ea tempora incidiſſet, quibus corrupti civium mores variis partibus atque factionibus forent, neque virtuti præmia, aut bonis ingeniis adeſſent, in tam depravatâ civitate, quod idem Salluſtius fatetur, victum ejus ingenium voluptatibus, facilè ſuccubuit. Itaque cùm ad remp. pro ætate foret delatus, propter civium improbitatem & factiones, multa adverſa pertulit: nam tum præcipuè Sullanis partibus infecta civitas æſtuabat. Conſtat ex veterum commentariis, Salluſtium ipſum ingenio fuiſſe acri, & in ſtudiis literarum accurato, tum maximè in ſcribendâ hiſtoriâ. Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philologum ſe appellavit, & ab eo edoctus eſt de ratione rectè ſcribendi; ut à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Aſinium quoque Pollionem ſcribit ab eodem Prætextato eruditum, atque inſtructum; maximè autem M. Catonis ſtudioſus fuit: ex cujus commentariis verba excerpſit, & velut breviarium ad uſum proprium habuit: quod Octavius quoque Aug. in epiſtolâ ad M. Antonium, refert; in quâ ipſum Antonium, ceu inſanientem increpat, quòd ea ſcribere vellet, quæ mirentur potiùs homines, quàm quæ intelligant. Sed interim ad Salluſtii commentarios. Hiſtoriam compoſuit de L. Catilinæ conjuratione contra R. Senatum, & item de bello Jugurthæ, qui Numidiæ

rex factus, diu contra Romanos strenuè rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, ut de Mario & Sullâ, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem; quod opus libris aliquot à Sallustio absolutum traditur; & adhuc supersunt quædam, veluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Sallustii diligentia in historiâ describendâ, atque gravitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptum sit, eum regionem adiisse, ac maximâ solertiâ perlustrâsse, quò majore fide atque officio veritatem exploraret. Avienus certè Rufus plurimùm Sallustii diligentiam, atque studium commendavit: sed & Gellius, vir Romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habebatur, ita de Sallustii oratione differit: *Elegantia,* inquit, *Sallustii, verborumque facundia, & novandi studium, cum multâ prosus invidiâ fuit; plures non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare, in quibus plura inscitè, aut malignè vellicant*; quin & hunc proprietatis servantissimum vocat. Titus autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Annæo Senecâ scribitur, ut quædam ex historiâ Thucydidis translata, & eleganter assumta, velut depravata, & corrupta illi objecerit, idque ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, ut Aurellius Fuscus dicebat, verum putavit se faciliùs Sallustium vincere, si priùs Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quò Sallustii scripta reprehenderet, quòd in iis nimiâ quadam affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius vero Quintilianus, vir maturo & gravi judicio, asseruit, oratione Sallustii, atque brevitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud vacuas & eruditas aures; neque veritus est idem Fabius, Thucydidi, in scribendâ historiâ apud Græcos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti T. Livium Herodoto: quo factum est, ut cùm plures voluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minimè sint assecuti. Est enim ejus oratio tam absoluta, tam casta, tam innocens, ut meritò ab eruditis divina brevitas censeatur: nam & Arruntius, qui belli Punici historiam scripsit, Sallustio tantùm concessit, ut ejus orationem maximo studio sequeretur; quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consuevisse Sallustium magno labore ac studio scribere, ut nihil non absolutum, atque perfectum videri posset; quod ex ipsâ lectione facilè colligitur. Amicos in primis doctrinâ, & ingenio nobiles habuit, ut Cornelium Nepotem, Messalam, & Nigidium Figulum, qui periisse in exsilio traditur; Julium præterea Cæsarem magno studio dilexit, à quo etiam, ut creditur, dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum, Pompeii libertum, satyras contra Sallustium composuisse, eumque mordaci & virulento carmine lacerâsse, ut qui lurconem illum, popinonemque, & nebulonem, ac lustrurum appellârit, tum vitâ, scriptisque monstrosum, ac M. Catonis verborum furem ineruditissimum: quod ipsum non aliâ ratione à Lenæo factum creditur, quàm ut studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret: quem virum Sallustius ore improbo, animo autem inverecundo esse scripserat: itaque mirandum non est, si tam acerbè, atque satyricè libertus Lenæus contra Sallustium aciem styli exacuit. Quantum odii, atque inimicitiæ, inter hunc & M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quod utriusque violentæ, atque acerrimæ orationes ita demonstrant: ut neuter videri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri malè diceret. Quâ in re non sunt multa referenda, cùm ex Hieronymi Fabii autoritate constet, eos homines longè aberrâsse, qui confictas magis orationes ab aliis, quàm à Sallustio

Vide Pag. 157. *ad Notam* c.

lustio & Cicerone habitas crediderint. Et sanè tam corruptis moribus Sallustius, ingenio tam proclivi ad luxum fuit, ut paternam domum, vivente adhuc patre, turpissimâ ratione venalem haberet, quod illi inter alia vitia à M. Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisque cæsum, ac datâ pecuniâ dimissum, quâ ratione factum est, ut M. Cicero appellare illum non dubitaverit, mensarum assèclam, cubiculorum pellicem & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturæ, & tribunatûs honorem assecutus est, sed nullâ quidem laude, aut commendatione, adeò lubidine magìs, quàm ratione; & publicè & privatim vixit: nam & ad judicum subsellia abstractus, fortunâ extremâ (ut inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici eâ de causa senatu ejectum fuisse à censoribus, quòd ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio & favore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ inferioris, ex quâ dives factus, cùm in urbem rediret, pretiosissimos hortos in regione ad Malum Punicum comparavit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi objiciuntur. Neque desunt qui scribunt Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam, Sallustio nupsisse; ac deinceps Messalæ Corvino, viro in eloquentiâ clarissimo: quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios: nam & Cneus à M. Tullio celebratur, in Sallustiorum familiâ insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maximè familiaris; quod ex iis epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit: quâ in re imprudenter quidam decepti sunt, cùm Sallustii Empedoclea ignorarent; ut alibi demonstravi. Sunt qui tradunt, ad annum secundum & LX eum vixisse, & in patriâ annis aliquot pòst obiisse: quod ex veterum commentariis colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, ut multi testantur,

Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romanâ primus in historiâ.

Gerardus

Gerardus Johannes Vossius

DE

HISTORICIS LATINIS.

C. Salluſtius Criſpus natus Olympiad. CLXXIII. an. III. quem ad annum Anonymus ἐν Ὀλυμπιάδων ἀναγραφῇ hæc annotat: Σύλλας τὰς Ἀθήνας ἐξεπολιόρκησε μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος· Κρίσπος Σαλούστιος ἱστοριόγραφος ἐγεννήθη. *Sylla Athenas expugnat ſecundo menſe hiberno. Criſpus Salluſtius hiſtoricus naſcitur.* Is eſt annus Urbis conditæ IↃCLXVIII, Ubi videmus Græcos ſcribere Σαλούστιος. Et ſanè itidem in Mss. meis, & antiquioribus editionibus, vocatur Salluſtius. Sed ſcribendum *Salluſtius* gemino LL. quomodo legitur in aliis Mss. & lapidibus. Marmor effoſſum juxta rudera Salluſtianæ domus:

M. AURELIUS PACORUS
ET M. COCCEIUS STRATOCLES
EDITUI VENERIS HORTORUM
SALLUSTIANORUM BASEM CUM
PAVIMENTO MARMORATO
DIANÆ.
D. D.

Neque aliter lapis alius, cujus vide ſis inſcriptionem apud Aldum de Orthographiâ. Natus autem eſt Amiterni in Sabinis, anno uno poſt natum Veronæ Catullum, ut notat Euſebius ad annum MDCCCCXXXI: quadriennio autem ante bellum obiît Actiacum, ut idem ſcribit ad annum MDCCCCLXXX. doctiſſimus Hieronymus Wolfius putabat, nomen ejus ſimplici L. ſcribi oportere, quia vel à ſale ſit, vel ſalute. Sed ἔτυμον utrumque eſt incertum. Et cur non à ſale geminato LL. æquè eſſe poſſit, ac ab eodem venit *ſallo*, unde *ſallitus*, pro ſalſo? Quare puto, non recedendum eſſe à libris antiquis, atque inſcriptionibus, in quibus L. geminatur. Tribunus plebis erat, quo anno Clodius à Milone occiſus fuit, puta anno IↃCCII, quo Cn. Pompeius Magnus, compluribus menſibus conſul ſine collegâ fuit. Tribunatû eo, quem nullâ cum laude geſſit, ut Ciceroni, ita & Miloni, infeſtus admodum erat: idque quia in Fauſtæ, L. Syllæ filiæ, adulterio deprehenſus, virgis à Milone eſſet cæſus, nec niſi pecuniâ datâ dimiſſus. Nempe iſtud in cauſſâ eſt, cur Clodianis ſemper ſtuduerit adverſus Milonem. Vide Pedianum, Gellium, Servium, Horatii interpretes: item orationem ſub Ciceronis nomine jam Auguſtæo, vel Tiberii ævo, editam. Ex quibus etiam diſcimus, ob adulteria ac ſtupra ſenatu fuiſſe motum ab Appio Claudio Pulchro, & L. Calpurnio Piſone Cæſonio coſſ. nempe anno Urbis IↃCCIII, ſive juxta alios IↃCCIV. quo conſules erant L. Æmilius Paulus & C. Claudius Marcellus. Ejus è Senatu ejectionis meminit & Dio lib. XL. Ac ne alium Salluſtium ſignari putes, clarè ait id contigiſſe;

tigisse; Σαλεςίῳ, τῷ τὴν ἱςορίαν συγγράψαντι. Eo anno Milo exulabat: unde consequitur, quod à Milone Tribuno pl. virgis cæsum dicebamus, id antea contigisse; non eopse anno, ut vir eruditus putabat. Etiam discimus iisdem ex Scriptionibus, à C. Julio Cæsare, rerum potito, dignitatem Senatoriam recuperâsse, quæstoremque factum, & postea etiam præturam obtinuisse. Præturæ mentionem quoque invenio apud Hirtium penè initio libri de bello Africano: *Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Circinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.* Item apud Dionem lib. XLII. de hoc ipso legas: Στρατηγὸς γὰρ ἐπὶ ετῷ τὴν βȣλὴν ἀναλαβεῖν ἀποδέδεικτο. Narrat ibidem, ut cum in Campania Cæsaris milites, quos in Africam præmittere statuerat, seditionem concitâssent; ac Sallustius prætor Romam contenderet, quò Cæsarem hujus rei faceret certiorem: propemodum fuerit occisus à compluribus militum, qui eum insequebantur, nec cuiquam parcebant, imò duos etiam senatores occiderant. Apud eundem lib. XLIII. refertur, ut Cæsar Numidiæ præfecerit Sallustium; ille autem provinciam expilaverit: ac à Cæsare quidem fuerit absolutus; sed infamiam non effugerit; quòd qui in historia acerbus esset alienorum castigator, turpiter ipse in hoc munere se dedisset. Ex hâc autem prædâ Numidicâ ita ditatus fuit, ut in Quirinali monte forum emeret, quod Sallustii vocatur, ubi nunc ædes S. Susannæ; item hortos, qui hodieque Sallustiani nominantur. Hæc ostendunt, vitam ejus laudari à nemine posse. Nempe omnis ejus gloria à præclaris scriptis proficiscitur. Sed vix ejus quicquam integrè ad nos pervenit, præter bellum Jugurthinum & Catilinarium: Ita vulgò inscribuntur. Sed posterior genuina inscriptio, DE CONJURATIONE CATILINARIA. Testis Sallustius ipse his verbis: *Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissimè potero, paucis absolvam.* At ex nobili historiarum opere, quo imprimis historici principis nomen meruit, nihil habemus præter quatuor oratiunculas, epistolas duas, & lacera aliquot fragmenta, quæ ex grammaticis antiquis, atque aliis scriptoribus, collecta sunt. Duæ verò ad Cæsarem orationes, ut vocant, de Rep. ordinandà, utrum Sallustii sint, non convenit inter eruditos. Carrio Sallustio abjudicat; & pro illo est, quòd veterum nemo, qui tantopere gaudent Sallustium ad partes advocare, inde aliquid depromat. Dissentit autem Douza, cui favent libri vett. & dictio ipsa, quæ, quicquid dicat Carrio, planè Sallustium redolet. Sin genuinæ non sint, negari tamen non possit, valde esse antiquas, & quidem Juliani, aut Augustæi ævi: saltem non infra Flavianum. Sed genuinas esse arbitror, non tamen ut orationes esse putem, sed epistolas duntaxat. Nam posterioris auctor bis ait, se illa scribere, ac disertim literas appellat. Planèque verisimile est, missas esse ad Cæsarem, cùm in Hispanias contra Petreium & Afranium proficisceretur: quemadmodum jamdudum Ciacconius observavit. Illa verò in Ciceronem oratio, etsi a Fabio quoque tanquam Sallustii laudetur: tamen, quod res indicat, omnino est alicujus declamatoris: credo Porcii Latronis, vel alterius alicujus, ex illis, quos nominat M. Seneca in Suasoriis, & Controversiis. Fidem ejus valde commendant antiqui. Nam *certissimus auctor* dicitur Vibio Sequestri de Fluminibus. Item Hieronymo libro de locis Hebraicis, & exinde Isidoro lib. XIII. cap. xxi. Ad hæc *nobilitatæ veritatis historicus* nuncupatur ab Augustino, lib. I. de Civitate Dei, cap. v. Avienus etiam in descriptione oræ maritimæ, dicit omnia illius dicta esse *prejudicatæ auctoritatis*, appellat quoque *expressorem efficacem styli & veritatis.* Objectant adversus ea aliqui, quòd, pravo lo-

lignis

liginis ſucco, pleraque ad Ciceronis laudem pertinentia, quæ apud alios legere ſit, prætererit. Verùm ea potiùs neglexiſſe ego arbitror, vel ut falſa, vel ut incerta planè, vel ut exigua ac minuta. Quod ad dictionem Salluſtii attinet, omnes antiqui judicant, brevem ac nervoſam eſſe, & Thucydideæ æmulam. Sanè ſcriptor eſt planè Atticus, quâ laude Demoſtheni propior eſt, quàm Cicero ipſe; ut bene cenſet Turnebus in Adverſariis ſuis. Sed ut Thucydidem non omnes probârunt, ita nec Salluſtii dictio omnibus probabatur. Nam Aſinius Pollio damnabat eam, tanquam obſcuram, & in tranſlationibus audacem: ut Tranquillus auctor eſt, lib. de claris grammaticis in Philologi vitâ. Imprimis verò reprehendi ſolet, quòd antiqua verba ex Catonis Originibus excerperet: cujus rei meminêre Auguſtus apud Tranquillum in ejuſce Cæſaris vitâ, idemque Tranquillus, lib. de claris grammaticis in vitâ Lenæi, & Fabius ex antiquo epigrammate, lib. VIII. cap. iii. Sed hæc impedire non potuêre, quò minùs à Tacito (at quanto viro! *rerum Romanorum florentiſſimus auctor*, lib. III. Hiſtoriarum diceretur. Imò juxta Martialem lib. XIV. *Criſpus Romanâ primus in hiſtoriâ* eſt. Auguſtino quoque lib. de vitâ beatâ, vocatur *electiſſimus penſator verborum*. Imò Græci ipſi ejus hiſtorias tanti fecêre, ut eas verterit Zenobius, ſophiſta is, qui Romæ docuit ſub Adriano Cæſare; quique epitomen proverbiorum Didymi, & Tarrhæi ſcripſit: ut teſtis eſt Suidas in Ζηνόβιος. Atque inde eſt, quòd Salluſtii quoque meminit Stephanus in Ἄζιλις. Utinam verò extaret Aſper Grammaticus, Salluſtii interpres, teſte Hieronymo. Quædam ex eo citat Soſipater. Joannes Baptiſta Pius annotationum poſteriorum cap. LXXXIV. citat antiquum auctorem, qui vitam Salluſtii ſcripſit. Eum non vidi. Sed ſcito vitam Salluſtii è veteribus reliquiſſe Aſconium Pedianum: ut cognoſcere eſt ex Acrone, ad Horat. Sat. 2. lib. I. E junioribus idem conati Pomponius Lætus, & Petrus Crinitus. Sed his fides habenda, quatenùs veterum ſcrinia compilârunt. Cave autem cum Salluſtio hoc confundas Criſpum Salluſtium, ad quem in odis ſcribit Horatius, hiſtorici hujus ſororis filium, Auguſti amicum, de quo Seneca, lib. I. de Clementiâ, & Tacitus, lib. II. & III. annal. A quo & metallum quoddam Salluſtianum eſſe dictum, Plinius auctor eſt, lib. xxxiv. cap. ii.

VETERUM SCRIPTORUM,

Et nonnullorum recentiorum de Salluſtio Judicia & Teſtimonia.

AUGUSTUS CÆSAR.

Suetonius, in vitâ Auguſti.

TUque dubitas Cimberne Annius, an Verrius Flaccus imitandi ſint tibi? ita, ut verbis, quæ Criſpus Salluſtius excerpſit ex Catonis Originibus, utaris, an potiùs Aſiaticorum oratorum inanibus ſententiis, verborum volubilitas in noſtrum ſermonem transferenda?

Velleius Paterculus, Hiſt. lib. 2.

Æmulus Thucydidis Salluſtius.

Penè ſtulta eſt inhærentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maximè noſtra ævi eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriuſque, & conſecutus Salluſtium Livius, Tibulluſque & Naſo, perfectiſſimi in formâ operis; nam virorum ut magna admiratio, ita cenſura difficilis eſt.

Horatius, ſerm. lib. 1. ſat. 2.

Libertinarum dico: Salluſtius in quas
Non minùs inſanit, quàm qui mœchatur——

Aſconius Pedianus.

Fertur Salluſtius tanto ardore inſaniviſſe in libertinas, quanto mœchus in matronas: quod cùm illi in ſenatu à cenſoribus objectum eſſet, reſpondit, ſe non matronarum ſectatorem eſſe: quare ex ſenatu ejectus eſt, quod ipſe excuſat, in Catilinæ bello.
Hæc vetus interpres Horatii.

Seneca Rhetor. Decl. lib. 3.

Orationes Salluſtii in honorem hiſtoriarum legantur.

Seneca Philoſophus, Epiſt. 114.

Salluſtio vigente, amputatæ ſententiæ, & verba ante expectatum cadentia & obſcura brevitas fuêre pro cultu. Arruntius vir raræ frugalitatis, qui hiſtorias belli Punici ſcripſit, fuit Salluſtianus, & in illud genus nitens.

Et ibidem.

Quæ apud Salluſtium rara fuerunt, apud Arruntium crebra ſunt, & penè continua: nec ſine causâ; ille enim in hæc incidebat, at hic illa quærebat;

Et lib. 9. Deci 1. & Controverſ. 25. lib. 5.

Cum ſit præcipua in Thucydide virtus, brevitas; hâc eum Salluſtius vicit, & in ſuis illum caſtris cecîdit. Nam in ſententiâ Græca tam brevi, quam ſalvo ſenſu detrahas vocem aliquam, conſtabit ſenſus, etiamſi non æquè comtus, attamen integer: at ex Salluſtii ſententiâ nihil demi ſenſus detrimentò poteſt. Titus autem Livius tam iniquus Salluſtio fuit, ut hanc ipſam ſententiam, & tamquam tranſlatam, & tamquam corruptam, dum tranſferretur, objiceret Salluſtio: nec amore Thucydidis facit, ut illum præferat; ſed laudat quem non timet: & facilius putat poſſe à ſe Salluſtium vinci, ſi ante à Thucydide vincatur.

Martialis, lib. 14.

Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Criſpus Romanâ primus in Hiſtoriâ.

Quin-

Quintilianus, lib. 2. cap. 5.

Livius à pueris magis legendus, quàm Salluſtius, & hic hiſtoriæ majoris eſt auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus ſit.

Et lib. 3. cap. 10.

Criſpus Salluſtius in bello Jugurthino & Catilinario nihil ad hiſtoriam pertinentibus principiis orſus eſt.

Et lib. 4. cap. 2.

Vitanda illa Salluſtiana, quamquam in ipſo virtutis locum obtinet, brevitas, & abruptum ſermonis genus: quod otioſum fortaſſe lectorem minùs fallit, audientem tranſolvat, nec, dum repetatur, expectat.

Et lib. 8. cap. 3.

Nec minùs noto Salluſtius epigrammate inceſſitur;

Et verba antiqui multùm furate Catonis,
Criſpe Jugurthinæ conditor hiſtoriæ.

Et lib. 9. cap. 3.

Ex Græco tranſlata Salluſtii plurima.

Et lib. 10. cap. 3.

Neque illa Salluſtiana brevitas, quâ nihil apud aures vacuas atque eruditas poteſt eſſe perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem & ſæpius ineruditum captanda nobis eſt: neque illa Livii lactea ubertas docebit ſatis eum, qui non ſpeciem expoſitionis, ſed fidem quærit.

Et ibidem.

At non hiſtoriâ ceſſerit Græcis: nec Thucydidi opponere Salluſtium verear: nec indignetur Herodotus æquari ſibi T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clariſſimique candoris; tum in concionibus, ſupra quam narrari poteſt, eloquentem: ita dicuntur omnia tum rebus tum perſonis accommodata: ſed affectus quidem, præcipuè eos qui ſunt dulciores ut parciſſimè dicam, nemo hiſtoricorum commendavit magìs: ideoque immortalem illam Salluſtii velocitatem diverſis virtutibus conſecutus eſt; nam mihi egregiè dixiſſe videtur Servilius Nonianus, pares eos magìs quàm ſimiles.

Et ibidem.

Atticis præciſis concluſionibus obſcuri, Salluſtium atque Thucydidem ſuperant: triſtes ac jejuni Pollionem æmulantur; otioſi & ſupini, ſi quid modò longiùs circumduxerunt, jurant Ciceronem ita locuturum fuiſſe.

Et lib. 11. cap. 3.

Sanè manifeſtus eſt Salluſtii ex ipſo opere labor.

Statius Papinius, lib. 4.

Sed tuas artes puer antè diſcat:
Omne qui mundi ſenium remenſus,
Orſa Salluſti brevis, & Timavi
Reddis alumnum.

Cornelius Tacitus, Hiſt. lib. 3.

C. Salluſtius rerum Romanarum florentiſſimus auctor.

Juſtinus, Hiſt. lib. 38.

Pompeius Trogus in Livio & Salluſtio reprehendit, quòd conciones directas, ac orationes operi ſuo inſerendo hiſtoriæ modum exceſſerint.

Au. Gellius, lib. 1. cap. 15. Noct. Attic.

Salluſtius novator verborum.

Et lib. 3. cap. 1.

Salluſtius vel ſubtiliſſimus brevitatis artifex.

Et lib. 4. cap. 15.

Elegantia orationis Salluſtii, verborumque facundia & novandi ſtudium cum multâ prorſus invidiâ fuit, multique non mediocri ingenio viri conati ſunt reprehendere pleraque & obtrectare, in quibus plura inſcitè aut malignè vellicant: nonnulla tamen videre poſſunt non indigna reprehenſione.

Et

Et lib. 10. *cap.* 20.

Salluſtius proprietatis in verbis retinentiſſimus conſuetudini conceſſit.

Et lib. eod. cap. 26.

Aſinio Pollioni in quadâm epiſtolâ, quam ad Plancum ſcripſit, & quibuſdam aliis C. Salluſtio iniquis, dignum notâ viſum eſt, quòd, &c.

Et lib. 17. *cap.* 18.

M. Varro in literis atque vitâ, fide homo multâ, & gravis, in libro quem inſcripſit, *Pius*, aut, *De Pace*, C. Salluſtium ſcriptorem ſeriæ illius & ſeveræ orationis, in cujus hiſtoriâ notiones cenſorias fieri atque exerceri videmus, in adultero deprehenſum ab Annio Milone loris bene cæſum dicit, &, cùm dediſſet pecuniam, dimiſſum.

Suetonius, de Claris Grammaticis : de Philologo.

Aſinius Pollio librum ſcripſit, in quo Salluſtii ſcripta reprehendit, ut nimiâ verborum affectatione oblita.

Et ibidem.

Philologus coluit familiariſſimè C. Salluſtium, & eo defuncto Aſinium Pollionem, quos hiſtoriam componere aggreſſos, alterum breviario rerum Romanorum, ex quibus quas vellet eligeret, inſtruxit; alterum præceptis de ratione dicendi : quò magìs miror Aſinium Pollionem crediſſe, antiqua eum verba & figuras ſolitum eſſe colligere Salluſtio, cûm ſciat eum ſibi nihil aliud ſuadere, quàm ut noto, civilique, & proprio ſermone utatur, viteturque maximè obſcuritatem Salluſtii, & audaciam in tranſlationibus.

Et de Lenæo.

Lenæus tanto amore erga patroni (Pompeii) memoriam exſtitit, ut Salluſtium hiſtoricum, quòd eum oris improbi, animo inverecundo, ſcripſiſſet, acerbiſſimè ſatira laceraverit, luſtrurum, & lurconem, & nebulonem, popinonemque appellans, & vitâ ſcriptiſque monſtroſum, præterea priſcorum Catoniſque verborum ineruditiſſimum furem.

Macrobius, Sat. 3. *cap.* 15.

Salluſtius graviſſimus alienæ luxuriæ objurgator & cenſor.

Et lib. 5. *cap.* 1.

Quatuor ſunt genera dicendi : copioſum ; in quo Cicero dominatur : breve ; in quo Salluſtius regnat : ſiccum ; quod Frontoni adſcribitur : pingue & floridum ; in quo Plinius Secundus quondam ; & nunc, nullo veterum minor, noſter Symmachus luxuriatur.

Symmachus, lib. 5. *Epiſt.* 66.

Interea recuſo ſententiam, quæ rem venaticam ſervile dicit officium. Statuerit hoc ſcriptor ſtilo tantùm probandus ; nam morum ejus damna non ſinunt, ut ab illo agendæ vitæ petatur auctoritas.

Auſonius, in Protreptico.

Jam facinus, Catilina, tuum, Lepidique tumultum,
Ab Lepido & Catulo jam res & tempora Romæ,
Orſus, bis ſenos ſeriem connecto per annos :
Jam lego civili miſtum Mavorte duellum,
Movit quod ſocio Sertorius exſul Ibero.

Sidonius Apollinaris, in Panegyri Athemii Auguſti.

Quâ Criſpus brevitate placet, quo pondere Varro,
Quo genio Plautus, quo flumine Quintilianus,
Quâ pompâ Tacitus, nunquam ſine laude loquendus.

Et in Panegyri Narbonenſi :

Et te multimodâ ſatis verendum
Scriptorem numeroſitate, Varro :
Et te qui brevitate, Criſpe, polles :
Et qui pro ingenio fluente, nulli,
Corneli Tacite, es tacendus ori.

Apuleius,

JUDICIA ET TESTIMONIA.

Apuleius, in Apologiâ.

Neque Cato gravitatem requirit, neque *Lælius* levitatem, neque Gracchus impetum, nec Cæſar calorem, nec Hortenſius diſtributionem, nec Calvus argutias, nec parcimoniam Salluſtius, nec opulentiam Cicero.

Feſtus Avienus, in Orâ Maritimâ.

Interrogâſti, ſi tenes, Mæotici
Situs quis eſſet æquoris: Salluſtium
Nôram id dediſſe, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier
Non abnuebam: ad ejus igitur inclytam
Deſcriptionem (quâ locorum formulam
Imaginemque, expreſſor efficax ſtyli
Et veritatis, pene in obtutus dedit
Lepore linguæ) multa rerum junximus.

Vibius Sequeſter: lib. de fluminibus.

Salluſtius auctor certiſſimus.

Marius Victorinus, in librum Cic. de inveneione.

Hiſtoria & brevis eſſe debet in expoſitione, & aperta & probabilis, ut Salluſtius ſibi omnis in Catilinâ tribuit.

Spartianus, in D. Hadriano.

Amavit *(Hadrianus)* genus dicendi vetuſtum, controverſias declamavit, Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Salluſtium Cælio prætulit; eâdemque jactatione de Homero ac Platone judicavit.

Vopiſcus in Aureliano.

Nemo ſcriptorum, quantùm ad hiſtoriam pertinet non eſt aliquid mentitus, in quo Livius, in quo Salluſtius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifeſtis erroribus convincerentur.

Et in Probo.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Salluſtios, Livios, Tacitos, Trogos, atque omnes diſertiſſimos imitarer viros, ſed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, &c.

Et lib. 2. cap. 13.

Quod quidem non fugit hominem nequam Salluſtium, qui ait: Sed omnis noſtra vis in animo & corpore ſita eſt; animi imperio, corporis ſervitio magìs utimus. Rectè, ſi ita vixiſſet, ut locutus eſt. Servivit enim fædiſſimis voluptatibus, ſuamque ipſe ſententiam vitæ pravitate diſſolvit.

Hiëronymus, in Epitaph. Nepotiani ad Heliodorum.

Neque enim propoſui hiſtoriam ſcribere, ſed noſtras breviter flere miſerias. Alioquin meritò ad hæc explicanda & Thucydides & Salluſtius muti ſint.

Et lib. 1. adverſus Jovianum.

Cicero rogatus ab Hirtio, ut poſt repudium Terentiæ ſororem ejus duceret, omnino hec facere ſuperſedit, dicens, non poſſe uxori ſe & Philoſophiæ pariter operam dare. Illa interim conjux egregia, & quæ de fontibus Tullianis hauſerat ſapientiam, nupſit Salluſtio inimico ejus, & tertio Meſſalæ Cornivo, & quaſi per quoſdam gradus eloquentiæ devoluta eſt.

Idem de locis Hebraicis, & ex eo Iſiodorus Orig. lib. 13. cap. 21.

Salluſtius auctor certiſſimus.

Auguſtinus de Civitate Dei, lib. 1. cap. 5.

Salluſtius nobilitatæ veritatis hiſtoricus.

Et Epiſt. 5. ad Marcellinum.

Nobiliſſimus hiſtoricus.

Johannes Sariſberienſes, Polycritici 3. cap. xi.

Unde & Criſpo Hiſtoricorum inter Latinos potiſſimo, ſed & ipſi Ciceroni placuit: in malis factionem eſſe, quod in viris bonis vera amicitia eſt.

 Voluter-

Volaterranus.

Cajus Salluſtius Criſpus, Romanâ primus in hiſtoriâ, ut ait Martialis: Thucydidi ex Græcis opponitur à Quinctiliano, elegantiâ dicendi, atticâ brevitate, ſententiarum celebritate. Taxatur autem à Pollione, ut nimis antiquarius, & ex Catonis Originibus verba mutuatus. Trogo autem, quòd orationibus nimis longis ac directis utatur: ſicuti etiam Thucydides. Hic ille inimicus Ciceronis, divitiis præditus, cujus hortorum veſtigia adhuc cernimus Romæ: quorum Plinius quoque meminit libro Naturalis hiſtoriæ ſeptimo, capite decimo ſexto. Hic etiam ille alienæ luxuriæ graviſſimus objurgator & cenſor, qui Metellum Pium in hiſtoriâ reprehendit, quòd præter ejus & populi Romani dignitatem & modeſtiam, conviviis in Hiſpaniâ, omnique luxu uteretur. Poſtea verò ipſe deprehenſus in adulterio, ab Annio Milone, & loris bene cæſus, & poſtquam pœnas dediſſet, dimiſſus eſt. Auctores Varro & Macrobius, Aulus Gellius.

Petrarcha.

Criſpus Salluſtius nobilis hiſtoricus veritatis (ſic enim de illo apud auctores veriſſimos ſcriptum video) quò fideliùs res Africæ complecteretur, libros Punicos perquiſivit, peregrinamque linguam, per interpretem, flagranti ſtudio ſcrutatus eſt, quin & maria tranſgreſſus dicitur, ut oculis ſuis crederet de conditionibus locorum. Bellum Jugurthinum, Conjurationemque Catilinæ, compendioſo, & ad unguem, ut dici ſolet, caſtigato ſtylo complexus eſt; ſed nullo famoſior quàm Hiſtoriarum libro, qui ætati quoque noſtræ, ne certum ejus ſileam dedecus, amiſſus eſt; veterum quidem teſtimonio illuſtris, apud nos ſolo jam nomine ſuperſtes.

L. Vives.

Salluſtius rerum Romanarum florentiſſimus ſcriptor, ut inquit Tacitus, frequens eſt in manibus puerorum, ſed mihi aptior videtur provectioribus. Inimitabilis eſt in illius ſcriptis gratia: quæ quotieſcunque repetitâ, nunquam tædium ſui, aut ſatietatem lectori afferat.

Qu. Eſtavgius.

Nemini dubium eſt Salluſtium plures majoreſque hiſtoriarum libros ſcripſiſſe: qui partim temporum injuriâ, partim invidiâ hominum jamdudum periêre. Neque abſurdum eſt inde ſuſpicari, ſi bellum Jugurthinum, quod ipſe non vidit, & tamen Romanis ſuis ita diligenter notavit, ea quoque memoriæ mandâſſe, quæ ſuo tempore potiſſimùm contigêre: quemadmodum contentionem inter Marium Sullamque ortam, ob bellum Mithridaticum: Octavii, Mariique necem: Africam Pompeii Magni victoriam: Sullæ tyrannidem: Metelli Pompeiique in Hiſpanias miſſionem: Sertorii, pugnæque ejus finem: Gladiatorum bellum: Tribunatum plebi reſtitutum: Pyratarum exitium: Syriam victam: et cum his pleraque alia, quæ à Salluſtii nativitate uſque ad Catilinæ conſpirationem geſta ſunt, ubi interfuerant anni exacti viginti & quinque. Deinde, à Catilinæ conjuratione uſque ad Salluſtii obitum, etiam ardua haud pauca acciderunt: velut, Magni Pompeii triumphus: Ciceronis exſilium, et trucidatio: Gallicum bellum: Clodius interemtus: reſpublica oppreſſa: Africana expeditio: Julius Cæſar confoſſus: Octaviani Aug. imperium: L. Antonii ſeditio. Quare haud facilè creditu, tam diligentem hiſtoricum hæc Romana omiſiſſe. Sed hanc, pro dolor! jacturam debemus aut Gothis et Vandalis orbis devaſtatoribus: aut Ciceronianis vel Livianis Salluſtio infenſiſſimis: nam iſte Patavinus tunc viginti quatuor annorum natus erat, cùm Salluſtius ex humanis ceſſit: cujus tandem libri etiam à jacturâ, quamtumvis mitiore, immunes non fuerunt. Sic ex Livio parum ſupereſt: ex Ennio ferè nihil: ex Salluſtio pauca, utì res humanæ ſemper fuerunt. Præterea non abs re, à quibuſdam dicitur inimitabilis, veluti liquet vel ex auctoribus, qui poſt eum de Jugurthâ ſcripſerunt: ut Livius, et abbreviatores ejus, præſertim Florus, lib. iii. cap. 1. et lib. lxii. Oroſius, lib. v. cap 15. Valerius Maximus, lib. ii. cap. 2. et lib. vi. cap. 11. Frontinus, lib. 1. cap. 8. et lib. ii. cap. 1. et 4. Eutropius, lib. iv. cap. 8. Plinius, et alii, qui ad tantam dicendi gratiam nunquam pervenerunt. Vir ille, clariſſimus philoſophus, orator magnus, verus hiſtoricus, adverſarios habuit Ciceronem in primis, propter Terentiam: Aſinium Pollionem propter Ciceronem: Titum Livium, propter ſcribendi famam: qui cùm ſuis curârunt aſſiduè, ut non omnino Salluſtii vitium cum ſcriptis ejus oblivioni traderetur. Ita ſimilitudo illa ſtudii, rarò benevolentiam, æmulationem potiùs afferre ſolet.

Julius Cæſ. Scaliger, Oratione pro Cicerone:

Id quod eſt Salluſtius omnium ſcriptorum numeroſiſſimus nuſquam aſpernatus eſt.

Et ibidem :

A Salluſtio autem brevitatem illam peti debere, cùm ſcribis; neque quid velis, intelligo, neque tam vulgi animo conceptam, adeò perſuaſam, adeo decantatam in illo viro brevitatem unquam comprehendo. Nam ſi, quoniam frequentibus aſyndetis utitur, aut quòd non longis periodis ambit argumenta rerum, properare tibi videtur, iſto tibi quoque pacto brevibus atque interceptis ſaltibus centum milliariorum iter minùs longum videbitur, quàm unius modò ſtadii intervallum, quod uno ſpiritu confeceris. At contrà videmus Salluſtium ipſum. cùm quid ſemel dicendum aſſumpſit, adeò perſtare, ut ſæpenumero egredi videatur, &c.

Ibidem :

Neque verò Salluſtium, politiſſimum auctorem, rejiciunt (Ciceroniani :) ſed anxium illud atque inſititium dicendi genus, ſed multa ſuperſtitioſa verba.

Idem, Lib. iv. *Poët. Cap.* 24.

Quaſi verò commentarium ſcripſerit ille, non hiſtoriam pleniorem; qui ſit hiſtoriæ pater appellatus.

Et Lib. iii. *Cap.* 96.

Ambitiosè igitur feciſſe videtur Salluſtius quibuſdam, quòd poetarum more, cùm dicere orſus eſſet de Catilinâ, omiſsâ eâ narratione repetit hiſtoriam ab ipſis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum, in ſuo genere præſtantem, cùm rectè, tum neceſſariò feciſſe judicamus; ut oſtenderet corruptam civitatem, cujus et pars eſſet Catilina.

C. SALLUSTII CRISPI

CATILINA,

SEU

BELLUM CATILINARIUM.

OMNIS homines, qui [1] ſeſe ſtudent præſtare cæteris animalibus, ſumma ope niti decet, ne vitam ſilentio tranſeant, veluti pecora, quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. [b] Sed noſtra omnis vis in animo & corpore ſita eſt. Animi imperio, corporis ſervitio magis utimur. Alterum nobis cum

INTERPRETATIO.

[1] *DECET omnes homines, qui ſtudent ſeſe præſtare cæteris animalibus, conari totis viribus ne tranſeant vitam nihil agendo, ſicut pecora, quæ natura fecit in terram propenſa, & ventri obedientia.*

NOTÆ.

[a] *OMNIS.*] Accuſativus pluralis, Solebant enim veteres nomina in *is* deſinentia in ſingulari, eodem ſono efferre in accuſativo plurali; mutatâ tamen ſyllabâ brevi in longam, ut pote natâ ex diphthongo *eis*, quâ terminabantur olim accuſativi illi plurales.

[b] *Sed.*] Hîc non eſt adverſativa; poſita eſt vocula pro *verùm*, *autem*, Gallicè *Or.*

A diis,

diis, alterum cum belluis commune est. [1] Quo mihi rectiùs videtur, ingenii, quàm virium opibus gloriam quærere; & quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostri quàm maxumè [a] longam efficere. Nam divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vi-ne corporis, an virtute animi, res militaris magìs procederet. [2] Nam & priùs, quàm [b] incipias, consulto, &, ubi consulueris, maturè facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id [c] primum fuit) [d] diversi, pars ingenium, alii corpus, exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: [3] sua cuique satìs placebant. Postea verò quàm in Asiâ [e] Cyrus, in Græcia Lacedæmonii & Athenienses [4] cœpêre urbes, atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere; maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculis, atque negotiis compertum est, in bello plurimùm ingenium posse. Quòd si regum, atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, [f] æquabiliùs, atque constantiùs sese res humanæ haberent; [5] neque aliud aliò ferri, neque mu-

Interpretatio.

[1] *Quapropter videtur mihi rectiùs, quærere gloriam opibus & facultatibus ingenii, quàm opibus virium* corporearum.

[2] *Nam ex alterâ parte oportet deliberare, priusquam incipias; & ex alterâ, oportet tempestivè exequi, postquam consulueris.*

[3] *Unusquisque sic satìs contentus erat iis quæ possidebat.*

[4] *Postquam verò Cyrus in Asiâ, Lacedæmonii & Athenienses in Græciâ, cœperunt in suam potestatem redigere urbes atq; nationes; habere lubidinem dominandi pro causâ belli; putare maxumam gloriam in maxumo imperio sitam esse: tum denique compertum est experientiâ atque negotiis, ingenium plurimùm posse in bello.*

[5] *Neque videres opes & divitias ex hâc aut illâ regione, in aliam deportari.*

Notæ.

[a] *Longam.*] Hoc vult Sallustius, ut unusquisque hominum recordationem præclaris factis mereatur, itaque in ipsorum vivat memoriâ.

[b] *Incipias.*] Id est, *quilibet incipiat.* Hæ locutiones per secundam singularis numeri personam sunt frequentissimæ & elegantissimæ. Iis utimur etiam cùm ad multitudinem præsentem sermo dirigitur.

[c] *Primum.*] Id est, *vocati sunt Reges, qui primi dominium exercuerunt in gentes.* Quod quidem autoris sensu, intelligendum est, quatenus, cum aliis, initium rerum repetit ex profanis autoribus.

[d] *Diversi.*] Id est, *diversas vias insistentes.*

[e] *Cyrus.*] Cambysis & Mandanes filius, qui imperium Medorum ad Persas transtulit. Cur verò ejus meminerit Sallustius, cùm ante Cyrum, Ninus Assyriorum Rex Asiam bello vastaverit, crediderim esse factum, quia ante Cyrum obscurata sit admodum rerum memoria; neque ante ipsum satìs cognitum fuerit vi-ne corporis, an virtute animi res militaris magìs procederet.

[f] *Æquabiliùs.*] Id est, *magìs suum & eundem statum obtinerent.* Gall. *Auroient un court bien plùs reglé.*

tari,

tari, ac miſceri omnia cerneres. Nam imperium facilè iis artibus retinetur, quibus initio partum eſt. Verùm, ubi pro [a] labore deſidia; pro [b] continentiâ & [c] æquitate [d] lubido atque [e] ſuperbia invaſêre: fortuna ſimul cum moribus [f] immutatur. Ita imperium ſemper ad optumum quemque ab minùs bono transfertur. Quæ homines [g] arant, navigant, ædificant, virtuti omnia [1] parent. Sed multi mortales, dediti ventri, atque ſomno, indocti, incultique, vitam ſicuti [h] peregrinantes tranſiêre. Quibus profectò, [i] contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit; eorum ego vitam, mortemque [2] juxta æſtumo, quoniam de utrâque ſiletur. Verùm enimvero is demum mihi vivere, & frui animâ videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. [k] Sed in magnâ copiâ rerum, aliud alii natura iter oſtendit. Pulchrum eſt bene facere reipublicæ, etiam bene dicere haud abſurdum eſt. Vel pace, vel bello clarum fieri licet; & qui fecêre, & qui facta aliorum ſcripſêre, multi laudantur. [3] Ac mihi quidem, tametſi haudquaquam par gloria ſequatur ſcriptorem, & actorem rerum: tamen in

INTERPRETATIO.

[1] *Omnia obediunt virtuti, & illi ſubjecta ſunt.*

[2] *Ego tanti facio mortem illorum ac vitam.*

[3] *Atque quanquam ſcriptor rerum geſtarum nullo modo, nec mereatur, nec obtineat eandem gloriam, quam conſequitur ille, qui eas perficit: attamen videtur mihi quidem, in primis difficile ſcribere hiſtoriam.*

NOTÆ.

[a] *Labore.*] *Labor* hîc poſitus eſt pro *propenſione ad laborem*; pro *laborioſitate*, ſi ita loqui liceret: opponitur enim *deſidiæ*.

[b] *Continentiâ.*] Apud politicos, adeòque & Hiſtoricos perſæpe non idem dicit quod apud Philoſophos. Hi per *continentiam* eam virtutem intelligunt, quæ moderatur appetitui circa cibum, potum, *&c.* Illis verò *continentia* eſt, quâ homo qui ſedet in gubernaculo reipublicæ, abſtinet ab omni injuſtâ exactione.

[c] *Æquitate.*] Plùs eſt *Æquitas* quàm *Juſtitia*. Hæc ſuas habet formulas ita digeſtas, ut ſæpe ſummum jus ſumma ſit injuria: at verò Æquitas illud unum reſpicit quod in ſe, & reverâ æquum & bonum eſt: judicat ex foro conſcientiæ: quandoque leges tranſgreditur juſtitiæ: imò contra eas facit.

[d] *Lubido.*] Ea eſt, cùm homo politicus, quam ob rem aliquid injuſti incipiat interrogatus, is reſpondet, *Quia lubet.* Alibi aliud lubido indigitat.

[e] *Superbia.*] Tyrannidis gradus eſt ultimus & ſupremus, cùm ſcilicet rex aliquis cum faſtu, & faſtidio perinde injuſtitiam ſuam in ſubditos exercet, ac ſi bruta eſſent, aut vilia mancipia.

[f] *Immutatur.*] Id eſt, *ex favente fit adverſa.*

[g] *Arant.*] Id eſt, *quæcumque terræ culturâ creſcunt. Navigant*, id eſt, *navigationibus comparantur.* Sed inſolentior eſt tropus.

[h] *Peregrinantes.*] *Quaſi eſſent à vitâ extranei, quoſque minimè tangat quicquid in eâ eſt.*

[i] *Contra naturam.*] Omnino, nam ſecundum eam, qui minor eſt ſervit majori: animus verò corpori præſtat.

[k] *Sed in magnâ, &c.*] Senſus eſt. Cùm tam variæ ſint artes, quibus gloria comparari poſſit, naturam diversè hunc aut illum ad quamlibet inſtituere.

primis arduum videtur, res geſtas ſcribere: primùm quòd facta dictis [a] exæquanda ſunt; dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentiâ, & invidiâ dicta putant. Ubi de magnâ virtute, atque gloriâ bonorum memores; [1] quæ ſibi quiſque facilia factu putet, æquo animo accipit; ſupra, veluti ficta pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus, initio, ſicuti plerique, [2] ſtudio ad rempublicam [b] latus ſum; [c] ibique mihi multa advorſa fuêre. Nam pro pudore, pro [d] abſtinentiâ, pro [e] virtute; audacia, [f] largitio, avaritia, vigebant. Quæ tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cùm ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ cæteros, [g] fama, atque [h] invidia vexabat. [3] Igitur, ubi animus ex multis miſeriis, atque

INTERPRETATIO.

[1] *Unuſquiſque legit & audit cum æquitate animi ea, quæ putat ſibi factu facilia: ea verò quæ ſunt, ſupra, & ſibi impoſſibilia, habet pro falſis, veluti ficta.*

[2] *Magno cum affectu conatus ſum munus aliquod in republicâ ſuſcipere.*

[3] *Igitur cùm animus fuit mihi liber à multis curis & ſolicitudinibus, atque periculis & diſcriminibus, & conſtitui vitam reliquam mihi tranſigendam eſſe procul à republicâ, nolui perdere bonum otium,* animi *ſocordiâ & ignaviâ, aut* corporis *deſidiâ & ſegnitie: neque verò volui me intentum ſervilibus officiis tranſigere vitam colendo agrum, aut venando: ſed poſtquam regreſſus ſum ad inſtitutum & ſtudium, à quo ambitio mala avocaverat me, conſtitui perſcribere res geſtas Pop. R. carptim, prout ſingula videbantur digna hominum recordatione.*

NOTÆ.

a *Exæquanda.*] Ea demum ſcriptoris laus eſt, cùm ita ille orationem ſuam ex ipſis rebus effingit, ut in ſcripturâ & picturâ, quàm fuerit in re, & exemplari, nec plùs, nec minùs conſpiciatur.

b *Latus ſum.*] Id eſt, *eâdem lubidine quâ cæteri ad magiſtratus anhelabant, quaſi turbine correptus ſum.* At enim, vide mihi, quæſo, quâ ſolertiâ errata ſua excuſet Salluſtius: vult ille videri graſſante pravitate, & quaſi æſtu quodam, ſublatus.

c *Ibique.*] Id eſt, *In muneribus adipiſcendis et gerendis.*

d *Abſtinentiâ.*] Eadem eſt atque innocentia & continentia.

e *Virtute.*] Propriè, hoc in loco, eam virtutem indicat, quâ quis animo eſt præſtanti & elato. Gall. *La nobleſſe du courage.*

f *Largitio.*] Qui ad honores aſpirabant, quandoque epulis & conviviis populi ſuffragia captabant, & illius auram venabantur; quandoque frumenta diſtribuebant, &c. Illud eſt largitio: atque ut largirentur, opus erat omnino aliquos expilare.

g *Fama.*] Quomodo reponit Salluſtius famam in malis moribus? Quia ſcilicet ille, ſicut & reliqui, eam ſibi malis artibus, quas excuſat tamen, quantùm poteſt, magnam facere ſtudebat; ambiendo, &c.

h *Invidia.*] Mirè ſe hîc torquent interpretes: quidam textum corrigunt; alii *invidiam* exponunt, quaſi Salluſtius maligna invidorum judicia expertus fuerit. At certò illud non agitur: autor enim loquitur de malis moribus, quibus & ipſe corruptus fuerat; quod patet ex eo quòd ſe dicit à reliquis diſſentire. Ergo, quanquam cunctanter à doctiſſimorum virorum ſententiâ diſcedo, pace ipſorum diſcedo tamen. *Invidia,* uti quidem arbitror, nihil eſt aliud quàm idem ille morbus, quo hodieque laborant omnes qui nimio affectu, ſe præponi poſtulant iis, qui ſibi gratiâ præpollent apud principem aut populum.

periculis

periculis requievit, & mihi reliquam ætatem [a] à republicâ procul habendam decrevi; non fuit consilium, socordiâ, atque desidiâ bonum otium conterere: neque verò, agrum colendo, aut venando, [b] servilibus officiis intentum, ætatem agere: sed, à quo incepto, studioque me ambitio mala detinuerat, eòdem regressus, statui res gestas populi Romani strictim, uti quæque memoriâ digna videbantur, perscribere: eo magis, quòd mihi à spe, metu, [c] partibus reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissumè potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate, de cujus hominis moribus pauca priùs explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

L. Catilina, [d] nobili genere natus, fuit magnâ vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuêre; [1] ibique juventutem suam exercuit: corpus [e] patiens inediæ, algoris, vigiliæ, supra quam cuiquam credibile est: animus audax, subdolus, varius, cujuslibet rei [f] simulator ac dissimulator: alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus: satìs eloquentiæ, sapientiæ parum: vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem [g] L. Sullæ, lubido maxuma invaserat reipublicæ [2] capiundæ: [3] neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam [h] pensi habebat. Agitabatur magìs magìsque indies animus ferox inopiâ

INTERPRETATIO.

[1] *Et exercuit juventutem suam in illis rebus.*

[2] *Hunc lubido maxuma invaserat reipublicæ invadendæ.*

[3] *Neque ullo modo curabat, quibus modis illud assequeretur, modò sibi summum imperium pararet.*

NOTÆ.

[a] *A republicâ procul.*] Id est, *Absque omni honorum ambitu.*

[b] *Servilibus.*] Quamvis eâ causâ maximè vexatus fuit Sallustius, non tamen ideo credendum est, eum venationem inter servilia officia quasi ea non sit libero homine digna, per contemptum rejecisse: minimè: est enim belli quoddam tyrocinium, & exercitium utile, si quis modò sobriè utatur. Persequitur autor à primo institutam distinctionem inter ea, quæ virtute & imperio animi parantur, & ea quæ vi & servitio corporis acquiruntur; tantùmque sibi illa placuisse magìs testatur.

[c] *Partibus.*] Gall. *Parti*, Ang. *Faction.*

[d] *Nobili.*] Patricius fuit, ut liquet ex Cicerone, & aliis, ex Sergiâ familiâ oriundus, cujus ultimus fuit.

[e] *Patiens.*] Nomen est: eum significat, qui potest inediam tolerare, quanquam reipsâ non patiatur. Patiens verò participum, cum accusativo, ille est qui reverâ patitur, quamvis ægrè toleret.

[f] *Simulator.*] Is dicitur, qui id esse ostendit, quod non est: *dissimulator* contra, qui id non esse, quod est.

[g] *L. Sullæ.*] Hic ille est felix & notissimus Sylla, qui, Mario oppresso, dictaturam & summum imperium nactus, patriam quoque & rempublicam usque adeò sibi fecit obnoxiam, ut, invito illo, nec bona, nec vitam, retinere quisquam posset.

[h] *Pensi.*] *Pensum* fit *a pendo*, quod, inter alia, significat *æstimo*, *curo*; itaque, *nihil pensi habere*, est *nihil curare*.

rei familiaris, & conſcientiâ ſcelerum, quæ utraque his artibus auxerat, quas ſupra memoravi: incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos peſſuma, ac [a] diverſa inter ſe mala, luxuria, atque avaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis [1] tempus admonuit, ſuprà repetere, ac paucis inſtituta majorum domi militiæque, quomodo rempublicam [2] habuerint, quantàmque reliquerint, & ut paulatim immutata, ex pulcherrumâ, peſſuma, ac flagitioſiſſima facta ſit, diſſerere.

Urbem Romam, ſicut ego accepi, condidêre atque habuêre initio [b] Trojani; qui, Æneâ duce, profugi, ſedibus incertis vagabantur; cumque his [c] Aborigines, genus hominum agreſte, ſine legibus, [d] ſine imperio, liberum, atque ſolutum. Hi poſtquam in una mœnia convenêre, diſpari genere, diſſimili linguâ, alius alio more viventes, incredibile memoratu eſt quàm facilè coaluerint. Sed poſtquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, ſatìs proſpera, ſatìſque pollens videbatur; [3] ſicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentiâ orta eſt. Igitur [e] reges, populique finitimi bello tentare; pauci ex amicis auxilio eſſe. Nam cæteri, metu perculſi, à periculis aberant: at Romani, domi, militiæque intenti, feſtinare, parare, alius alium hortari; hoſtibus obviàm ire; liberatem, patriam, parenteſque armis tegere. Poſt, ubi pericula virtute propulerant, ſociis atque amicis auxilia portabant; magìſque dandis, quàm accipiundis beneficiis, amicitias parabant; imperium legitimum, nomen imperii [f] rêgium habebant: [4] delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientiâ validum erat, reipublicæ conſultabant. Hi, vel ætate, vel curæ [g] ſimilitudine, patres appellabantur. Poſt, ubi regium imperium, quod initio conſervandæ liberta-

Interpretatio.

[1] *Quandoquidem occaſio nos admonuit de moribus civitatis.*

[2] *Quomodo rempublicam adminiſtraverint.*

[3] *Invidia orta eſt ex opulentiâ, ſicut id plerumque accidit inter homines,*

[4] Quidam *delecti, quibus corpus erat infirmum ex ſenectute, ingenium* verò *validum ſapientiâ, conſulebant reipublicæ.*

Notæ.

[a] *Diverſa.*] Id eſt, *oppoſita.* Sæpius ita ſumendum in noſtro autore.

[b] *Trojani.*] Alii à Romulo conditam Romam aſſerunt. Is fortè, quod primò Trojani ædificaverant, minùſque deinde coluerant, reſtituit, & auxit.

[c] *Aborigines.*] *Indigenæ,* antiquiſſimi Italiæ populi.

[d] *Sine Imperio.*] Mortuo, ſcilicet, Latino, ſuo rege.

[e] *Reges.*] Acron puta, rex Cæninenſium, Tatius Sabinorum.

[f] *Regium.*] Id eſt, reges vocabantur qui primi imperium obtinuerunt apud Romanos: quod quidem verum eſt, ſive eorum tempora à Romulo, ſive à Latino vel Æneâ repetas.

[g] *Similitudine.*] Id eſt, *quia eam reipublicæ quam patres familiæ curam habebant ideo Patres vocabantur.* Centum verò à Romulo fuerunt primò inſtituti, quorum progenies patricia dicta eſt: quanquam alii deinde in eum numerum adſciti fuerunt.

tis atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam, [a] dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecère. Eo modo minimè posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed eâ tempestate cœpère se quisque magìs magìsque extollere, ingeniumque [b] in promptu habere; nam [c] regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate, quantùm brevi creverit, tanta cupido gloriæ incesserat. Jamprimum juventus, simul ac [d] belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magìsque in decoris armis, & militaribus equis, quàm in scortis atque conviviis, [e] lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: [f] virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat: quisque hostem [g] ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: [h] eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias [1] honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus [i] parvâ manu fuderit; quas urbes naturâ munitas pugnando ceperit; ni ea res longiùs nos ab incepto traheret. [k] Sed profectò fortuna in omni re dominatur.

Interpretatio.

[1] *Volebant divitias mediocres.*

Notæ.

[a] *Dominationem.*] Hîc pro *tyrannide* posita est *dominatio*, quam Tarquinius adeò invexit immoderatam, ut, eo dejecto, sibi binos imperatores, consules scilicet, Romani delegerint.

[b] *In promptu.*] Id est, *Non jam illi vires ingenii occultabant, ne tyranno forent formidolosi; quin contrà, virtutem suam quisque quàm maximè expromptam & manifestam habebat.*

[c] *Regibus.*] Malis scilicet, de quibus hunc agitur; nisi fortè omnes pariter uno & eodem odio Sallustius, popularium opinioni serviens, persequitur.

[d] *Belli patiens.*] Anno ætatis circiter 17. quo pueri esse desinebant; protractâ deinde juventute ad annum usque 46. à quo incipiebat senectus.

[e] *Lubidinem.*] Tametsi sæpius *lubido* in malam partem accipitur, pro *desiderio pravo*; attamen, ut vides, quandoque etiam sumitur in bonam.

[f] *Virtus.*] Fortitudinem intellige.

[g] *Ferire.*] Nihil frequentius quàm loquendi formulas istiusmodi videbis, per infinitivum, pro indicativo: sunt autem valde significantes & elegantes.

[h] *Eas divitias.*] Vulgò diceremus, *In eo positas esse divitias, in eo positam esse bonam famam, &c. putabant.*

[i] *Parvâ manu.*] Frustrà sunt, ni fallor, qui, ut Romanorum gloriam militarem magnam fuisse probent, huc multa ex historiâ nobis pervulgata congerunt; intendit enim autor majorem fuisse eam, quàm scriptis celebrata fuerit.

[k] *Sed.*] Adversativa est: ex eo verò difficultatem parit, quòd sententiæ integræ non respondet. Superiori periodo dixit Sallustius se posse memorare quibus in locis populus Romanus fuderit copias, &c. Inde ille nihil excipit. Verùm in illâ propositione, hæc assertio includitur, *Populus Romanus fudit copias parvâ manu, &c.* Huic assertioni respondet particula *sed.* Quasi dicat, *Bello maximi fuerunt patres nostri; sed fortuna illis gloriam suam invidit; nam facta eorum Historiâ, uti digna erant, non fuere concelebrata.*

Ea res cunctas, ex lubidine magìs, quàm ex vero, celebrat, obscuratque. Atheniensum res gestæ, sicut ego existumo, satìs amplæ, magnificæque fuêre; verùm aliquantò minores tamèn, quàm famâ feruntur: sed quia provenêre ibi magna [a] scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur; ita eorum qui ea fecêre, virtus tanta habetur, quantùm verbis ea potuêre extollere præclara ingenia. At populo Romano nunquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque negotiosus maxumè erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat. Optumus quisque facere, quàm dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quàm ipse aliorum narrare; malebat. Igitur domi, militiæque boni mores colebantur. Concordia maxuma, minuma avaritia erat. Jus [b] bonumque apud eos non legibus magìs, quàm [c] naturâ, valebat. Jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant; cives cum civibus de virtute certabant. In [d] suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audaciâ in bello, ubi pax evenerat, equitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo; quòd in bello sæpiùs vindicatum est in eos, qui [e] contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardiùs, revocati, prœlio excesserant; quàm qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant: in pace vero, beneficiis magìs, quàm metu, imperium agitabant; acceptâ injuriâ ignoscere, quàm persequi, malebant. Sed, ubi [f] labore, atque justitiâ, respublica crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiìt; cuncta maria, terræque patebant, fortuna sævire ac miscere omnia cœpit. [1] Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facilè toleraverant; iis otium, divitiæ optandæ aliis,

INTERPRETATIO.

[1] *Otium & divitiæ, quas* Romani *debuissent optare aliis, fuerunt causa oneris & infelicitatis iis, qui toleraverant facilè & cordatè passi erant labores, pericula, res dubias atque asperas.*

NOTÆ.

[a] *Scriptorum.*] In his fuêre Herodotus, Thucydides. Xenophon.

[b] *Bonumque.*] Formulâ solemni *bonum* cum *jure*, aut *æquo* jungitur, *jus bonumque, æquum & bonum:* quia, scilicet, interdum summum jus cùm sit summa injustitia, jus & lex scripta mitiganda est æquitate quâdam & bonitate naturali.

[c] *Naturâ.*] Illam intellige quam bona educatio ingeneraverat, quæ altera est natura. Hoc dicit Sallustius, *Non magìs veteres Romanos ex præscripto legum, aut earum comminationibus probos fuisse, quàm quia probitas ipsis placebat, et quasi congenita erat.*

[d] *Suppliciis.*] Id est, *sacrificiis*; prisca enim paupertas, ex noxiorum bonis sacra diis fecisse fertur.

[e] *Contra imperium.*] In his fuit Manlius, quem Torquatus pater virgis cæsum capite mulctavit. Imò Posthumius à patre quoque eodem supplicio ultimo affectus, quòd rei bene gerendæ occasione oblatâ, sine imperio victoriam reportâsset.

[f] *Labores.*] In bello præsertim; *justitia*, in pace.

oneri

oneri miſeriæque fuêre. Igitur primò pecuniæ, dein imperii cupido crevit. Ea quaſi materies omnium malorum fuêre. Namque avaritia fidem, probitatem, cæteraſque artes bonas ſubvertit: pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit; ambitio multos mortalis [1] falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud promptum in linguâ habere; amicitias, inimicitiaſque [a] non ex re, ſed ex commodo, æſtumare; magiſque vultum, quàm ingenium, bonum habere. Hæc primò paulatim creſcere, interdum [b] vindicari. Poſt, ubi [c] contagio, quaſi peſtilentia, invaſit; civitas immutata, imperium ex juſtiſſimo, atque optumo, crudele, intolerandumque factum. Sed primò magis ambitio, quàm avaritia, animos hominum exercebat; quod tamen vitium propius virtutem erat: nam gloriam, honorem, imperium, [d] bonus, ignavus, æquè ſibi exoptant. Sed ille [e] verâ viâ nititur; huic quia bonæ artes deſunt, dolis, atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ ſtudium habet, quam nemo ſapiens concupivit. Ea quaſi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effœminat: ſemper infinita, inſatiabilis eſt: neque copiâ, neque inopiâ minuitur. Sed, poſtquam L. Sulla, armis [f] receptâ republicâ, [g] bonis initiis [h] malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros [i] cupere: neque modum, neque modeſtiam victores habere: fœda, crudeliaque in civis facinora facere: huc accedebat, quòd L. Sulla exercitum, quem in Aſia [k] ductaverat, quò ſibi fidum faceret, contra morem majorum luxurioſè, nimiſque [2] liberaliter, habuerat. Loca amœna, voluptaria,

Interpretatio.

[1] *Ambitio coegit multos homines fieri fallaces & fraudulentos.*

[2] *Exercitum tractaverat luxurioſè & nimis licenter.*

Notæ.

a *Non ex re.*] Id eſt, *non ex pulchritudine & merito, aut contra*; *ſed tantùm pro ratione commodi & turpiſſimi quæſtûs.*

b *Vindicari.*] Ideo latæ leges *de ambitu & pecuniis repetundis*; quæ (prout boni vel mali opibus & autoritate præpollebant) vigebant, vel torpeſcebant.

c *Contagio.*] Morbus eſt quilibet, qui contactu contrahitur; hoc in loco morum notat fœdam immutationem & loco contaminationem, quæ exemplo, & conſuetudine malorum invehitur.

d *Bonus.*] Pro *forti & cordato*: ſic ſæpe.

e *Verâ.*] *Legitimâ & bonâ*: ſæpenumero hoc ſenſu invenies.

f *Receptâ.*] *Recuperatâ, & liberatâ à tyrannide Marii* præſertim, & Cinnæ.

g *Bonis initiis.*] Primò enim videbatur Sylla omnia pro ſenatu, & reipublicæ bono, agere.

h *Malos.*] Ne ita intelligas, quaſi Sylla perpetuò in repbulicâ felix non fuerit: mali eventus ad rempublicam ſpectant, quam ille oppreſſit.

i *Cupere.*] Non modò cupiebant, ſed ut quiſque domum aut villam concupiverat, dabat operam ut in proſcriptorum numero eſſet. Unde Q. Aurelius, cùm in iis nomen ſuum legiſſet, *Væ mihi miſero!* inquit, *Albana me villa perſequitur.*

k *Ductaverat.*] Id eſt, *cui præfuerat*; nam ſi aliter ſumas, non *in Aſiâ*, ſed, *in Aſiam*, legendum foret.

facilè

facilè in otio ferocis militum animos molliverant: ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare; [a] signa, tabulas pictas, vasa cælata, [b] mirari; ea [1] privatim ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecère. Quippe secundæ res sapientium animos [c] fatigant, [2] ne illi, corruptis moribus, victoriæ [d] temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur; [e] hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia [f] pro malevolentiâ duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbiâ invasêre. Rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cùm domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecêre. [g] Verùm illi delubra deorum pietate, domos suas gloriâ, decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ [3] licentiam, eripiebant.

INTERPRETATIO.

[1] *Ea rapiebant ex privatis & publicis ædibus.*

[2] *Multò minùs illi, qui erant corruptis moribus, victoriæ modum fecissent.*

[3] *Neque eripiebant quicquam victis præter facultatem lædendi.*

NOTÆ.

[a] *Signa.*] Quaslibet intelligo figuras, quâvis materiâ effictas, eminentes modò fuerint & extantes. Gall. *Tout ouvrage de sculpture & de relief.*

[b] *Mirari.*] Eodem sensu Horatius hoc verbum pro affectuum commovendorum causâ proximâ usurpat; nisi potiùs credas in admiratione positam esse primam animi commotionem. Uno verbo, *Mirari* positum est pro *Amare, Cupere.*

[c] *Fatigant.*] Id est, *vix possunt sapientes fortunam ferre; diffluunt in rebus secundis, & quandoque insolescunt,* nisi pectus bene præparatum fuerit: nam plures voluptas quam dolor vincit.

[d] *Temperarent.*] Id est, *minùs potestate suâ in illos uterentur: jus aliquod servarent, quo non omnibus modis victos vexarent & torquerent.* Jus militum, *Quodlibet.*

[e] *Hebescere.*] Id est, *minùs stimulis ejus excitabantur.*

[f] *Pro malevolentiâ.*] Quomodo isthuc? Eo planè quo & hodie illud fit. Cùm aliquem vident inculpatis moribus, quique non in unam & eandem ruit pravitatem, *Quia ille invidet,* dicunt. Quandò eò mores lapsi sunt, certè eorum admodum difficilis est curatio. Si verò per innocentiam intelligas tantùm abstinentiam ob omni rapinâ, tunc malevolentia fuerit equidem invidia, at paulò aliter explicanda; quasi scilicet aliquis eo fine sit abstinens, ut alios, si minùs tales fuerint, increpare & damnare possit.

[g] *Verùm.*] Respondet sensui intellecto, non expresso, quasi dicat, *Minùs te moveat videre habitationes, quas tam humiles diis posuerant prisci patres nostri, postquam eas comparaveris cum magnificis villis nostrorum hominum: illi enim, contrà quàm fit hodie, templa deorum pietate, domos suas gloriâ decorabant.* Colebantur à veteribus religiones piè magis quàm magnificè, ut Livius loquitur; unde in lege duodecim tabularum, *Ad divos adeunto castè, pietatem adhibento; opes amovento.*

At

At hi contrà, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerunt: proinde quasi injuriam facere, id [a] demum esset imperio uti. [1] Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui vidêre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria [b] constrata esse? Quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ. Quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, cæterique [c] cultus non minor incesserat. Viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causâ, terrâ, marique omnia exquirere: dormire priùs, quàm somni cupido esset: non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri; sed ea omnia luxu antè capere. [d] Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facilè lubidinibus carebat: eò profusiùs omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat.

[2] In tantâ tamque corruptâ civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo [3] flagitium, aut facinus [e] redimeret: præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, perjurio, & sanguine civili alebat: postremò, omnes, quos flagitium, egestas, [f] conscius animus, exagitabat; hi Catilinæ proxumi,

INTERPRETATIO.

[1] *Nam quâ de causâ narrarem ea, quæ nullus possit credere, nisi qui viderit? Montes* scilicet *subversos et sublatos à privatis compluribus, maria constrata esse et ædificata.*

[2] *Catilina habebat circum se catervas et agmina omnium flagitiosorum atque facinorosorum, tanquam stipatorum et custodum, id quod erat facillimum factu in civitate tantâ et tam corruptâ.*

[3] *Ut flagitium, aut facinus elueret.*

NOTÆ.

[a] *Demum*] Id est, *quasi imperium non aliter insigne esset, quam hominibus malefaciendo, aut in eo consisteret.*

[b] *Constrata.*] Sive *constructa*, aut *contracta* legeris, eodem modo Romanorum luxus circa ædificia in mari extruenda carpetur; quâ de re Horatius quoque ita conquestus est:

Contracta pisces æquora sentiunt,
Factis in altum molibus, &c.

Ob ingentes sumptus, & profusam in ædificiis & convictibus luxuriam, Lucullus *Xerxes togatus* à Pompeio dictus est.

[c] *Cultus.*] Hic in malam partem accipitur, pro *nimiâ & lascivâ corporis curatione*, aut *in cutem indulgentiâ, & blanditiis.*

[d] *Hæc.*] Præpostera, scilicet, vivendi consuetudo, moresque propudiosi.

[e] *Redimeret.*] Id est, *ut se liberaret, atque delicti pœnam effugeret*, vel pecuniâ judices corrumpendo, vel cum iis qui litem intentabant transigendo.

[f] *Conscius.*] Scelerum scilicet: *Conscius* enim quandoque in bonam partem sumitur,

fami-

familiaresque erant. Quòd si quis, etiam à culpâ vacuus, in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu, atque illecebris, facilè par, [a] similisque cæteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat. Eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficultèr capiebantur. [1] Nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere, aliis canes, atque equos mercari: postremò neque sumptui, neque [b] modestiæ suæ parcere, dum [c] obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honestè pudicitiam habuisse. Sed ex [d] aliis rebus magìs, quàm quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. [e] Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, [f] cum virgine nobili, cum [g] sacerdote [h] Vestæ, & alia hujuscemodi contra [i] jus, fasque: postremò, captus amore [k] Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil unquam bonus laudavit; [2] quòd ea nubere illi

Interpretatio.

[1] *Nam præbebat aliis scorta, aliis emebat canes atque equos; prout unisquisque ardebat desiderio alicujus rei, secundùm suam ætatem.*

[2] *Creditur pro certo, Catilinam fecisse domum suam vacuam nuptiis flagitiosis, filio suo necato, eò quòd Aurelia Orestilla, timens* eum futurum *privignum, qui ætate adultus erat, dubitabat nubere ipsi Catilinæ.*

Notæ.

[a] *Similisque.*] Cùm *similis* non tantum dicat quantum *par*, perinde est ac si dixisset Sallustius, *Usu et consuetudine quicunque in Catilinæ amicitiam inciderat, facilè illi par, aut* saltem *similis efficiebatur.* Nisi malis τὸ *par* gradus nequitiæ notare, *similis* verò genus ipsum, in quo illi pares fiebant.

[b] *Modestiæ.*] Hîc Gallicè vertas, *son honneur.* Alibi aliter.

[c] *Obnoxios.*] *Obstrictos.* Gall. *Attachées à sa personne.*

[d] *Aliis rebus.*] Ubi manifestum fecerat Catilina, se nullo scelere aut flagitio vacare, sed profligatæ nequitiæ hominem esse.

[e] *Jamprimum.*] Instituit Sallustius earum rerum enumerationem, ex quibus, eos juvenes qui Catilinam frequentabant, parum honestè pudicitiam habuisse, conjecturâ prospiciebatur.

[f] *Cum virgine.*] Fortè de eo stupro loquitur, quod ei obtulit, quæ postea socrus fuit: nam & illud quoque Cicero Catilinæ objecit; tacito tamen, ut hîc, mulieris nomine, ne illi & familiæ nota inureretur.

[g] *Sacerdote Vestæ.*] Virgines erant Vestales, castitatis eximiæ, quibus nefas erat virum tangere, ad sacri & æterni ignis custodiam in penetralibus Vestæ adhibitæ.

[h] *Vestæ.*] *Estha* Chaldæis *ignem* denotat, à quo Græcis ἑςία factum, id est, *focus*; unde Latinis *Vesta*, id est, ignis. *Vestæ* verò nomine æthereum & divinum quendam ignem intellexerunt, seu mentem, quæ non oculis, sed animo tantùm percipitur, ex quo factum ut nullum in Vestæ templo simulachrum conspiceretur. Atque notandum est, duas fuisse Vestas, alteram veterem Saturni matrem, quæ *Cybele*, & *Pales*, & *Terra*, imò *Ops*, & *Ceres* dicitur; alteram verò Saturni, ex illâ alterâ filiam, quæ hæc nostra est: quanquam hæc omnia non uno modo apud omnes mythologos reperias; imò sæpissimè confundantur.

[i] *Jus.*] *Jus* ad homines; *fas* refertur ad Deos.

[k] *Aureliæ.*] Quæ fuerit non satìs constat: eam formâ & divitiis inter primas claruisse certum est.

dubi-

dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, [a] necato filio, vacuam domum ſceleſtis nuptiis feciſſe. Quæ quidem res mihi in primis videtur cauſſa fuiſſe [b] facinoris maturandi. Namque animus impurus, diis, hominibuſque infeſtus, neque vigiliis, neque quietibus ſedari poterat: ita conſcientia mentem [c] excitam vexabat. Igitur color ei [d] exſanguis, [e] fœdi oculi; citus modò, modò tardus inceſſus: prorſus in [f] facie, vultuque [g] vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut ſuprà diximus, illexerat multis modis, mala facinora edocebat. Ex illis teſtes ſignatoreſque falſos [h] commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Pòſt, ubi eorum famam, atque pudorem [1] attriverat, majora alia imperabat. Si cauſſa peccandi in præſens minùs ſuppetebat, nihilominus [i] inſontes, ſicuti ſontes, circumvenire, jugulare. Scilicet, ne per otium torpeſcerent manus, aut animus, [2] gratuitò potiùs malus, atque crudelis erat. [3] His amicis, ſociiſque confiſus Catilina; ſimul, quòd æs alienum per omnis * terras ingens erat; & quòd plerique Sullani milites largiùs ſuo uſi, rapinarum & victoriæ [k] veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ conſilium cepit. In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeius in [l] extremis terris bellum gerebat: ipſi con-

INTERPRETATIO.

[1] *Quando minuerat famam atque pudorem eorum.*

[2] *Erat potiùs malus atque crudelis ſine mercede.*

[3] *Catilina, confiſus his amicis & ſociis, cepit conſilium reipublicæ opprimendæ; ſimul quòd ille grandem pecuniam ubique debebat, & quòd plerique milites Syllani, qui prodigè uſi erant bonis ſuis, optabant bellum civile, memores rapinarum et victoriæ veteris.*

NOTÆ.

[a] *Necato.*] Veneno, ut refert Valer. Max.

[b] *Facinoris.*] De opprimendâ republicâ intelligit.

[c] *Excitam.*] Non enim uſquequaque conſcientia ſopita eſt; mentem quandoque commovet, excitat, & turbat. Dixit verò autor *mentem excitam vexabat*, pro *exciebat et vexabat.*

[d] *Exſanguis.*] Perturbatio conſcientiæ triſtitiam & metum comites habet, quibus ſanguis ad intimas corporis partes evocatur.

[e] *Fœdi.*] *Sævitiam et immanitatem declarantes.* Aliàs *Fœdus deformem* tantùm dicit.

[f] *Facie.*] Id eſt, *Specie et omni exteriore aſpectu.* Nonnunquam *facies os* tantùm, aut *vultum* ſignificat. Gal. *Le viſage.*

[g] *Vecordia.*] Magìs ad animum ſpectat, et mentem notat ſceleratam & nefariam; ea verò ex ſpecie, vultu præſertim cognoſcitur.

[h] *Commodare.*] Id eſt, *In ſuum et amicorum commodum ſubminiſtrare.*

[i] *Inſontes.*] Ne abſolutè ſontes, aut inſontes intelligas, quaſi te judicem & vindicem Catilina in republicâ geſſerit. Per *inſontes* eos indicat, qui ejus conſiliis nihil officiebant, quique erga illum inſontes erant.

* *Omnis.*] Accuſativus pluralis, vide notam *à* paginâ primâ.

[k] *Veteris.*] Adverſus Marium; ex quâ omnes ſuos Sylla ditaverat.

[l] *Extremis.*] Per reſpectum ad Romanos, qui ſe orbis dominos jactabant, iſtud intelligendum; Pompeius enim in Aſiâ erat, cum Mithridate bellum gerens.

ſulatum

ſulatum petundi magna ſpes, ſenatus nihil ſanè intentus: tutæ, tranquillæque res omnes. Sed ea prorſùs opportuna Catilinæ. Igitur circiter Kal. Jun. [a] L. Cæſare & C. Figulo Coſſ. primò ſingulos appellare: hortari alios, alios tentare: opes ſuas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi ſatis explorata ſunt, quæ voluit; in unum omnis convocat, quibus maxuma [b] neceſſitudo, & plurimùm audaciæ inerat. Eò convenêre ſenatorii ordinis P. Lentulus [c] Sura, P. [d] Autronius, L. Caſſius Longinus, C. [e] Cethegus, P. & Ser. Sullæ [f] Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. [g] Beſtia, Q. [h] Curius: præterea, ex equeſtri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex [i] coloniis, & [k] municipiis, [l] domi nobiles. Erant præterea [m] complures paulò occultiùs conſilii hujuſce participes, quos magìs dominationis ſpes hortabatur, quàm inopia, aut alia neceſſitudo. Cæterùm juventus pleraque, ſed maxumè nobilium, Catilinæ inceptis favebat. [1] Quibus in otio, vel magnificè, vel molliter vivere co-

INTERPRETATIO.

[1] *Illi qui poterant vivere vel magnificè, vel molliter in otio,* ſequebantur *incerta pro certis, malebant bellum quàm pacem.*

NOTÆ.

[a] *L. Cæſare.*] Id eſt, anno mundi 3886. Ante Chriſtum natum 62. A Româ conditâ 689. vel ſecundùm alios 690.

[b] *Neceſſitudo.*] Hîc pro *neceſſitate* ponitur: alias pro *familiaritate.*

[c] *Sura.*] Ita vocatus fuit, quòd, pecuniâ publicâ aſſumptâ, cùm Quæſturæ rationem reddere non poſſet, ſe dixit ſuram præbiturum, ut ſolebant pueri qui in ludo pilæ peccâſſent. Poſt Conſulatum, Senatu ob malos mores ejectus fuit: quare iterum Prætor eſt factus, ut priſtinam dignitatem recuperaret; & in Præturâ conjuravit.

[d] *Autronius.*] Hic Conſul deſignatus, de ambitu interrogatus, lege damnatus eſt.

[e] *Cethegus.*] Is fuit ex gente Corneliâ: homo vehemens & furioſus.

[f] *Servii.*] Hic Servius Sylla, pater Publii & Servii Syllæ, frater fuit Syllæ Dictatoris, ut ſcribit Dio.

[g] *Beſtia.*] Hic eſt, qui tribunus plebis de Cicerone conqueſtus eſt; ut infrà videbimus.

[h] *Curius.*] Per hunc conjuratio primò patefacta eſt.

[i] *Coloniis.*] Colonia multitudo eſt hominum, qui publico conſilio ad novas terras deducuntur, quæ in ſingulos diviſæ ab iis coluntur. Romani per Triumviros, Quinqueviros, &c. colonias ſuas conſtituebant. Vide plura apud Gellium lib. 16. cap. 13.

[k] *Municipiis.*] Fuerunt municipia civitates, quarum incolæ, cives Romani ex municipiis dicti ſunt. Illorum quibuſdam civitas Romana cum ſuffragio, aliis abſque eo data fuit. Priores jus petendi magiſtratus habebant, & Romanis legibus vivebant: poſteriores, cùm ſuis moribus relicti eſſent, etiam à magiſtratibus Romæ vacabant. Atque hæc omnia variè mutata ſunt: ſed adi Roſinum.

[l] *Domi.*] Quare *Domi?* Quia ſcilicet, quamvis eorum opes, & potentia in ſuâ civitate, maxima eſſet, non illi pariter Romæ valebant.

[m] *Complures.*] Romani ſcilicet, quales fortè Cæſar, Antonius, aliique.

pia

pia erat; incerta pro certis, bellum, quàm pacem, malebant. Fuêre item êa tempeſtate, qui crederent M. Licinium [a] Craſſum non ignarum ejus conſilii fuiſſe: quia Cn. Pompeius, inviſus ipſi, magnum exercitum ductabat: cujuſvis opes voluiſſe contra illius potentiam creſcere; ſimul confiſum, ſi conjuratio valuiſſet, facilè apud illos principem ſe fore.

[b] Sed antea item conjuravêre pauci, in quibus Catilina, [c] de quo, quàm veriſſimè poterò, dicam. [d] L. Tullo, M. Lepido Coſſ. P. Autronius, & P. Sulla, [e] deſignati conſules, [f] legibus ambitûs interrogati, [g] pœnas dederant. Pòſt paulò Catilina, [h] pecuniarum repetundarum reus, [i] prohibitus erat petere conſulatum; quòd intra [k] legitimos dies [l] profiteri nequiverit. Erat eodem tempore. C Piſo, adoleſcens [m] nobilis, ſummæ audaciæ, egens, factioſus; quem ad perturbandam rempublicam inopia, atque mali mores ſtimulabant. Cum [n] hoc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Decembr. conſilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum Coſſ. interficere; [o] ipſi, [p] faſcibus correptis, Piſonem cum exercitu ad obti-

NOTÆ.

[a] *Craſſum.*] Hic fuit, quo non alius Romæ ditior extabat; quem tamen, auri fames ad bellum contra Parthos impulit, ubi unà cum exercitu trucidatus eſt.

[b] *Sed antea.*] Hîc abrumpitur narratio, ut aliquid de aliâ conjuratione dicatur, cujus volunt autorem fuiſſe Craſſum, quanquam ſtudio id diſſimulat Salluſtius. Igitur poſt aliquot periodos, hinc repetendum erit filum inſtitutæ orationis.

[c] *De quo.*] Id eſt, *de quâ re, de quâ conjuratione.*

[d] *L. Tullo.*] Hoc eſt, *tertio anno ante ultimam conjurationem.*

[e] *Deſignati.*] Ita vocabantur qui in annum proximum electi fuerant.

[f] *Legibus.*] Paratæ fuerunt multæ contra ambitum, quas ſi voles, apud Alexandrum Neapolit. lib. 3. cap. 17. videbis. Ex earum legum autoritate interrogabantur, de ambitu qui accuſati fuerant.

[g] *Pœnas.*] Magiſtratu movebantur, atque iis etiam mulcta pecuniaria irrogabatur.

[h] *Pecuniarum.*] Africam Catilina cùm diripuiſſet, Legati Afri in Senatu de illo abſente conqueſti ſunt, deinde ejus nomen à Clodio delatum eſt: unde prohibitus fuit petere conſulatum, nam reo illud legibus interdictum erat.

[i] *Prohibitus.*] Quia, ut modò vidimus, Catilina reus erat; atque etiam Lucius Volcatius alter conſul publicum conſilium habuerat. An Catilinæ ratio habenda eſſet? Sciendum eſt enim non tantùm debuiſſe eos qui candidati eſſent, publicè declarare ſe magiſtratum petere velle; ſed inſuper nomen apud eum qui comitia habiturus erat, profiteri adſtrictos fuiſſe, à quo recipiebantur, ſi digni eſſent, ſin minùs rejiciebantur.

[k] *Legitimos.*] *Lege inſtitutos:* dies enim certos accuſatori & defenſori ad actionem inſtituendam præſcribebant.

[l] *Profiteri.*] Defenſionem ſuam & expurgationem, ſcilicet.

[m] *Nobilis.*] Utpote à Calpo, Numæ filio oriundus: Piſones enim ex gente Calpurniâ fuerunt, quam Ovidius à Calpo deducit.

[n] *Hoc.*] Piſone ſcilicet.

[o] *Ipſi.*] Catilina & Autronius.

[p] *Faſcibus.*] Notum eſt faſces virgas fuiſſe ex ulmo, aut betulâ cùm ſecuri colligatas, quas magiſtratibus lictores præferebant; cùm verò inſignia eſſent dignitatis, hinc factum, ut pro eâ faſces accipiantur; atque hîc pro conſulatu poſiti ſunt.

nendas

nendas [a] duas Hiſpanias mittere. Eâ re cognitâ, rurſus in Nonas Februar. conſilium cædis tranſtulerunt. Jam tum non conſulibus modò, ſed pleriſque ſenatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturâſſet [b] pro curiâ ſignum ſociis dare; eo die poſt conditam urbem Romam, peſſumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res conſilium diremit. Poſtea Piſo, in citeriorem Hiſpaniam quæſtor [c] pro prætore miſſus eſt, adnitente Craſſo; [d] quòd eum infeſtum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen ſenatus [e] provinciam invitus dederat. Quippe fœdum hominem à republicâ procul abeſſe volebat: ſimul, quia boni complures [f] præſidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidoloſa erat. Sed is Piſo, in provinciam, ab equitibus Hiſpanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occiſus eſt. Sunt qui ita dicunt, imperia ejus injuſta, ſuperba, crudelia barbaros nequiviſſe pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres, fidoſque clientes, [g] voluntate ejus Piſonem aggreſſos: nunquam Hiſpanos [h] præterea tale facinus feciſſe, ſed imperia ſæva multa antea perpeſſos. Nos eam rem [i] in medio relinquimus. De ſuperiori conjuratione ſatìs dictum.

[k] Catilina, ubi eos, quos paulò antè memoravi, conveniſſe videt; tametſi cum ſingulis multa ſæpe egerat; tamen [1] in rem fore credens univerſos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium ſeceſſit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuſcemodi habuit:

Ni virtus, fideſque voſtra ſatìs ſpectata mihi foret, nequicquam

Interpretatio.

[1] *Cùm crederet ad conjurationis utilitatem pertinere.*

Notæ.

a *Duas.*] Ulteriorem ſcilicet & citeriorem; idque cùm per vim, tum contra morem: nam Hiſpaniæ provinciæ erant prætoriæ, Piſo Quæſtor tantùm erat: deinde alterutra, non ambæ, uni aſſignabantur.

b *Pro curiâ.*] Id eſt, *Ante locum ubi ſenatus congregatus erat*; non enim uno & eodem loco ſemper habebatur.

c *Pro prætore.*] Id eſt, *Quamvis Prætor non eſſet, miſſus eſt tamen in provinciam prætoriam, cum prætoriâ poteſtate.*

d *Quòd eum infeſtum.*] Sperabat enim Pompeii potentiam per Piſonem imminutum iri.

e *Provinciam.*] Hiſpaniam ſcilicet. Nimirum populus Romanus, quando nationem aliquam bello domuerat, eam plerumque magiſtratibus ſuis ſubjiciebat.

f *Præſidium.*] *Auxilium reipublicæ adverſus Pompeium, illi reſiſtendo.*

g *Voluntate.*] *Pompeii hortatu.*

h *Præterea.*] Omnino hunc locum ita arbitror intelligendum, ut non ſit excuſatio, quod alii volunt, ſed facti negatio. Quaſi dicat, *Quidam dicunt, Hiſpanos interfeciſſe Piſonem, & inter eos nonnulli ejus crudelitatem cauſam mortis faciunt, alii juſſum Pompeii; at verò alii negant ab Hiſpanis Piſonem interfectum eſſe.*

i *In medio.*] Ita ut cuivis liberum ſit quod volet credere, aut pro alterutrâ ſententiâ argumenta proferre.

k *Catilina.*] Nunc ad poſtremam Catilinæ conjurationem autor revertitur.

appor-

opportuna res cecidisset; spes magna dominationis in manibus frustrà fuisset: neque, per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis, & magnis [1] *tempestatibus vos cognovi fortis, fidosque mihi; eò animus ausus est maximum, atque* [a] *pulcherrimum facinus* [b] *incipere: simul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, malaque esse intellexi:* [c] *Nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego quæ mente agitavi, omnes jam antea* [2] *diversi audîstis. Cæterùm mihi indies magìs animus accenditur, cùm considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam postquam respublica in paucorum potentium jus, atque* [3] *ditionem concessit, semper illis reges,* [d] *tetrarchæ vectigales esse: populi, nationes,* [e] *stipendia pendere: cæteri omnes, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles,* [4] *vulgus fuimus; sine* [f] *gratiâ, sine* [g] *auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica* [h] *valeret, formidini essemus: itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi vo-*

INTERPRETATIO.

[1] *Quia multis & magnis periculis vos cognovi fortes.*

[2] *Omnes jam antea audivistis separatim, quæ ego cogitavi.*

[3] *Postquam respublica redacta est sub imperium & dominationem paucorum.*

[4] *Pro fæce & colluvione habiti sumus.*

NOTÆ.

[a] *Pulcherrimum.*] Ea vis est boni, ut illius specie etiam perditissimi parricidæ suas adumbrent machinationes.

[b] *Incipere.*] Hìc Gruterum, virum doctissimum pudet barbariei: attamen idem prorsus in Terentii Eunucho, Act. 5. sc. 9. legitur:

an me, qui id ausu' sim
Incipere; an fortunam collaudem? &c. Unde satìs constat, hinc *incipere*, ut ille voluit, non esse deturbandum.

[c] *Nam.*] Hæc partim conclusio firmissimis nititur fundamentis; verùm eam obscuravit Catilina, dum honestis nominibus nefandum scelus obvelare studet. Ita verò resolvas ejus ratiocinationem: *Ausus sum pulcherrimum facinus, non tantùm quia vos estis fortes; verùm etiam quia sumus amici firmi: constat verò firmos nos esse, quia eadem volumus & nolumus; at volumus eadem, quia eadem sunt nobis bona & mala.* Atque hæc posterior probatio detruncata est; & aperta ut sit, addas oportet, *quorum quidem bonorum aut malorum ea est natura, ut nos omnes, uno & eodem modo eòdem cogant,* Falsum autem est quod dicit Catilina, eadem velle & eadem nolle, efficere amicitiam: honestas si adsit, tunc illud nomine cohonestabitur amicitiæ; quæ si Catilinæ non defuisset, nihil ferè pulchrius aut utilius ejus oratione extaret.

[d] *Tetrarchæ.*] Non sunt illi qui quatuor provinciis, sed qui unius provinciæ quartæ parti præsunt.

[e] *Stipendia.*] Hic fuit dolus quorumdam populorum, & fraus Romanorum. Cùm illis horum cognita essent avaritia, hi verò omnium ferè gentium metum perspectum haberent; concordabant inter se, ita ut Romani, qui saltem gratiâ & auctoritate pollerent, ab illis populis publicam injuriam averterent, patronis verò suis illi stipendia, aut, quod magìs ad nostrum sermonem accedit, pensiones solverent.

[f] *Gratiâ.*] Apud populum; *Sans faveur.*

[g] *Auctoritate.*] In senatu, *Sans crédit.*

[h] *Valeret.*] Id est, *statum suum legitimum obtineret.*

lunt: nobis reliquerunt pericula, [a] *repulsas,* [b] *judicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini, fortissumi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quàm vitam miseram, atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedécus amittere? Verùm enimvero, prô deûm atque hominum fidem, victoria in manu nobis est: viget ætas, animus valet. Contrà illis, annis, atque divitiis, omnia* [c] *consenuerunt. Tantummodo incepto opus est: cætera* [d] *res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in* [e] *extruendo mari, & montibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? Illos binas, aut ampliùs domos continuare; nobis* [f] *larem familiarem nusquam ullum esse? Cùm tabulas, signa,* [g] *toreumata emunt,* [h] *nova diruunt, alia ædificant; postremò omnibus modis pecuniam trahunt,* [i] *vexant; tamen summâ lubidine divitias suas* [1] *vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum; mala res, spes multò asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam sæpè optâstis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria,* [2] *in oculis sita sunt; fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magìs quàm oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite me utèmini. Neque* [k] *animus, neque corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum unà consul agam: nisi fortè me animus fallit, & vos servire magìs, quàm imperare, parati estis.*

Postquam accepêre ea homines, quibus mala abundè omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis, quieta movere, mag-

INTERPRETATIO.

[1] *Tamen per* suam *summam libidinem & sumptus immensos non possunt exhaurire suas divitias.*

[2] *Decus, gloria, vobis se oggerunt.*

NOTÆ.

[a] *Repulsas.*] Catilina bis consulatum petiit, bis repulsus fuit.

[b] *Judicia.*] Quæ in nos exercentur scilicet. Alii ambitus, alii repetundarum pœnas dederant.

[c] *Consenuerunt.*] Id est, *imminuta sunt, aut prorsus interierunt.*

[d] *Res expediet.*] Id est, *reliqua sine nobis perficientur.* Gall. *Le reste se fera de soi même.*

[e] *Extruendo.*] *Extruere* hîc est *ædificare, donec locus mari subtrahatur.* Gall. Optimè dicimus, *Combler les mers.*

[f] *Larem.*] Lares dii erant domestici, quibus focus sacer erat: unde ipsi pro foco & domo sæpè positi, ut hoc in loco.

[g] *Toreumata.*] Toreuma esse videtur quicquid cœlo, aut torno elaboratum est, Gall. *Tout ouvrage de relief et fait en bosse: ouvrage fait au tour.*

[h] *Nova.*] Id est, *quod nuper ædificaverant, hodie diruunt, ut denuò extruant.*

[i] *Vexant.*] Verbum istud prorsùs referendum est ad pecunias, non, uti volunt nonnulli, ad homines. Hoc dicit, aliquos quanquam pecunias suas profunderent, non potuisse tamen exhaurire: sed verbum quo usus est autor, magnam habet emphasim.

[k] *Animus.*] Id est, *vos consilio, et manu juvero.*

na-

na merces videbatur; tamen poſtulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubique opis, aut ſpei haberent. Tum Catilina polliceri [a] tabulas novas, [b] proſcriptionem locupletium, magiſtratus, [c] ſacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum fert: præterea, eſſe in Hiſpaniâ citeriore [d] Piſonem, in [e] Mauritaniâ cum exercitu P. Sitium [f] Nucerinum, conſilii ſui participes: petere conſulatum [g] C. Antonium, quem ſibi collegam fore ſperaret, hominem & familiarem, & omnibus neceſſitudinibus circumventum: cum eo conſulem ſe initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnis bonos: ſuorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egeſtatis, alium cupiditatis ſuæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Poſtquam omnium animos [1] alacris videt; cohortatus, ut [h] petitionem ſuam curæ haberent, conventum dimiſit. Fuêre eâ tempeſtate, qui dicerent, Catilinam, oratione habitâ, cùm ad jusjurandum [2] populares ſceleris ſui adigeret, humani corporis ſanguinem vino permixtum in pateris [i] circumtuliſſe; inde, cùm poſt exſecrationem omnes deguſtaviſſent, ſicuti in [k] ſolemnibus ſacris fieri conſuevit, aperuiſſe conſilium ſuum; atque eò dictitare feciſſe, quò inter ſe magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conſcii. Nonnulli ficta & hæc, &

INTERPRETATIO.

[1] *Poſtquam videt animos omnium oratione commotos & accenſos.*

[2] *Cùm adigeret ad jusjurandum illos qui ſceleris ſui conſcii erant & fautores.*

NOTÆ.

[a] *Tabulas.*] Tabulæ novæ appellantur, cùm abolitis prioribus debitis, nemo, quod antè à creditoribus acceptum eſt, cogitur ſolvere: quæ quidem propoſitæ ſunt aliquando tabulæ, cùm ære alieno, & præſertim uſuris plebs Romana oppreſſa erat. Gall. *Abolition de dêtes.* Anglicè, AN ACT OF GRACE.

[b] *Proſcriptionem.*] Ex quo factioſis locupletium bona veniebant. Illud verò malum in civitatem invexerant bella civilia. Nam qui per illa victoriam adepti fuerant, illi nomina eorum, qui diverſarum partium fuiſſe putabantur, in tabulis deſcripta proponebant, conſtitutis præmiis, ſi quis eorum quenquam occidiſſet; bonis etiam proſcriptorum publicatis atque haſtæ ſubjectis.

[c] *Sacerdotia.*] Non tam dignitatem ipſam ſacerdotalem, cujus nebulones illi prope nullam curam habebant, quàm ex dignitate lucrum, aut, quod vocamus nos, *beneficium* aut *præbendam.*

[d] *Piſonem.*] Quem occiſum fuiſſe Catilinam latebat aut certè diſſimulabat.

[e] *Mauritaniâ.*] Africæ regio eſt, verſus Gaditanum fretum.

[f] *Nucerinum.*] *Nuceriâ ortum.* Quatuor autem Nuceriæ fuerunt in Italiâ.

[g] *C. Antonium.*] Hic fuit triumviri patruus.

[h] *Petitionem.*] Conſulatus ſcilicet, ut illi ambirent, &c.

[i] *Circumtuliſſe.*] Ut ſinguli biberent, ſeu potiùs libarent, & leviter attingerent.

[k] *Solemnibus.*] Id eſt, *quæ certis anni temporibus fieri ſolerent.* In iis autem mos erat ſacerdoti, priuſquam inter victimæ cornua vinum funderet, ſimpulo, id eſt, vaſculo ligneo aut fictili, propinare, atque aſtantibus circumferre, ut pariter libarent, & de vino guſtarent.

multa præterea, exiſtumabant ab iis, qui [a] Ciceronis invidiam, quæ poſtea orta eſt, leniri credebant atrocitate ſceleris eorum qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parùm comperta eſt. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obſcuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem cenſores ſenatu, [1] probri gratiâ, moverant. Huic homini non minor [2] vanitas inerat, quàm audacia. Neque reticere, quæ audierat; neque ſuamet ipſe ſcelera occultare: prorſùs neque dicere, neque facere, quicquam penſi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, ſtupri vetus conſuetudo. Cui cùm minùs gratus eſſet, quòd inopiâ minùs largiri poterat, repentè glorians, maria, monteſque polliceri, [b] minari interdum ferro, ni ſibi obnoxia foret: poſtremò, ferociùs agitare, quàm ſolitus erat. At Fulvia, inſolentiæ Curii causâ cognitâ, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit: [3] ſed, ſublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ, quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidiâ æſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamvis egregius, homo [c] novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia, atque ſuperbia [4] poſtfuêre. Igitur, [d] comitiis habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. Quod factum primò populares conjurationis [5] concuſſerat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; ſed indies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, ſuâ, aut amicorum, fide ſumtam mutuam, [e] Fæſulas ad Manlium quendam portare; qui poſtea [6] princeps fuit belli faciundi. Eâ tempeſtate plurimos cujuſque generis homines adſciviſſe ſibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis ſumtus ſtupro corporis toleraverant: poſt, ubi ætas, tantummodo quæſtui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande [f] conflaverant.

Interpretatio.

[1] *Quem cenſores ex ſenatu ejecerant, ut ipſum ignominiâ multaret.*

[2] *Non minor levitas & futilitas inerat huic, quàm audacia.*

[3] *Sed, tacito nomine autoris, narravit compluribus ea quæ* audiverat *de conjuratione Catilinæ, eo modo quo audiverat.*

[4] *Invidia atque ſuperbia poſtpoſita fuerunt.*

[5] *Quod factum turbaverat primò conjuratos.*

[6] *Qui poſtea primus bellum intulit.*

Notæ.

[a] *Ciceronis.*] Hoc eſt, *quæ in eum exarſit.*

[b] *Minari.*] Dicebat ſe eam gladio interfecturum.

[c] *Novus.*] Ille novus homo dicebatur, cujus majores ampliſſimis uſi non eſſent honoribus: qui primus virtute ſuâ majoribus prælucebat.

[d] *Comitiis.*] Comitia, conventus erant populi ad creandos magiſtratus, leges ferendas, *&c.*

[e] *Fæſulas.*] Fæſulæ, urbs Tuſciæ verſus Appenninum, juxta Florentiam.

[f] *Conflaverant.*] Id eſt, *quæ ſe alieno ære obſtrinxerant.* Gall. *Qui s' etoient endetées.*

Per

Per eas se Catilina credebat posse [1] servitia urbana solicitare, urbem [a] incendere, viros earum, vel adjungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpè virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis, satìs fortunata fuit: literis Græcis & Latinis docta: psallere, saltare elegantiùs, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt: sed ei cariora semper omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. Pecuniæ an famæ minùs parceret, haud facilè discerneres; lubidine sic accensa, ut sæpiùs peteret viros, quàm peteretur. Sed ea sæpè antehac [b] fidem prodiderat, [2] creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abierat. Verùm ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere: [c] jocum movere: sermone uti, vel [d] modesto, vel [e] molli, vel [f] procaci. Prorsus multæ [g] facetiæ, multusque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proxumum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facilè se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque à principio consulatûs sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium [h] pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret; circum se præsidia amicorum, atque clientium occultè habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ quas consuli fecerat, prosperè cessêre; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occultè tentaverat, aspera fœdaque evenerant. Igitur C. Manlium Fæsulas, atque in eam partem [i] Etruriæ, Septimium quendam [k] Camertem

INTERPRETATIO.

[1] *Credebat se posse per eas multitudinem servorum urbanorum ad defectionem impellere.*

[2] *Pejerando, rem creditam negaverat.*

NOTÆ.

[a] *Incendere.*] Ut scilicet, per tumultum faciliùs esset, quos vellent interficere.

[b] *Fidem prodiderat.*] Id est, *promissis cum sacramento non steterat*; *perfidam se præbuerat.*

[c] *Jocum.*] Gall. *Elle entendoit la raillerie.*

[d] *Modesto.*] Gall. *Le sérieux.*

[e] *Molli.*] *Le galant.*

[f] *Procaci.*] *Le langage qui est trop libre; n' est bon qu' à des effrontées.*

[g] *Facetiæ.*] Id est, *urbanitas, & gratia, decus & exculta elegantia.* Fortè non malè vertas Gallicè, *Enjouëment.*

[h] *Pactione.*] Ciceroni Macedonia cùm obtingeret, quæ optima erat provincia ex commercio & mercibus orientis, eam ille Antonio concessit, ut obsequio ipsum mitigaret, atque impediret, ne contra rempublicam machinaretur.

[i] *Etruriæ.*] Italiæ regio non longe à Latio, ad occasum. Hodie *Toscane.*

[k] *Camertem.*] *Ex oppido Umbriæ Camertâ, aut Camerino oriundum.*

in [a] agrum Picenum, C. Julium in [b] Apuliam dimisit, præterea alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum [1] telo esse, item alios jubere, hortari, uti semper intenti, paratique essent: dies, noctesque festinare: vigilare: neque [c] insomniis, neque labore fatigari. Postremò, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus [d] intempestâ nocte conjurationis principes convocat per M. Portium Læcam, ibique multa de ignaviâ eorum questus, docet se præmisisse Manlium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si priùs Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multùm officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator, constituêre [2] eâ nocte paulò pòst, cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, & de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, properè per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi [e] januâ prohibiti, tantum facinus frustrà susceperant. Interea Manlius in Etruriâ plebem solicitare, egestate simul, ac [f] dolore injuriæ, novarum rerum cupidam, quòd Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in eâ regione magna copia erat: nonnullos ex Sullanis [g] colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cùm Ciceroni nunciarentur, [h] ancipiti malo permotus, quòd neque urbem ab insidiis privato consilio longiùs tueri poterat; neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, [i] satis compertum

INTERPRETATIO.

[1] *Ipse cum gladio in publicum prodibat.*

[2] *Constituerunt introire ad Ciceronem eâ nocte, paulò post, sicuti salutatum ivissent.*

NOTÆ.

[a] *Agrum Picenum.*] In mediâ propemodum Italiâ, ad mare Adriaticum: hodie, *La marche d' Ancone.*

[b] *Apuliam.*] Ad mare Adriaticum jacet, in Italiæ orâ extremâ ferè, quæ vergit ad orientem.

[c] *Insomniis.*] Insomnia est, cùm quis dormire non potest.

[d] *Intempestâ.*] *Circa mediam noctem, cùm tempus non est ampliùs operandi. Conticinio, concubio.*

[e] *Januâ.*] Ciceronis scilicet.

[f] *Dolore.*] Quòd sibi à Syllâ bona erepta fuissent.

[g] *Colonis.*] Syllæ milites erant, quibus Hetruscorum agros diviserat, quod ii Marii partes sequuti essent.

[h] *Ancipiti.*] Id est, *quòd ex utrâque parte imminebat.*

[i] *Satis.*] Ex toto hoc negotio maximum certè erat periculum. Cùm enim in senatu ipso plurimi essent, iique maximè potentes, qui conjurationi faverent, invidiosum erat homines accusare tanto favore subnixos, nisi pariter coarguerentur: deinde ipsis reipublicæ consilia manifestabantur.

habebat;

habebat; rem ad senatum [a] refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, [b] darent operam consules, ne quid respublica detrimenti caperet. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios, atque cives: domi, militiæque imperium, atque judicium summum habere. Aliter sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies, L. Senius Senator in senatu literas recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse cum magnâ multitudine ante diem vi. Kal Nov. Simul, [c] id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari, [d] Capuæ atque in Apuliâ [e] servile bellum moveri. Igitur [f] senati decreto, Q. [g] Marcius Rex Fæsulas; Q. [h] Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. Hi utrique [i] ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. [k] Metellus Celer in agrum Picenum: hisque [l] permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicâsset de conjuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium servo libertatem & [m] H. S. C.; libero impunitatem ejus rei, & H. S. CC. itemque decre-

NOTÆ.

[a] *Refert.*] *Referre* est *rem agitandam in senatu proponere.*

[b] *Darent operam.*] His verbis solennibus, summum imperium, & quasi dictatorium consulibus deferebatur.

[c] *Id quod.*] Parenthesis est. Gall. *Comme c'est la coûtume en de pareilles rencontres.*

[d] *Capuæ*] Urbs fuit Campaniæ nobilissima, mari Tyrrheno adjacens: cujus illecebris & amœnitate usque adeò captus Annibal, ut ipsius domitrix dicta fuerit.

[e] *Servile.*] Id est, *quòd per servos gereretur.* Gall. *Qu' on tâchoit d'y faire soûlever les esclaves.*

[f] *Senati.*] Pro *senatûs*; ita olim.

[g] *Marcius.*] Marciorum familia ab Anco Marcio quarto Romanorum rege deducitur. Hic consul fuit cum L. Metello, quo mortuo, & eo qui in ejus locum suffectus erat, solus Marcius consulatum gessit.

[h] *Metellus.*] Cognomen habuit à devictâ Cretâ post consulatum.

[i] *Ad urbem.*] Quia ante triumphum urbem intrare non erat licitum.

[k] *Metellus Celer.*] Hic beneficio Ciceronis Galliam ipsi destinatam, sed in concione depositam, administravit: consul fuit postea cum Afranio.

[l] *Permissum.*] Imò & imperatum.

[m] *H. S.*] Sestertium denotat hæc figura, cujus si accuratiorem cognitionem habere voles, opus erit adire eos qui de ære tractarunt, Budæum, puta, Hottomannum, aliosque: neque enim, quæcunque ab aliis bene scripta sunt, opus est huc transcribere. Interim, ne omnino vacuus discedas, quantùm satìs erit, dicemus ad hujus loci intelligentiam. *Sestertius*, uti quidem plurimis ex locis colligere videor, nummus fuit primò æreus, valore duorum assium cum semisse, qui postea ex argento conflatus quinque æstimatus fuit: atque utrumque, si ad monetæ nostræ Gallicæ rationem exigas, prior decem Turonensibus denariolis, paulò pluris, vel secundum alios quatuordecim; posterior duplò valebit. Verùm difficultas in eo non est, cùm ubique prostent Tabulæ pro monetarum æstimatione. Numerandi ratio hâc in parte obscuritatem attulit, quam tamen ex pauculis sequentibus lineis intelliges.

decrevêre, uti [a] familiæ gladiatoriæ Capuam, & in cætera municipia diſtribuerentur, pro cujuſque [b] opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eiſque [c] minores magiſtratus præeſſent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex ſummâ lætitiâ, atque [d] laſciviâ, quæ diuturna quies pepererat, repentè omnis triſtitia invaſit. Feſtinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam ſatìs credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: ſuo quiſque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus [1] pro reip. magnitudine belli timor inſolitus inceſſerat, afflictare ſeſe; manus ſupplices ad cœlum tendere; miſereri parvos liberos; rogitare; omnia pavere; ſuperbiâ atque deliciis omiſſis, ſibi patriæque, diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametſi præſidia parabantur, & ipſe

INTERPRETATIO.

[1] *Propter reipublicæ magnitudinem.*

NOTÆ.

Quando numerus intra mille continetur, nulla eſt prorſus difficultas; rotundè & abſque ullâ præciſione Romani, ſicut & alii, numerant: ſed numerus quando mille nummos ſeu ſeſtertios excedit, ſæpè detruncatus eſt; ita ut mille pro ſingulis ſint intelligendi. Cùm ſumma eo quo dixi modo ampliùs quàm mille complectebatur, tum per Genitivum pluralem *ſeſtertiûm*, illam exprimebant; adeò ut *ſeſtertiûm*, & mille ſeſtertii ſint res una & eadem. Unde factum, ut poetæ, ex genitivo illo plurali, nomen genere neutro effecerint, quo tamen niſi in numero plurali non utuntur; atque ita illis ſingula ſeſtertia pro mille veniunt ſeſtertiis illis parvis à maſculino ſeſtertius, quo ſolo oratores utuntur. Si verò ſumma eſſet minimùm decies centenorum millium, tum adverbiis deciès viciès, centiès, &c. utebantur, quæ adverbia centena millia faciebant, quamvis ea non exprimerentur. Jam res ſatìs clara eſt, interim nodus unus reſtat explanandus; ſciendum enim, an hoc Salluſtii loco centum ſeſtertii, an centum ſeſtertiûm ſeu ſeſtertiorum intelligantur. Hìc verò opus eſt conjecturâ & judicio. Dico itaque, primò, ab aliis prolixè probatum eſſe hanc figuram H. S. pro minoribus ſeſtertiis, in maſculino genere poſitam eſſe, quatenus nullus numerus, niſi qui expreſſus eſt intelligitur; deinde venire etiam eandem figuram pro *ſeſtertiûm*, vel *ſeſtertia* poetarum. Hoc poſito, nihil facilius eſt quàm videre, ineptum fore, ſi ſenatus, in re quæ ſalutem publicam reſpiciebat, centum ſeſtertios, viliſſimam pecuniam, decreviſſet. Ergo figura hæc HS. C. *centum*, hoc in loco, facit *ſeſtertiûm*, vel, ſi cum poetis loqui ames, *centum ſeſtertia*, id eſt, *centena milla nummorum*, ſeu *ſeſtertiorum*: quæ ad noſtram monetam, ſi per ſummam integram & ſolidam referas; quingentos efficient aureos duplicones; *Cinque cens piſtoles.*

[a] *Familiæ.*] Qui gladiatores apud unum laniſtam ſeſe exercebant, diſcebant, aut ſerviebant, ii familia dicebantur.

[b] *Opibus.*] Sæpe gladiatores à privatis empti ad tumultum & cædem; ipſi aliquando bella & quidem gravia excitaverunt: adeòque minimè mirum ſi ſuſpecti eſſent, ex urbe deducerentur; atque pro ratione virium, in municipia diſtribuerentur.

[c] *Minores.*] Quæſtores, puta, ædiles minores, triumviri capitales, &c.

[d] *Laſciviâ.*] Non hìc poſita pro incontinentiâ, ſeu obſcœnâ libidine; ſed tantùm pro ludibundâ, exultante, & profuſâ lætitiâ.

lege

lege [a] Plautiâ interrogatus erat ab L. [b] Paulo: poſtremò, diſſimulandi causâ, & quaſi ſui expurgandi, ſicuti [c] jurgio laceſſitus foret, in ſenatum venit. Tum M. Tullius conſul, ſive [d] præſentiam ejus timens, ſive irâ commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ quam poſtea ſcriptam edidit. Sed ubi ille aſſedit, Catilina, ut erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo vultu, voce ſupplici, poſtulare à patribus, ne quid de ſe temerè crederent: [1] eâ familiâ ortum, ita ab adoleſcentiâ vitam inſtituiſſe, ut omnia [e] bona in ſpe haberet: ne exiſtumarent, ſibi patricio homini, cujus ipſius, atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam eſſent, perditâ republicâ opus eſſe; cùm eam [f] ſervaret M. Tullius [g] inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cùm adderet; obſtrepere omnes; hoſtem, atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumventus*, inquit, *ab inimicis præceps agor, incendium* [h] *meum ruinâ exſtinguam.* Dein ſe ex curiâ domum proripuit. Ibi multa ſecum ipſe volvens, quòd neque inſidiæ conſuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optumum factu credens exercitum augere; ac priùs, quàm legiones ſcriberentur, multa antè capere quæ bello uſui forent; nocte intempeſtâ, cum paucis, in Manliana caſtra profectus eſt. Sed Cethego, atque Lentulo, cæteriſque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus poſſent, opes

Interpretatio.

[1] Pergit dicere, *ſe eſſe ortum eâ familiâ, ita inſtituiſſe vitam ab adoleſcentiâ, ut non, niſi bonam ſpem, ad ſe præberet.*

Notæ.

a *Plautiâ.*] Eam tulit Plautius tribunus plebis, adjuvantibus Catulo & Lepido, anno ante conjurationem Catilinæ 15. ut quæreretur in eos qui quovis modo ſenatui, magiſtratibus, imò & privatis hominibus, inſidias, aut vim feciſſent.

b *Paulo.*] Is poſtea Conſul fuit.

c *Jurgio.*] *Comme ſi on luy eut fait une querelle mal à-propos.*

d *Præſentiam.*] Timebat ne fortè, cùm Catilina auſus eſſet in ſenatum venire, minùs crederent ſenatores quæ ipſe de conjuratione indicaverat.

e *Bona in ſpe.*] *Qu' on ne pouvoit avoir que des eſperances avantageuſes de lui.*

f *Servaret.*] Id eſt, *ſervare ſtuderet, aut ſervandam ſimularet.* Neque verò Catilinæ mens eſt dicere, ſervatâ opus eſſe republicâ, aut ſe ejus ruinam quæſiiſſe.

g *Inquilinus.*] Peregrinus, Arpino oriundus.

h *Meum*] Id eſt, *quod in me excitatum eſt.* Metaphora ſumpta ab incendiis, quæ, ut ne in diſſita ædificia graſſentur, ruinâ intermediorum impediri ſolent. Intendit Catilina ſe peſtem reipublicæ, aut ſaltem inimicis importaturum, potiùs quàm periturum. Cæterum auctoritate Ciceronis contendunt, non iſtud in ſenatu à Catilinâ dictum fuiſſe; ſed eum Catoni ante comitia conſularia judicium minitanti, reſpondiſſe volunt, ſi quod eſſet in fortunas ſuas incendium excitatum, id ſe non aquâ, ſed ruinâ reſtincturum.

factionis

factionis confirment, insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo [1] numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujusmodi:

DEOS, hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque [2] quò periculum aliis faceremus; sed uti corpora nostra ab injuriâ tuta forent; qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate fœneratorum, plerique patriâ, sed omnes famâ, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrûm licuit, more majorum, [a] lege uti, neque, amisso patrimonio, [b] corpus liberum habere: tanta sævitia fœneratorum, atque prætoris fuit. Sæpe majores vestrûm miseriti plebis Romanæ decretis suis inopiæ ejus [c] opitulati sunt: ac novissimè, memoriâ vestrâ, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum [d] ære solutum

INTERPRETATIO.

[1] *Manlius mittit quosquam ex suis militibus legatos ad Q. Marcium Regem.*

[2] *Neque at alios in discrimen adduceremus.*

NOTÆ.

[a] *Lege.*] Papiriâ, aut quâvis aliâ, quæ civibus adversus fœneratores consuleret; ne illi in debitores sævirent, eos ligarent, aut alio modo vexarent.

[b] *Corpus liberum.*] Lex fuit duodecim tabularum atrocissima contra perfidiam debitorum, quâ, non tantùm illi vinciri, sed etiam in partes secari, ab iis, quibus adjudicati essent, licitum erat. Illam eo fine paraverant, ut ne, perfidiâ debitorum, subsidium pecuniæ mutuatitiæ, quo communis hominum vita indiget, inopiæ temporariæ adimeretur. Quoniam verò sævitia ista pœnæ non quita est contemni, quemquam dissectum esse antiquitùs, Gellius testatur, se nec legisse, nec audivisse: hinc factum ut situ & senio, tum etiam legibus subsequentibus, de istâ acerbitate detractum fuerit. Ligari corpus debitorum non pariter in desuetudinem abiît; nam pro moribus & temporibus reipublicæ, plebem hâc de re conquestam esse, cùm ex aliis locis, tùm ex hâc Manlii epistolâ omnino conspicimus.

[c] *Opitulati sunt.*] Fœnus cùm pro libitu non semel auctum fuisset, aliquando etiam tribunitiâ rogatione diminutum est adeò, ut non tantùm ex unciario, quod cautum fuerat duodecim tabulis, semunciarium, in singulos menses, factum sit, sed omnino lege L. Genutii tribuni plebis sublatum.

[d] *Ære.*] Hîc per æs nonnulli æs commune, seu ærarium, intelligunt; atque arbitrantur ex publicis pecuniis expedita fuisse nomina hominum privatorum; quod ut firment, aliquid simile ex Livio, multò antè tamen actum, proferunt. At certè, cùm de istâ nostrâ solutione nullum vestigium, quod quidem sciam, aut ab illis indicetur, uspiam appareat; non modò de re ipsâ dubius hæreo, sed ut ut maximè vera esset, eam Manlii verbis significari non equidem arbitratus fuero. Potiùs est ut credam, hoc in loco, quamvis obscurè, illud indicari tamen quod præstitit Valerius Flaccus in Marii locum suffectus, qui, ut refert Paterculus lib. 2. turpissimæ legis autor fuit, quâ creditoribus quadrantem solvi jussit. Si enim verum est, uti quidem libentissimè credo, quod alicubi testatur Lambinus in commentariis ad Horatium, se sestertium vidisse argenteum V. signatum,

solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratuum armata, [a] *à patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias petimus, quarum rerum causâ, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo* [b] *bonus, nisi cum animâ simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur,* [c] *consulatis miseris civibus, legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo, maxumè ulti sanguinem nostrum, pereamus.*

Ad hæc, Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: [1] eà misericordiâ atque mansuetudine senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustrà auxilium petiverit. At Catilina [d] ex itinere plerisque [e] consularibus, præterea optumo cuique literas mittit: se falsis [2] criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, [f] Massiliam in exilium proficisci; non [3] quòd sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti respublica quieta foret, neve ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi [g] nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum [h] exemplum infrà scriptum est.

Interpretatio.

[1] Dicit, *senatui & populo Romano talem misericordiam atque mansuetudinem semper fuisse, ut, &c.*

[2] Dicit *se circumventum falsis criminibus & accusationibus, cedere fortunæ.*

[3] *Non ideo quòd sibi conscius esset tanti sceleris.*

Notæ.

signatum, id est, ut ille exponit, valore *quinque* assium; nullus dubito quin ad illud respexerit Manlius, cùm *as* qui æreus est, ne quidem quartam partem faciat sestertii, qui argenteus fuit, idque tam egregiè ad ejus scopum pertineat. Atque ita tempora optimè convenient, & verè dixerit Manlius *memoriâ vestrâ*, cùm antea viderimus superstites Syllanos milites, Valerium in Marii locum subrogatum, nec quemquam lateat Syllam & Marium coævos fuisse.

[a] *A patribus.*] A senatu & potentioribus; quod quidem ter aut quater factum fuisse legimus, seu libertatem, seu pudicitiam, seu natalium dignitatem, seu honorum decora & insignia populus vindicaverit; ut loquitur Florus.

[b] *Bonus.*] Id est, *cordatus.*

[c] *Consulatis.*] Id est, *eorum rationem habeatis, ipsis prospiciatis & ruinam avertatis.*

[d] *Ex itinere.*] Postquam Româ discesserat; ex locis ubi commorabatur.

[e] *Consularibus.*] Illis, qui consulatum gesserant, ideo scripsit Catilina, quòd major eorum in senatu auctoritas esset, primique sententiam suam dicerent.

[f] *Massiliam.*] Urbs & Galliæ Narbonensis maritima, quæ & antiquissima; à profugis ex Ioniâ Phocensibus condita. Hodie *Marseille.*

[g] *Nomine.*] Gall. *De la part.*

[h] *Exemplum.*] Gall. *La copie.* Atque ipsius Catilinæ propria esse verba arbitror, cujus ut mens, ita stylus perplexus est.

L. Ca-

L. Catilina Q. Catulo S. [a] *Egregia tua fides, re cognitâ,* [b] *grata mihi,* [c] *magnis in meis periculis,* [d] *fiduciam commendationi* [e] *meæ tribuit.* [f] *Quamobrem defensionem in* [g] *consilio novo* [h] *non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientiâ de culpâ proponere decrevi:* [i] *quæ mediùs* [k] *fidiùs licet vera mecum recognoscas. Injuriis, contumeliisque concitatus, quòd, fructu laboris industriæque meæ privatus,* [l] *statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine suscepi:*

Notæ.

[a] *Egregia.*] Id est, *excellens, cuique vix similis reperiatur.*

[b] *Grata.*] Id est, *jucunda*; sed istud ita intelligendum esse, ut grati animi testificationem involvat. Gall. diceremus *Dont je vous suis obligé.*

[c] *Magnis.*] Catuli enim gratiâ fultus maximè, cùm incesti cum Fabiâ virgine Vestali accusatus esset, judicium effugit.

[d] *Fiduciam.*] Id est, *facit ut confidam, tibi commendans meas fortunas.*

[e] *Meæ.*] Id est, *quâ ego fortunas meas tibi committo.*

[f] *Quamobrem.*] Locum maximè difficilem nobis fecit mens Catilinæ scelerata & perturbata, cui insuper tenebras offuderunt variæ eòdem congestæ commentationes. Quidam istud *quamobrem* ad præcedentia, alii ad sequentia referunt, idque totum diversè connectunt: prolixus essem, si omnia conarer excutere, adeoque id tantum proferam, quod magis probatum fuerit. Castilioneus ita exponit, *Decrevi proponere satisfactionem ex nullâ conscientiâ de culpâ, quamobrem non statui parare defensionem in novo consilio. Id est, decrevi purgare me apud te, cùm nullius mihi delicti conscius sim, cur Romæ causam non dixerim, meque defenderim ab inimicorum calumniis.* Agnosco equidem hanc expositionem non multùm ab ipsis autoris verbis recedere; at certè vereor ejus ut mentem satis assequatur. Itaque pauculis rem, ut videtur, expedio: *Ob eam rem, et quia tibi confidendum esse experientiâ didici, ego discessi, nec statui me defendere in senatu denuo convocato. Non enim decrevi me expurgare, aut satisfactionem proponere, cùm nullius culpæ sim mihi conscius; atque ita esse facilè cognosces, si mecum statum et rationes meas velis perlustrare.* Pergit porrò Catilina, atque sigillatim ostendere conatur, illud sibi minimè vitio vertendum esse, quod à senatu maximè reprehendebatur. Dicet fortè aliquis, me particulam negantem ex longinquo in meam explicationem retraxisse; aliquid etiam addidisse: quivis quidlibet objiciet. Unum omnibus respondeo, quorsum iret, aut quid ageret, quem conscientia & lictores insectarentur. Catilinam nescivisse; adeoque opus esse gradus ipsius firmare, quodque minùs exposuit, apertiùs declarare.

[g] *Consilio.*] Nonnulli per *consilium novum* ipsam conjurationem intelligunt, quam vocaverit novum consilium, cùm anteà omnia alia simulâsset. Malim accipi de senatu.

[h] *Non statui.*] *Imò contra liberè fateri, quod et acriter persequar, quanquam id mihi crimini vertant, me scilicet, causam miserorum suscepisse.*

[i] *Quæ.*] Me scilicet nullius culpæ esse conscium.

[k] *Fidius.*] Arbitratur ex Festo doctissimus Vossius *Me-dius-fidius* juramentum esse per Herculem Jovis filium; ita ut *dius* positum sit pro Græco δῖος, quod *Jovis* significat; & *fidius* pro *filius* mutato L. in D, more antiquo; *Me* vero pro Græco μα, quod est adverbium jurandi. Confirmat eam sententiam ex Varrone & Tertulliano, qui Dium fidium, Grecis Herculem esse dicunt. Alii alia, quibus non assentior.

[l] *Statum.*] Id est, *ex eo gradu dignitatis, ad quem meâ virtute assurrexeram, dejiciebar.* Equidem, cùm ille tantâ familiâ, & tantis animis esset, post præturam, non abs re, si bonus fuisset, ad consulatum aspirâsset.

cepi: non quin [a] *æs alienum* [b] *meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cùm &* [c] *aliis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæque copiis persolveret: sed, quòd non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsâ suspicione* [d] *alienatum esse sentiebam:* [e] *hoc nomine satìs honestas pro meo* [f] *casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cùm scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari, nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado. Eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.*

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro [g] Reatino, dum vicinitatem antea solicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt, senatus Catilinam, & Manlium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret [1] sine fraude ab armis discedere, [h] præter rerum [i] capitalium condemnatis: præterea, decernit, uti consules [k] delectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi Romani multò maxumè [l] miserabile visum est: cui cùm ad occasum ab ortu solis [m] omnia domita armis parerent, domi otium, atque divitiæ, quæ [n] prima mortales putant, affluerent, fuêre tamen cives, qui séque, remque publicam obstinatis animis perditum

INTERPRETATIO.

[1] *Præscribit diem cæteræ multitudini, ante quam liceret impunè discedere ab armis.*

NOTÆ.

[a] *Æs alienum.*] *Pecuniam mutuò sumptam.* Hinc verò satìs constat, arma movendi unum & eundem conjuratis fuisse prætextum, violentiam nempe fœneratorum.

[b] *Meis nominibus.*] *En mon nom; sous mon propre signe.*

[c] *Aliis nominibus.*] Intelligo de pecuniâ sumptâ à Catilinâ, prædibus & sponsoribus amicis; illud enim ab ipso factum fuisse suprà vidimus: atque ita sumendum esse non difficile esset ostendere, si tanti haberetur.

[d] *Alienatum.*] *Rejectum.* Gall. *Disgracié, rendu suspect.*

[e] *Hoc nomine.*] Id est, *Eâ causâ; præsertim verò quòd me suspicione falsâ alienatum sentio, postquam Cicero atroci criminatione innocentiam meam ad senatum divexavit.*

[f] *Pro meo casu.*] Id est, *pro eo statu in quo ego sum.* Gall. *Vû l' etat où je me trouve.*

[g] *Reatino.*] Reate urbs fuit in Sabinis, Roma prorsus ad septentrionem. *Rieti* vocatur in novis tabulis geographicis.

[h] *Præter.*] Adverbium est. Gall. *Excepté.*

[i] *Capitolium.*] Id est, *rerum aut criminum, quæ capitis pœnam arcessunt, vel morte multantur.*

[k] *Delectum.*] Id est, *milites deligerent, & ad militiam conscriberent.* Gall. *Qu' ils levassent des troupes.*

[l] *Miserabile.*] Id est, *miseratione dignum.* Gall. Non dicas, *miserable,* sed *digne de compassion.*

[m] *Omnia.*] Hyperbole est, eo, quo volunt autores, sensu intelligenda; ut scilicet, quascumque terras Romani cognoscerent, eæ ipsorum subirent aut venerarentur imperium.

[n] *Prima.*] Id est, *præcipua & excellentissima.*

irent. Namque, [a] duobus ſenati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinæ quiſquam omnium diſceſſerat. Tanta vis morbi, atque utì tabes pleroſque civium animos invaſerat. Neque ſolùm illis [b] aliena mens erat, qui conſcii conjurationis fuerant, ſed omnino cuncta plebes, novarum rerum ſtudio, Catilinæ incepta probabat. Id adeò more ſuo videbatur facere. Nam ſemper in civitate, quibus opes nullæ ſunt, [c] bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent; [1] turbâ, atque ſeditionibus [d] ſine curâ aluntur: quoniam egeſtas facilè habetur ſine damno. Sed urbana plebes ea verò [e] præceps ierat multis de cauſis. Primùm omnium, qui ubique probro, atque petulantiâ maxumè præſtabant; item alii, [f] per dedecora, patrimoniis amiſſis; poſtremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat; hi Romam, ſicuti in [g] ſentinam, confluxerant. Dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quòd ex [h] gregariis militibus alios ſenatores videbant; alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent; ſibi quiſque, ſi in armis foret, ex victoriâ talia ſperabat. Præterea juventus, quæ in agris [2] manuum mercede inopiam toleraverat, [i] privatis atque [k] publicis largitionibus excita, urbanum otium [l] ingrato labori prætulerat. Eos, atque alios [m] omnis malum publicum alebat. Quò minùs mirandum eſt, homines egentis, malis moribus, maxumâ ſpe,

INTERPRETATIO.

[1] *Aluntur ſine curâ inter turbas & ſeditiones.*

[2] *Quæ toleraverat inopiam fructu laboris ſui.*

NOTÆ.

[a] *Duobus.*] Priùs vidimus, ubi agitur de ſeſtertiis, poſterius verò, ubi dies ſtatuitur ante quam ſine fraude liceret ab armis diſcedere.

[b] *Aliena.*] *Averſa à bono reipublicæ; alienata.*

[c] *Bonis.*] *Iis qui in reipublicâ potentes ſunt & florentes.*

[d] *Sine curâ.*] Rerum ſuarum ſcilicet, quia nihil poſſident: deinde etiam de iis minùs ſoliciti quæ in uſum quotidianum requiruntur; cùm hinc inde quælibet, per turbam, rapiant.

[e] *Præceps.*] *Cæco impetu ad Catilinam defecerat, & ipſius incæptis favebat.*

[f] *Per dedecora.*] Id eſt, *flagitiosè.* Jam ſæpius vidimus Salluſtium adverbiis non ita libenter uti, ſed ea per præpoſitionem & ſubſtantivum exprimere ſolitum eſſe.

[g] *Sentinam.*] Propriè eſt *ſentina* pars navis infima, in quam ſordes omnes defluunt. Hîc metaphoricè ſumitur pro improborum receptaculo.

[h] *Gregariis.*] Id eſt, *infimis, quorum laus nulla eſt.*

[i] *Privatis.*] *Quæ à privatis hominibus fiebant, ut populi gratiam aucuparentur, & ejus ſuffragia demererentur.*

[k] *Publicis.*] Frumenta enim in populum publicè diſtribuebantur: deinde, donationes publicè in ludis à quibuſdam magiſtratibus fiebant.

[l] *Ingrato.*] Id eſt, *ex quò quantum illi vellent non capiebant.*

[m] *Omnis.*] Ejuſdem generis; ſupple, quos appellare nihil attinet.

reipublicæ juxta ac sibi [a] consuluisse. Præterea quorum, victoriâ Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis [b] imminutum erat, haud sanè [c] alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque senatûs partium erant, conturbari rempublicam [d] quàm minùs valere ipsi, malebant; id adeò [e] malum [f] multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso Coss. tribunitia potestas [g] restituta est; homines adolescentes, [h] summam potestatem nacti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpêre, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentesque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas: [i] senatus, sub specie, pro suâ magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam, [1] per illa tempora quicumque rempublicam agitavêre, honestis [k] nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent; pars, quò senatûs auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentiâ certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum [l] maritimum, atque [m] Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi [n] innoxii, florentes,

INTERPRETATIO.

[1] *Quicumque turbaverunt rempublicam illis temporibus, eam* turbaverunt *honesto prætextu.*

NOTÆ.

[a] *Consuluisse.*] Id est, *non majorem reipublicæ, quàm suarum rerum curam habuisse:* vel, *reipublicæ commodum suumque idem fecisse.* Gall. *Ne prenoient pas d' autres mesures pour la republique que pour eux. Confondoient l' interêt du public avec le leur.*

[b] *Imminutum.*] Sylla enim proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit.

[c] *Alio.*] Id est, *adeptâ victoriâ se quoque quosvis spoliaturos sperabant.*

[d] *Quàm minùs.*] *Que de perdre la moindre chose de leur crêdit.*

[e] *Malum.*] Dissensiones intellige, quæ, senatui cum populo intercedebant.

[f] *Multos.*] Tribunitiam potestatem Sylla antè aliquot annos ita disjecerat, ut tribunis solùm & nudum jus intercedendi reliquisset.

[g] *Restituta.*] Ab ipso Pompeio, ut populi gratiam promereretur; cujus facti mox ipsum pœnituit.

[h] *Summam.*] A primâ institutione summa non fuit, quamvis sacro-sancta dicta potestas tribunitia: verùm eò usque progressa, & limites transgressa est, ut convocare senatum, dimittere ab aliis convocatum, tribuni aliquando ausi sint.

[i] *Senatus.*] Id est, *cùm pro senatûs dignitate se certare simularet, pro suâ quisque gloriâ nitebantur.*

[k] *Nominibus.*] Sic solent homines; vel, quod mali faciunt, occultum habent; vel, palam si audent, virtutis specie & nomine obtrudunt: adeoque per fraudem pleraque conantur & exequuntur.

[l] *Maritimum.*] Adversus Cilices, qui etiam à Mithridate sustentabantur. Hoc bellum *piraticum* vocatur in Flori titulis.

[m] *Mithridaticum.*] Mithridates rex fuit Ponti, in Asiâ, qui longum & grave bellum adversus Romanos sustentavit.

[n] *Innoxii.*] Passivè, quibus nemo nocere audebat: nam *innoxius,* activè etiam dicitur pro eo, qui nemini nocet.

sine-

ſine metu ætatem agere, cæteroſque [a] judiciis terrere, [b] quò plebem in magiſtratu placidiùs tractarent. Sed ubi primùm [c] dubiis rebus novandis ſpes oblata eſt, vetus [d] certamen animos eorum arrexit, quòd ſi [e] primò prælio Catilina ſuperior, aut æquâ manu, diſceſſiſſet, profectò magna clades, atque calamitas rempublicam oppreſſiſſet; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius eâ uti licuiſſet; quin defeſſis & exſanguibus, [f] qui plùs poſſet, imperium atque libertatem extorqueret. Fuère [g] tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti ſunt. In his erat Fulvius, ſenatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari [h] juſſit. Iiſdem temporibus Romæ Lentulus, ſicuti Catilina præceperat, quoſcumque moribus, aut [i] fortunâ, novis rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios, ſollicitabat; neque ſolùm cives, ſed cujuſcunque modi genus hominum, quod modò uſui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos [k] Allobrogum [l] requirat; eoſque, ſi poſſit, impellat ad ſocietatem belli: exiſtumans, [m] publicè, privatimque ære alieno oppreſſos, præterea quòd naturâ gens Gallica bellicoſa eſſet, facilè ad tale conſilium adduci poſſe. Umbrenus, quòd in Galliâ negotiatus erat, pleriſque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque ſine morâ, ubi primùm legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu civitatis, & quaſi dolens ejus [n] caſum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis ſperarent. Poſtquam

NOTÆ.

a *Judiciis.*] *Condemnationibus aut certè earum periculo.*

b *Quò plebem.*] Locus obſcurus. Sic intelligo. Pauci, qui omnia ad libitum inflectebant. Tribunos præſertim, judiciis & condemnationibus terrebant, ut ne illi plebem exagitarent, ſed eam placidam & obſequentem efficerent.

c *Dubiis*] *Seditionibus*, quibus reſpublica in dubio & diſcrimine ponitur, quibuſque pro imperio ita certatur, ut penès quos futurum ſit, lateat.

d *Certamen.*] Quos patricios inter & plebem per tribunos intercedebat.

e *Primò.*] Cave hinc concludas ſæpius cum Catilinâ prælium commiſſum eſſe: ſemel enim & in perpetuum armis cum ipſo certatum eſt. Dicit tantùm, maximum futurum periculum, ſi ſuperior, aut æquâ manu diſceſſiſſet; quia ſcil. plurimi ad ipſum confugiſſent.

f *Qui plus poſſet.*] Tertius aliquis ex republicâ, Craſſus fortè, Pompeius, Cæſar: niſi inſupèr tantam fuiſſe peſtem Salluſtius arbitratus eſt, ut etiam per hanc conjurationem, exhauſta reſpublica, nudum regibus & exteris hoſtibus latus porrigeret.

g *Tamen.*] Tranſitio eſt.

h *Juſſit.*] Patriâ poteſtate, quæ antiquis temporibus maxima erat in filios, ut major eſſet quàm in ſervos: tametſi poſtea de rigore tanto eò uſque detractum eſt, ut patres filios contumaces judici, qui ferè ex eorum præſcripto pœnas infligeret, offerrent.

i *Fortunâ.*] Adverſâ ſcilicet & duriore.

k *Allobrogum.*] Populi erant lacûs Lemani accolæ & Rhodani. *Les Savoyards, les Dauphinois, & les Breſſans.*

l *Requirat.*] Id eſt, *quærat ſedulò, & ad belli ſocietatem adducat.* Gall. *Qu' il les cherchât ſoigneuſement, et qu' il tachât de les gagner.*

m *Publicè.*] Propter tributa & vectigalia, quæ Romanis victoribus perſolvebant.

n *Caſum.*] Quòd ita ſcilicet, magiſtratuum avaritiâ opprimerentur. Gall. *Plaignant leur malheur.*

illos videt queri de avaritiâ magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem expectare: *At ego*, inquit, *vobis, si modò viri esse vultis, rationem ostendam, quâ tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit, Allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissimè facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quòd foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam. Nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinium arcessit, quò major auctoritas sermoni inesset. Eo præsente conjurationem aperit, nominat socios, præterea multos cujusque generis [a] innoxios; quò legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitus operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuêre, quidnam consilii caperent. In [b] alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in [c] alterâ [d] majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis [1] volventibus, tandem vicit [e] fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus [f] patrocinio civitas plurimùm utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero per Sangam, consilio cognito, legatis præcipit, ut studium [2] conjurationis vehementer simulent; [g] cæteros adeant: bene polliceantur, dentque operam, ut eos quàm maxumè manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Galliâ [h] citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, [i] Bruttio, Apuliâ, [k] motus erat. Namque illi, quos antè Catilina [l] dimiserat, inconsultè, ac veluti per dementiam cuncta [m] simul agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando,

INTERPRETATIO.

[1] *Cùm hæc illi animo reputarent.*

[2] *Legatis præcipit ut maximè simulent se ad conjurationem propensos esse.*

NOTÆ.

[a] *Innoxios.*] *Viros bonos, qui conjurationis conscii non erant.* Atque ideo eos nominabant conjurati, ut in validissimas partes confugere se Allobroges crederent.

[b] *Alterâ.*] Si nimirum, à conjuratorum partibus starent, credere enim erat se ære alieno, per eos victores, liberatum iri, *&c.*

[c] *Alterâ.*] Si Romanis fidem servarent.

[d] *Majores opes.*] In fide permanendum esse hæ rationes suadebant; potentia maxima reipublicæ, (neque enim plurimos videbant inter conjuratos, qui multùm valerent) tuta consilia, *&c.*

[e] *Fortuna.*] *Urbis genius,* qui Romæ publicè colebatur.

[f] *Patrocinio.*] Romæ habebant singulæ civitates suos patronos, in quorum clientelâ essent; per quos etiam negotia sua curarent.

[g] *Cæteros.*] Conjuratos scil.

[h] *Citeriore.*] Ea est quæ Italiæ proxima, ulterior quæ trans Alpes.

[i] *Bruttio.*] Calabria est inferior, in Italiæ extremo angulo orientali, ad meridiem.

[k] *Motus.*] Bellicus scil. *Des soulêvemens.*

[l] *Dimiserat.*] *In diversas partes miserat,* qui sibi socios adjungerent.

[m] *Simul.*] Prudentibus, contra, omnia divisa sunt temporibus.

agitando omnia, plùs timoris, quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex [a] S. C. caussâ cognitâ, in vincula conjecerat; item in citeriore Galliâ C. Muræna, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erat, paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cùm Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habitâ, quereretur de [b] actionibus Ciceronis, bellique gravissumi [c] invidiam optumo consuli imponeret: eo signo, proxumâ nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea [d] divisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti, cum magnâ manu, duodecim simul opportuna loca urbis incenderent; [1] quò, tumultu, facilior aditus ad consulem, cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrederetur; alius autem alium: sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent: simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignaviâ sociorum; illos dubitando, & dies [e] prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promptus [f] erat: maxumum bonum in celeritate putabat. [g] Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, [h] per Gabinium, cæteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod [i] signatum ad cives perferant: aliter haud facilè eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes [k] dant: Cassius semet [l] eò brevi venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur. Len-

INTERPRETATIO.

[1] *Ut per tumultum aditus esset facilior ad consulem & reliquos quibus insidiæ parabantur.*

NOTÆ.

[a] *S. C.*] *Senatus-consulto*; ita enim malim legere, quàm, ut habent alii, *ex sociis*, quod invectum ex compendiariâ scribendi ratione. Si tamen retineas *ex sociis*, intellige quosdam ex illis nebulonibus, festinatione suâ deprehensos, conjurationem & socios manifestos fecisse.

[b] *Actionibus.*] *De querelis adversus conjuratos in senatu habitis.* Gall. *Des procedures.*

[c] *Invidiam.*] Ita ut ille, querimoniis suis, belli auctor videretur.

[d] *Divisa.* Id est, *Unusquisque sibi hoc aut illud exequendum receperat.*

[e] *Prolatando.*] *En tirant de longue*; *en differant.*

[f] *Erat.*] Mallem hoc verbum abesset.

[g] *Sed.*] Transitio est.

[h] *Per Gabinium.* Legatos ille ad conjuratos introducebat.

[i] *Signatum.*] Signum seu sigillum apposuerunt. *Signatum*; *Cacheté.*

[k] *Dant.*] Jusjurandum, scilicet, signo confirmatum.

[l] *Eò.*] *Ad Allobroges.* Cautus hâc in parte fuit.

 tulus

tulus cum his T. Vulturtium quemdam [a] Crotonienſem mittit, ut Allobroges, priùs quàm domum pergerent, cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide, [b] ſocietatem confirmarent. Ipſe Vulturtio literas ad Catilinam dat, quarum [c] exemplum infrà ſcriptum eſt:

Qui ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. Fac cogites, in quantâ calamitate ſis, & memineris, te virum eſſe: conſideres quid tuæ [d] rationes poſtulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab [e] infimis.

Ad hoc, [f] mandata verbis dat: cùm ab ſenatu hoſtis judicatus ſit, quo conſilio [1] ſervitia repudiet: in urbe parata eſſe, quæ juſſerit: ne cunctetur ipſe propiùs accedere. His rebus ita actis, conſtitutâ nocte, quâ proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte [g] Mulvio, per inſidias, Allobrogum [h] comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratiâ mittebantur: cætera, uti facto opus ſit, [i] ita agant. Homines [k] militares, ſine tumultu [l] præſidiis collocatis, ſicuti præceptum erat, occultè pontem obſident. Poſtquam ad id loci legati cum Vulturtio venêre, ſimul [m] utrimque clamor exortus eſt: Galli, citò cognito conſilio, ſine morâ prætoribus ſe tradunt. Vulturtius primò, cohortatus cæteros, gladio ſe à multitudine defendit; dein, ubi à legatis deſertus eſt, multa priùs de ſalute ſuâ Pomptinum obteſtatus, quòd ei notus erat; poſtremò timidus, ac [n] vitæ diffidens, velut hoſtibus, ſeſe præto-

INTERPRETATIO.

[1] *Præterea verbis imperat*, ut dicat Catilinæ, *quâ causâ ſervos rejiciat, cùm hoſtis à Senatu judicatus ſit.*

NOTÆ.

[a] *Crotonienſem.*] Duæ fuerunt urbes in Italiâ, Croton, aut Crotona, nominatæ, altera in extremâ Calabriâ ad ortum, altera in Umbriâ.

[b] *Societatem.*] Fœdus conjurationis.

[c] *Exemplum.*] Fortè verba non ſunt eadem, ſed ſenſus. Auſam præbet dubitandi, quòd paulò aliter hæc & ſimilia à Cicerone referuntur in Catilinam: Illumque adeò, ſi penitius de hâc conjuratione tibi compertum eſſe cupis, adibis.

[d] *Rationes.*] Ex Cicerone vim vocis iſtius cognoſces: Ita vero illam reddit, *Cogita quem in locum ſis progreſſus, & vide quid jam tibi ſit neceſſe.* Gallicè, *Les meſures que vous avez priſes, l'état de vos affaires.*

[e] *Infimis.*] *Servis.*

[f] *Mandata.*] Quæ perferret ad Catilinam, Gall. *Il lui recommanda de lui dire de bouche.*

[g] *Mulvio.*] Vocatur hodie *ponte molle.* Diſtat ab urbe duobus millibus paſſuum, plùs minùs.

[h] *Comitatus.*] *Omnes eos qui Allobroges comitarentur.*

[i] *Ita agant.*] Imperat ut pro re natâ conſilium capiant. *Qu'ils priſſent leurs meſures ſelon qu'ils le jugeroient à propos.*

[k] *Militares.*] Ejuſmodi expeditionibus aſſueti.

[l] *Præſidiis.*] In villas proximas bipartiti ſunt, referente Cicerone, qui Vulturtio inſidias fecerunt; ut Tiberis inter eos, & pons intereſſet.

[m] *Utrimque.*] Scilicet ſtatim cognovit Vulturtius, dolos & inſidias ſubeſſe.

[n] *Vitæ diffidens.*] Timens ne in loco interficeretur.

ribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia properè per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavêre. Lætabatur intelligens, conjuratione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse. Porrò autem anxius erat, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset: [1] pœnam illorum sibi [a] oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. Igitur [b] confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium [c] Tarracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Cæteri sine morâ veniunt. Ceparius, paulò antè domo egressus, cognito [d] indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quòd prætor erat, [2] ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eò senatum advocat, magnâque frequentiâ ejus [e] ordinis Vulturtium [f] cum legatis introducit: Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eòdem adferre jubet. Vulturtius interrogatus [g] de itinere, de literis, postremò quid, [3] aut quâ de [h] causâ, consilii habuisset; primò fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione; pòst, ubi [i] fide publicâ dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: se paucis antè diebus à Gabinio, & Cepario socium ascitum: nihil ampliùs scire, quàm legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in eâ conjuratione esse. Eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem [4] coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris [k] Sibyllinis, regnum Romæ tribus

INTERPRETATIO.

[1] Cogitabat *supplicium illorum futurum sibi oneri, impunitatem perdendæ reipublicæ.*

[2] *Consul ipse tenens Lentulum manu, quia prætor erat, eum deducit in senatum.*

[3] *Vulturtius interrogatus de itinere, de literis, postremò quid consilii habuisset, aut quâ de causâ illud cepisset, primò cœpit fingere alia omnia.*

[4] *At convincunt Lentulum dissimulantem, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat.*

NOTÆ.

[a] *Oneri.*] Quemadmodum fuit, nam ideo postea in exilium actus est.

[b] *Confirmato.*] Ad id corroborato, ut conjurati punirentur.

[c] *Tarracinensem.*] Tarracina urbs est Volscorum maritima, ab urbe Româ ad ortum.

[d] *Indicio.*] *Ayant decouvert la trame: Ayant vû le vent de ce que l'on faisoit.*

[e] *Ordinis.*] Senatorii, scilicet. Gall. *L'Assemblée étant fort complete.*

[f] *Cum legatis.*] Allobrogum, scilicet, Cicero dicit non introductos fuisse eos unà cum Vulturtio.

[g] *De itinere.*] Quòd iret, cur noctu; monet enim Cicero sub vesperam missos fuisse, qui eum cum cæteris deprehenderunt.

[h] *Causâ.*] Quamobrem nefaria consilia contra rempublicam cepisset.

[i] *Fide publicâ.*] Id est, *impunitate promissâ, si verum diceret.*

[k] *Sibyllinis.*] Fuerunt Sibyllæ virgines fatidicæ, quarum una, quæ Erythrea dicta est, ab origine, urbe scilicet *Erythris*, in Ioniâ, & Cumanâ, ab habitatione urbis in Campaniâ, quæ dicitur *Cumæ*, libros tres Tarquinio obtulit, quorum auctoritas tanquam divinitùs missorum oraculorum, apud Romanos sacrosancta fuit.

Corne-

[a] Corneliis portendi: Cinnam, atque Sullam ante; se tertium esse, cui [b] fatum foret urbis potiri: præterea, ab [c] incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis [d] haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur, perlectis literis, cùm priùs omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, ut, [e] abdicato magistratu, Lentulus, itemque cæteri, in [f] liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum [g] ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulò antè ex fugâ retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, conjuratione patefactâ, quæ primò cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutatâ mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cœlum tollere; velut ex servitute erepta, gaudium atque [h] lætitiam agitabat. Namque alia belli facinora [1] prædæ magìs, quàm detrimento fore; incendium verò crudele, immoderatum, ac sibi maxumè calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in [i] usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, cùm se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset, jussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem ferè, quæ Vulturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, [k] qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex conjuratione deprehensi terrerent; eòque magìs properaret ad urbem accedere, quo & [l] cæterorum animos reficeret, & illi faciliùs è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summâ potentiâ; alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existumabant, ta-

INTERPRETATIO.

[1] *Namque plebes putabat alia belli facinora fore magìs prædæ quàm detrimento.*

NOTÆ.

[a] *Corneliis.*] Id est, *tribus hominibus, qui ex clarissimâ Corneliorum gente essent oriundi.*

[b] *Fatum.*] *A qui la destinée promettoit l'Empire.* Fati verò nomine indeclinabilis intelligitur series, & rerum cancatenatio.

[c] *Incenso.*] Primò: nam ter templum illud incendio eversum est.

[d] *Haruspices.*] Illi erant, qui ex inspectis harugis, sive hostiis, futura prædicebant.

[e] *Abdicato.*] Ante tempus deposito.

[f] *Liberis.*] Liberis custodiis detinetur, qui non in publicum carcerem detruditur, sed cuipiam asservandus reus committitur.

[g] *Ædilis.*] Magistratus erant Ædiles, qui ædificia curabant, & ludos solemnes itemque annonam, ut liquet ex Cicerone.

[h] *Lætitiam.*] Addit ad gaudium, quòd corporis gestu demonstratur.

[i] *Usu.*] Id est, *in iis rebus, quarum usus erat quotidianus*; *quibusque carere non poterant.* Ideo plebi incendium crudele visum est.

[k] *Qui.*] Pro *ut.* Optimè.

[l] *Cæterorum.*] Ut conjuratis, iis, scilicet, qui deprehensi non erant, animum relevaret.

 men,

men, quia in tali tempore tanta vis hominis magìs leniunda, quàm [1] exagitanda, videbatur, plerique Craſſo ex negotiis privatis obnoxii, conclamant, indicem falſum eſſe; deque eâ re poſtulant uti [2] referatur. Itaque, Cicerone [a] conſulente, [b] frequens ſenatus decernit, Tarquinii indicium falſum videri, eumq; in vinculis retinendum; neq; ampliùs poteſtatem [c] faciundam, niſi de eo indicaret, cujus conſilio tantam rem eſſet mentitus. Erant eo tempore, qui exiſtumarent, indicium illud à P. Autronio machinatum, quò faciliùs, [3] appellato Craſſo, [d] per ſocietatem periculi reliquos illius potentiâ tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone [e] immiſſum aiebant, ne Craſſus, more ſuo, ſuſcepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. Ipſum Craſſum ego poſtea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam. Sed iiſdem temporibus Q. [f] Catulus, & C. [g] Piſo neque gratiâ, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere quivêre, uti per Allobroges, aut alium indicem C. [h] Cæſar falſò nominaretur. Nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant: Piſo, [i] oppugnatus in judicio repetundarum, propter cujuſdam [k] Tranſpadani ſupplicium injuſtum; Catulus ex petitione [l] pontificatûs odio incenſus, quòd, extremâ ætate, maxumis honoribus uſus, ab [m] adoleſcentulo Cæſare [n] victus diſceſſerat.

INTERPRETATIO.

[1] *Quia tanta potentia* illius *hominis videbatur magìs mulcenda, quàm irritanda.*

[2] *Poſtulant, ut de eo ſermo habeatur denuò in Senatu.*

[3] *Ut, Craſſo inter conjuratos recenſito, potentia illius tegeret reliquos, cum ipſe in idem periculum adductus eſſet.*

NOTÆ.

a *Conſulente.*] *Preſidant, & recueillant les voix.*

b *Frequens.*] Illud eſt, quod ſuprà dixit, *magna frequentia ejus ordinis.*

c *Faciundam.*] Ulteriùs, ſcilicet, loquendi in Senatu, aut quicquam de conjuratione dicendi.

d *Per ſocietatem.*] Ut cùm ille, eodem ſupplicio multandus potentiâ ſuâ evaderet, cæteri, qui in eodem eſſent reatu, damnari non poſſent.

e *Immiſſum.*] Delegatum. Gall. *Atitré, Apoſté.*

f *Catulus.*] Hic ille fuit, omnium confeſſione princeps Senatûs; cui, cùm bellum maritimum Pompeio committendum, dehortaretur, addidiſſetque, *Si quid huic acciderit, quem in ejus locum ſubſtituetis?* Succlamavit univerſa concio, *Te Quinte Catule.*

g *Piſo.*] Hic eſt quem Cicero defendit: Conſul fuit cum Glabrione, deinde Galliam adminiſtravit, ubi Tranſpadanum, de quo nunc agitur, morte affecit.

h *Cæſar.*] Julius eſt, primus Imperatorum.

i *Oppugnatus.*] Accuſationem intentaverat Cæſar contra ipſum.

k *Tranſpadani.*] Padus fluvius eſt in Italiæ parte ſupremâ, quam Galliæ veteres accenſebant. Tranſpadanus eſt qui trans Padum habitat, Romæ habitâ ratione.

l *Pontificatus.*] In maximo fuit honore apud Romanos Pontificum dignitas, præſertim verò Pontificis maximi, de quâ nunc agitur.

m *Adoleſcentulo.*] Nato tamen 35, aut 36 annos circiter. Ut verò te minùs moveat hæc appellatio, à te velim obſervari, iſthuc dictum eſſe cum comparatione ad ætatem Catuli, & quodammodo ex ipſius perſonâ.

n *Victus.*] A Pontificatu excluſus.

Res

Res autem [a] opportuna videbatur, quòd is, [b] privatim, egregiâ liberalitate; publicè, maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi [c] singillatim circumeundo, atque ementiendo quæ se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audîsse dicerent; magnam illi invidiam conflaverant: usque adeò, uti nonnulli equites R. qui, præsidii causâ, cum telis erant circum ædem Concordiæ; seu periculi magnitudine, seu animi [d] mobilitate impulsi, quò studium suum in remp. clarius esset; egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in Senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, [1] comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diversis [e] itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant [f] duces multitudinum [2] qui pretio rempub. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios [g] familiam, atque libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, uti grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat, convocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulò antè frequens senatus judicaverat contra remp. fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, de his qui in custodiis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, qui deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat: isque postea permotus oratione C. Cæsaris, [h] pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; quòd de eâ re, [i] præsidiis additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, [k] hujuscemodi verba locutus est:

INTERPRETATIO.

[1] *Indicio eorum pro vero recognito.*

NOTÆ.

[a] *Opportuna.*] Id est, *conjurâsse Cæsarem facile erat creditu.* Gall. *La chose paroissoit plausible; vrai-semblable.*

[b] *Privatim.*] *Par une dépense magnifique dans sa maison.*

[c] *Singillatim.*] *Les uns d'un côté, les autres d'un autre.*

[d] *Mobilitate.*] *Legerité de jeunes gens.* Hos alicubi Cicero insigniter, & prope tanquam Catilinæ socios notat.

[e] *Itineribus.*] Id est, *hìc & illìc omnibus modis conabantur quosvis ad patronum eripiendum incitare.*

[f] *Duces multitudinum.*] Illi sunt qui otiosis nebulonibus, quales plurimi sunt in magnis urbibus, imperant, quia ipsi ad omnem nequitiam maximè sunt exercitati.

[g] *Familiam.*] Id est, *omnes suos servos.*

[h] *Pedibus.*] Quandoque hoc modo sententiam suam aperiebant: Cùm ex Senatoribus aliquis suam dixisset, quibus ea probabatur, illi in eundem locum cum ipso discedebant: atque ea ratio vocabatur, *Per discessionem.*

[i] *Præsidiis.*] Custodum numero circa eorum domos adaucto, quibus Lentulus & reliqui commissi fuerant: Itemque urbe vigiliis bene firmatâ.

[k] *Hujuscemodi.*] Neque enim iisdem omnino verbis Cæsar usus est; sed in hunc sensum orationem habuit.

Omnis homines, P. C. qui de rebus [a] *dubiis consultant, ab odio, amicitiâ, irâ, atque misericordiâ vacuos esse decet. Haud facilè animus verum providet, ubi illa officiunt: neque quisquam omnium lubidini simul & [1] usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet. Si lubido possidet,* [b] *ea dominatur: animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, irâ, aut misericordiâ impulsi, malè consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui, rectè atque ordine fecêre. Bello Macedonico, quod cum rege* [c] *Perse gessimus,* [d] *Rhodiorum civitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus* [e] *creverat, infida, atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello* [f] *confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis* [g] *divitiarum magis, quàm injuriæ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisêre. Item bellis* [h] *Punicis omnibus, cùm sæpè Carthaginienses & in pace, & per inducias multa* [i] *nefanda facinora fecissent; numquam ipsi per occasionem talia fecêre: magis, quod se dignum foret, quàm quod in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P. C. ne* [k] *plùs valeat apud vos P. Lentuli, & cæterorum scelus, quàm vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quàm famæ, consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur,* [l] *novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium* [m] *ingenia exsuperat,* [n] *iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt,* [o] *compositè atque magnificè, casum*

INTERPRETATIO.

[1] *Neque quisquam omnium simul fecit ea quæ lubido, & ea quæ utilitas suasit,*

NOTÆ.

a *Dubiis.*] *Délicates & difficiles.*

b *Ea dominatur.*] Istud opus esset oculis semper obversari.

c *Perse.*] Macedonum rex fuit ultimus Perses, seu Perseus, filius Philippi, à P. Æmilio in triumphum ductus.

d *Rhodiorum.*] Rhodus insula est maris Mediterranei, Soli olim sacra, ubi & ejus fuit Colossus. Sita est ad angulum minoris Asiæ Occidentalem.

e *Creverat.*] Rhodii Romanis auxilio bello Syriaco adversus Antiochum fuerant; quo devicto, illis quasdam civitates de ejus regno Pop. Romanus concessit.

f *Confecto.*] Rege Perse debellato.

g *Divitiarum.*] *Causa* supple, *Ne quis crederet magis inceptum bellum desiderio divitiarum, quàm ulciscendæ injuriæ.*

h *Punicis.*] Adversus Carthaginienses, qui & *Pœni* dicti sunt.

i *Nefando.*] Cùm, verbi gratiâ, Cornelio Asinæ consuli & legato, catenas injecerunt.

k *Plùs valeat.*] Id est, *prospiciendum est, ne dum plus æquo in pœnâ conjuratis pro merito infligendâ, attenti eritis, minùs quid vobis dignum sit videatis.*

l *Novum.*] Ut, scilicet, conjurati, contra morem & leges, eâ causâ paratas, morte multentur.

m *Ingenia.*] Ita ut pœna non possit satìs gravis excogitari.

n *Iis.*] *Exilio,* aut *Carcere.*

o *Compositè.*] Istud invidiosè dictum. Gall. diceremus, *Ils ont fait paroitre leur bel esprit à, &c. Ils nous ont fait de beaux discours touchant, &c.*

reipub-

reipublicæ miserati sunt, quæ belli sævitia esset; quæ victis acciderent; enumeravêre: rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent; fana, atque domos expoliari; cædem, incendia fieri; postremò armis, cadaveribus, cruore, atque luctu, omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quò illa oratio pertinuit? An, utì vos infestos conjurationi faceret? [a] *Scilicet, quem res tanta, atque tam atrox, non permovit; eum oratio accendet! Non* [b] *ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas* [c] *graviùs æquo habuêre. Sed* [d] *alia aliis licentia est, P. C. Qui* [e] *demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundiâ deliquêre, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum Pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novêre. Ita* [f] *in maxumâ fortunâ minuma licentia est. Neque* [g] *studere, neque odisse, sed minumè irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea, in imperio, superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C. omnis cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. Sed plerique mortales* [h] *postrema meminêre; &* [i] *in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de pœnâ* [k] *disserunt, si ea paulò severior fuerit. D.* [l] *Silanum, virum fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixerit,*

Notæ.

[a] *Scilicet.*] Responsio est obliqua & amara, ut ostendat, non modò Senatores opus non esse conjuratis infestos facere; sed insuper inutilia esse quæcumque alii eâ gratiâ dixissent.

[b] *Ita est.*] Interrogationi expressæ non respondet, *An utì vos infestos conjurationi faceret?* Sed intellectæ, *An quia non estis infesti conjurationi?* Operosa est hæc oratio, quia Cæsar, apertè, quæ sentiebat & optabat, proloqui minùs audebat.

[c] *Graviùs.*] Gall. *Ont porté leurs ressentimens plùs loin qu' il ne falloit.*

[d] *Alia.*] Id est, *non omnes, uno & eodem modo ulcisci decet injurias.*

[e] *Demissi.*] *Homines ignobiles qui in turbâ latent.*

[f] *In maxumâ.*] Nihil magìs verum & æquum est; interim secus planè inter homines evenit: Nam ut quisque in sublimi positus est, ita plerumque se ille putat malè faciundi licentiam adeptum esse.

[g] *Studere.*] Nota pro *favere.*

[h] *Postrema.*] Pœnam scilicet, quæ impiis infligitur.

[i] *In hominibus.*] Hoc est, *cùm de iis agitur.*

[k] *Disserunt.*] In malam partem, scilicet, adversus eos qui nocentes pœnæ addixerunt.

[l] *Silanum.*] Nominis proximitas in memoriam revocat quæ ego vidi, imò & expertus sum, de istorum, quos nos *bonos homines* vocamus, mollitiâ, & animi imbecillitate. Non possis pejores alios rerum publicarum administrationi præficere, quippe qui obvio cuique affectatæ suæ plerumque sanctitatis admiratori, non omnes modò verè bonos & strenuos spoliandos & lacerandos objiciunt; sed & seipsos tandem, cum suâ ineptâ lenitate, perversis insidiatoribus deridendos propinant. Bonitas ista pravitas est semper & sæpè nequitia, atque satiùs esset ab uno malo regi, quàm à bono, mille latronibus tradi. Hunc vide, quæso, Silanum, quò abducant Cæsaris laudes flagitiosæ. Primò optimè censuerat capite multandos parricidas, qui Patriæ interitum moliti fuerant: Non priùs accedit callidus assentator, qui quatuor verbis gratiam init, quàm ille transversus ridiculè sententiam mutat, atque liberandos finit, qui postea urbem ferro & igne devastent. Optimè ineptam & pravam, de quâ diximus, levitatem, in Adelphis, pingit & illudit Terentius.

[a] *studio reipublicæ dixisse; neque illum tantâ re gratiam, aut inimicitias exercere.* [1] *Eos mores, eamque modestiam viri cognovi. Verùm sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed* [b] *aliena à republicâ nostrâ videtur. Nam profectò aut metus, aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, supervacaneum est disserere, cùm, præsenti diligentiâ clarissumi viri consulis, tanta præsidia sint* [c] *in armis.* [d] *De pœnâ, possum equidem dicere id quod res habet; in luctu, atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere;* [e] *ultrà neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, uti priùs verberibus in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus, non animam eripi, sed exsilium permitti jubent. An quia gravius est verberari, quàm necari? Quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est: quî convenit in minore negotio legem observare, cùm eam in majore neglexeris?* [f] *At enim quis reprehendat, quod in parricidas reipublicæ decretum erit?* [g] *Tempus, dies,* [h] *fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis meritò accidet, quicquid evenerit: cæterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minùs bonos pervenit: novum illud exemplum ab dignis, & idoneis, ad indignos, & non idoneos* [i] *transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus,*

INTERPRETATIO.

[1] *Novi ita se habere mores & modestiam Silani.*

NOTÆ.

[a] *Studio.*] Id est, *singulari in rempublicam benevolentiâ.*

[b] *Aliena.*] Id est, *extra usum, unde etiam detrimentum & damnum inferatur.*

[c] *In armis.*] Præsidium, sæpius ex se, illud indicat quod armis paratur: Attamen, cùm Amici, Muri, Latebræ præsidio nobis esse possint, non malè hîc additum *in armis*, ad distinctionem.

[d] *De pœnâ.*] Hîc aliquid deesse putant nonnulli, quia non resumit Cæsar quod proposuerat, cùm dixit, *aut metus, aut injuria, &c.* atque illi membrum posterius omissum esse aiunt. Non ita mihi videtur, nam injuria & pœna sunt, in hoc negotio, termini relativi & æquivalentes, quod patebit attendenti ad scopum Cæsaris. Hoc enim tantum voluit, Silanum motum fuisse in ferendâ sententiâ, aut rationibus quas metus suggessisset, aut iis, quæ ex sceleris naturâ politicè nascerentur.

[e] *Ultra.*] *Post mortem.*

[f] *At enim.*] Objectio ex parte eorum quos sibi Cæsar facit adversarios.

[g] *Tempus.*] Responsio Cæsaris ad objectionem adversariorum. Per tempus autem, intelligit homines, qui post longum tempus de conjuratorum pœnâ dissertarent.

[h] *Fortuna.*] Innuit conjuratorum supplicium, pravo exemplo, in reipublicæ malum posse converti.

[i] *Transfertur.*] Non tantùm intelligit exemplum ad indignos transferri, sed eos, præsertim, exemplo perversè uti.

triginta viros imposuêre, qui rempublicam tractarent. Hi primò cœpêre pessumum quemque & omnibus invisum [a] *indemnatum necare. Eò populus lætari, & meritò dicere fieri. Pòst, ubi paulatim* [b] *licenia, crevit, juxta bonos & malos lubidinosè interficere, cæteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa,* [c] *stultæ lætitiæ gravis pœnas dedit. Nostrâ memoriâ victor Sulla, cùm* [d] *Damasippum, & alios hujusmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos, & factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitaverant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quisque domum, aut villam, postremò aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in* [e] *proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulò post ipsi* [1] *trahebantur: neque priùs finis jugulandi fuit, quàm Sulla omnes suos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magnâ civitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per senatûs* [f] *decretum, consul gladium eduxerit,* [g] *quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, P. C. neque consilii, neque audaciæ unquam eguêre: neque superbia obstabat, quò minùs instituta aliena, si modò proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab* [h] *Samnitibus, insignia magistratuum ab* [i] *Tuscis pleraque sumserunt: postremò, quod ubique apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quàm invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respub-*

INTERPRETATIO.

[1] *Ipsi paulò pòst indignè trucidabantur.*

NOTÆ.

[a] *Indemnatum.*] Hoc est, *Causâ indictâ.* Gall. *Sans aucune forme de procés.*

[b] *Licentia.*] Triginta tyrannorum, scil. qui passim optimum quemque, per avaritiam, aut ambitionem, usu confirmatâ tyrannide, necabant.

[c] *Stultæ.*] Quia non providerant illi bonos perinde ac malos tolli posse, si quibus causam dicendi potestas adimeretur.

[d] *Damasippum.*] Homo fuit nullius nominis, nisi quòd Marii partes sequutus, quosvis ad ipsius nutum interfecit.

[e] *Proscriptorum.*] Bonis enim suis spoliabantur.

[f] *Decretum.*] Illud intellige, quò summa potestas consulibus, verbis solennibus permittitur. *Dent illi operam ne quid respublica detrimenti capiat.*

[g] *Quis illi.*] Maximè cavendum est, ne bonis regnantibus, eæ in malos sanciantur leges, per quas mali postea bonos oppressum eant.

[h] *Samnitibus.*] Samnites, seu Sabelli, Italiæ populi supra Campaniam, ad septentrionem.

[i] *Tuscis.*] Populi Italiæ, mari eorum nomine adjacentes, non longè à Româ, ad occasum.

lica

lica adolevit, & multitudine civium factiones valuêre; [a] *circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpêre: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, P. C. quò minùs consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profectò virtus, atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecêre; quàm in nobis, qui ea benè parta vix retinemus.* [b] *Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? Minumè: sed ita censeo: publicandas eorum* [c] *pecunias: ipsos in vinculis habendos* [d] *per municipia, quæ maxumè opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neve* [e] *cum populo agat; qui aliter fecerit, senatum existumare, eum contra rempublicam & salutem omnium facturum.*

Postquam Cæsar dicendi finem fecit, cæteri [f] verbo, alius alii, variè assentiebantur: at M. Porcius [g] Cato rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit:

Longè mihi alia mens est, P. C. cùm res, atque pericula nostra considero, & cùm sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, [h] *aris, atque focis suis bellum paravêre. Res autem monet, cavere ab illis magìs, quàm, quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum* [i] *perse-*

NOTÆ.

[a] *Circumveniri.*] Id est, *per fraudem in vitæ periculum adduci.* Tacitè autem indicare voluit Cæsar, conflatum fuisse crimen conjurationis, aut saltem ab inimicis auctum; ut eò faciliùs ad eas leges descenderet, quibus vitæ civium, ut ut noxiorum, consulebantur.

[b] *Placet.*] Occurrit objectioni.

[c] *Pecunias.*] Eo nomine omnia bona veniunt. *Qu'il faut confisquer tout leur bien.*

[d] *Per municipia.*] Quos in carcerem conjicere nolebant, eos vel militibus, vel fidejussoribus, vel magistratibus custodiendos tradebant, vel eos per oppida Italiæ dividebant: Atque his periculum maximum erat si rei evaderent, ita ut oppidani pro hostibus & perduellibus haberentur, sicuti à Dione observatum est.

[e] *Cum populo.*] Provocatio erat ad populum; adeòque potuissent conjurati, gratiâ & amicorum potentiâ, liberari, rogando atque supplicando.

[f] *Verbo.*] Elliptica oratio: sic intellige. *Hic & alius in sententiam hujus aut illius senatoris veniebat, seu pedibus eundo, seu verbo & voce:* Atque ita variè assentiebantur, seu modum ferendi suffragium, seu ipsum suffragium spectes.

[g] *Cato.*] Hic fuit minor, Uticensis dictus, quòd Uticæ se suâ cæde cruentaverit, Pronepos illius Catonis Censorii dicti.

[h] *Aris.*] Per aras, templa; per focos, domos privatas intelligit. Cæterum isthâc enumeratione Cato non tacitè, sed prorsus reos damnat, iisque qui ante se sententiam suam dixerant, invidiam creat. Vehemens est hæc oratio, & propemodum dixerim, divina. Figuras habet & aculeos summâ cum dignitate conjunctos. Cùm videas, censeas; sed memineris, Silanum consulem designatum, oratione Cæsaris permotum, sententiam, quod turpissimum fuit, mutâsse; senatum ad misericordiam delapsum esse; denique Catonem admodum adolescentem inter postremos sententiam rogatum fuisse: ut, scilicet, tam gravis ejus censura, qui eâ digni essent, senatum ipsum universum haberet.

[i] *Persequare.*] Id est, *Quilibet magistratus ulcisci possit.*

quare,

quare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat, ubi evenit, frustrà judicia implores. Captâ urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, [a] *tabulas vestras pluris, quàm rempublicam fecistis; si ista,* [b] *cujuscumque modi sint, quæ* [c] *amplexamini, retinere; si voluptatibus vestris otium præbere vultis; expergiscimini aliquando, et* [d] *capessite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de* [e] *sociorum injuriis: libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumerò, P. C. multa verba in hoc* [f] *ordine feci: sæpè de luxuriâ, atque avaritiâ nostrorum civium questus sum: multosque mortalis eâ causâ adversos habeo: qui mihi, atque* [g] *animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facilè alterius* [h] *lubidini malè facta condonabam. Sed,* [i] *ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen respublica firma erat:* [k] *opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quàm magnificum imperium populi Romani sit; sed,* [l] *hæc cujuscumque modi videntur, nostra, an, nobiscum unà, hostium futura sint. Hîc mihi* [m] *quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula* [n] *amisimus.* [1] *Quia, bona aliena largiri,* liberalitas; *malarum rerum audacia,* fortitudo *vocatur;*

INTERPRETATIO.

[1] *Quia* largiri bona aliena *vocatur* liberalitas; audacia malarum rerum *vocatur* fortitudo, *eâ re respublica ad ultimas angustias redacta est.*

NOTÆ.

[a] *Tabulas.*] Pictas intellige. *Des tableaux.*

[b] *Cujuscumque.*] Cato Stoicus fuit; adeòque fortunæ bona, quæ vocant, reverâ bona esse aut mala dicere noluit. Verùm hîc insuper quædam latet exprobratio, quâ nimiæ divitiarum cupiditatis Romanos arguit.

[c] *Amplexamini.*] In est, *Assiduè & maximè cum studio amplectimini.*

[d] *Capessite.*] Id est, *ejus curam suscipite.*

[e] *Sociorum.*] Id est, *quæ ab ipsis acceptæ fuerint.*

[f] *Ordine.*] Senatório. Fuit alter equestris, tertius plebeius.

[g] *Animo.*] Per animum, appetitus intelligit, qui in Catone, quia temperati erant, bene animi nomine honesto appellantur.

[h] *Lubidini.*] Jam notantur appetitus, prout effræni in omne ruunt flagitium.

[i] *Ea.*] Quæ ego verba feci, intellige, in senatu contra eorum pravitatem.

[k] *Opulentia.*] Id est, *immensa auctoritas & potentia, itemque divitiæ P. Romani patiebantur nos aliquantò negligentiùs imperium agitare.* Verissimè Cato: nam neque uno momento conduntur quæ occidunt, neque uno momento quietem nanciscuntur corpora quibus motus impressus est, præsertim si illis moles non desit.

[l] *Hæc.*] Eadem quæ suprà memoravit, cum his ipsis terminis usus est.

[m] *Quisquam.*] Invidiosè.

[n] *Amisimus.*] Verecundè & ingeniosè admodum mores carpit corruptos: sensus est enim, Romanos, (in quorum numero, ut invidiam declinet, seipsum involvit) virtutis sub specie vitia sectari.

eo

eo respublica in extremo sita est. [a] *Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarii, ne illi sanguinem nostrum largiantur, &, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant.* [b] *Benè, & compositè C. Cæsar paulò antè in hoc ordine de vitâ, & morte disseruit; credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur,* [c] *diverso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque* [d] *formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos;* [e] *videlicet, ne si Romæ sint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conductâ, per vim eripiantur. Quasi verò mali, atque scelesti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plùs possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus nón timet; eò magìs refert, me mihi, atque vobis timere. Quare cùm de P. Lentulo, cæterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ & de omnibus conjuratis* [f] *decernere. Quanto vos* [g] *attentiùs ea agetis, tantò illis animus infirmior erit: si paululum modò vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros* [h] *armis rempublicam ex parvâ magnam fecisse. Si ita res esset, multò pulcherrumam eam nos haberemus. Quippe sociorum, atque civium, præterea armorum, atque equorum major copia nobis, quàm illis, est. Sed alia fuêre, quæ illos magnos fecêre, quæ nobis nulla sunt: domi industria; foris justum imperium; animus in consulendo liber; neque* [i] *delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam: publicè egestatem, privatim opulentiam:* [k] *laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos* [l] *discrimen nullum:*

NOTÆ.

[a] *Sint sanè.*] Vehementem habet reprehensionem hæc ellipsis. Neminem nominat Cato, sed eò graviùs conjuratorum fautores exagitat.

[b] *Benè & compositè.*] Iisdem propemodùm verbis aliorum Cæsar reprehenderat orationem: atque ita in eo, quod gravissimum est, idem illud peccatum Cato castigat, quod ille in aliis animadvertisse rebatur.

[c] *Diverso.*] Quæ de inferis in Elysiis campis fabulati sunt poetæ, nemo non novit.

[d] *Formidolosa.*] Hoc est, *quæ formidinem incutiunt & metum.* Gall. *Où regne la frayeur.*

[e] *Videlicet.*] Irrisio est Cæsaris, quem Cato per totam hanc orationem acerbè vellicat & insectatur.

[f] *Decernere.*] Gall. *Que vous faites le proces a Catalina, &c.*

[g] *Attentiùs.*] Hic ferè significat *majori cum rigore.* Gall. *Plus vous apporterez de rigueur dans cette affaire.*

[h] *Armis.*] *Tantùm.*] supple, aut *præsertim.*

[i] *Delicto.*] Tacitè quosdam carpit qui conjurationis conscii esse credebantur, quasi illi, cùm in culpâ essent, ideo perduellibus faverent, quòd aliter sibi consulere non possent.

[k] *Laudamus.*] Pro *amamus.* Ita enim comparata est hominum natura, ut, quæ laudamus, ea pariter amemus. Atque hinc oritur, & huc recurrit omnis politicorum scientia.

[l] *Discrimen.*] Id est, *nulla bonorum ratio habetur.*

omnia

omnia virtutis præmia [a] *ambitio possidet. Neque mirum:* [1] *ubi vos separatim,* [b] *sibi quisque consilium capitis; ubi domi voluptatibus, hîc pecuniæ, aut gratiæ* [c] *servitis; eò fit, ut impetus fiat in vacuam remp. Sed ego hæc omitto. Conjuravêre cives nobilissumi patriam incendere; Gallorum gentem, infestissumam nomini Romano, ad bellum arcessunt; dux hostium cum exercitu* [2] *supra caput est: Vos cunctamini etiam nunc &* [d] *dubitatis, quid intra mœnia, deprehensis hostibus, faciatis?* [e] *Misereamini, censeo;* [f] *Deliquére homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis.* [g] *Næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est,* [h] *sed vos non timetis eam.* [i] *Immo verò maxumè; sed inertiâ & mollitiâ animi, alius alium* [k] *expectantes cunctamini,* [l] *videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis sæpè periculis servavêre.* [m] *Non votis, neque* [n] *suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur; vigilando, agendo, benè consulendo, prosperè omnia cedunt. Ubi socordiæ te, atque ignaviæ tradideris, nequicquam Deos implores. Irati, infestique sunt. Apud majores nostros, A. Manlius Torquatus*

INTERPRETATIO.

[1] *Quandoquidem vos capitis consilium, quisque pro se seorsim.*

[2] *Dux hostium fauces urget cum exercitu, & nos premit.*

NOTÆ.

[a] *Ambitio.*] Cato ideo ad consulatum non fuit promotus, quia ambire, &, ut mos erat aliis, populo supplicare noluit, virtute suâ confisus scilicet, quæ tamen illi, hâc in parte, ut sæpè aliis, inutilis fuit.

[b] *Sibi.*] Actum est de eo corpore, cujus vinculum solvitur, bonorum communio.

[c] *Servitis.*] Hoc est, *non pro bono reipublicæ, sed pro pecuniâ, aut gratiâ à privatis consequendâ, suffragia fertis.*

[d] *Dubitatis.*] *Cunctari* retardationem actionis, *Dubitare* ejus anxietatem notat, cùm quid agamus, ancipites hæremus.

[e] *Misereamini.*] Ironia est, tametsi res ipsa seriò ex eorum personâ qui conjuratis favebant, proponitur.

[f] *Deliquêre.*] Ratio pro misericordiâ quæ ex personâ quoque subjicitur Cæsaris & aliorum, cum amarâ ironiâ.

[g] *Næ ista.*] Jam pro se loquitur Cato.

[h] *Sed vos.*] Iterum adversarios, eos scilicet, qui ad misericordiam inclinabant, exagitat.

[i] *Immo.*] Ad ea respondet Cato, quæ cum irrisione concesserat. Quasi dicat, *Ne quis vestrûm, non timere se simulet, nam vos maximè timere res ipsa indicat.*

[k] *Expectantes.*] Gall. diceremus, *En vous regardant les uns, les autres, pour savoir à qui ouvrira le pas.*

[l] *Videlicet.*] Inepto senatorum consilio ineptam subjicit rationem, illudque ad modum eâ ratione intortum, ut non jam senatûs, regum, sed puerorum consessus esse videatur. Certè minimè mirandum est, Cicero si alicubi testatur, Catonem vitam suam in discrimen obtulisse, atque sententiæ invidiam sibi capitis periculo præstandam vidisse.

[m] *Non votis.*] Ineptam arguit senatorum rationem.

[n] *Suppliciis.*] Id est, *precibus inutilium muliercularum,* quæ stultè à diis petunt, quæ non aliter ipsi quàm per homines exequuntur.

bello

bello Gallico filium suum, quòd is [a] *contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit. Atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cætera eorum huic sceleri* [b] *obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si diis, aut hominibus unquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? Quibus si quidquam pensi umquam fuisset,* [c] *non ea consilia de rep. habuissent. Postremò, P. C. si mehercle peccato* [d] *locus esset, facilè paterer vos ipsâ* [e] *re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu faucibus urget: alii intra mœnia, atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli quidquam occultè potest: quò magis properandum est. Quare ita ego censeo: cùm nefario consilio sceleratorum civium resp. in maxuma pericula venerit; hique indicio T. Vulturtii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in civis, patriamque paravisse: de confessis, sicuti de* [f] *manifestis rerum capitalium,* [g] *more majorum, supplicium sumendum.*

Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemque senatûs magna pars, sententiam ejus laudant; virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi, militiæque, mari, atque terrâ præclara facinora fecit, fortè lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumero [1] parvâ manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ [h] violentiam toleràsse:

INTERPRETATIO.

[1] *Sciebam P. Romanum sæpè certâsse parvo exercitu cum magnis legionibus hostium.*

NOTÆ.

[a] *Contra.*] Non equidem *contra*, sed *sine* imperio; nisi quòd in bello, is contra imperium facit, qui absque eo aliquid audet.

[b] *Obstat.*] Prout id factum in illo Horatio, cujus crimen intra gloriam fuit, ut loquitur Florus. Gall. diceremus: *Contrebalancé.*

[c] *Non ea.*] Hoc est, *tam nefaria.* Verissimè dictum: nam per gradus ad extremam nequitiam descenditur; quod adolescentibus maximè notandum est.

[d] *Locus esset.*] Id est, *si postquam patratum fuisset facinus conjuratorum, res posset ad salutem converti.*

[e] *Re corrigi.*] Hoc est, *damno & incommodis, quæ ex conjuratorum facinore in vos redundarent.*

[f] *Manifestis.*] Illi sunt, quos crimen admisisse constat.

[g] *More.*] Priusquam leges paratæ essent pro tergo & capite civium.

[h] *Violentiam.*] Cùm, verbi gratiâ, adversus Samnites, Gallos, Pyrrhum, Annibalem, bellum gesserunt.

facundiâ

facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos, ante Romanos fuiſſe. Ac mihi, multa [1] agitanti, conſtabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patraviſſe; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed, poſtquam luxu, atque deſidiâ, civitas corrupta eſt, [2] rurſus reſp. magnitudine ſuâ, imperatorum atque magiſtratuum vitia [a] ſuſtentabat; [3] ac, ſicuti effœtâ parente, multis tempeſtatibus haud ſanè quiſquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti virtute, diverſis moribus fuêre viri duo, M. Cato, & C. Cæſar; quos, quoniam res obtulerat, ſilentio præterire non fuit conſilium, quin utriuſque naturam, & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his [b] genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuêre: magnitudo animi par, item gloria: ſed alia alii. Cæſar beneficiis, ac munificentiâ, magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille manſuetudine, & miſericordiâ clarus factus; huic ſeveritas dignitatem addiderat. Cæſar, [c] dando, ſublevando, ignoſcendo; Cato, nihil [d] largiundo, gloriam adeptus eſt. In altero [e] miſeris perfugium; in altero malis pernicies. Illius facilitas, hujus conſtantia laudabatur. Poſtremò, Cæſar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, bellum novum, exoptabat, ubi virtus eniteſcere poſſet. At Catoni ſtudium [f] modeſtiæ, decoris, ſed maxumè ſeveritatis, erat. Non divitiis cum

INTERPRETATIO.

[1] *Et conſtabat mihi multa ſedulò cogitanti, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patrâſſe.*

[2] *Ex adverſo reſpublica ſuſtentabat magnitudine ſuâ vitia imperatorum.*

[3] *Et, ſicuti* Roma *mater effœta, & laſſata fuiſſet, non fuit ſanè quiſquam Romæ magnus virtute, per multas tempeſtates.*

NOTÆ.

[a] *Suſtentabat.*] Id eſt, *Tanta erat reipublicæ opulentia, ut magiſtratuum negligentia & inertia, ea non intercideret; ſed eorum vitia magnitudine ſuâ quodammodo abſorberet.*

[b] *Genus.*] Catonis genus principium dignitatis & gloriæ à proavo Catone Cenſorio ſumpſit: Cæſar verò ab Iulo Æneæ filio, Æneas à Venere, quæ ipſum ex Anchiſe genuit, natales repetebat. Sed, ut vides, quæ adulatio ex fabulis invexerat, gravis autor à rei veritate ſegregavit.

[c] *Dando.*] Noluit dicère *largiundo*, quòd in vitium verteretur, verùm uſus eſt Gerundio quod vim habet frequentativam. Quoad rem idem dicit; ſed ſermo honeſtus eſt.

[d] *Largiundo.*] Non dixit *dando*, ne videretur Cato tenax & avarus, ſed *largiundo*; ut quibus largitionibus alii populi gratiam & ſuffragia emendicabant, ab iis ille integer cognoſceretur.

[e] *Miſeris.*] Imò & malis; nam utriſque Cæſar favebat: ſed illud diſſimulat Salluſtius, qui & ipſe, in his, à Julio ſuſtentatus fuerat. Nonne modò largitionum Cæſaris invidiam honeſto nomine declinavit? Egregius artifex, quem nemo non virum ſanctiſſimum credat, niſi aliunde notus ſit.

[f] *Modeſtiæ.*] Vide quid ſit modeſtia ex oppoſito Cæſaris ingenio agitato, elato, ambitioſo.

divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, [a] abstinentiâ; certabat: esse, quàm videri, bonus malebat: ita, quò minùs gloriam petebat, eò magis adsequebatur. Postquam, uti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul optumum factu ratus, [b] noctem, quæ instabat, antè capere, ne quid eo spatio novaretur; [c] triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet; ipse, præsidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululùm ascenderis ad lævam, circiter xii. pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper [d] camera lapideis [e] fornicibus vincta: sed [f] incultu, tenebris, odore fœda, atque terribilis ejus facies. In eum locum postquam demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregêre, Ita ille patricius, ex gente clarissumâ Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis, exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario, eodem modo supplicium sumtum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni [1] copiâ, quam ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones [g] instituit; cohortes pro numero militum [h] complet; dein, utì quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, [i] æqualiter distribuerat: ac brevi spatio legiones [d] numero hominum expleverat; cùm initio non ampliùs duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, quemque casus armaverat, [l] sparos, aut lan-

INTERPRETATIO.

[1] *Catilina instituit duas legiones ex omnibus militibus quos ipse adduxerat, & Manlius habuerat.*

NOTÆ.

[a] *Abstinentiâ.*] Ita ut, neque alteri quicquam detraheret, neque verò dona accipere vellet.

[b] *Noctem.*] Id est, *antè omnia exequi quæ in senatu de conjuratis decreta essènt, quàm nox ingrueret.*

[c] *Triumviros.*] Capitales scilicet, quibus carceris & supplicii, imò & aliquando inquisitionis, cura demandata erat, *C' étoit une espece de Lieutenans criminels.*

[d] *Camera.*] *Une voute.*

[e] *Fornicibus.*] Quid sint hoc in loco fornices nescio, nisi arcuatos lapides intelligamus, ex quibus ipsa camera constat; vel circulus illos in cameris ad speciem etiam extantes, quales visuntur in ædificiis, præsertim Gothico more extructis, quibus tota cameræ & ædificii moles innititur.

[f] *Incultu.*] Hoc est, *ex eo quòd locus ab hominibus non erat frequentatus.*

[g] *Instituit.*] Gall. *Il ordonna.*

[h] *Complet.*] Numerum non habebat militum, qui pro duabus legionibus requirebatur; ideoque, quos habuit, in singulas cohortes, quibus suus numerus non constitit, partitus est.

[i] *Æqualiter.*] Ita ut singulæ cohortes de advenientibus eundem numerum acciperent.

[k] *Numero.*] Instituta fuit legio à Romulo hominum 3000, quæ postea crevit usque ad 6000, qualis fuit tempore Catilinæ.

[l] *Sparos.*] *Sparus*, aut *sparum*, rusticum est telum, in modum pedis recurvum.

ceas,

ceas, alii præacutas [a] ſudes, portabant. Sed poſtquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modò ad urbem, modò in Galliam [b] verſùs, caſtra movere; hoſtibus occaſionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias ſe habiturum, ſi Romæ ſocii incepta patraviſſent. Interea ſervitia repudiabat, [c] cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; ſimul [d] alienum ſuis rationibus videri, cauſam civium cum ſervis fugitivis communicâſſe. Sed, poſtquam in caſtra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, & Cethego, cæteriſque quos ſuprà memoravi, ſupplicium ſumtum; plerique, quos ad bellum ſpes rapinarum, aut novarum rerum ſtudium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes aſperos, magnis itineribus, in agrum [e] Piſtorienſem abducit, eo conſilio, utì per tramites occultè profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præſidebat. Ex [f] difficultate rerum eadem illa exiſtumans, [g] quæ ſuprà diximus Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, caſtra properè movit; ac ſub ipſis radicibus montium conſedit, quà illi deſcenſus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat, [h] utpote qui, magno exercitu, locis [1] æquioribus [i] expeditos in fugam ſequeretur. Sed Catilina, poſtquam vidit, montibus, atque copiis hoſtium ſeſe clauſum, in urbe res adverſas, neque fugæ, neque [2] præſidii ullam ſpem; optumum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, ſtatuit cum Antonio quàm primùm confligere. Itaque concione advocatâ, hujuſcemodi orationem habuit:

Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere; neque ex [k] ignavo ſtrenuum, neque fortem ex [l] timido exercitum, oratione

INTERPRETATIO.

[1] *Utpote qui ſequerentur locis planioribus in fugam promptos.*

[2] *Poſtquam Catilina vidit neque fugæ, neque tutelæ ullam ſpem remanere.*

NOTÆ.

[a] *Sudes.*] Perticæ ſunt acutæ, præuſtæ.

[b] *Verſùs.*] Adverbium eſt.

[c] *Cujus.*] In neutro genere. Eâdem ratione Gallicè dicimus, *Dont*; *Dequoi.*

[d] *Alienum.*] Nimirum, iſtud eos deterruiſſet, qui Romæ occultiùs conjurationis erant participes: Dicerent enim, *Quid nos iſti colluvioni immiſcebimus?* Deinde minùs Catilinæ cauſam defendere potuiſſent: nec locus ullus excuſationi relictus fuiſſet.

[e] *Piſtorienſem.*] In Etruriæ parte Occidentali, ad Apennini montis radices.

[f] *Difficultate rerum.*] Quibus, ſcilicet, Catilina circumventus erat.

[g] *Quæ ſuprà diximus.*] Hæc verba, in textum, ex marginali notâ irrepſiſſe videntur.

[h] *Utpote qui.*] Non refertur ad integram ſententiam, ſed tantùm ad verbum *aberat*, Quaſi dixiſſet, *Neque tamen Antonius longè aberat, quamquam aberat tamen, utpote qui, &c.* Non placet hæc ſcribendi ratio.

[i] *Expeditos.*] Qui neque ſarcinis, neque armaturâ gravi, onuſti erant.

[k] *Ignavo.*] Quod ad corpus.

[l] *Timido.*] Quod ad animum refertur.

imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia, naturâ, aut [a] *moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere. Timor animi auribus officit. Sed ego vos, quò pauca monerem, advocavi: simul utì causam* [b] *consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordiâ, atque ignaviâ Lentuli, quantam ipsi, nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res nostræ sint, juxtà mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliâ obstant: diutius in his locis esse, si* [1] *maxumè animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocunquè ire placet, ferro iter aperiundum est: Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; &, cùm prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt;* [c] *commeatûs abundè: municipia, atque coloniæ* [d] *patebunt. Sin metu cesserimus eadem illa advorsa fient;* [e] *neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. Nos pro patriâ, pro libertate, pro vitâ certamus: illis* [f] *supervacaneum est pro potentiâ paucorum pugnare. Quò audaciùs aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summâ turpitudine in exsilio ætatem agere, potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas* [g] *opes exspectare; quia illa fœda, atque intoleranda* [h] *viris videbantur,* [i] *hæc sequi decrevistis. Si* [k] *hæc relinquere vultis,* [l] *audaciâ opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam in fugâ salutem sperare,* [2] *tum arma, quîs corpus tegitur, ab hostibus* [m] *avertere: ea verò dementia est. Semper in prælio iis maxumum est pe-*

INTERPRETATIO.

[1] *Quamvis maximè vellemus.*

[2] *Nam dementia est, sperare salutem in fugâ, atque insuper avertere ab hostibus arma, quibus corpus tegitur.*

NOTÆ.

a *Moribus.*] *Exercitio & assuetudine.*

b *Consilii.*] Intelligit de consilio, manus cùm Antonio conferendi.

c *Commeatûs.*] Ita vocantur ea omnia, quæ ad exercitûs alimoniam spectant.

d *Patebunt.*] Id est, *iis utemur faventibus.*

e *Neque locus.*] Minimè mirum si desperati omnes, qui cum Catilinâ perstiterunt, adversis vulneribus conciderint: vel ipsis lapidibus animos hæc ejus oratio dedisset.

f *Supervacaneum.*] *Superfluum & inutile,* quosque adeò faciliùs est vincere; cùm ferocior sit in libertate suâ vindicandâ dolor, quàm in injustâ dominatione defendendâ cupiditas.

g *Opes.*] Largitiones putà, Captatas hæreditates.

h *Viris.*] Id est, *hominibus strenuis & cordatis.*

i *Hæc sequi.*] *Bellum patriæ indicere.*

k *Hæc relinquere.*] *Bellum*; ut illi otium succedat.

l *Audaciâ.*] Omnino: nec aliter unquam victoriâ quisquam potitus est.

m *Avertere.*] Prout fit illud in fugâ.

riculum

riculum, qui maxumè timent: audacia pro muro [a] *habetur. Cùm vos considero, milites, & cùm facta vestra* [b] *æstumo, magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me* [c] *hortantur: præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit.* [1] [d] *Nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiæ loci. Quòd si virtuti vestræ fortuna* [e] *inviderit, cavete, ne inulti animam amittatis;* [2] *neu capti potiùs sicuti pecora, trucidemini, quàm virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.*

Hæc ubi dixit, paululum commoratus, [f] signa canere jubet, atque [3] instructos [g] ordines in locum æquum deducit; dein, remotis omnium equis, quò militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copiis, [h] instruit. Nam utì planities erat inter sinistros montes & ab dexterâ rupes aspera; octo cohortes in fronte constituit: reliqua [i] signa in [k] subsidiis [l] arctiùs collocat. Ab his centuriones omnes lectos & [m] evocatos, præterea ex gregariis militibus optumè quemque armatum, in primam aciem subducit: C. Manlium in dextrâ, Fæsulanum quemdam in sinistrâ

INTERPRETATIO.

[1] *Nam angustiæ loci impediunt ne multitudo hostium possit nos circumcludere.*

[2] *Cavete ne inulti moriamini, neve capti potiùs trucidemini, sicuti bruta, quàm relinquatis hostibus victoriam cruentam ac luctuosam, cùm certaveritis more virorum.*

[3] *Jubet signa canere; atque deducit ordines ad prælium compositos, in locum planum.*

NOTÆ.

a *Habetur.*] Pro *est*: Jam sæpius eo sensu vidimus.

b *Æstumo.*] Id est, *singulis suam laudem tribuo*; ideoque quàm præclara fuerint reputo.

c *Hortantur.*] *Mihi addunt alacritatem.*

d *Nam.*] Rationem reddit, cur de fortitudine suorum, quantumvis paucorum, bene speret; quia scilicet, per loci angustias, eos non liceat hostibus circumvenire.

e *Inviderit.*] Id est, *si vobis pereundum sit.* Ille verò vocibus abstinet ominosis.

f *Signa.*] Quibus prælium indicebatur. Tubis autem, buccinis, & cornibus utebantur, non tympanis, ut solent nostrates, aliique, quando milites ad prælium, vel ad aliquod opus erant evocandi: vel etiam cùm signa & aquilæ erant movendæ. Sed apud alios ista pleniùs videbis.

g *Ordines.*] Id est, *milites, prout singuli erant sub suis signis; atque huic, aut illi centurioni parebant.*

h *Instruit.*] Ordines erant instructi, at exercitus non erat: illud est munus Imperatoris.

i *Signa.*] Id est, *reliquum exercitum.*

k *Subsidiis.*] Pars erat aciei postrema, ubi plerumque triarii, & fortissimi erant milites.

l *Arctiùs.*] *Il les fit serrer d'avantage.*

m *Evocatos.*] Illi erant qui militiâ functi, ad bellum, nisi in tumulto, cogi non poterant; sed precibus illecti, in gratiam ducum militabant. Cùm itaque longo usu bellandi artem didicissent, meritò eos Sallustius *lectos* appellat.

parte curare jubet: ipſe cum libertis, & [a] colonis propter Aquilam adſiſtit, quam bello [b] Cimbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex alterâ parte C. Antonius, [c] pedibus æger, quòd prælio adeſſe nequibat, M. [d] Petreio legato exercitum permittit. [e] Ille cohortes veteranas, quas [f] tumulti cauſsâ conſcripſerat, in fronte, poſt eas cæterum exercitum in ſubſidiis, locat. [g] Ipſe equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, utì meminerint, ſe contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris atque focis ſuis certare. Homo militaris, quòd amplius annos triginta [h] tribunus, aut [i] præfectus, aut legatus, aut prætor cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat; pleroſque ipſos, factaque eorum fortia noverat: ea commemorando, militum animos accendebat. Sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tubâ [k] ſignum dat, cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hoſtium exercitus. Poſtquam eò ventum eſt, unde à [l] ferentariis prælium committi poſſet, maxumo clamore, infeſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, priſtinæ virtutis memores, cominùs acriter inſtare; illi haud timidi reſiſtunt: maxumâ vi certatur. Interea Catilina cum

NOTÆ.

a *Colonis.*] Syllæ fuerunt milites, quibuſcum Etruriam colendam diviſiſſe antea vidimus; quos, cùm ſuo largiùs uſi eſſent, & rebus novis ſtuderent, facilè in ſuas partes Catilina illexerat.

b *Cimbrico.*] Cimbri Germaniæ populi fuerunt, maximè ad Septentrionem, qui cùm terras eorum inundâſſet oceanus, quærentes ſedes novas, cum Theutonis, atque Tigurinis, adverſus Romanos bellum geſſerunt.

c *Pedibus.*] Mente potiùs; nam morbum finxiſſe ſcribit Dio: Veritus ſcilicet, ne ſibi palam aliquid à Catilinâ objiceretur, quòd conjurationis participem fuiſſe eum declararet.

d *Petreio.*] Is poſtea legatus fuit Pompeii in Hiſpaniâ, uti quidem videtur, qui ſe rerum deſperatione interemit in Africâ; vel, ut alii volunt, cum Jubâ mutuo vulnere concidit.

e *Ille.*] Petreius.

f *Tumulti.*] Pro *tumultûs.* Ita olim indifferentur.

g *Ipſe.*] *Mirùm quàm hìc hæſitent commentatores, ac contraria & ſentiant, & exponant in re non admodum difficili: Ego,* inquit Glareanus, *per* Ille, Petreium *intelligo*; *per* Ipſe, Antonium: *quod Lector ipſe, ſimul atque priora cum ſequentibus conferet, facilè intelliget.* At vero Zanchius: *Non ſatìs mirari poſſum Glareanum qui aſſerit hìc Commentatores hæſitare, ac contraria exponere, cùm ipſe potiùs in re facillimâ contraria exponat: Ego, ut à Glareano diſſentiam, per* Ille, *Antonium accipio, per* Ipſe, *Petreium*; *quod unuſquiſque mediocriter eruditus animadverteret.* Quartus accedat, ſi volet, cui ipſe ridiculo fuerim, certè tertius Zanchium & ejus confidentiam multis de cauſis demiror, atque in Glareani partes unicè concedo.

h *Tribunus.*] Dux mille hominum, *A colonel.*

i *Præfectus.*] Qui neque eſt Imperator, neque legatus; ſed pro tempore vicem præſtat Imperatoris aut Prætoris.

k *Signum.*] *Bellicum* ſeu *claſſicum*; ſignum cum hoſte congrediendi. *Fit ſonner la charge.*

l *Ferentariis.*] Illi erant, quibus levis armatura: quique primi, quibuſvis telis eminùs miſſis, prælium committebant.

expe-

[a] expeditis in primâ acie verſari: laborantibus ſuccurrere: [b] integros pro ſauciis accerſere: omnia providere: multùm ipſe pugnare, ſæpè hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam [c] contrà, ac ratus erat, magnâ vi tendere; cohortem [d] prætoriam in medios hoſtis inducit; eoſque perturbatos, atque alios [e] alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Manlius, & Fæſulanus in primis pugnantes cadunt. Poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt Catilina; memor [f] generis, atque priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum verò [g] cerneres quanta audacia, quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinæ. Nam ferè, quem quiſque vivus pugnando locum ceperat, eum, amiſſâ animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paulò diverſiùs, ſed omnes tamen [h] adverſis vulneribus, ceciderant. Catilina verò longè à ſuis inter hoſtium cadavera repertus eſt, paululùm etiam ſpirans; ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Poſtremò, ex omni [1] copiâ, neque in prælio, neque in fugâ quiſquam civis ingenuus captus eſt. Ita cuncti ſuæ, hoſtiumque vitæ [i] juxtà pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nàm ſtrenuiſſumus quiſque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus diſceſſerat. Multi au-

INTERPRETATIO.

[1] *Poſtremò, ex omni Catilinæ exercitu, neque in prælio, neque in fugâ, quiſquam civis ingenuus captus eſt.*

NOTÆ.

a *Expeditis.*] Non jam intelliguntur levis armaturæ milites, ut ſuprà; (quid enim faceret Catilina cum inermibus nebulonibus?) ſed ii qui ad pugnandum alacres videbantur. *Les plus teſtes: Les plus braves.*

b *Integros.*] Qui neque vulnerati, neque laſſi erant. *Des gens frais.*

c *Contrà.*] Adverbium. *Contra ac*, optimè. *Contre l' opinion qu'il avoit eû.*

d *Prætoriam.*] Ea erat quæ à Prætore non diſcedebat, in quam amici, voluntarii, fortiſſimi, omnes optimè armati adſcribebantur.

e *Alibi.*] Id eſt, *adverſus alios, quàm à quibus interficiebantur.*

f *Generis.*] In primis nobilem fuiſſe ſuprà vidimus.

g *Cerneres.*] Pro, *quivis cernere poſſet.* Sic ſæpè & elegantiſſimè loquuntur.

h *Adverſis.*] Id eſt, *quæ corpore adverſo, & hoſti oppoſito acceperant.*

i *Juxtà.*] Jam vidimus hanc vocem pro *pariter* poſitam. Intellige, Hos Catilinæ milites, modò ut hoſtes interficerent, ſibi minimùm caviſſe.

tem, qui è caſtris viſundi, aut ſpoliandi gratiâ proceſſerant; volventes hoſtilia cadavera, amicum alii, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant. Fuêre item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia agitabantur.

Finis Belli Catilinarii.

C. SAL.

C. SALLUSTII CRISPI

JUGURTHA,

SEU

BELLUM JUGURTHINUM.

FALSÒ [1] queritur de naturâ suâ genus humanum, quòd imbecille, atque ævi brevis, forte potiùs, quàm virtute, regatur. Nam [2] contra reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magìsque [3] naturæ [a] industriam hominum, quàm [b] vim aut tempus deesse. Sed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis viâ grassatur, abundè pollens, potensque, & clarus est, neque fortunâ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artis bonas neque dare neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessumdatus est, perniciosâ lubidine [d] paulisper usus: ubi [e] per socor-

INTERPRETATIO.

[1] *HOmines queruntur iniquè & absque ratione de naturâ suâ,* quando dicunt, *quòd, cùm sint debiles atque vitæ brevis, regantur potiùs cæco fato, aut fortunâ, quàm virtute.*

[2] *Inquirendo in contrariam opinionem.*

[3] *Et potiùs invenies industriam hominum deesse naturæ.*

NOTÆ.

[a] *INdustriam.*] Quid potissimùm per industriam significetur, ex hoc loco intelligis, animi scilicet cura & diligentia cum solertiâ conjuncta.

[b] *Vim.*] Pro *vires:* raro ita invenias.

[c] *Fortunâ.*] Istud autoris sensu, qui hoc in loco cum Stoicis facit, est accipiendum: Si enim gloriam in hominum opinione reponas, omnino & fortunâ, & ejus bonis opus erit, quæ plerumque factis invidet.

[d] *Paulisper.*] Verissimè & optimè: Sensibus enim cùm finita & debilis admodum sit natura, per eos homo, nisi brevem, non potest capere voluptatem, quâ brevì quoque exsaturabitur.

[e] *Per socordiam.*] Causam indicat nostrorum omnium malorum, animi negligentiam. Ea est omnino.

diam

diam vires, tempus, ingenium defluxêre, naturæ infirmitas accusatur: [1] suam quique culpam [a] actores ad negotia transferunt. Quòd si hominibus [b] bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multùm etiam periculosa petunt: neque [c] regerentur magìs, quàm regerent casus; & [2] eò magnitudinis procederent, ubi [d] pro mortalibus, gloriâ æterni fierent. Nam uti genus hominum compositum ex corpore, & animâ est: ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi, naturam sequuntur. Igitur [e] præclara facies, magnæ divitiæ, [3] ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuscemodi brevì dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, [f] immortalia sunt. Postremò, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, & aucta senescunt; animus incorruptus, [g] æternus, rector humani generis, [4] agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quò magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: cæterùm ingenium, quô neque melius, neque [5] [h] amplius aliud in naturâ mortalium

INTERPRETATIO.

[1] *Quique & singuli Actores, & ii qui res exequi deberent, rejiciunt in negotia culpam suam.*

[2] *Et pervenirent ad eum gradum magnitudinis, in quo (cùm mortales sint) gloriâ æterni evaderent.*

[3] *Præterea vis corporis, & alia omnia istius generis, exiguo tempore dissolvuntur & dissipantur.*

[4] *Animus versat & regit, tenet, & intelligit omnia, neque ipse includitur, cogitur, aut continetur.*

[5] *Cæterùm sinunt languere & stupere incultu atque socordiâ ingenium, quo nihil est melius, neque majus, aut dignius in naturâ mortalium.*

NOTÆ.

a *Actores.*] Meliùs credo, quàm *auctores*, prout habent alii. Hoc dicit, Homines rerum difficultatem, quasi illæ supra suas vires essent, caussari; cùm ideo tantùm tales sint, quòd viribus à naturâ concessis, in tempore & loco usi non fuerint.

b *Bonarum.*] Earum scilicet, quæ mentem excolunt, & nobis prosunt.

c *Regerentur.*] Nunc dicit Sallustius, sapientem adversus fortunam posse plurima, etiam in iis quæ sunt ejus juris, id est, quoad ea bona quæ non sunt in nostrâ potestate, ut loquuntur stoici, puta famam, gloriam, divitias, &c. Atque hoc quoque verum est, nosque maximè ad virtutem incendere debet. Nam *sapiens quidem, pol, ipse fingit fortunam sibi*, ut ait Plautus.

d *Pro mortalibus.*] Vis istius præpositionis, eo sensu, quo in interpretatione indicavimus, diligenter notanda est; nam aliquoties recurret in nostro autore.

e *Præclara.*] *La bonne mine, la belle prestance.*

f *Immortalia.*] Rhetoricè istud dictum, tametsi historiæ beneficio præclara facta in memoriâ hominum revivifcunt.

g *Æternus.*] Hæc fuit opinio quorundam Philosophorum, quam ab Orpheo dimanâsse volunt. Imò Stoici rotundè animas divinæ mentis particulas esse prædicaverunt: A quo errore nos retrahit doctrina Christiana, cùm animæ nostræ à deo creatæ sint ex nihilo, ideoque initium habuerint; quamvis sint æternæ à parte pòst, ut loquuntur, atque in æternum esse debeant.

h *Ampliùs.*] Ingenii humani tangit magnitudinem, &, ut ita dicam, vastitatem, quâ cuncta complectitur.

est,

eſt, incultu atque ſocordiâ torpeſcere ſinunt; cùm præſertim tam multæ, variæque ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verùm ex [1] his magiſtratus, & imperia, poſtremò omnis cura rerum publicarum minumè mihi hâc tempeſtate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem [2] jus fuit, [a] tuti, aut eò magìs [b] honeſti ſunt. Nam, [c] vi quidem regere patriam, aut [d] parentes, quamquam & poſſis, & delicta [e] corrigas; tamen importunum eſt: cùm præſertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hoſtilia [f] portendant. Fruſtrà autem niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium [3] quærere, extremæ dementiæ eſt: niſi fortè quem inhoneſta & pernicioſa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem ſuam [g] gratificari. Cæterùm ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno uſui eſt memoria rerum geſtarum: [h] cujus de virtute quia multi dixêre, prætereundum puto; ſimul, ne [4] per inſolentiam quis exiſtumet memet ſtudium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republicâ ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant: [i] certè, quibus

INTERPRETATIO.

[1] *Ex his artibus.*

[2] *Neque illi quibus, per fraudem, jus & poteſtas fuit, gerendi* magiſtratus & imperia, *ſunt eâ re magìs tuti aut honeſti.*

[3] *Extremæ dementiæ eſt fruſtrà conari, neque aliud perſequi & conſequi ſe fatigando, niſi odium.*

[4] *Ne aliquis exiſtimet memet extollere inſolenter ſtudium meum,* id *laudando.*

NOTÆ.

a *Tuti.*] Illud reſpicit bona fortunæ.

b *Honeſti.*] Refertur hoc ad bona animi: ideoque iis de quibus loquitur, prorſus inutile fuiſſe dicit, muneribus frui reipublicæ. Gall. diceres, *Ils n' en ſont ni plus à leur aiſe, ni plus honnêtes gens.*

c *Vi.*] Plato, quod & Cicero refert, tantum contendere in republicâ jubet, quantum probare tuis civibus poſſis; vim neque parenti, neque patriæ afferri oportere.

d *Parentes.*] Innuit, tam turpe eſſe patriam quàm parentes vi regere velle.

e *Corrigas.*] Hoc eſt, aliquatenus corruptam civitatem emendes, aut id certè coneris.

f *Portendant.*] Significent, & propemodum importent, cùm iis qui caſtigantur, tum præſertim illis qui alios caſtigant.

g *Gratificari.*] Gall. diceres, *Abandonner, & faire litiére.*

h *Cujus de virtute.*] Hiſtoriam Cicero dicit, Teſtem temporum, Lucem veritatis, Magiſtram vitæ, Nunciam vetuſtatis. Hiſtoriæ virtus certè maxima eſt, cùm ex aliorum erratis in melius vitam noſtram inſtituere, & quid expetendum quidve fugiendum ſit, ſine noſtro periculo, poſſimus cognoſcere. Proinde haud immeritò Demetrius Phalereus Ptolemæum regem ſubinde admonebat, ut libros legeret, quoniam, quæ amici non audent principibus demonſtrare, ea omnia in libris ſcripta reperiuntur.

i *Certè.*] Vim habet occultam hæc vocula, & conjunctam habet ironiam. Autor enim dum videtur rationem reddere velle, cùr ab aliis reprehendatur, graviter illos vellicat. Gall. diceremus eodem charactere, *Aſſurement, Ces Meſſieurs qui ſavent ſi bien courir apres le petit peuple,* &c.

maxuma

maxuma induſtria videtur, [a] ſalutare plebem, & conviviis [b] gratiam quærere. Qui ſi reputaverint, & [c] quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſum; & [d] quales viri idem aſſequi nequiverint; & poſtea, quæ [e] genera hominum in ſenatum pervenerint, profectò exiſtumabunt, me magìs [f] merito, quàm ignaviâ, judicium animi mei [g] mutaviſſe; majuſque commodum ex [h] otio meo, quàm ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. [i] Nam ſæpè audivi, Q. [k] Maximum, P. [l] Scipionem, præterea civitatis noſtræ præclaros viros, ſolitos ita dicere, cùm majorum [m] imagines intuerentur, vehementiſſimè ſibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non [n] ceram illam, neque figuram tantam vim in ſeſe habere; ſed memoriâ rerum geſtarum eam flammam egregiis viris in pectore creſcere, neque priùs ſedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contrà quis eſt omnium [1] his moribus, quin divitiis & ſumptibus, non probitate neque induſtriâ, cum majoribus ſuis

INTERPRETATIO.

[1] *Quis omnium ita vivit?*

NOTÆ.

a *Salutare.*] Romæ mos erat, quoſvis prenſando, nomine proprio, quaſi intimè noti & cari eſſent, appellando, manum porrigendo, &c. plebis gratiam aucupari.

b *Gratiam.*] Benevolentiam & populi favorem ſolebant etiam epulis & conviviis demereri.

c *Quibus.*] Turbulentis ſcilicet, ſingulis ad imperia properantibus; unde & ea obtinere erat difficile.

d *Quales.*] Catonem fortè inter alios deſignavit, qui præturam petens repulſam tulit. Cæterùm totus iſte locus rhetoricam habet exornationem, non perſuaſionem: neque verò cuiquam Salluſtium virtute Catoni prælatum fuiſſe, Salluſtius probaverit.

e *Genera.*] Per contemptum loquitur. Gall. *Quelle ſort de gens.*

f *Merito.*] *Legitimâ de cauſâ:* Quaſi ſcilicet eo indignum fuiſſe cum turbâ hominum leviſſimorum, in ſenatum venire.

g *Mutaviſſe.*] Id eſt, *Non jam, ut antea, ad magiſtratus ferri.*

h *Otio.*] Honeſto ſcilicet, quod in ſcribendâ hiſtoriâ collocavit: nam aliud eſt otium turpe, eorum qui ſe non tantùm à rebus publicis, ſed ab omni omnino labore ſubtrahunt.

i *Nam ſæpè.*] Oſtendit autor quomodo hominibus proſit rerum memoria, atque adeò, quâ ratione reſpublica ex ſuo otio emolumentum poſſit capere.

k *Maximum.*] Is ex Fabiorum fuit familiâ, qui dictator adverſus Annibalem creatus, cunctando vim fregit illius imperatoris, atque res Romanas paululùm reſtituit.

l *Scipionem.*] Plures eo nomine fuerunt viri celeberrimi, præcipuè verò Africani illi duo, Major à victâ Africâ, Minor ab Africâ quoque, ſed poſtquam ab illo victa fuiſſet, ita dictus: antea in Scipionum familiam ab Africani illius magni filio, & in decus gentis aſſumptus, cum Paulo Macedonico procreatus eſſet. De iſto minore hîc agi non ſine ratione crediderim.

m *Imagines.*] Habebant Romæ qui illuſtri loco nati eſſent, quique in majoribus aliquem ſellâ curuli decoratum habuiſſent, imagines, vultus eorum & poſterorum ex cerâ, referentes, quas ligneo armario in atrio, ſeu primâ parte ædium, includebant; feſtis diebus, apertis armariis, ornabant; in funeribus, cùm quis ex eâ domo mortuus eſſet, honoris cauſâ efferebant.

n *Ceram.*] Ex quâ fiebant imagines.

con-

contendat? Etiam homines [a] novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, [b] furtim, & per [c] latrocinia potiùs, quàm bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non [1] perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberiùs, altiùsqne processi, dum me civitatis morum piget, tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus Rom. cum Jugurthâ rege [d] Numidarum gessit: primùm, quia magnum & atrox, [2] variaque victoria fuit; dein, quia tum primùm superbiæ nobilitatis [3] obviâm itum est. Quæ [e] contentio divina & humana cuncta permiscuit, eòque vecordiæ processit, utì studiis civilibus [f] bellum, atque [4] vastitas Italiæ finem facerent. Sed priùs quàm hujuscemodi rei initium expedio, pauca suprà repetam; quò, ad cognoscendum, omnia illustria magìs, magìsque in aperto sint. Bello Punico [g] secundo, quô dux Carthaginiensium Hannibal, [h] post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxumè attriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. [i] Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus, & capto [k] Syphace, cujus in Africâ magnum, atque latè imperium valuit, populus Rom. quascumque urbis, & agros manu ceperat, [l] regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta

INTERPRETATIO.

[1] *Ei non sint sicuti virtus eorum, qui ea gerunt.*

[2] *Quia victoria in hanc & illam partem inclinavit.*

[3] *Quia tum primùm* Plebs Romana *restitit superbiæ nobilitatis.*

[4] *Ut discordiis civilibus bellum atque amplitudo Italiæ finem facerent.*

NOTÆ.

[a] *Novi.*] Id est, *qui primi ex suâ gente claruerunt.*

[b] *Furtim.*] Non virtutem ostentando, sed largitionibus suffragia corrumpendo, aut aliter cuniculis irrependo.

[c] *Latrocinia.*] Hoc nomine omnes damnat vias distortas, per quas sibi potestatem quærebant, & magistratus, si cum vi aliquâ conjunctæ essent.

[d] *Numidarum.*] Numidia Africæ regio est pars ejus tractûs, quem hodie *Barbariam* vocant, cum eo qui *Bildulgerid* dicitur. Verùm ex ipso Sallustio postea cognoscetur.

[e] *Contentio.*] Inter plebem & nobilitatem.

[f] *Bellum.*] Quod Marium inter & Syllam intercessit, huic favente nobilitate, illi plebe.

[g] *Secundo.*] Ter Romani cum Carthaginiensibus bellum gesserunt. Hoc secundo, Pœnorum duce Annibale, profligata, & propemodum perdita fuit res Romana.

[h] *Post magnitudinem.*] Id est, *non contentus Romanorum gloriam proculcâsse.*

[i] *Scipione.*] Hic est major.

[k] *Syphace.*] Fuit Syphax rex Masæsylorum opulentissimus, Masinissæ ab Oriente vicinus.

[l] *Regi.*] Masinissæ.

nobis

nobis permanſit: ſed [a] imperii, vitæque ejus, finis idem fuit. Dein Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, Manaſtabale, & Guluſſâ fratribus morbo abſumptis. [1] Is Atherbalem, & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Jugurthamque filium Manaſtabilis fratris, quem Maſiniſſa, quòd ortus ex concubinâ erat, [b] privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit. Qui ubi primùm adolevit, pollens viribus, decorâ facie, ſed multò maxumè ingenio validus, non ſe [c] luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit. Sed, uti mos gentis illius eſt, equitare, jaculari, curſu cum æqualibus certare: &, cùm [2] omnis gloriâ anteiret, omnibus tamen carus eſſe: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, [d] & minumùm ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa tametſi initio lætus fuerat, exiſtumans virtutem Jugurthæ regno ſuo gloriæ fore: tamen poſtquam hominem adoleſcentem, [3] exactâ ætate ſuâ, & parvis liberis, magìs magiſque creſcere intelligit, vehementer eo negotio [e] permotus, multa cum animo ſuo volvebat. Terrebat eum [f] natura mortalium avida imperii, & [g] præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, [h] opportunitas ſuæ, liberorumque ætatis, [4] quæ etiam mediocres viros ſpe prædæ tranſverſos agit; ad hoc, [5] ſtudia Numidarum in Jugurtham accenſa, [6] ex quibus, ſi talem virum dolis interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe

Interpretatio.

[1] *Is Micipſa genuit ex ſeſe Atherbalem & Hiempſalem.*

[2] *Cùm omnes gloriâ ſuperaret.*

[3] *Cùm videt hominem adoleſcentem creſcere magìs, ac magìs, vitâ ſuâ elapſâ.*

[4] *Quæ opportunitas etiam homines aliquâ virtute præditos, ſpe prædæ à rectâ viâ abducit.*

[5] *Præterea maximus Numidarum favor in Jugurtham*, Micipſam terrebat.

[6] *Anxius erat ne qua ſeditio aut bellum oriretur ex Numidis, ſi talem virum fraude interfeciſſet.*

Notæ.

[a] *Imperii.*] Illud eſt quod Gallicè dicimus; *Il perdit l'Empire avec la vie.* Sed Latinè phraſis ambigua eſt, ideoque minùs probanda.

[b] *Privatum.*] Scilicet nec regio cultu, nec in ſpem regni, educebatur.

[c] *Luxu.*] Antiquè. Jam ſuprà eoſdem notavit fontes omnium malorum: Veriſſimè atque hîc præcipuè cavendum.

[d] *Et minumùm.*] Facilè his artibus ſine invidiâ laudem invenias, & amicos pares.

[e] *Permotus.*] Timens videlicet, ne Jugurtha gratiâ & viribus ad invadendum imperium uteretur.

[f] *Natura.*] Illud eſt quod modo dixi: Metuebat Micipſa, ne, ſicuti omnes à naturâ proni ſumus ad explendam animi cupidinem, Jugurtha aliquid contra ſe, tum maximè contra liberos molietur.

[g] *Præceps.*] Hinc prima mali noſtri labes: ideoque hâc in parte diffidendum, præcavendum, & maximè ex longinquo principiis obſtandum; niſi fortè per prærupta frangi lubet.

[h] *Opportunitas.*] Senes enim & pueri ad bellum ſunt inepti.

homi-

hominem tam acceptum popularibus; [1] quòd erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, ſtatuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello [a] Numantino Micipſa, cùm populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret, ſperans vel [2] oſtentando virtutem, vel hoſtium ſævitiâ, facilè eum occaſurum; præfecit Numidis, quos in Hiſpaniam mittebat: ſed ea res longè aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & [3] [b] morem hoſtium cognovit; multo labore, multâque curâ, præterea modeſtiſſimè parendo; & ſæpè [4] obviàm eundo periculis, in tantam claritudinem brevì pervenerat, utì noſtris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori eſſet. Ac ſanè, quod difficillimum in primis eſt, & prælio ſtrenuus erat, & bonus conſilio; quorum [c] alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem, adferre plerùmq; ſolet. Igitur [d] imperator omnes ferè res aſperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magìs magìſque eum indies amplecti, quippe cujus neque conſilium, neque inceptum ullum fruſtrà erat. [5] Huc accedebat munificentia animi, & ingenii ſolertia: quibus rebus ſibi multos ex Romanis familiari amicitiâ conjunxerat. Eâ tempeſtate in exercitu noſtro fuêre complures novi, atque nobiles, quibus divitiæ bono honeſtoque [e] potiores erant, factioſi, domi potentes, apud ſocios clari magìs, quàm honeſti; qui Jugurthæ non [f] mediocrem animum pollicitando accendebant, ſi Micipſa rex occidiſſet, fore utì ſolus imperio Numidiæ potiretur: [g] in ipſo maxu-

INTERPRETATIO.

[1] *Quià Jugurtha erat manu promptus, & cupidus gloriæ militaris,* Micipſa *decrevit eum objicere periculis.*

[2] Micipſa *opinans eum interfectum iri, vel dum virtutem oſtentaret, vel hoſtium ſævitiâ,* eum *præfecit Numidis.*

[3] *Poſtquam* Jugurtha *cognovit hoſtium pugnandi rationem.*

[4] *Objectando ſe periculis.*

[5] *Præterea in ipſa erat magnificentia animi.*

NOTÆ.

[a] *Numantino.*] Numantia urbs fuit Hiſpaniæ Terraconenſis, non longè ab ortu fluminis Durii, & ſi viros æſtimes, par omnibus urbibus bello, quod olim adverſus Romanos fortiſſimè geſſerunt.

[b] *Morem.*] Hîc in perditiſſimo homine, pro tempore ſpectare licet ornatiſſimi juvenis ſpeciem, & virtutis exemplum.

[c] *Alterum.*] Eſſe ſcilicet, bonum conſilio, generat timorem: enimvero aliquis ut bene det conſilium, ille debet prævidere pericula; quod ſi fuerit, ea profectò reformidabit, deinde, quod pronum eſt, ni virtus adſit, eadem quoque fugitabit.

[d] *Imperator.*] Scipio.

[e] *Potiores.*] Id eſt, *Apud quos major divitiarum, quàm virtutis, ratio et æſtimatio erat.*

[f] *Mediocrem.*] Id eſt, *Cùm jam ſuâ ſponte Jugurtha dominationem affectaret, cupiditatem inflammabant inſuper exitiales illi conſiliarii.*

[g] *In ipſo.*] Jugurthâ ſcilicet. Hæc & ſimilia ingerebant nefarii illi adulatores.

3 mam

mam virtutem, Romæ omnia venalia eſſe. Sed poſtquam, Numantiâ deletâ, P. Scipio dimittere auxilia, & ipſe revorti domum decrevit; [1] donatum, atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in [a] prætorium adduxit; ibique ſecretò monuit, utì potiùs [b] publicè, quàm privatim, amicitiam populi Rom. coleret; neu [c] quibus largiri inſueſceret, periculoſè à paucis emi, [d] quod multorum eſſet. Si permanere vellet in ſuis [e] artibus, [f] ultro illi & gloriam, & regnum venturum: ſin [g] properantiùs pergeret, ſuâmet ipſum pecuniâ præcipitem caſurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipſæ redderet, dimiſit. Earum [2] ſententia hæc erat: *Jugurthæ tui bello Numantino longè maxuma virtus fuit: quam rem tibi certè ſcio gaudio eſſe, nobis ob merita ſua carus eſt; ut idem* [3] *S. P. Q. R. ſit, ſummâ ope nitemur. Tibi quidem* [4] *pro noſtrâ amicitiâ gratulor. En habes virum dignum te, atque avo ſuo Maſiniſſâ.* Igitur [h] rex, ubi ea, quæ famâ acceperat, ex literis imperatoris ita eſſe cognovit; cùm virtute, tum [i] gratiâ viri permotus, [k] flexit animum ſuum; & Jugurtham beneficiis vincere aggreſſus eſt, ſtatimque eum adoptavit, & teſtamento pariter cum filiis hæredem inſtituit. Sed ipſe paucos poſt annos, morbo, atque ætate confectus, cùm ſibi finem vitæ adeſſe intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemque Atherbale, & Hiempſale filiis, dicitur hujuſcemodi verba cum Jugurthâ habuiſſe:

INTERPRETATIO.

[1] *Adduxit Jugurtham in tentorium ſuum, poſtquam ipſi munera contuliſſet, atque* eum *laudâſſet magnificè coram exercitu.*

[2] *Earum ſenſus hic erat.*

[3] *Senatus, Populuſque Romanus.*

[4] *Gratulor equidem tibi, ſecundum noſtram amicitiam.*

NOTÆ.

a *Prætorium.*] Tabernaculum erat, ſeu tentorium, vel domus Imperatoris, ſive Prætor, ſive Conſul fuiſſet.

b *Publicè.*] Hoc eſt, *Ne huic aut illi ſe privatim addiceret, ſed virtute ſuâ univerſum Populum Romanum ſibi demereretur.*

c *Quibus.*] Non dixit *quibuſvis*; quomodo Jugurthæ levitatem exprobrâſſet, neque factum ipſum in totum damnâſſet, verùm *quibus* dixit, ut ille intelligat, neminem largitionibus devinciendum, eo modo, & ſine, quo procul dubio, ſummus Imperator cœpiſſe cum intellexerat.

d *Quod multorum.*] Loquitur de amicitiâ & favore P. Romani. Cæterùm ex ſingulis propemodum Scipionis verbis maxima documenta ſumere poſſunt viri principes: quæ quia Jugurtha ſpreverat, de ſummo faſtigio excuſſus eſt.

e *Artibus.*] Bonis ſcilicet. Reprehenſionem habet hæc Imperatoris admonitio tametſi occulta eſt.

f *Ultro.*] Ipſo nec cogitante. Gall. *Sans qu' il s'en mît en peine.*

g *Properantiùs.*] Hoc eſt, *vim faceret rebus,* quæ cùm tempore, fiunt ſenſim & ſine ſenſu, quæque aliter franguntur. Gall. *Que s' il le hâtoit trop*; *Que s' il violentoit les choſes.*

h *Rex.*] Micipſa.

i *Gratiâ.*] Cum Jugurtham gratum & acceptum eſſe ſciret, tum popularibus, tum Romanis.

k *Flexit.*] Hoc eſt, *Cùm antea Jugurtham perdere quæſiviſſet, mutato conſilio, beneficiis ipſum cumulavit.*

Parvum

Parvum ego te, Jugurtha, [a] *amisso patre, sine spe, sine opibus,* [b] *in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi, quam si* [c] *genuissem, ob beneficia carum fore; neque ea res* [d] *falsum me habuit. Nam ut alia magna & egregia* [1] [e] *tua omittam, novissume rediens Numantiâ, meque, regnumque meum, gloriâ honoravisti; tuâque virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti: in Hispaniâ nomen familiæ* [f] *renovatum est: postremò, quod* [g] *difficillumum inter mortalis est, gloriâ invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per* [h] *hanc dextram, per* [2] *regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui,* [i] *beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere, quàm sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verùm amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? Aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecillum. Nam* [k] *concordiâ res parvæ crescunt, discordiâ maxumæ* [l] *dilabuntur. Cæterùm ante hos* [3] *te, Jugurtha, quia ætate, & sapientiâ prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet:*

INTERPRETATIO.

[1] *Nam ut silentio præteream alia tua magna, & egregia facinora.*

[2] *Moneo per fidem quæ regno debetur.*

[3] *Cæterùm te decet, plùs quàm hos.*

NOTÆ.

[a] *Amisso.*] Manastabale, scilicet.

[b] *In meum.*] Id est, *Non modò in regiam meam induxi, sed cultu & spe cum filiis meis eâdem eduxi.*

[c] *Genuissem.*] Te supple.

[d] *Falsum.*] Id est, *Tu mihi reverà ea omnia præstitisti, quæ à filio possunt repeti.*

[e] *Tua.*] Nota phrases ejusmodi ellipticas: Vim habent maximam. Ita cùm apud Terentium, pater filium vocat *omnium*, plùs est quàm si sceleratissimum, aut quopiam atroci alio nomine appellâsset, cùm quodlibet intelligi possit.

[f] *Renovatum.*] Hoc dicit, quia Masinissa multa præclarè gesserat in Hispaniâ adversus Romanos, priusquam cum Scipione societatem iniret.

[g] *Difficillumum.*] Omnino: nam ut habet Horatius,

Heu! nefas;
Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quærimus, invidi.

[h] *Hanc.*] Intelligendum est Micipsam Jugurthæ manum tenuisse, dum hæc diceret.

[i] *Beneficio.*] Quia, videlicet, in partem & regni hæreditatem Jugurtham Micipsa assumpserat; atque pro filio habuerat.

[k] *Concordia.*] Scitum est quòd quidam fecit, ut concordiam filios, quos magno numero habuit, edoceret: Sagittas, pro eorum numero sumpsit, quas in fasciculum colligatas cuique rumpendas porrexit: quod illi cùm nequivissent, ipse singulas seorsim nullo negotio perfregit. Itaque omne quod est, tam diu manet atque subsistit, quàm unum est; interit quando solvitur, aut unum esse definit.

[l] *Dilabuntur.*] *Pereant,* sed acutè expressit, cùm *dilabi* præcisè notet *in partes varias abire,* quod ex se & immediatè ponit totius destructionem. Tanti est certè unio in universâ naturâ, ut vel ipsum nomen nescio quid blandi & jucundi sapiat; divisio contrà lacerare, & omne malum portendere videatur.

Nam in omni certamine, qui [1] opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen, quia plùs potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, colite, observate [2] talem hunc virum; imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos [3] sumpsisse videar quàm, genuisse.

Ad ea Jugurtha, tametsi regem [a] ficta locutum intelligebat, & [b] ipse longè aliter animo agitabat; tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio [4] justa magnificè fecerant, [c] reguli in unum convenerunt, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis erat, naturâ ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia [d] materno genere impar erat, despiciens, [e] dextrâ Atherbalem adsedit; ne medius ex tribus, quod [f] & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut [g] ætati concederet, [h] fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cùm multa de administrando imperio disseserent, Jugurtha inter alias res jacit, oportere quinquennii consulta, & [i] decreta omnia rescindi: [k] nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum [l] idem Hiempsal placere sibi respondit: nam [m] ipsum illum tribus his proxumis annis adoptione in re-

Interpretatio.

[1] *Qui fortior est videtur facere injuriam, quamvis* eam *accipiat, quia plùs potest.*

[2] *Reveremini hunc virum tantâ virtute ornatum.*

[3] *Ne ego videar adoptâsse meliores liberos, quàm genuisse.*

[4] *Postquam illum, more regio, magnificè sepiliissent.*

Notæ.

a *Ficta.*] Re profectò fictæ non erant, vera dicebat Micipsa; sed animus fictus erat: non ex benevolentiâ, sed ex metu loquebatur.

b *Ipse.*] Jugurtha.

c *Reguli.*] Jugurtha, Atherbal, & Hiempsal, qui diviso regno, parvi erant reges.

d *Materno.*] Antea natum eum ex concubinâ vidimus.

e *Dextera.*] Verisimile est Jugurtham cum Atherbale, jam tum sine omni prolixiore ceremoniâ, assedisse. Occasio inter illos duos non fuit, de loco aulicâ urbanitate disceptandi; nam sive Jugurtha superiorem, sive inferiorem obtinere voluit, utrobique ab Atherbalis sinistrâ sedere debuit. Hiempsalis fuit hanc litem dirimere. Cujus enim ille vacuum latus clausisset, ei medium & honoratum locum dedisset: cùmque dextrâ Atherbalem assedit, Jugurtham in loco infimo collocavit.

f *Et.*] Hinc concludas, moris fuisse apud Romanos, ut sedentibus locus medius esse honoratissimus.

g *Ætati.*] Jugurtha scilicet.

h *Fatigatus.*] Eum premebat Atherbal ut in Jugurthæ sinistram transiret; eoque pacto Jugurtha medius foret.

i *Decreta.*] Micipsæ scilicet. Plùs verò dicit *decreta* quàm *consulta*: Hæc vocamus *des Declarations*, illa verò, *des Arrêts*.

k *Nam.*] Ratio est Jugurthæ pro rescindendis Micipsæ decretis.

l *Idem.*] In neutro genere. Dicit Hiempsal, acri in Jugurtham cum aculeo, sibi placere, ut patris postrema decreta rescinderentur.

m *Ipsum.*] Jugurtham.

gnum

gnum perveniſſe. Quod verbum in pectus Jugurthæ [a] altiùs, quàm quiſquam ratus, deſcendit. Itaque ex eo tempore irâ & metu anxius, moliri, parare, atque ea modò in animo habere, quibus Hiempſal per dolum caperetur. Quæ utì tardiùs procedunt, neque lenitur animus [b] ferox, ſtatuit quovis modo inceptum perficere. Primo conventu, quem ab regulis factum ſuprà memoravi, propter diſſenſionem placuerat dividi theſauros, [1] finiſque imperii ſingulis conſtitui. Itaque ad utramq; rem tempus decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris alius aliò conceſſère. Sed Hiempſal in oppido Thirmidâ fortè ejus utebatur domo, qui proxumus [c] lictor Jugurthæ, carus acceptuſque ei ſemper fuerat: quem [d] ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, impellitque, utì tanquam ſuam domum viſens erat: portarum claves [e] adulterinas paret, nam veræ ad Hiempſalem referebantur: cæterùm, ubi res poſtularet, [f] ſeipſum cum magnâ venturum manu. Numida mandata brevì conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui poſtquam in ædes irrupère; [2] diverſi regem quærere; dormientis alios, alios occurſantis interficere: ſcrutari loca abdita; clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: cùm interim Hiempſal reperitur, occultans ſe tugurio mulieris ancillæ, quò initio pavidus, & ignarus loci, profugerat. Numidæ caput ejus, utì juſſi erant, ad Jugurtham referunt. Cæterùm fama tanti facinoris per omnem Africam brevì divulgatur: Atherbalem, omniſque, qui ſub Micipſæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partis diſcedunt Numidæ: plures Atherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quàm maxumas poteſt copias armat: urbis partim vi, alias voluntate, imperio ſuo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametſi Romam legatos miſerat, qui ſenatum docerent de cæde fratris, & fortunis ſuis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in [g] provinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha [3] patratis [h] conſiliis, poſtquam omni Numidiâ potieba-

INTERPRETATIO.

[1] Placuit *terminos imperii ſingulis aſſignari.*

[2] *Alii aliò regem quæſiverunt.*

[3] *Tum Jugurtha conſiliis ad finem perductis,* &c.

NOTÆ.

[a] *Altiùs.*] Id eſt, *Eo graviſſimè vulneratus fuit:* tantòque altiùs telum inflexum, quantò acutius fuit.

[b] *Ferox* Jugurthæ.

[c] *Lictor.*] Lictores erant qui proximè Magiſtratum, vel regem præcedebant. Hujus domum Hiempſal in hoſpitium aſſumpſerat.

[d] *Ille.*] Jugurtha.

[e] *Adulterinos.*] *De fauſſes clefs.*

[f] *Seipſum* Jugurtham.

[g] *Provinciam.*] Hoc eſt, *in eam Africæ partem quæ per Romanos Magiſtratus gubernabatur.*

[h] *Conſiliis.*] Quæ, ſcilicet, de opprimendis fratribus, & eorum regno invadendo, inierat.

 tur,

tur, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum R. neque adverſus iram ejus uſquam, niſi in avaritiâ [a] nobilitatis, & pecuniâ ſuâ, ſpem habere. Itaque paucis diebus, cum auro, argentoque multo legatos Romam mittit: quîs præcipit utì primùm veteres amicos muneribus expleant, dein novos [1] acquirant: poſtremò, quemcumque poſſint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venêre, & ex præcepto regis, [b] hoſpitibus, aliiſque, quorum eâ tempeſtate in ſenatu auctoritas pollebat, magna munera miſère: tanta [c] commutatio inceſſit, ut ex maxumâ invidiâ in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. [d] Quorum pars ſpe, alii præmio inducti, ſingulos ex ſenatu [e] ambiundo, nitebantur, ne [f] graviùs in eum conſuleretur. Igitur, ubi legati ſatìs confidunt, die conſtituto ſenatus utriſque [g] datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus:

Patres conſcripti, Micipſa pater meus moriens mihi præcepit, utì regni Numidiæ tantummodo [h] *procurationem exiſtumarem meam; ceterùm* [i] *jus, &* [k] *imperium penès vos eſſe: ſimul eniterer domi, militiæque quàm maxumo uſui eſſe populo Romano: vos mihi* [2] *cognatorum, vos in locum affi-*

INTERPRETATIO.

[1] *Poſtea novos requirant.*
[2] Præcepit *ut vos pro conſanguineis & affinibus haberem.*

NOTÆ.

a *Nobilitatis.*] Romanæ, ſcilicet.

b *Hoſpitibus.*] Eos intellige quibuſcum bello Numantino Jugurtha arctam amicitiam, & hoſpitii neceſſitudinem conjunxerat; ita ut ipſe apud illos, ſi in Italiâ eſſet; illi apud ipſum, ſi in Numidiam venirent; diverſarentur. Hoſpitii verò ſanctiſſima jura fuerunt.

c *Commutatio.*] Nimirum Jugurthæ facinus cunctis atrociſſimum viſum eſt, ſed poſtquam pecuniâ quidam corrupti ſunt, mentem & animum mutaverunt, atque Jugurthæ crimen minuerunt.

d *Quorum.*] Nobilium, ſcilicet, qui ſub voce *nobilitatis* comprehenduntur; quod notandum: nam relativum *quorum* non cum nomine expreſſo, ſed cum re intellectâ, conſentit.

e *Ambiundo.*] Prout fit, inter alios ſermones, illi Jugurthæ crimen verbis mitigabant, ſenatorumque favorem ipſi conciliabant.

f *Graviùs.*] *Ne bellum adverſus ipſum decernerent, aut hoſtem judicarent.*

g *Datur.*] Id eſt, *dies conſtituitur ad quem in ſenatum admitterentur Atherbal & Jugurthæ legati.*

h *Procurationem.*] *Adminiſtrationem: La Lieutenance.*

i *Jus.*] Fundamentum, notat hoc vocabulum, aut dominandi rationem.

k *Imperium.*] Totum iſtud rhetoricè & blandâ comitate dicitur: nam alioqui Micipſa fuerat ac Maſiniſſa P. Romani ſocius. Additæ fuerant equidem Romanorum beneficio multæ urbes utriuſque imperio, ſed uterque meruerat: imò fatebitur poſtea ipſe Atherbal, non admodum Romanorum fortunam expetendam fuiſſe, quo tempore fœdus initum cum ipſis. At ne ego, quod abſque blandimento verum eſt, taceam, plerumque certè evenit, ut paulatim ſub fœderis titulo, ille in minùs potentem, dominium uſurpet, qui opibus præcellit; libertatis inane nomen ut maneat, fœdus pangitur, quod precariam ſervitutem inducit.

nium

nium ducerem: si ea fecissem, in vestrâ amicitiâ exercitum, divitias; munimenta regni, me habiturum. Quæ præcepta patris mei cùm agitarem, Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium atque amicum populi R. regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potiùs ob mea, quàm ob majorum meorum, beneficia posse me à vobis auxilium petere; ac maxumè [a] *deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem:* [b] *secundùm ea, si desideranda erant, uti* [c] *debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi* [1] [d] *in manu fuit, Jugurtha qualis foret; ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrumum est, cogor priùs oneri, quàm usui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis* [2] *rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magìs fides ejus quàm* [3] *fortuna petenda erat.* [4] *Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustrà à vobis auxilium petere. Si ad* [e] *impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam: quòd paulò antè rex, genere, famâ atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat majestatis populi Romani* [5] *prohibere injuriam, neque pati, cujusquam regnum per scelus crescere.* [f] *Verùm ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Rom. dedit: unde pater, & avus meus unà vobiscum expulêre Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in meâ*

INTERPRETATIO.

[1] *Neque penès me fuit.*

[2] *Aut in vacillantibus suis rebus fœdus vobiscum inire quæsiverunt.*

[3] *Magìs fides ejus erat quærenda, quàm ejus fortuna.*

[4] *Nolite pati, me progeniem eorum, & nepotem Masinissæ, petere frustrà auxilium à vobis.*

[5] *Tamen erat majestatis Pop. Romani impedire ne ego injuriâ afficerer.*

NOTÆ.

[a] *Deberi.*] Sunt equidem in hâc oratione plurimæ bonæ rationes; at verò accuratâ methodo non sunt dispositæ. De industriâ & bene factum ab autore, qui hominem elegantiâ Romanâ minùs excultum, suo more loquentem inducit. Ita planè præcipit summus magister Horatius.

[b] *Secundum ea.*] Id est, *Ex eo, Deinde,* Gall. *Et qu'en consequence de cela.*

[c] *Debitis.*] Repetit quod ita dictum nunquam oportuit.

[d] *In manu.*] Id est, *Non potui facere ut Jugurtha, quàm fuit, alius esset.* Hoc dicit ut importunitatem necessitate quâ compulsus fuit, excuset.

[e] *Impetrandum.*] Auxilium, scilicet, à vobis contra Jugurtham. Videtur Atherbal præscire quod futurum est; adeòque à Romanis, diffidens, & quasi à recusantibus auxilium petit. Ominosa est ista petendi ratio, & contumeliosa, quæque ergo, ita instituì minimè debet.

[f] *Verùm.*] Jam rationes optimas optimè proponit Atberbal, sed in eo diu non manebit.

injuriâ despecti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia [a] *tua evasêre, utì, quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissumùm stirpis tuæ extinctor sit? Numquamne ergo familia nostra quieta erit?* [b] *Semperne in sanguine, ferro, fugâ versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuêre,* [c] *jure omnia sæva patiebamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa* [d] *pestis ex Africâ ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe, quîs hostis nullus erat, nisi fortè quem vòs jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intolerandâ audaciâ, scelere, atque superbiâ sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primùm regnum* [e] *ejus, sceleris sui prædam fecit: pòst, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minùs, quàm vim aut bellum* [f] *expectantem, in imperio vestro, sicut videtis, extorrem patriâ, domo, inopem, & coopertum miseriis efficit,* [1] *ut ubivis tutiùs, quàm in meo regno essem. Ego sic existumabam, P. C. utì prædicantem audiveram patrem meum, qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterùm ex omnibus maxumè tutos esse.* [2] *Quod in familiâ nostrâ fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset vobis: nos utì per otium tuti simus,* [g] *in manu vestrâ est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham* [3] *beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipse ego manus* [h] *impias vix effugi. Quid agam? Aut quò potissumùm infelix accedam?* [i] *Generis præsidia omnia extincta sunt: pater, utì necesse erat,* [4] *naturæ concessit:*

Interpretatio.

[1] *Ita ut essem tutiùs ubivis, quàm in meo regno.*

[2] *Quantùm fuit in potestate familiæ nostræ, effecit, ut auxilio vobis esset in omnibus bellis.*

[3] *Micipsa pater meus credidit Jugurtham, tertium nostrum fratrem, beneficiis suis fore nobis conjunctum & amicum.*

[4] *Pater mortuus est.*

Notæ.

[a] *Tua.*] In perditum Jugurtham.

[b] *Semperne.*] Masinissa à Carthaginiensibus regno pulsus fuerat; Micipsa Romanis auxilio adversus illos venerat; frater Hiempsal à Jugurthâ jugulatus; ipse ab eodem ad ultimas angustias redactus sum.

[c] *Jure.*] Quia inter se illi, maximè propter Romanos, hostes erant.

[d] *Pestis.*] Loquitur de Carthaginiensibus.

[e] *Ejus.*] Credo pateretur Sallustius, ut pro *ejus*, *ipsius* reponeretur, ad vitandam ambiguitatem, si quis fortè *ejus* cum *sceleris* construeret; ideoque virgulam apposui.

[f] *Expectantem.*] *Qui ne m' attendois à rien moins qu' faire la guerre.*

[g] *In manu.*] Quia potentes estis quique facilè Jugurtham in officio retinueritis. Cæterùm in Jugurthâ fuit quòd post Hannibalem timeretur, ut habet Florus.

[h] *Impias.*] Jugurthæ, scilicet, Synecdoche est, quæ vim auget orationis: ut hinc pateat Jugurtham impietate factum celebrem.

[i] *Generis.*] *Cognatorum patris, fratris, &c.*

sit: fratri, [a] quèm minumè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos cæteros meos, [b] alium alia clades oppressit: [1] capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in [2] tenebris cum mœrore & luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex [3] necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem, P. C. quibus [c] pro magnitudine imperii, [d] jus, & injurias omnis, curæ esse decet. Nunc verò exul patriâ, domo, solus, atque omnium [e] honestarum rerum egens, quos accedam, aut quos appellem? Nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob [f] vestram amicitiam infesti sunt? An quoquàm mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? An quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? [g] Postremò, [h] Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi pop. R. ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestrâ amicitiâ fore: [4] si huic imperio [i] fortuna maturetur, unà occidendum nobis esse. [5] Virtute, ac diis volentibus, magni estis & opulenti: omnia [6] secunda, & obedientia sunt: quò faciliùs sociorum injurias curare licet. Tan-

INTERPRETATIO.

[1] *Qui capti sunt à Jugurthâ partim cruci affixi sunt.*

[2] *In carceris obscuritate detenti agunt vitam duriorem morte, cum mœrore & luctu.*

[3] *Ex amicis & faventibus adversa facta sunt.*

[4] *Masinissa nos ita instituit, si imperium Romanum fortuna deficeret, nobis unà pereundum esse.*

[5] *Virtute vestrâ, & deorum beneficio magni estis.*

[6] *Omnia sunt vobis faventia.*

NOTÆ.

[a] *Quem.*] Jugurtham dicit, qui propinquos & fratres suos ab ipsorum patre beneficiis cumulatus, tueri, non interficere, debuit.

[b] *Alium.*] Hoc est, *Diversè perierunt.*

[c] *Pro magnitudine.*] Id est, *cùm tam latè pateat imperium Romanum, & ejus auctoritas.* Elegans est hæc locutio, at videndum ne pariat obscuritatem.

[d] *Jus.*] Quandoquidem ipse Sallustius lib. 3. historiarum more antiquo *vis* ponit in accusativo plurali pro *vires*, fortè hic *vis* pro *jus* legendum esset; hîc enim agitur de ope implorandâ, non contra jus, sed contra vim & injustitiam. Nolim tamen circa jus novas lites movere.

[e] *Honestarum.*] Id est, *quæ regem comitari & cohonestare debent.*

[f] *Vestram.*] Id est, *quam vobiscum inivimus.*

[g] *Postremò.*] *Denique: Ut ne vos diutiùs morer.*

[h] *Masinissa.*] Bene & cum artificio Masinissæ, cujus tamen vix ullam memoriam habebat, potiùs quàm Micipsæ, sermonem injicit Atherbal; quia nimirum ejus gratam sciebat P. Romano recordationem.

[i] *Fortuna.*] Honesta oratio, quâ rei invidiam minuit. Id est, *Si respublica Romana ante tempus periret.*

tum illud vereor, ne [1] quos privata amicitia Jugurthæ, [a] parum cognita, tranſverſos agat: quos ego audio maxumâ ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, [b] ne quid de [c] abſente, incognitâ cauſa, ſtatuatis: [d] fingere me verba, & fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. [e] Quod utinam illam, cujus impio facinore in has miſerias projectus ſum, eadem hæc [f] ſimulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur; ut ille, qui nunc ſceleribus ſuis ferox atque præclarus eſt, omnibus malis [g] excruciatus, impietatis in parentem noſtrum, fratris mei necis, mearumque miſeriarum gravis pœnas reddet. [2] Jam jam, frater animo meo cariſſume, quamquam tibi immaturo, & unde minumè decuit, vita erepta eſt; tamen lætandum magìs, quàm dolendum puto caſum tuum. Non enim [h] regnum, ſed fugam, exilium, egeſtatem, & has omnis, quæ me premunt, ærumnas, cum animâ ſimul amiſiſti: at ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulſus ex patrio regno, rerum humanarum [i] ſpectaculum præbeo: [3] incertus

Interpretatio.

[1] Ne amicitia privata Jugurthæ parum cognita aliquos à juſtitiæ viâ abducat.

[2] Jam jam, ô Hiempſal, frater cariſſimè animo meo, puto caſum tuum & mortem lætandam magìs quàm dolendam, quanquam vita erepta eſt tibi immaturo, & primâ juventæ face, & ab eo, à quo minimè decuit, eam tibi eripi.

[3] Ego ſum incertus quid agere debeam, an quæram ulciſci mortem tuam, dum ipſe egeo ope alterius. An ego, cujus poteſtas vitæ & necis pendet ex potentiâ alienâ, conſulam regno meo?

Notæ.

a *Parum cognita.*] Innuit Jugurtham amicitiæ, virtutumque quibus ea conciliatur ſimulatione, quibuſdam Romanis, qui illi, quaſi verè amicus fuiſſet & honeſtus, favebant, perfidioſe impoſuiſſe. Cæterùm ipſorum avaritiâ potiùs quam amicitiâ cum Jugurthâ conjunctos eos Atherbalem haudquaquam latebat; ſed diſſimulatum iſthuc oportuit: quod quidem non imperitè fecit.

b *Ne quid.*] Maximus fuit hâc in parte Jugurthæ dolus: neque aliud poſſit videri iniquius, quàm poſtulare, ut de abſente, atque indictâ cauſâ ſtatueter, prout Atherbalem facere legati ſupponebant. At verò perverſè illi, cum Atherbalis petitionibus illud ſubdolè admiſcent; quod non perverſas modò, ſed & ineptas eas efficit. Is profectò ridiculè nimis requiſiviſſet, ut de Jugurthâ ſenatus indictâ cauſâ decerneret, cùm ad eam dicendam illi adeſſent; verùm tyrannum oportuit ſuis technis tempus redimere, jamque hos nimiùm detinuit.

c *Abſente.*] Jugurthâ ſcil.

d *Fingere.*] Non poteſt verbum hoc, eo modo quo præcedentia, immediatè conſtrui cum verbo *audio*; verùm in eo laudem meruit noſter autor, quaſi inordinatè ea congerit quæ contemnit.

e *Quod.*] Illud eſt quod Gallicè, ornatûs cauſâ, vel ex majoris affectûs conſuetudine dicimus, *Que plut à Dieu que, &c.*

f *Simulantem.*] Nota hanc reſpondendi rationem: acris eſt; cùmque multas habet figuras, cùm plures tangit affectus. Simpliciter negâſſet Atherbal ſe ſimulare infortunium ſuum, ſed revera miſerum eſſe.

g *Excruciatus.*] Supple, ſicut ego ſum.

h *Regnum.*] Id eſt, *non tam regnum.* Lætandum magis quòd regno ſpoliatus ſis, quàm dolendum; cùm à te, unâ & eâdem operâ, fuga, egeſtas, exilium depulſum ſit.

i *Spectaculum.*] Id eſt, *De me fragilitatis humanæ exemplum fortuna exhibuit.*

putant,

quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cujus vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam, [1] *emori, fortunis meis honestus exitus esset, ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuriâ* [a] *concessissem. Nunc quoniam neque vivere* [2] *lubet, neque mori licet sine dedecore; P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros; per majestatem populi R. subvenite misero mihi: ite obviàm injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ,* [b] *quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere.*

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ [c] largitione magìs, quàm causâ freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quòd injuriam facere nequîsset: Jugurthàm ab senatu petere, ne se alium putaret, ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deinde utrique curiâ egrediuntur. [3] Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars [d] gratiâ depravata, Atherbalis dicta contemnere: Jugurthæ virtutem laudibus extollere: gratiâ, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, suâ quasi pro gloriâ [e] nitebantur. At contrà pauci quibus bonum & æquum divitiis carius erat, subveniendum Atherbali, & Hiempsalis mortem severè vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxumè Æmilius [f] Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus,

INTERPRETATIO.

[1] *Utinam morte finem honestum facere possem infortunio meo, ne homines viderent me abjectum & spretum inter vivos, si defatigatus malis, propter injuriam cessissem.*

[2] *Quoniam neque vita mihi placet.*

[3] *Extemplo senatorum sententia* eâ de re *exquiritur.*

NOTÆ.

[a] *Concessissem.*] Hic locus aliquam habet obscuritatem, adeòque videndum quid intelligamus per τὸ *concedere.* Hic est, ut videtur, *Deponere studium regnandi, & fratris mortem ulciscendi,* vel *Omnia Jugurthæ libidini permittere.* Gall. in hunc sensum diceremus, *Plût à Dieu que la mort fut un parti honnête, que je pûsse prendre dans mes infortunes; de peur de paroître dans le monde comme un miserable, si me trouvant epuisé par les maux que j'ai soûfert, j'étois contraint de tout ceder au tort que l'on m'a fait.*

[b] *Quod vestrum.*] Optima & ratio & conclusio.

[c] *Largitione.*] Antea vidimus legatis suis præcepisse Jugurtham, ut quosvis Romæ pecuniâ corrumperent; id sedulò præstiterúnt, adeòque fore confidebant ut ab illis causa sua defenderetur.

[d] *Gratiâ.*] Fit istud sæpius in judiciis: Quando sententiam suam dixerunt qui in concilio sunt autoritate præcipui, reliqui non tam justitiâ, quàm gratiâ & favore inducti, suffragium suum ferunt, vel ut potentioribus assentiantur, vel ut illi de quo judicium fertur, faveant: Quod quidem pessimè se habet, & æquum subvertit.

[e] *Nitebantur.*] Id est, *Non illi minore cum studio Jugurthæ scelus excusabant & tegebant, quàm si de suâ gloriâ quæstio incidisset.*

[f] *Scaurus.*] Hunc ut prudentem & gravem virum laudant Cicero, & Val. Max.

avidus

avidus potentiæ, honoris, divitiarum; cæterùm vitia ſua callidè occultans. [1] Is poſtquàm videt regis largitionem famoſam, [a] impudentemque, veritus quod in tali re ſolet, ne [b] polluta licentia invidiam [c] accenderet, animum à conſuetâ lubidine [d] continuit. Vicit tamen in ſenatu pars illa, quæ [2] vero pretium aut gratiám anteferebat. Decretum fit, utì decem legati regnum, quod Micipſa obtinuerat, inter Jugurtham, & Atherbalem [e] dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in ſenatu potens, quia conſul, C. [f] Graccho & M. [g] Fulvio interfectis, [h] acerrumè [i] vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametſi Romæ in amicis habuerat, tamen [k] curatiſſimè recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, utì famæ, [l] fide, poſtremò omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eâdem viâ aggreſſus, plerosque capit: paucis carior fides, quàm pecunia fuit. In diviſione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, [3] agro, viriſque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, [4] ſpecie, quam

INTERPRETATIO.

[1] *Cùm Scaurus videt largitionem Jugurthæ infamem eſſe.*

[2] *Tamen pars potior fuit, in ſenatu, eorum, qui anteponebant gratiam & favorem vero & honeſto.*

[3] *Ea pars traditur Jugurthæ, quæ ſoli fœcunditate & incolarum frequentiâ prævalebat.*

[4] *Atherbal obtinuit illam alteram partem potiorem pulchritudine quàm utilitate.*

NOTÆ.

a *Impudentemque.*] Tanta Romam exercuit avaritia, ut palam legati pecuniâ ſuffragia emerent. *Ils informient les ſenateurs, le ſac, ou l'argent à la main.*

b *Polluta.*] Idem eſt propemodum quod *famoſa*. Res erat nimiùm cognita.

c *Accenderet.*] Callidè Scaurus; nam periculum eſt maximum ne plebs tumultuetur, ubi magiſtratum apertè videt jus faſque pecuniæ poſtponere.

d *Continuit.*] Qui ita pro tempore & commodo virtuti favent, illi omnium ſunt peſſimi, & de quibus, ſi fortè fortunâ cognoſcantur, maximè diffidendum.

e *Dividerent.*] Itaque regni Hiempſalis dimidia pars in perfidiæ præmium Jugurthæ, idque decreto ſenatûs, obvenit. Quantum nefas!

f *Graccho.*] Hic mortis, & legum Tiberii fratris acerrimus vindex, cùm plebem in avitos agros arceſſeret, ab Opimio conſule oppreſſus eſt.

g *Fulvio.*] Is collega Gracchi, & earundem legum aſſertor, unà cum illo ab eodem Opinio, in Aventino monte oppreſſus eſt. Vir fuit conſularis.

h *Accerrumè.*] Ex plebe enim tria hominum millia interfecit, eorumque corpora in Tyberim projecit.

i *Vindictam.*[Pro hâc voce, quam contra autoris mentem dicit eſſe Gruterus, *victoriam* reponit, ex fide librorum Pergamenorum. Quamobrem verò contra autoris mentem eſſe dicat, non video: mihi quidem ſenſus eſt idem; nam vindicta in animo ſedet ante victoriam, poſt victoriam exercetur.

k *Curatiſſumè.*] Scilicet amicitiæ jure à quibuſdam ceremoniis, & qui exteris & ignotis exhibetur, ſupervacaneo cultu, ſolutus erat: attamen quò magìs Opimium ſuum faceret atque (etiam ut decuit erga legatum) nullum prætermiſit honorem.

l *Fide.*] Eſt dativo caſu, more veterum. Fortè hujus rei ignoratione ab aliquo ſciolo *famâ* pro *famæ* poſitum eſt, quod abſque hæſitatione correxi.

usu potiorem, quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob [a] calorem, aut asperitatem, item solitudines, minùs frequentata sunt; de iis haud facilè compertum narraverim: cætera quàm paucissumis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique [b] in parte tertiâ Africam posuêre: pauci tantummodò Asiam, & Europam [c] esse, sed Africam in Europâ. Ea finis habet ab occidente [d] fretum [e] nostri maris & Oceani; ab ortu solis declivem [f] latitudinem; quem locum [g] Catabathmon incolæ appellant. [h] Mare sævum, importuosum. Ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infœcundus: [i] cælo, terrâque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiêre. Nam morbus haud sæpè quemquam superat. Ad hoc, [k] malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam [1] habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquàm ab eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est; tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est: utìque rem sese habere, cultores ejus terræ

INTERPRETATIO.

[1] *Dicam quàm paucissimis verbis qui homines initio coluerint, & habitaverint Africam.*

NOTÆ.

a *Calorem.*] Solis scilicet. Nemo nescit Africæ maximam partem sub Zonâ esse torridâ, atque adeò ardoribus infestari.

b *In parte.*] Id est, *Africam tertiam mundi partem fecerunt.* Nunc verò aliter divisum orbem reperies apud Geographos, postquam veteribus incognitæ terræ à nautis perlustratæ sunt.

c *Esse.*] Id est, *Quidam duas tantùm orbis terrarum partes esse voluerunt, & Africam sub Europâ comprehendendam.* Ambiguæ istiusmodi phrases non sunt imitandæ.

d *Fretum.*] Maluit dicere Sallustius *fretum maris* quàm *mare* simpliciter, ut æstum noteret & violentiam, quæ in illis augustiis conspicitur, in quæ duo maria concurrunt & commiscentur.

e *Nostri.*] Mediterranei, scilicet, quod Italiam alluit. At certè vix ab occasu dicitur Mediterraneum Africam finire: sed autori nostro adeò mirabilis visus est maris æstus, ut eo abreptus fretum latè ad occasum porrexerit. Videndum est interim ne nobis imponent trbulæ nostræ Geographicæ, in quibus nulla quandoque terræ curvitatis ratio habetur, cujus tamen, cùm in plano exprimitur, nisi cogitatio subierit, pronum est in gravissimos errores incidere.

f *Latitudinem.*] Id est, *campum vastum.*

g *Catabathmon.*] Vox Græca est à καταβαίνειν *descendere*; adeòque *Catabathmon* latinè *descensum* dixeris. Vallis erat in Ægyptum devexa, si Melæ credimus. Unde videas non eosdem, qui nobis, veteribus fuisse Africæ limites; nam ea hodie, idque melius, usque ad mare rubrum protenditur.

h *Mare.*] Libycum seu Africum, quod pars est Mediterranei.

i *Cælo.*] Id est, *neque in Africâ multùm pluit; neque ibi copia est fontium, aut fluviorum.*

k *Malefici.*] Putà serpentes, leones, &c.

putant,

putant, quam paucissumis dicam. Cæterùm [a] fides ejus rei penes auctores erit. Africam initio habuêre [b] Gætuli, & [c] Libyes, asperi, incultique; quis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, [1] quas nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispaniâ Hercules, [d] sicut Afri putant, interît: exercitus ejus compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevì dilabitur. Ex eo numero [e] Medi, [f] Persæ, & [g] Armenii, navibus in Africam transvecti, proxumos nostrô mari locos occupavêre. Sed Persæ [h] intra Oceanum magìs: hique [i] alveos navium inversos pro tuguriis habuêre: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat. Mare [2] magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim, per connubia, Gætulos secum miscuêre; & quia sæpè [k] tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant; semet ipsi [l] Numidas appellavêre. Cæte-

Interpretatio.

[1] *Ibi manebant, ubi nox coëgerat eos manere.*

[2] *Maris vastitas & linguæ ignorantia prohibebant commercium.*

Notæ.

[a] *Fides.*] Id est, *Verum sit, necne, non affirmo; id præstiterint qui ejus rei auctores fuerunt.*

[b] *Gætuli.*] Libyæ interioris populi, qui ideo à diversis scriptoribus, diversis in locis collocantur, quòd gens vaga sæpius habitationem suam mutaverit. Ut certè parum consultè videantur facere viri alioquin doctissimi, qui quæ ad loca spectant, negligenter Sallustium scripsisse dicunt. Quasi verò ille, quia in Africâ prætor fuerit, ideo vastissimam & infestissimam regionem pervagari debuerit. Satìs fuerit ea retulisse quæ didicit, quorumque injuriam crediderim, vindicem eum reposcere.

[c] *Libyes.*] Hi populi à quibus etiam nomen sortita est Africa, ejus propriè dictæ partem occiduam incoluerunt, ad mare mediterraneum inter Mauritaniam, & Cyrenaicam regionem, ut volunt; nisi Alexandriam usque ab ortu, &c, prout videor ex Sallustio colligere, longiùs ab occasu aliquando erraverint: nam quis cum istis erronibus non erret?

[d] *Sicut Afri.*] Ex Livio & Virgilio creditum est Herculem incolumem ex Hispaniâ in Italiam venisse, quibuscum Sallustius, quasi falsum fuerit, quod Afri de Herculis morte prædicabant, facere videtur. Verùm plures eo nomine fuisse dubitare non sinit Cicero lib. 3. de naturâ deorum; unde facile est variantes eâ de re opiniones conciliare, si modo meminerimus uni suo Herculi, Jovis & Alcmenæ filio, quæcumque ab omnibus facta sunt, Græcos poëtas attribuisse.

[e] *Medi.*] Media, Asiæ regio notissima, ad mare Hyrcanum, seu Caspium, quò etiam penetrâsse Herculem omnes nôrunt.

[f] *Persæ.*] Juxta Medos, ad meridiem.

[g] *Armenii.*] Post Medos, ad occasum.

[h] *Intra Oceanum.*] Id est, *Ad mare Atlanticum.*

[i] *Alveos.*] Illud est quod postea *carinas* vocat, Navis est concavitas.

[k] *Tentantes.*] Ut, scilicet, pingue solum, & pecori, quo delectabantur, aptum, invenirent.

[l] *Numidas.*] A Græco νέμειν, ut volunt, quod est *pascere.* Quamobrem verò ex linguâ Græcâ nomen sibi Nomades seu Numidæ assumpsissent, planè non video; adeòque de hâc etymologiâ multùm dubito.

rùm,

rùm adhuc ædificia Numidarum agreſtium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quaſi navium carinæ ſunt. Medis autem, & Armeniis [a] acceſſère Libyes. Nam hi propiùs mare Africum agitabant: (Gætuli ſub [b] ſole magìs; haud procul ab ardoribus:) [c] hique maturè oppida habuêre. Nam, [d] freto diviſi ab Hiſpaniâ, [e] mutare res inter ſe inſtituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrupêre, barbarâ linguâ Mauros pro Medis appellantes. Sed res Perſarum brevì [f] adolevit: ac poſtea [g] Numidæ nomine, propter multitudinem, à parentibus digreſſi, poſſedêre ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, [1] utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu ſub imperium ſuum coëgêre; [h] nomen gloriamque ſibi addidêre: magìs hi, qui ad noſtrum mare proceſſerant, [i] quia Libyes, quàm Gætuli, minùs bellicoſi: denique Africæ pars [k] inferior pleraque ab Numidis poſſeſſa eſt: victi omnes in gentem, nomenque, imperantium [2] conceſſere. Poſtea [l] Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratiâ, pars imperii cupidine ſolicitatâ plebe; & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrimetum,

INTERPRETATIO.

[1] *Deinde utrique Numidæ in mutuâ operâ, & auxilio præſidium collocantes; coëgerunt finitimos, armis, aut metu, ſub imperium ſuum.*

[2] *Quicumque à* Numidis *victi ſunt, eorum nomen ſumpſerunt, & una gens cum ipſis facti ſunt.*

NOTÆ.

[a] *Acceſſère.*] Quomodo iſthuc, cùm priores Libyes Africam obtinuerint? facilè certè, ut nihil neceſſe ſit à vulgatâ lectione diſcedere, prout nonnullis placuit. Libyes minùs bellicoſi fuerunt, ut ipſe dicit Salluſtius: cùm itaque credibiliter à Medis & Armeniis pulſi eſſent, illis neceſſe fuit horum gratiam paulatim ſibi conciliare, quod quidem accedere eſt.

[b] *Sub ſole.*] Id eſt, *Sub circulo Æquinoctiali,* ubi ſolis ardor eſt graviſſimus.

[c] *Hique.*] Libyes ſcilicet, non Gætuli: atque hos parentheſi, ne ſententiam turbarent, includendos curavi.

[d] *Freto.*] *Tantùm* adde, ne ſenſus videatur contrarius.

[e] *Mutare.*] Quamdiu nummus apud omnes in pretio non fuit, omnino oportuit non pecuniâ emere, ſed mercium compenſatione & permutatione.

[f] *Adolevit.*] Id eſt, *Brevì potentes & florentes facti ſunt.*

[g] *Numidæ nomine.*] Id eſt, *Perſæ Numidæ dicti.* In quibuſdam libris legitur *Nomo Numidæ*; quod minùs placet.

[h] *Nomen.*] Illud eſt quod Gallicè dicimus *Renom, Reputation*; aliter exiſtimationem, aut famam appellaveris.

[i] *Quia.*] Hic eſt ſenſus: dicit majorum gloriam brevì quæſiviſſe Numidas, qui parentibus relictis ad mare Mediterraneum conſederant, quòd ſibi vicinos, & minùs bellicoſos Libyas, quam aliis Numidis bello meliores Gætulos, ſuperare facilius fuerit.

[k] *Inferior.*] Patet ex textu, eam inferiorem dici Africæ partem, quæ juxta Mediterraneum mare porrigitur: bene ſane, cùm eò plerique decurrant amnes Libyci.

[l] *Phœnices.*] Incolebant illi eas terras quæ ad Mediterranei orientalem oram ſitæ ſunt. Pulſos à Joſuâ fuiſſe notum eſt ex ſacris literis; in Africâ vero conceſſiſſe, ejuſque oram maritimam occupâſſe paſſim legimus, atque ab iis Afri, præſertim Carthaginienſes, Pœni dicti ſunt.

Leptim,

Leptim, aliasque urbis in orâ maritimâ condidêre: eæque brevì multùm auctæ, pars [a] originibus suis præsidio, aliæque decori fuêre. Nam de Carthagine silere meliùs puto, quàm parùm dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, [b] qui locus Ægyptum ab Africâ dividit, [c] secundo mari prima Cyrene est, colonia [d] Theræôn: ac deinceps duæ [e] Syrtes, interque eas [f] Leptis: [g] deinde [h] Philenôn aræ, quem locum, Ægyptum versùs, finem imperii habuêre Carthaginienses: pòst, aliæ Punicæ urbes. [i] Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. [k] Proxumè Hispaniam Mauri sunt. [l] Super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultiùs vagos, agitare. Post eos [m] Æthiopas esse. [n] Dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginiensium, quos

NOTÆ.

[a] *Originibus.*] Urbibus, unde exierant.

[b] *Qui locus.*] Fortè ideo locum describit, quia duo memorantur Catabathmi.

[c] *Secundò.*] Id est, ut videtur, *Proximò. En suivant la mer.* Phrasis insolens, attamen quæ etiam reperitur apud Orosium, lib. 1. cap. 2.

[d] *Theræôn.*] Plures insulas meminerunt autores, nomine Thera. Ab eâ quæ sita est supra Cretam prodiisse dicunt eos qui Cyrenem condiderunt.

[e] *Syrtes.*] Loca sunt vadosa maris Mediterranei, circa medium littus Africanum: major ad ortum, minor ad occasum magìs inclinat.

[f] *Leptis.*] Duas hujus nominis autores plurimi in Africâ propriâ collocant. Cluverius magnam habet omnino inter duas Syrtes: parvam verò magìs ad occasum inter Syrtem minorem & Carthaginem. Hæc nostra, ut patet, magna est.

[g] *Deinde.*] Hîc reprehenderunt quidam Sallustium, quòd Philenorum aras post duas Syrtes posuerit; verùm erraverunt ipsi, non Sallustius: nam vocula *deinde* ad *Leptis*, non ad *Syrtes* referri debet; ita ut Philenôn aras post Leptim, inter Syrtes, non post eas, collocaverit.

[h] *Philenôn aræ.*] Rem ipsam enarrabit postea Sallustius, quam scire jam si expedit, consule, si placet, indicem.

[i] *Cætera.*] A finibus Carthaginiensium, sclilicet, versùs occasum. Atque hinc Numidiæ fines satìs clarè intelligimus; nisi quòd Mulucha flumen eos ad occasum incertos facit. Si enim verum est, quod ex autoribus colligitur, Muluchàm in Mauritaniâ Tingitanâ esse, cùm flumen illud Jugurthæ imperii terminus à Sallustio postea constituatur: certè Numidia ulteriùs quàm solet ad occasum erit promovenda; ita ut Mauritania Cæsariensis, ubi antea Syphax Masæsylis imperitaverat, sub Numidiâ comprehendatur: ex quo concludas per Mauritaniam, Sallustium ferè Tingitanam intellexisse: Maurosque Cæsarienses in nomen & gentem victorum Numidarum concessisse. Sed quamvis satìs certum sit bonam Cæsariensis Mauritaniæ partem sub Jugurthâ fuisse; non tamen totam attribueris, quia vix Muluchæ fluminis situs cognosci possit.

[k] *Proxumè.*] Mari tamen interjecto.

[l] *Super.*] Ad meridiem.

[m] *Æthiopas.*] A parte orientali ad occidentalem, in mediâ Africâ, fuisse eos, voluerunt veteres, Homerum sequuti.

[n] *Dein loca.*] Hîc iterum autorem arguit vir sanè doctus, quasi ille, quia loca solis ardoribus exusta post Æthiopas ponit, ipsos in Zonâ torridâ esse negaverit. Ipse verò, ni fallor, male concludit: nam Sallustius Æthiopas sub sole esse nequaquam inficiatur; sed tantùm post eos, loca esse exusta & inhabitata sese ab aliis accepisse dicit. Quanquam à veteribus, ita ut à nobis, cognitum fuisse situm terrarum, nullus ausit affirmare.

novis-

[a] novissumè habuerant, populus Rom. per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen usque [b] Mulucham sub Jugurthâ erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, [c] cætera ignarus populi Rom. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus: de Africâ, & ejus incolis, ad necessitudinem rei satìs dictum.

Postquam, diviso regno, legati Africâ decessère; & Jugurtha, contra timorem animi, [d] præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum [e] pollicitationibus accensus, quos paulò antè muneribus expleverat; in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placidus ingenio, [f] opportunus injuriæ, metuens magìs, quàm metuendus. Igitur ex improviso finis ejus cum magnâ manu invadit: multos mortalis cum pecore, atque aliâ prædâ capit: ædificia incendit: pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli caussam fore. At ille, quòd neque se [g] parem armis existumabat; & amicitiâ populi Rom. magìs, quàm Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, priùs tamen omnia pati decrevit, quàm bellum sumere: quia tentatum antea secùs cesserat. Neque eò magìs cupido Jugurthæ minuebatur, quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum [h] prædatoriâ manu, sed, magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit; & apertè totius Numidiæ imperium petere. Cæterùm, quà pergebat, [i] urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eò processum, utì regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, [1] necessariò copias parat, & Jugurthæ obvius procedit.

Interpretatio.

[1] *Necessitate impulsus copias parat.*

Notæ.

[a] *Novissumè.*] Non enim à longo tempore Carthago à Scipione deleta fuerat.

[b] *Mulucham.*] Alio nomine dicitur *Molochath.* Fuit & oppidum Mulucha dictum, ut liquet ex Floro.

[c] *Cætera*] Adverbium: nisi mavis præpositionem supplere. Aliter dicas, *His exceptis.*

[d] *Præmia.*] Omnino, siquidem dimidiam Hiempsalis regni partem obtinuerat.

[e] *Pollicitationibus.*] Nimirum illi, se Romæ, gratiâ & favore, omnia ad ejus commodum conversuros, polliciti erant.

[f] *Opportunus injuriæ.*] Accipiendæ scilicet. Injuria hîc passivè sumitur.

[g] *Parem.*] Jugurthæ, scilicet.

[h] *Prædatoriâ.*] Prædatorius exercitus dicitur, qui militibus constat leviter armatis, & in fugam expeditis.

[i] *Urbis.*] Accusativi casus.

3 copia

Interim haud longè à mari, prope [a] Cirtam oppidum, utriusque consedit exercitus: & quia diei extremum erat, prœlium non inceptum; sed ubi plerumque noctis processit, [b] obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque; Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: &, ni multitudo [c] togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumsedit: [d] vineis, turribusque & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxumè festinans [e] tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & [f] censere, eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt; eò magìs quòd Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor [g] clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit, sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate senatûs esse: ab adolescentiâ suâ ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob easdem artis à Micipsâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum esse: cæterùm, quò plura bene, atque strenuè fecisset, eò animum suum injuriam minùs tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviàm îsse: populum R. neque rectè, neque pro bono facturum, si ab [h] jure gentium sese prohibuerit: postremò, de omnibus rebus legatos Romam brevì missurum. Ita [i] utrique digrediuntur. Atherbalis [k] appellandi

Notæ.

[a] *Cirtam.*] Regia quondam fuit Syphacis, ut Livio placet; Masinissæ alii tradunt: fortè utriusque fuit, nam huic eam Scipio tradidit. Non longè distat à mari, & hodie *Constantina* dicitur.

[b] *Obscuro.*] Id est, *die primulum redeunte*; fortè circa tertiam horam matutinam.

[c] *Togatorum.*] Id est, *Romanorum*, quibus toga vestis propria. Commercii causâ, in opulentâ urbe commorabantur.

[d] *Vineis.*] Machinæ fuerunt quibus præcipuè in diurinis obsidionibus utebantur, ex leviori ligno & cratibus contextæ, sub quibus plures milites, ab hostium missilibus tuti, subsidebant.

[e] *Tempus.*] Id est, *Ante Atherbalem extinguere, quàm ipsi Româ opem & auxilium legati sui attulissent.*

[f] *Censere.*] De senatu dicitur; *Velle & Jubere* de toto P. Romano, cùm legem aut aliquid aliud suffragiis approbat.

[g] *Clemens.*] Id est, *Neque multùm res ipsa per hominum ora jactabatur, neque tam atrox dicebatur.*

[h] *Jure gentium.*] Quo cuique illatam injuriam repellere licet. Cæterùm vide mihi quæso, quousque, & quantâ arte nequitiam suam promoveat perditissimus latro.

[i] *Utrique.*] Legati & Jugurtha.

[k] *Appellandi.*] Dolis Jugurthæ factum est, ne Atherbalem legati alloquerentur, ex quo rem, uti acta erat, cognovissent: ut, scilicet, post eorum discessum, quòd & fecit, eum interficeret; deinde causam mortis quidlibet Romæ, per nefarios amicos, prætexeret.

copia

copia non fuit. Jugurtha, ubi eos Africâ deceſſiſſe ratus eſt, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare poſſet, [a] vallo, atque foſſâ mœnia circumdat: turris extruit, eaſque [1] præſidiis firmat: præterea dies noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defenſoribus mœnium præmia modò, modò formidinem oſtentare: ſuos hortando ad virtutem erigere, prorſus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnis fortunas ſuas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, auxilii ſpem nullam, penuriâ rerum [b] neceſſariûm bellum trahi non poſſe; ex iis, qui unà Cirtam profugerant, duos maxumè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miſerando caſum ſuum, confirmat, utì per hoſtium [2] munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus juſſa efficiunt: literæ Atherbalis in ſenatu recitatæ, quarum ſententia hæc fuit:

Non meâ culpâ ſæpè ad vos oratum mitto, P. C. ſed vis Jugurthæ ſubigit; quem tanta lubido me exſtinguendi invaſit, utì neque vos, neque deos immortalis in animo habeat: ſanguinem meum, quàm omnia, malit. Itaque, quintum jam menſem, ſocius & amicus populi Rom. armis obſeſſus teneor; neque mihi Micipſæ patris mei beneficia, neque veſtra [c] *decreta auxiliantur: ferro, an fame acriùs urgear, incertus ſum. Plura de Jugurthâ ſcribere* [d] *dehortatur me fortuna mea: etiam antea expertus ſum, parùm* [3] *fidei miſeris eſſe.* [e] *Niſi tamen intelligo illum, ſuprà quàm ego ſum, petere, neque ſimul amicitiam veſtram, & regnum meum ſperare.* [f] *Utrum gravius exiſtumet nemini occultum eſt. Nam initio occidit Hiempſalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ ſanè fuerint noſtræ injuriæ, nihil ad vos. Verùm nunc regnum veſtrum armis tenet: me, quem vos Imperatorem Numidis po-*

INTERPRETATIO.

[1] *Extruit turres, eaſque* ab hoſtium irruptione *militibus præſidiariis tutas facit.*

[2] *Multa pollicendo, ac deplorando fortunam ſuam, eos confirmat, ut noctu per hoſtium opera & munimenta, ad proximum mare eant, deinde Romam pergant.*

[3] *Etiam antea experimento didici miſerorum teſtimonio parum fidei tribui.*

NOTÆ.

[a] *Vallo.*] Vallus, palus, aut ſudes, à quo vallum, hoc eſt, terræ aggeſtus; in caſtrorum munitionibus, dictum eſt; quia vallis illis terra retinetur.

[b] *Neceſſarium.*] Pro *neceſſariarum*, quod in illis reperitur codicibus.

[c] *Decreta.*] Quibus, (Legatis etiam ad id miſſis) ne alter alteri vim aut arma inferret, cautum fuiſſe vidimus.

[d] *Dehortatur.*] Quia ſcilicet, neque tempus eſt, cùm quis opprimitur de aliis rebus agere; neque omnia opus eſt de hoſte dicere; quæ neque à multis audiuntur. Cauta eſt hæc oratio, epiſtola integrâ acutè, & cum judicio, ſcripta.

[e] *Niſi.*] Correctio eſt; quaſi dicat, *Interim ego vos moneo, &c.*

[f] *Utrum.*] Id eſt, *An gratiâ veſtrâ, modò regno meo potiatur, excidere malit; quàm mihi datâ pace veſtrâ benevolentiâ frui.* Innuit Jugurtham Romanorum amicitiam temnere.

fuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit? Nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent potiùs, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus sum, ut Jugurthæ scelerum [1] *ostentui essem: non jam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis,* [2] *deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, utì libet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ* [3] *fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei* [a] *Masinissæ.*

His literis recitatis, fuêre qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quàm primùm Atherbali subveniendum: de Jugurthâ interim utì consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab îsdem illis regis fautoribus summâ ope [b] enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisq; negotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Legantur tamen in Africam [c] majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quîs fuit M. Scaurus, de quo suprà memoravimus, consularis, & tum senati [d] princeps. Hi, quod in invidiâ res erât, simul & â [e] Numidis obsecrati, triduo navim ascendêre: dein brevì [f] Uticam adpulsi, literas ad Jugurtham mittunt, quàm ocissumè ad provinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venîsse: primò commotus metu, atque lubidine, [4] divorsus agitabatur. Timebat iram senatûs, ni paruisset legatis: porrò animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in [g] avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu [5] circumdato, summâ vi Cirtam irrumpere nititur, ma-

INTERPRETATIO.

[1] *Quandoquidem eo fine natus sum, ut in me ostenderetur, & in aperto ponerentur scelera Jugurthæ.*

[2] *Tantùm oro ne ego inimici imperio subjiciar, neve ab eo corpus meum torqueatur.*

[3] *Vos oro per fidem, quæ debetur amicitiæ.*

[4] *In diversas partes trahebatur.*

[5] *Igitur exercitu circum mœnia diducto, summâ vi Cirtam conatur irrumpere.*

NOTÆ.

a *Masinissæ.*] Optimè clausula; quia, ut antea vidimus, Romanis bona & firma semper Masinissæ amicitia fuerat.

b *Enisum.*] Passivè quod facilè non est imitandum.

c *Majores.*] Antè adolescentes missos fuisse vidimus.

d *Princeps.*] Is erat qui primus in recognoscendo senatu, à censoribus augusto titulo, recitabatur.

e *Numidis.*] Atherbalis legatis.

f *Uticam.*] Urbs fuit antiquissima, Tyriorum colonia, non longè à Carthagine, ad occasum.

g *Avido.*] Imperii scilicet. Vix possit quisquam sibi consulere, dum ita flagrat cupiditas: adeòque tunc maximè quiescendum.

xumè ſperans, [a] diductâ manu hoſtium, aut vi, aut dolis ſeſe [1] caſum victoriæ inventurum; quod ubi ſecùs procedit, neque, quod intenderat, efficere poteſt, utì priùs, quàm legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne ampliùs morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tametſi ſenatûs [2] verbis minæ graves nunciabantur, quòd ab oppugnatione non deſiſteret: multâ tamen oratione conſumtâ, legati fruſtrà diſceſſère. Ea poſtquam Cirtæ audita ſunt, Italici, quorum virtute mœnia defenſabantur, confiſi, deditione factâ, propter magnitudinem populi R. inviolatos ſeſe fore, Atherbali ſuadent, utì ſeque, & oppidum Jugurthæ tradat, tantùm ab eo vitam paciſcatur; de cæteris ſenatui curæ fore. At ille, tametſi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penès [b] eoſdem, ſi adverſaretur, cogendi poteſtas erat: ita, utì cenſuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem [3] excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque [c] negotiatores promiſcuè, utì quiſque armatis obvius fuerat, interfecit. Quod poſtquam Romæ cognitum eſt, & res in ſenatu agitari cœpta; iidem illi [d] miniſtri regis [e] interpellando, ac ſæpè gratiâ, interdum jurgiis [f] trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. [g] Memmius, tribunus pleb. deſignatus, vir acer, & infeſtus potentiæ nobilitatis, populum R. edocuiſſet id agi, utì per paucos factioſos Jugurthæ ſcelus condonaretur; profectò omnis invidia, [4] prolatandis conſultationibus, dilapſa foret. Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi ſenatus delicti conſcientiâ popu-

INTERPRETATIO.

[1] *Sperans ſeſe inventurum occaſionem victoriæ reportandæ.*

[2] *At, quamvis minæ graves à* legatis *nomine ſenatûs nuntiabantur, quòd ab oppugnatione Cirtæ non deſiſteret, tamen, multis ſermonibus abſumtis, legati, re infectâ, diſceſſerunt.*

[3] *Jugûrtha primò occidit Atherbalem, poſtquam eum cruciatibus afflixiſſet.*

[4] *Profectò omne odium,* quod contra Jugurthæ ſcelera accenſum erat, *extinctum foret differendo deliberationes.*

NOTÆ.

[a] *Diductâ.*] Facilius eſt enim hoſtem in diverſa tractum & alibi reſiſtentem ſuperare.

[b] *Eoſdem.*] Italicos negotiatores ſcilicet quos Atherbal ad id cogere non poterat, ut diutius vim Jugurthæ ſuſtinerent.

[c] *Negotiatores.*] Quos ſuprà togatos appellavit.

[d] *Miniſtri.*] Romanos intelligit Jugurthæ pecuniâ corruptos.

[e] *Interpellando.*] Non modò ſermones de aliis rebus jaciebant, aut caſus alios ingerebant; ſed etiam eorum orationem, quos minùs Jugurthæ favere crederent, interturbabant. Plurimæ ſunt tricæ, & nequitiæ quibus judicia ſolent differre cavillatores.

[f] *Trahendo.*] In eo præſertim poſita eſt aſtutia cauſidicorum: aſſuetis enim minimùm movemur, atque omnibus rebus, cum tempore aſſueſcimus.

[g] *Memmius.*] Hunc Saturninus, cùm conſulatum peteret, interficiendum juſſit.

 lum

lum timet, lege [a] Semproniâ provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ: consules declarati P. Scipio [b] Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia [c] obvenit, dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia [1] venire, in animo hæserat: filium, & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit; iisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, omnis mortalis pecuniâ [2] aggrediantur: qui postquam Romam adventabant, senatus à Bestiâ consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi mænibus; iique decrevêre, ni regnum ipsumque deditum venissent, ut in diebus proxumis decem Italiâ decederent. Consul Numidis ex senatûs decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, [3] [d] legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat, in quîs fuit Scaurus, cujus de naturâ & habitu suprà memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi & corporis erant; quas omnis avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, satìs providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam [e] Rhegium, atque inde [f] Siciliam, porrò ex Siciliâ in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortalis, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellique, quod administrabat, [g] asperitatem offendere cœpit; animus æger avaritiâ facilè [h] conversus est. Cæterùm

INTERPRETATIO.

[1] *Quippe qui prorsùs credebat omnia Romæ esse venalia.*

[2] *Iis præcipit ut quosvis, Romæ, conentur pecuniâ ad partes suas adducere.*

[3] *Calpurnius assumit sibi legatos homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate sperabat tecta & impunita fore quæ deliquisset.*

NOTÆ.

a *Semproniâ.*] Sempronius Gracchus legem tulerat, ut singulis annis senatus provincias duas consulares, ante comitia consularia, quas deinde ipsi designati consules inter se sortirentur, decerneret.

b *Nasica.*] Hic inter clarissimos oratores à Cicerone recensetur, qui eum in consulatu mortuum esse dicit.

c *Obvenit.*] Sorte scilicet; quamvis consules quandoque inter se de provinciis conveniebant.

d *Legat.*] Legati imperatoribus adjuncti erant, ut eos consilio, & operâ adjuvarent. Plerumque singuli singulis attributi legionibus, & summo duci obnoxii. Sed, de istis omnibus, adi, si placet, doctissimum Lipsium.

e *Rhegium.*] Urbs est in litore Calabriæ, è regione Messanæ in Siciliâ.

f *Siciliam.*] Sicilia Mediterranei insula est celeberrima, Triquetra & Trinacria olim, à formâ, dicta.

g *Asperitatem.*] Enimvero difficillimum fuit, in locis remotissimis & asperrimis, hostem militiæ peritissimum, & atrocissimum superare.

h *Conversus.*] Ita ut, postquam ab eo bellum acriter inceptum esset, idem illi deinceps segniter persequeretur.

ſocius, & adminiſter omnium conſiliorum aſſumitur Scaurus; qui tametſi [a] à principio, pleriſque ex factione ejus corruptis, acerrumè regem [1] impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ, à bono honeſtoque in pravum abſtractus eſt. Sed Jugurtha primùm tantummodò belli moram [b] redimebat, exiſtumans ſeſe aliquid interim Romæ pretio, aut gratiâ effecturum: poſtea verò quàm participem [c] negotii Scaurum accepit, in maxumam ſpem adductus recuperandæ pacis, ſtatuit cum eis de omnibus pactionibus præſens agere. Cæterùm interea, [d] fidei cauſâ, mittitur à conſule Sextius quæſtor in oppidum Jugurthæ [e] Vaccam: [f] cujus rei ſpecies erat acceptio frumenti, quod Calpurnius [g] palam legatis imperaverat: [h] quoniam deditionis morâ induciæ agitabantur. Igitur rex, utì conſtituerat, in caſtra venit; ac pauca præſenti conſilio locutus [i] de invidiâ facti ſui, atque [k] ut in deditionem acciperetur: reliqua cum Beſtiâ, & Scauro ſecreta tranſegit: dein poſtero die, quaſi [l] per ſaturam ſententiis exquiſitis, in deditionem accipitur. Sed utì [2] prò conſilio imperatum

Interpretatio.

[1] *Acerrimè contra* Jugurtham *regem enixus erat.*

[2] *Prout imperatum erat coram conſilio.*

Notæ.

[a] *A principio.*] Quando à Jugurthâ Romam legati miſſi ſunt.

[b] *Redimebat.*] Hoc eſt, *Id tantùm quærebat, quomodo bellum in longinquum traheret.*

[c] *Negotii.*] Flagitiii ſcilicet, quo, pecuniâ acceptâ, conſul cum hoſte clanculum paciſcebatur.

[d] *Fidei.*] Ne deditionibus ſpecie dubitaret Jugurtha ad conſulem venire, Sextius quæſtor in oppidum Jugurthæ quaſi obſes mittitur, ut, niſi inter eos de pacis arcanis conditionibus conveniret. Jugurtha inviolatus reverteretur.

[e] *Vaccam.*] Urbs fuit inſignis, forum rerum venalium totius regni.

[f] *Cujus rei.*] Prætextum mittendi Sextii, Calpurnius exhibuit frumentum, quod palam legatis imperaverat.

[g] *Palam.*] Ut, ſcilicet, omnes noſſent quamobrem quæſtor dimitteretur, neque dolum ſubolerent.

[h] *Quoniam deditionis.*] Quandoquidem moræ & induciarum Jugurtha cauſa fuit, omnino belli ſumptus ferre, adeòque frumentum ſuppeditare debuit.

[i] *De invidiâ.*] Ut, ſcilicet, injuſtè conflatam eam oſtenderet, ſeſeque expurgaret.

[k] *Ut in deditionem.*] Id eſt, *Ne cum ſe ipſo, tanquam cum hoſte, ſenatus populuſque Romanus ageret: quinimo in fidem & deditionem ſuam acciperet.*

[l] *Per ſaturam.*] Satura, lanx erat variis frugum, pomorum, & ſimilium generibus plena; unde farcimen quoddam multis rebus refertum, & id genus alii cibi, ſaturæ nomine appellati ſunt: deinde ad ſermones, habitâ ratione, vel rerum varietatis & mixturæ, vel metrorum confuſionis tranſiit ſignificatio. His poſitis, difficile non eſt ſcire quid ſit *exquirere ſententias per ſaturam.* Nimirum conſul in Jugurthæ negotio quaſi in re facili & confectâ verſatus eſt: (neque verò aliter opus fuiſſet, ſi illi deditionem veram feciſſet:) ſententiam ſuam pro rerum numero & ratione non diviſit, ſed multas res ſimul complexus, confuſè aliorum ſententias rogavit. Eo modo, niſi cum callidis, & iiſdem cordatis, viris negotium expediendum ſit, facile eſt quemvis irretire & decipere. Noſtrates iſtud vocant, *faire un pot pourri d'une affaire.*

erat, elephanti xxx, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere quæſtori traduntur. Calpurnius Romam ad magiſtratus [a] rogandos proficiſcitur. In Numidiâ & exercitu noſtro pax agitabatur. Poſtquam res in Africâ geſtas, quôque modo actæ forent, fama divulgavit; Romæ per omnis locos & conventus de facto conſulis [a] agitari. Apud plebem gravis invidia: patres ſoliciti erant; probarentne tantum flagitium, an [b] decretum conſulis ſubverterent, parùm conſtabat. Ac maxumè eos potentia Scauri, quòd is auctor & ſocius Beſtiæ ferebatur, à vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentiæ nobilitatis, ſuprà diximus; inter dubitationem & moras ſenatûs, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem ſuam deſererent: multa ſuperba, crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorsùs intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eâ tempeſtate Romæ Memmii facundia clara pollenſque fuit, decere exiſtumavi unam, ex tam multis, orationem ejus perſcribere; ac potiſſimùm ea dicam, quæ in concione, poſt reditum Beſtiæ, hujuſcemodi verbis diſſeruit:

Multa me dehortantur à vobis, Quirites, ni ſtudium reipub. omnia ſuperet: opes factionis, veſtra patientia, jus nullum; ac maxumè, quòd [2] *innocentiæ plus periculi, quàm honoris eſt. Nam illa quidem piget dicere,* [c] *his annis* XV. *quàm ludibrio fueritis ſuperbiæ paucorum; quàm fœdè, quàmque inulti perierint veſtri* [d] *defenſores; utì vobis animus ab ignaviâ, atque ſocordiâ corruptus ſit: qui ne nunc quidem,*

INTERPRETATIO.

[1] *Quia is dicebatur eſſe auctor* flagitii *& ſocius Beſtiæ*, in eo admittendo.

[2] *Multa me deterrerent à vobis* defendendis, *Quirites, niſi affectus meus in rempublicam omni impedimento major eſſet: opes factionis, veſtra patientia, juſtitiæ contemptus* me deterreret, *ac præſertim quòd plus periculi redundat in bonos & honeſtos, quàm honoris,*

NOTÆ.

a *Rogandos.*] Quicquid alii dicant, omnino arbitror ita intelligendum eſſe hunc locum, ut Calpurnius Romam conceſſerit ad rogandum populum de conſulibus & aliis magiſtratibus, in annum proximum creandis: Mortuo enim Scipione collegâ, niſi ipſe adfuiſſet, interregem eâ gratiâ creari oportuiſſet: cùm neque prætor, neque alius magiſtratus jus illud haberet. Fateor equidem, ut invidiam minueret, ſi qua in ſe concitata eſſet, Calpurnium maturè in urbem conceſſiſſe; at enim animum meum inducere nequeo, per *rogare magiſtratus* intelligendum eſſe, *Rogare an ſatis illis placeret quòd cum Jugurthâ eſſet factum.*

b *Decretum.*] Quô in deditionem Jugurtham. certis conditionibus, acceperat.

c *His.*] Quibus, poſt Gracchorum mortem, nobilitas in plebem ſævierat. Cæterùm à Tiberii Gracchi obitu ad Calpurnii conſulatum viceſimus tertius annus decurrebat; unde concludas, vel locum corruptum, vel annorum ſupputationem ſubtilem, & accuratam non eſſe.

d *Defenſores.*] Quales Gracchi, Fulvius.

obnoxiis

[a] *obnoxiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt, tamen obviàm ire* [1] *factionis potentiæ, animus subigit. Certè ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est,* [2] *experiar: verùm id frustrà, an* [3] *ob rem faciam, in vestrâ manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpè majores vestri fecêre, utì contra injurias armati, eatis. Nihil vi, nihil* [b] *secessione opus est: necesse est,* [c] *suomet* [d] *ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem* [e] *regnum parare aiebant, in plebem Romanam* [f] *quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cædem, item* [g] *ordinis vestri, multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non* [h] *lex, verùm* [i] *lubido eorum, finem fecit.* [k] *Sed sanè fuerit regni paratio, plebi jura sua restituere.* [l] *Quidquid sine sanguine civium* [m] *ulcisci* [n] *nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari, reges & populos* [o] *liberos paucis no-*

INTERPRETATIO.

[1] *Tamen animus me cogit resistere potentiæ factionis.*

[2] *Certè ego libertate uti, quæ mihi à parente meo tradita est, non desistam.*

[3] *Verùm, in vestrâ potestate situm est, idne frustrà experiar, an in vestrum commodum.*

NOTÆ.

[a] *Obnoxiis.*] Id est, *In flagitio deprehensis & sub potestatem redactis.* Gall. *Sur qui vous avez si belle prise.*

[b] *Secessione.*] In Catilinâ vidimus ter quaterve plebem à patribus secessisse.

[c] *Suomet.*] Quæstionibus scilicet, quæ in eos habebantur, quomodo eas in plebem exercuerunt.

[d] *Ipsi.*] Nobiles, qui in culpâ sunt deprehensi.

[e] *Regnum.*] Memorat Plutarchus Pompeium, priusquam T. Gracchus interficeretur, se scire dixisse, huic diadema & purpureas vestes, tanquam Romæ regnaturo, allatas esse. Florus verò, eum refert, dum, manu caput tangens, plebem ad defensionem salutis suæ hortaretur, regnum sibi & diadema poscentis speciem præbuisse.

[f] *Quæstiones.*] *Des informations & procedures criminelles.*

[g] *Ordinis.*] Plebeii scilicet: tres enim fuisse antea vidimus.

[h] *Lex.*] Non Porciam modò aliasve intelligit leges, quæ pro civium tergo sancitæ essent; sed jus omne & æquitatem quam inter cives servare decet. Sensus est, usque in plebem nobiles sævisse, dum sanguine ejus libidinem suam satiâssent.

[i] *Lubido.*] *Leur caprice.*

[k] *Sed.*] Sensus paulò remotior est. Concedit adversariis, quod acerrimè contra ipsos retorqueat, idque cum amarâ ironiâ, quasi dicat, *verùm jam tempus non est de istis altercari; esto, quandoquidem ita placet nobilitati, illis concedo malè fecisse Gracchos, eosque regiam auctoritatem in civitatem reduxisse, quando plebi, quod suum est, restitutum voluerunt.*

[l] *Quidquid.*] Conclusio est, quam Memmius ex iis quæ adversariis concessit pro causâ suâ deducit: vult nimirum bene fecisse nobiles, qui commentitios regni reparatores interfecerint, ut potiori jure, plebi in flagitiosissimos nobiles liceat inquirere.

[m] *Ulcisci.*] Passivè; quod facilè non est imitandum.

[n] *Nequitur.*] Antiquè.

[o] *Liberos.*] Cùm publicè sub imperii Romani ditione esse deberent, atque reipublicæ tributa pendere; aut si socii fuissent & liberi, ab ejusmodi paucorum tyrannide tuti agitare.

bilibus vectigal pendere: penès eosdem & summam gloriam, & maxumas divitias esse: tamen hæc talia facinora impunè suscepisse [a] *parùm habuêre: itaque postremò leges, majestas vestra, divina & humana omnia* [b] *hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecêre, pudet, aut pœnitet;* [1] *sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea* [c] *honori, non prædæ, habeant.* [2] *Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt; vos, Quirites, imperio nati æquo animo servitutem toleratis? At, qui sunt hi, qui remp. occupavêre? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritiâ nocentissumi, iidemque superbissumi, quibus fides, decus, pietas, postremò honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt.* [3] *Pars eorum,* [d] *occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent: ita, quàm quisque pessumè fecit, tam maxumè tutus est:* [e] *metum à scelere suo ad ignaviam vestram transtulêre: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse,* [f] *eadem metuere in unum* [g] *coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quòd si vos tam libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt: profectò neque resp.* [4] *sicuti nunc, vastaretur: &*

Interpretatio.

[1] *Ambulant magnificè in medio vestrûm.*

[2] *Servi argento acquisiti non tolerant injusta imperia dominorum.*

[3] *Eorum nonnullis præsidio est interfecisse tribunos plebis, aliis vos quæstionibus injustis vexâsse, plerisque cædem in vos fecisse.*

[4] *Neque res publica vastaretur, sicuti* vastatur *nunc.*

Notæ.

[a] *Parum.*] Id est, *non contempti fuerunt.*

[b] *Hostibus.*] De Jugurthâ etiam intelligit, cui certè P. Romani majestas pecuniâ prodita fuerat.

[c] *Honori.*] Id est, *Quasi honestè partas dignitates propter honorem retinuissent, non propter prædam.* Gall. *Tout de même que s'ils regardoient les charges & les dignitez de la republique comme des recompenses honorables de la vertu, & non comme des moyens d'exercer leur brigandage.*

[d] *Occidisse.*] Hi infinitivi vicem præstant accusativi casus.

[e] *Metum.*] Ratio est superioris commatis ingeniosissima. Ideo, inquit, pessimus quisque tutissimus est, quia maximè metuitur, postquam à se scelesto metum ad ignavum transtulit.

[f] *Eadem.*] Ne scilicet, aliquando jus suum populus repetat, eoque adversus nocentes utatur.

[g] *Coëgit.*] Potest hic locus ita exponi, ut *coëgit* neutro-passive verbi vim habeat; sensusque idem fuerit ac si pro *coëgit, convenit* posuisset, nisi quòd illud significantius & expressius est. Sed simpliciùs intelligi malim, voloque ut infinitivi isti pro nominativis sumantur verbi *coëgit.* Atque sententia istorum verborum ea ipsa erit quam in bello Catilinario Catilina ipse expressit, cùm dixit, eadem velle & eadem nolle, firmam demum efficere amicitiam. Nimirum intendit Memmius eâ causâ tam egregiè inter se congruere nobiles, & tam enixè uno conatu plebem opprimere, quòd omnes uno & eodem crimine teneantur, atque adeò eadem timeant, & odio persequantur.

bene-

beneficia vestra penès optumos, non audacissumos, forent. Majores vestri [a] *parandi juris & majestatis constituendæ gratiâ, bis per secessionem armati* [b] *Aventinum occupavêre: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summâ ope nitemini? Atque eò vehementiùs, quò majus dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse! Dicet aliquis, Quid igitur censes? Vindicandum in eos qui hosti prodidêre remp. non manu, neque vi; quod magìs vos fecisse, quàm illis accidisse, indignum est: verùm quæstionibus, & indicio ipsius Jugurthæ, qui si* [1] *dedititius est, profectò jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit, scilicet, æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex quâ ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumæ divitiæ,* [c] *in rempubl. damna, atque dedecora, pervenerint. Nisi fortè nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet, &* [d] *illa, quàm* [e] *hæc tempora, magìs placent, cùm regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremò, divina & humana omnia penès paucos erant: vos autem, hoc est, P. R. invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium satìs habebatis* [2] *animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrûm audebat recusare? Atque ego tametsi viro* [f] *flagitiosissumum existumo impunè injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent,* [3] *parùm est impunè malè fecisse; nisi deinde faciundi licentia eripitur,*

INTERPRETATIO.

[1] *Qui, si revera deditionem fecit, & se populo Romano tradidit, profectò vobis obtemperabit.*

[2] *Vos autem, cùm essetis Imperatores omnium gentium, contenti eratis vivere.*

[3] *Nam & illi, quanta est sua importunitas, pro nihilo ducunt quòd* hactenus *impunè deliquerunt;* & deinceps multò plura patrabunt, *nisi illis malefaciendi licentia in posterum eripitur.*

NOTÆ.

[a] *Parandi.*] Ut tribunos suos obtinerent, qui sacrosanctâ suâ potestate plebem defenderent & tuerentur.

[b] *Aventinum.*] Alii Capitolium dicunt.

[c] *In rempubl.*] Omnino, nam regnum quod Masinissæ Romani tradiderant, extinctis ejus legitimis hæredibus, jure ab ipsos redibat; neque verò sociorum & amicorum injurias sine dedecore inultas relinquere poterant.

[d] *Illa.*] Quibus, post Gracchorum mortem, oppressi fuistis.

[e] *Hæc.*] Quibus, jus vestrum potestis & asserere & vindicare.

[f] *Flagitiosissumum.*] Nobis, sub Christi disciplinâ institutis, nefas est acceptas injurias ulcisci; imò ostendit recta ratio illi reipublicæ occidendum esse, in quâ privata vindicta toleratur. At verò neque illam autor suadet. Scopus est dicere, eos quibus pœnarum irrogandarum potestas data est, flagitiosissimè facere, cùm gratiâ, socordiâ, aut quâvis aliâ causâ, noxium aliquem impunitum relinquunt. Verissimè & optimè, si quicquam aliud: ignoscendo enim fit tandem, ut qui pessimi sunt incautos de solio deturbent, deinde quos viros bonos sciunt, prædas & victimas suas faciant. Stat publicum bonum legibus; leges tuetur severitas: neque inter homines, ineptâ illâ facilitate, quam ostentant nonnulli rerum publicarum moderatores, majus est malum.

& vobis

& vobis æterna solicitudo remanebit, cùm intelligetis aut serviendum esse, aut [1] *per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt; vos liberi esse: facere illi injurias; vos prohibere: postremò sociis vestris veluti hostibus,* [a] *hostibus pro sociis, utuntur. Potestne in tam divorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimitiatis. Non peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ pecuniæ, quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo* [b] *prodita senatûs auctoritas: proditum imperium vestrum:* [c] *domi* [d] *militiæque resp. venalis fuit. Quæ nisi* [e] *quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecêre, obedientes vivamus? Nam impunè quælibet facere, id est* [f] *regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, utì jam* [g] *malitis civis vestros perperam, quàm rectè, fecisse: sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc,* [h] *in rep. multò præstat, beneficii, quàm maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpè auxilii egeas.*

INTERPRETATIO.

[1] *Aut vi & armis libertatem esse conservandam.*

NOTÆ.

[a] *Hostibus.*] Id factum in Jugurthæ negotio: fuit ille sceleratus; amicos habuit nobiles: Atherbal innocens vixit; ab omnibus derelictus fuit.

[b] *Prodita.*] Planissimè, quandoquidem Jugurthæ, contra senatûs mandatum, impunè licuerit Atherbalem persequi & trucidare; crimine à nobilibus pecuniâ redemto.

[c] *Domi.*] Quando Romam legati venerunt.

[d] *Militiæque.*] Per Bestiam & Scaurum.

[e] *Quæsita.*] *Si on n'en fait pas une bonne enquête.*

[f] *Regem.*] In malam partem accipitur hoc in loco; neque quisquam post eorum expulsam dominationem, Romæ ejus dignitatis nomen assumere ausus est.

[g] *Malitis.*] Nonnulli conspiciuntur interdum ita malè sani homines, qui quasi venenata insecta essent, virus suum, quocumque non inveniunt, important: id unicè amant, quærunt, colligunt, generant, &, ut apertè loquar, aliis crimina affingunt, ut suis vivant. Ab iis maximè cavendum, cùm præsertim aliquid in republicâ administrant: nam muneris obeundi specie quasi jure, quoscumque lubet, sub togâ effocant; cùmque leges in ipsorum sint arbitrio, iis sibi præsidium dum parant, iisdem, aliis, quibus invigilant, perniciem machinantur. Ideo eos notavi quod obiter Memmius sceleratam gentem attingat, quamque, nisi in laqueos inciderit, nullus sub hypocrisis larvâ insidiantem, cognoverit.

[h] *In rep.*] Hoc est notatu dignissimum: cùm enim in paradoxis non sine causâ recenseas, verissimum est tamen, & ex politicorum sinu depromptum. Neque verò aliud postulant boni cives, quàm ne ullus malus sit in republicâ: quisque sibi postea abunde prospicit. At secus est inter privatos: illos enim decet oblivisci injuriarum, meminisse acceptorum beneficiorum; quin & ipsi, & omnes ultro benefacere debent.

Hæc,

Hæc, atque alia hujuscemodi sæpè dicendo, C. Memmius populo Rom. persuadet, utì L. [a] Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque, [b] interpositâ fide publica, Romam duceret, quò faciliùs indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ [1] arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidiâ relicti ab Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissuma facinora fecêre. Fuêre, qui auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii [c] perfugas venderent; pars ex [d] pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, [2] perlatâ [e] rogatione à C. Memmio, ac perculsâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientiâ diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quàm misericordiam ejus, experiri malit: privatim præterea fidem suam [f] interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat. Talis eâ tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quàm maxumè miserabili, Romam venit. At tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentiâ aut scelere cuncta ea gesserat, quæ suprà memoravimus, C. Bæbium tribunum pleb. magnâ mercede parat, cujus [g] impudentiâ contra [h] jus, & injurias omnis munitus foret. At C. Memmius advocatâ concione, quanquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat; pars, ni socios sceleris aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi; dignitati magìs, quàm iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire: postremò confir-

INTERPRETATIO.

[1] *Ut delicta Scauri & reliquorum quòd* ab Jugurthâ *pecunias accepisse dicebant, faciliùs in lucem prodirent ejus declaratione.*

[2] *At Cassius prætor proficiscitur ad Jugurtham, postquam C. Memmius à populo impetrâsset quod rogaverat.*

NOTÆ.

[a] *Cassius.*] Hunc fuisse volunt virum maximæ severitatis; idque adeò postmodum ex autore cognoscetur.

[b] *Interpositâ.*] Id est, *Jugurthæ pollicendo, quòd ipsi inviolato domum reverti liberum esset.*

[c] *Perfugas.*] Maximum inde malum in rempublicam redundabat; non enim deinceps ausus fuisset quisquam ex Jugurthæ militibus ejus militiam abjurare, veritus ne pariter ad ipsum remitteretur.

[d] *Pacatis.*] Illi provincias Romanis subjectas, & socios compilabant.

[e] *Rogatione.*] Quâ à populo petiverat, ut quæreretur in eos qui pecuniâ rempublicam Jugurthæ prodidissent.

[f] *Interponit.*] Id est, *Præter fidem publicam, se fidei servandæ sponsorem constituit.*

[g] *Impudentiâ.*] Pleniùs intelligentur postea tot res: interea sciendum est, quòd uno tribuno resistente, frustrà erat quicquid ab aliis tentaretur.

[h] *Jus.*] Id est, *Ne timeret quicquid secundum leges, & ex æquo contra ipsum decerni posset.*

mare,

mare, fidem publicam [a] per ſeſe inviolatam fore. Poſt, ubi ſilentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit: Romæ Numidiæque facinora ejus memorat: ſcelera in patrem, fratreſque oſtendit: [1] quibus juvantibus, quibuſque miniſtris ea egerit, quanquam intelligat populus R. tamen velle manifeſta magìs ex illo habere: ſi verum aperiat, in fide, & clementiâ populi R. magnam ſpem illi ſitam: ſin reticeat, non ſociis ſaluti fore, ſed ſe ſuaſque ſpes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha reſpondere juſſus eſt; C. Bæbius tribunus pleb. quem pecuniâ corruptum ſuprà diximus, regem tacere [b] jubet: ac, tametſi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accenſa, terrebat cum clamore, vultu, ſæpè impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; [c] vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione diſcedit: Jugurthæ Beſtiæque, & cæteris, quos illa quæſtio exagitabat, animi augeſcunt. Erat eâ tempeſtate Romæ Numida quidam, nomine Maſſiva, Guluſſæ filius, Maſiniſſæ nepos: qui, quia in diſſenſione regum, Jugurthæ adverſus fuerat, deditâ Cirtâ, & Atherbale interfecto, profugus ex Africâ abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno poſt Beſtiam cum Q. Minucio Rufo conſulatum gerebat, perſuadet, quoniam ex ſtirpe Maſiniſſæ ſit, Jugurtham ob ſcelera invidiâ cum [d] metu urgeat, regnum Numidiæ ab ſenatu petat. Avidus conſul belli gerundi, moveri, quàm [2] ſeneſcere, omnia malebat. Ipſi provincia Numidia, Minucio [e] Macedonia, evenerat. Quæ poſtquam Maſſiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis ſatìs præſidii eſt; quòd eorum alium conſcientia, alium mala fama, & timor animi, impediebat: Bomilcari proxumo, ac maxumè fido ſibi, imperat: [3] pretio, ſicuti multa confecerat, inſidiatores Maſſivæ paret: ac maxumè

INTERPRETATIO.

[1] Dicit *Memmius P. Romanum, quanquam is intelligat quibus juvantibus, quibuſque miniſtris ea ſcelera Jugurtha patraverit; tamen velle ea ipſa magìs ab ipſo cognoſcere.*

[2] *Conſul maximè cupidus belli gerendi malebat omnia turbari, quàm pacificari.*

[3] *Imperat Bomilcari propinquo, ac maximè fido ſibi, ut quemadmodum confecerat multa pecuniâ & vi nummi,* ſic quoque *pretio quærat percuſſores Maſſivæ.*

NOTÆ.

[a] *Per ſeſe.*] Id eſt, *Quanquam omnes contrà niterentur, id tamen, vel periculo mortis præſtiturum.*

[b] *Jubet.*] Jam patet quàm durum os fuerit iſtius Bæbii: nuſquam par reperta eſt impudentia & audacia.

[c] *Vicit.*] Quia ſcilicet, populos nolebat, quos ſummâ vi paraverat ſibi defenſores palam mactare.

[d] *Metu.*] Id eſt, *invidiâ & metu.* Arbitror verò intelligendum eſſe de metu Romanæ plebis, ut aliquando etiam contra ſe ipſa auſurum Jugurtham credat ſcelera ſua convertere.

[e] *Macedonia.*] Notiſſima Europæ regio, Philippi, ac deinde Alexandri magni imperii ſedes, ſupra Græciam ſita, ad Septentrionem.

occultè.

occultè. Sin [a] id parùm procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exſequitur, & per homines, talis negotii artifices, itinera, egreſſuſque ejus, poſtremò loca, atque tempora cuncta explorat; dein, ubi res poſtulabat, inſidias tendit. Igitur unus ex eò numero, qui ad cædem parati erant, paulò [b] inconſultiùs Maſſivam aggreditur, illum obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus, & in primis Albino conſule, [c] indicium profitetur. Fit reus magìs [d] ex æquo bonoque, quàm ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publicâ venerat. At Jugurtha, [e] manifeſtus tanti ſceleris, [f] non priùs omiſit contra verum niti, quàm animadvortit, [g] ſuper gratiam, atque pecuniam ſuam, invidiam facti eſſe. Igitur quanquam in priore [h] actione ex amicis quinguaginta [i] vades dederat, regno magìs, quàm vadibus conſulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit; veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumtum foret: & ipſe paucis diebus eòdem profectus eſt, [k] juſſus à ſenatu Italiâ decedere. Sed poſtquam Româ egreſſus eſt, fertur, ſæpè tacitus eò reſpiciens, poſtremò dixiſſe, urbem [l] venalem, & maturè perituram, ſi emtorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, ſtipendium, aliaque, quæ militibus uſui forent, maturè in Africam portare: ac ſtatim ipſe profectus, ut ante [m] comitia, quod tempus haud longè aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contrà Jugurtha trahere omnia,

NOTÆ.

a *Id parum.*] Id eſt, *non poſſe occultè Maſſivam interficere.*

b *Inconſultiùs.*] Scilicet intervenerunt aliqui dum ſcelus patraret; vel ille antè, num ſatìs omnia tuta eſſent, minùs circumſpexerat.

c *Indicium.*] Id eſt, *Declarat ſe, cujus conſilio tantum facinus auſus eſſet, dicturum.*

d *Ex æquo.*] Id eſt, *magìs habitâ ratione naturalis æquitatis, quàm juris gentium*; quo ne quis eos, qui fide pnblicâ venerunt, attingat, ſanctum eſt.

e *Manifeſtus.*] Veriſimile non eſt Jugurtham teſtibus, vel Bomilcaris indicio, convictum fuiſſe; at, ex re ipſâ, quæ evidens erat, pro manifeſto habebatur.

f *Non priùs.*] Id eſt, *Semper contra veritatem nixus eſt, donec ſupra gratiam & pecuniam ſuam, facti invidiam eſſe vidit.*

g *Super gratiam.*] Intellige Jugurthæ amicos facti & ſceleris ejus invidiam declinare nequiviſſe.

h *Actione.*] Forenſi, ſcilicet, cùm primùm intentata eſt accuſatio contra ipſum in judicio.

i *Vades.*] Qui eum judicio ſiſtere promiſerant. Gall. *De les repreſenter en juſtice.* Scilicet, illi Romani fuerunt.

k *Juſſus.*] Vides itaque illi, quantumvis peſſimo, ſervatam fidem. Interim Livius clam eum aufugiſſe dicit: non abs re ſanè, nam ex æquo bonoque, morte multari poterat.

l *Venalem.*] Vide mihi, quæſo, quid tandem de Româ pronunciat vir, quanquam nequiſſimus, certè tamen ſagaciſſimus: venalem dicit: Romam magìs contemnere non potuit. Plùs eſt quàm ſi ſceleſtiſſimam aut perditiſſimam dixiſſet; nec majus eſſe poteſt hominum depravatorum & perditorum indicium, quàm juſtitiam & æquitatem, omnia denique auro rependere. Actum eſt de republicâ in quâ ea peſtis graſſatur.

m *Comitia.*] Id eſt, *Antequam conventus fierent pro magiſtratuum creatione.*

& alias,

& alias, deinde alias moræ cauſſas facere: polliceri deditionem, ac deinde [a] metum ſimulare: [b] inſtanti cedere, & paulò pòſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modò, modò pacis morâ, conſulem ludificare. Ac fuêre, qui tum Albinum haud ignarum [c] conſilii regis exiſtumarent: neque ex tantâ [1] properantiâ tam facilè tractum bellum ſocordiâ magis, quàm dolo crederent. Sed poſtquam, dilapſo tempore, comitiorum dies adventabant, Albinus, Aulo fratre in caſtris proprætore relicto, Romam deceſſit. Ea tempeſtate Romæ ſeditionibus tribunitiis atrociter reſp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. reſiſtentibus collegis, continuare magiſtratum nitebantur; quæ diſſenſio totius anni comitia impediebat. Eâ morâ in ſpem adductus Aulus, quem proprætorem in caſtris relictum ſuprà diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitûs [2] ab rege pecuniæ capiundæ, milites menſe Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magniſque itineribus, hieme aſperâ, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis theſauri erant. Quod quanquam, & ſævitiâ temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obſideri poterat; (nam circum murum ſitum in prærupti montis extremo planicies limoſa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut [d] ſimulandi gratiâ, quò regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus, ob theſauros, oppidi potiundi, vineas [e] agere, [f] aggerem jacere, aliaque, quæ incepto uſui forent, properare. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, ſubdolus ejus augere amentiam miſſitare [g] ſupplicantis legatos: ipſe, quaſi vitabundus, per ſaltuoſa loca, & tramites exer-

Interpretatio.

[1] *Fuêre qui non crederent, poſt tantam* Albini *properantiam bellum prolongatum fuiſſe magìs ſocordiâ, quàm dolo.*

[2] *Aulus adductus eâ morâ in ſpem, aut conficiundi belli, aut pecuniæ ab rege accipiendæ, cùm ipſi terrorem injeciſſet ſuo exercitu, menſe Januario evocat milites in expeditionem, ex locis in quibus hybernum tempus exigebant.*

Notæ.

a *Metum.*] Intellige, Albinum ad deditionem rationibus plurimis Jugurtham induxiſſe, Jugurthamque pollicitum eſſe; poſtea verò eundem recuſâſſe, quaſi timuiſſet ne erga ſe P. Romanus, contra quem Albinus ingerebat, ſeveritate magìs quàm miſericordiâ uteretur.

b *Inſtanti.*] Conſuli, ſcilicet, Albino. Tota iſta ratio omnimodo ad Romanorum effugienda & eludenda arma apta erat.

c *Conſilii.*] Id eſt, *Hæc omnia ex-compacto fieri.*

d *Simulandi.*] Se, ſcilicet, in anmio ejus urbis obſidionem habere. Fatuus homo, quaſi cum puerulo rem ſuſciperet!

e *Agere.*] Id eſt, *urbem verſus promovere.*

f *Aggerem.*] Terra eſt, quæ cum lignis & obviâ quâque materiâ, in montis modum, congeritur; cujus in bello, vel ad propugnandum, vel ad oppugnandum, uſus multus eſt.

g *Supplicantis.*] Ut crederet Aulus eâ cauſâ timere & diffidere Jugurtham, quòd obſidione urbis Suthul cingeretur; atque adeò in eâ permaneret, cùm ipſe urbem Aulo ſciret inſuperabilem.

citum

citum ductare. Denique Aulum ſpe pactionis perpulit, utì, relicto Suthule, in abditas regiones ſeſe, veluti cedentem, inſequeretur: ita [a] delicta occultiora fuêre. Interea per homines callidos, diu noctuque exercitum [b] tentabat: centuriones, duceſque [c] turmarum partim, utì transfugerent, corrumpere: alii, ſigno dato, locum utì deſererent. Quæ poſtquam ex ſententiâ inſtruxit, intempeſtâ nocte de improviſo multitudine Numidarum Auli caſtra circumvenit. Milites Romani, perculſi tumultu inſolito, arma capere; alii ſe abdere; pars territos confirmare; trepidare: omnibus locis vis magna hoſtium: cœlum nocte, atque nubibus obſcuratum: periculum [d] anceps: poſtremò fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò antè corruptos diximus, [d] cohors una [f] Ligurum, cum duabus turmis [g] Thracum, & paucis gregariis militibus, tranſiêre ad regem; & centurio [h] primipili [i] tertiæ legionis per [k] munitionem, quam, utì defenderet, acceperat, locum hoſtibus introeundi dedit: eâque Numidæ cuncti irrupêre. Noſtri fœdâ fugâ, plerique, abjectis armis, proxumum collem occupavêre. Nox, atque præda caſtrorum, [1] hoſtis, quò minùs victoriâ [l] uterentur, remorata ſunt. Dein Jugurtha poſtero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametſi ipſum cum exercitu fame ferroque clauſum tenet,

INTERPRETATIO.

[1] *Nox, atque præda caſtrorum remorata ſunt hoſtes, quò minùs victoriâ uterentur.*

NOTÆ.

[a] *Delicta.*] Auli cum Jugurthâ.

[b] *Tenebat.*] Ut quoquomodo aliquid adverſùs ipſum pararet.

[c] *Turmarum.*] Turma in equitatu eandem rationem habet, quàm centuria in peditatu; niſi quòd triginta tantùm equitibus conſtat.

[d] *Anceps.*] Sive fugerent, ſive manerent.

[e] *Cohors.*] Ex manipulis tribus conficiebatur, in quibus ſingulis duæ erant centuriæ, quæ quidem primo, 60 militum fuerunt, deinde, cum ipſâ legione, militum numero, per proportionem, adauctæ ſunt.

[f] *Ligurum.*] Hodie dicitur Liguria, *La côte de Genes*: ab Alpibus, olim, uſque ad Macram flumen, & ſecundum aliquos, ad urbem Piſas porrigebatur.

[g] *Thracum.*] Thracum ſupra mare Ægeum ſita eſt, ad ſeptentrionem, Hodie dicitur *Romanie.*

[h] *Primipili.*] Primipilus, centurio primipili, primus legionis centurio, præfectus legionis, rem unam & eandem ſignificant.

[i] *Tertiæ.*] Legiones ab ordine temporis quo conſcriptæ fuerant, deinde à loco, ab imperatoribus, &c. nomina ſortitæ ſunt, eo quo dicimus modo, *Le regiment de monſeigneur le Dauphin*; *celui de Champagne, &c.*

[k] *Munitionem.*] Munitio dicitur quicquid ad hoſtium arcendos impetus comparatum eſt, qualis eſt agger, vallum, &c. Munitionis verò inſtituendæ partes, ut in ſingulos dividebantur, ita, poſtquam peracta erat, à centurionibus, hîc aut illîc curantibus, defendebatur.

[l] *Uterentur.*] Priùs victoriâ uti, quàm frui, decet; adeòque præpoſterè Jugurthini milites, qui antè Romanorum caſtra ſpoliant, quàm profligaverint.

tamen

tamen se [1] memorem rerum humanarum, si secum fœdus faceret incolumis omnis [a] sub jugum [b] missurum; præterea, ut diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quanquam, & [c] flagitii plena erant, tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasêre: pars dolere pro [d] gloriâ imperii: pars [e] insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxumè qui bello sæpè præclari fuerant, quòd armatus [f] dedecore potiùs, quâm manu, salutem quæsiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum, timens; senatum de [g] fœdere consulebat: & tamen interim exercitui [h] supplementum scribere; ab [i] sociis & [k] nomine Latino auxilia accersere; denique omnibus modis festinare: senatus ita, uti par fuerat, decernit: suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti [l] convenerat, Numidiâ deductus in provinciâ hiemabat. Postquam eò venit, quamquam persequi Jugurtham, & mederi [m] fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, [n] soluto im-

INTERPRETATIO.

[1] *Tamen se memorem vicissitudinis rerum humanarum, missurum omnes incolumes sub jugum, si Aulus secum fœdus faceret.*

NOTÆ.

[a] *Sub jugum.*] Eo modo ignominiæ causâ, victos hostes multabant. Duæ videlicet hastæ in terram mittebantur, ad quarum extremas & extantes partes, tertia transversa colligabatur, sub quâ discincti & inermes transire victi cogebantur: qui adeò sese domitos & subactos confitebantur.

[b] *Missurum.*] Infamiæ notam pro beneficio Jugurtha proponit, quia clausos hostes habebat. Pessimè verò sibi consulit: nam aut omnes ad unum occidere, aut prorsus intactos dimittere, debuit.

[c] *Flagitii.*] Flagitium, crimen est, quod dedecus & servilem turpitudinem conjunctam habet.

[d] *Gloriâ.*] Quâ, scilicet, eam omnibus nationibus meritò proculcandam esse videbant.

[e] *Insolita.*] Ita in magnis urbibus fieri solet: ad levissima quæque trepidant, qui otio assueti, militiæ rudes sunt.

[f] *Dedecore.*] De jugo loquebantur, quod Aulus subierat.

[g] *Fœdere.*] Quod cum Jugurthâ frater inierat.

[h] *Supplementum.*] Id est, *milites, qui in occisorum locum substituerentur.* Gall. *Des recrues.*

[i] *Sociis.*] Italicis, scilicet, qui ita absolutè socii nonnunquam appellantur. A Latinis verò habitatione distinguuntur, cùm Latii jure fruerentur.

[k] *Nomine Latino.*] Id est, *iis hominibus qui jure Latii seu Latinitatis fruebantur:* de quo adi, si lubet, jurisperitos; nam varias ejus mutationes persequi hîc non est locus.

[l] *Convenerat.*] Jugurtham inter & Aulum.

[m] *Fraternæ.*] Id est, *quæ in eum flagrabat.*

[n] *Soluto.*] Cùm vident milites ducibus suis, ipsorumque culpâ præsertim, omnia malè cedere; solent illi imperium detrectare, & mandata contemnere.

perio,

perio, licentia, atque lascivia corruperat; [1] ex copiâ rerum statuit sibi nihil agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr. pleb. [2] rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha [a] senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidiâ, pericula metuentes; quoniam apertè resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur; occultè per amicos, ac maxumè per homines nominis Latini, & socios [b] Italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantùm intenta fuerit, quantâque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit, magìs odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm curâ reip.; tanta [c] lubido in partibus erat. Igitur, cæteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprà memoravimus, inter lætitiam plebis, & [d] suorum fugam, [e] trepidâ etiam tum civitate, cum ex Mamilianâ rogatione tres [f] quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercitâ asperè, violenterque ex rumore, & lubidine plebis, [3] utì sæpè nobilitatem, sic eâ tempestate plebem, ex secundis rebus insolenti aceperat. Cæterùm mos partium popularium, & senatûs factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis antè annis Romæ ortus est, otio atque abundantiâ earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Rom. placidè modestèque inter se rempub. tractabant; neque gloriæ neque dominationis certamen [g] inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus decessit, scilicet ea,

INTERPRETATIO.

[1] *Cùm ita se res haberent, statuit nihil sibi movendum.*

[2] *Limetanus populum interrogat num ipsi placeret, ut quæstio haberetur in eos, quorum consilio Jugurtha senatûs decreta contempsisset.*

[3] *Sed quæstione habitâ asperè & violenter ex admurmurationibus & libidinosis populi votis, insolentia ceperat plebem eâ tempestate propter prosperitatem, utì ceperat sæpè nobilitatem.*

NOTÆ.

[a] *Senati.*] Pro *senatûs*; antiquè.

[b] *Italicos.*] Eosdem suprà *socios* simpliciter vocavit.

[c] *Lubido.*] Hîc nihil aliud est, quàm effrænum vincendi desiderium, cum odio.

[d] *Suorum.*] Nobilium, scilicet.

[e] *Trepidâ.*] Vidimus suprà, ex Auli casu, multos libertati timere. Itaque faciliùs fuit Scauro, cæteris lætitiâ aut metu turbatis, cogitata perficere.

[f] *Quæsitores.*] Qui in eos inquirerent, qui Jugurthæ faverant.

[g] *Inter civis.*] Qui rempublicam administrabant isthuc diligenter animo agitabant, ut inquietam hominis naturam contra hostes magis quàm contra cives converterent.

1 quæ ſecundæ res amant, laſcivia, atque ſuperbia, inceſſêre. Ita 2 quod in advorſis rebus optaverant, otium, poſtquam adepti ſunt, a aſperius, acerbiuſque fuit. Namque cœpêre 3 nobilitas dignitatem, populus libertatem in b lubidinem vertere; ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in c duas partis abſtracta ſunt; reſp. quæ d media fuerat, dilacerata. Cæterùm nobilitas factione magìs pollebat: plebis vis e ſoluta, atque in multitudinem diſperſa, minùs poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penès eoſdem ærarium, provinciæ, magiſtratus, gloriæ, triumphique erant: populus militiâ atque inopiâ urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, utì quiſque potentiori confinis erat, ſedibus pellebantur. Ita cum potentiâ avaritia, ſine modo modeſtiâque invadere, polluere & vaſtare omnia: 4 nihil penſi, neque ſancti habere; quoad ſemetipſa f præcipitavit. g Nam ubi primùm ex nobilitate reperti ſunt, qui veram

Interpretatio.

1 *Verùm, ubi ille timor ex animis ejectus eſt, ſcilicet ea, quæ proſperitas gignit, laſcivia* nimirum, *atque ſuperbia viguerunt.*

2 *Eo modo, otium quod optaverant in rebus adverſis, fuit gravius & acerbius poſtquam adepti ſunt.*

3 *Etenim cœperunt* inter ſe, *nobilitas vertere dignitatem in lubidinem. Populus verò libertatem.*

4 *Ita avaritia inexplebilis & effrænata juncta potentiæ, invaſit, polluit, & vaſtavit omnia, nihil curavit, neque ſanctum habuit, uſque dum ſemetipſa præcipitavit.*

Notæ.

a *Aſperius.*] Sententia ſatis aperta eſt, latitat tamen quodammodo ſub hâc locutione; non enim quod optamus otium, verùm ejus privatio dura eſt.

b *Lubidinem.*] Frequentiſſimè utitur eâ voce Salluſtius, adeòque vim ejus opus eſt perſpicere. Voluntatem notat, prout aliquo deſiderio aut affectu, veri bòni pro tempore non æſtimatâ ratione, abripitur.

c *Duas.*] Hinc plebe, illinc ſtante nobilitate.

d *Media.*] Verè & acutè eum expreſſit modum, quo reſpublicæ intereunt: civitas enim & bonum publicum, cùm in conſenſu & civium unione ſit poſitum, non aliter quàm laceratione & diviſione perire poteſt.

e *Soluta.*] Quomodo frangatur vis quæ in multitudinem diſperſa eſt, præſertim cùm ex opinione hominum, quæ tam varia eſt, dependet, nullus eſt quem lateat; neque eâ cauſâ naturæ ſcrutatores adire opus eſt, qui nos vim unitam majorem eſſe doceant. Verùm hinc maximum haurire poſſunt documentum rerum moderatores; cùm præſertim hodie regem videant, quem non magìs aliâ cauſâ veneratur orbis, quàm quòd ſolus regnat.

f *Præcipitavit.*] Aptiſſima metaphora, nam quomodo tandem propriâ mole ruunt quæ in altum nimis ſurrexerunt, ita planè non avaritia, aut potentia tantùm, ſed evertitur id omne quod nimium eſt. Sapienter itaque Horatius ad Licinium,

Contrahes, vento nimiùm ſecundo,
Turgida vela.

g *Nam.*] Quomodo iſthuc? Virtus itaque fugienda eſt, cùm turbas & diſcordias cieat. Imò, qui eam amant, profligandi & perdendi, ſi iis credatur prædonibus, qui ſub ejus larvâ, per fraudem & ſcelus reipublicæ gubernacula ſurripuerunt, At verò per accidens, & eorum prædonum, non virtutis vitio, civitates commoventur; neque vitandæ offenſionis cauſâ, minùs illi, quanquam cautè, ut qui callidiſſimè hominibus imponunt, de ſede debent deturbari.

3 gloriam

gloriam injustæ potentiæ anteponerent; moveri civitas, & dissensio civilis, quasi [a] permixtio terræ, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multùm reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpêre; nobilitas noxia, atque eò perculsa, modò per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos [b] spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviàm ierat: & primò Tiberium, dein [c] paucos post annos, eadem [d] [1] ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum [e] triumvirum [f] coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco, ferro necaverat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satìs animus [g] moderatus fuit. [h] Sed bono vinci satiùs est, quàm malo more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ nobi-

Interpretatio.

[1] *Et nobilitas necaverat ferro primò Tiberium Gracchum, deinde post paucos annos eadem molientem Caium Gracchum, tribunum plebis, unum ex triumviris qui colonias deducere debebant, cum M. Fulvio Flacco.*

Notæ.

[a] *Permixtio terræ.*] Intellige, cum reliquis elementis. Expressè profectò rem ipsam hâc comparatione signavit; quemadmodum enim ex elementorum commixtione, non modò nulla pars ullius ab aliis discernitur, sed ampliùs inter se bellum intestinum gerunt; ita quando vaferrimi latrones, boni & publicæ libertatis specie rempublicam oppresserunt, cæcus populus assertores & legitimos suos moderatores cùm dignoscere nescit, plerumque eos per discordiam suis insidiatoribus mactandos tradit.

[b] *Spes.*] Senatum equites aliquando auctoritate suâ communicâsse, vel ex Epitome Flori cognoscitur.

[c] *Paucos.*] Undecim aut duodecim, ad summum.

[d] *Ingredientem.*] Populum defendere conatus, fratris agrarias leges asseruit, &c.

[e] *Triumvirum.*] Mos erat tres, quinque, septemdecim viros, &c. eligere, qui iis agros dividerent, qui in colonias deducebantur.

[f] *Coloniis.*] Colonia multitudo erat civium Romanorum, qui in alias sedes deducebantur, quibusque agri publicè assignabantur.

[g] *Moderatus.*] Nota, quæso, Sallustii judicium: optimè de re maximâ, quin de re quæ quotidie millies in usu venit, sententiam dixit. Ea est enim cordis nostri fallacia, aut imbecillitas, ut etiam dum virtutem sectamur, nimio studio in vitium incurramus. Voluntas, quæ primò ad bonum, boni specie ferebatur, ad malum sine sensu inclinat, dum paulatim ea boni species, pro variis circumstantiis, caligantibus oculis surripitur; deinde, quia in motu est, movetur, non quia bonum persequitur. Istud indicat Sallustius, cùm, cupidine victoriæ, nimios Gracchos fuisse dicit. Hæc cupido, hic animi motus rationem, quâ boni cives fuerant & dicebantur, ab eorum oculis avertit.

[h] *Sed.*] Nunc de senatu Sallustius judicium suum profert, cui, ut ille ait, meliùs fuisset Gracchorum bono & æquitate vinci, quàm vincere injuriam. At verò generatìm loquendo, non apertè sententiam suam dicere autor voluit, ne, si Patres nominatim reprehendisset, audaciter fecisse videretur.

litas ex lubidine ſuâ [1] uſa, mortalis multos ferro aut fugâ exſtinxit; pluſque in reliquum ſibi timoris, quàm [a] potentiæ, addidit: quæ res plerumque magnas civitates peſſum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbiùs ulciſci volunt. Sed de ſtudiis partium & omnibus civitatis moribus, ſi ſingillatim, aut pro magnitudine [2] parem diſſerere, tempus, quàm res, maturiùs deſeret; quamobrem ad inceptum redeo. Poſt Auli fœdus, exercitúſque noſtri fugam fœdam, [b] Metellus, & [c] Silanus conſules deſignati, provincias inter ſe partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quanquam adverſo populi partibus, famâ tamen [d] æquabili, & inviolatâ. Is ubi primùm magiſtratum [e] ingreſſus eſt, [f] alia omnia ſibi cum collegâ ratus, ad bellum, quod geſturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites ſcribere, præſidia undique accerſere: arma, tela, equos, & cætera inſtrumenta militiæ parare: ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello [g] vario, & rerum multarum egenti, uſui eſſe ſolent. Cæterùm ad ea patranda [3] ſenatus auctoritate, ſocii, nomenque Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, poſtremò omnis civitas ſummo ſtudio adnitebatur. Itaque [4] ex ſententiâ omnibus rebus paratis compoſitiſque, in Numidiam proficiſcitur, magnâ ſpe civium; cùm propter artis bonas, tum maxumè quòd advorſum divitias invictum animum gerebat: & avaritiâ magiſtratuum ante id tempus in Numidiâ

Interpretatio.

[1] *Cùm igitur nobilitas uſa eſſet eâ victoriâ ſecundum ſuàm libidinem, perdidit multos homines ferro aut fugâ.*

[2] *Si cupiam differere particulatim, aut ſecundum rei magnitudinem, de ſtudiis partium, & omnibus* pravis *moribus civitatis, tempus me citiùs quàm res deficiet.*

[3] *Cæterùm ad ea perficienda, ſenatus adnitebatur auctoritate, ſocii, nomenque Latinum, & reges, mittendo ſuâ ſponte auxilia: poſtremò omnis civitas ſummo ſtudio* ea promovebat.

[4] *Itaque omnibus rebus ad arbitrium paratis & compoſitis in Numidiam proficiſcitur.*

Notæ.

[a] *Potentiæ.*] Totum hunc locum excute quæſo. Autor enim, quanquam malus fuit, reconditiſſimos tamen politicorum aditus penetravit.

[b] *Metellus.*] Vir fuit virtutis eximiæ, quique unus exilium maluit, quàm in Saturnini, Gracchanas leges afferentis, verba, cum ſenatu jurare. Dictus eſt Numidicus, à rebus bene in Numidiâ geſtis.

[c] *Silanus.*] Non hic eſt de quo in Catilinâ.

[d] *Æquabili.*] Id eſt, *quæ apud omnes eadem erat.*

[e] *Ingreſſus.*] Non enim ſtatim à nominatione & deſignatione, ſed poſt confirmationem in ſecundis comitiis, magiſtratum inibant.

[f] *Alia.*] Hic eſt ſenſus: dicit Metellum, cùm collegam ſuum ad reliqua conſulatûs munia ſecum pariter obligatum & intentum videret, ad id negotium, bellum ſcilicet, præcipuè animum adjeciſſe, quod ſoli curandum erat.

[g] *Vario.*] Id eſt, *Ubi varia opus eſt obire miniſteria*; quæ varia & plurima inſtrumenta requirunt.

noſtræ

nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant. Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens: linguâ, quàm manu, promptior: prædator ex sociis, & ipse præda hostium: [a] sine imperio, & modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus solicitudinis, quàm ex copiâ militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, [1] quanquam & æstivorum tempus, comitiorum [b] mora imminuerat, &, expectatione eventûs, civium animos intentos putabat, non priùs bellum attingere, quam majorum disciplinâ milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitûsque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis æstivorum [c] in imperio fuit, plerumque milites in [d] stativis castris habebat: nisi cùm [e] odos, aut pabuli egestas, locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur. Utì cuique lubebat, ab signis aberat: [f] lixæ permisti cum militibus, diu noctuque vagabantur: & [2] palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus: postremò, quæcunque dici, aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuêre, & alia ampliùs. Sed in eâ difficultate Metellum non minùs, quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperior: tantâ temperantiâ inter [h] ambitionem, sævitiamque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignaviæ [3] sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve [i] in agmine servum, aut jumentum haberet: cæteris

INTERPRETATIO.

[1] *Quamvis comitiorum retardatio tempus diminuerat, quo milites in castris æstivis agunt.*

[2] *Huc illuc divagantes agros vastabant, villas expugnabant, agebant certatim prædas ex pecore & mancipiis.*

[3] *Namque* comperior *Metellum sustulisse primo edicto adjumenta ignaviæ.*

NOTÆ.

[a] *Sine imperio.*] Id est, *qui ductus fuerat ab imperatoribus, qui auctoritatem suam tueri nescîverant, aut noluerant; quique militibus omnia condonaverant.*

[b] *Mora.*] Per Tribunorum contentionem, sicuti antea vidimus.

[c] *In imperio.*] Albinus, donec Metellus advenisset, exercitui præfuit.

[d] *Stativis.*] Id est, *in quibus diu manebant,* cùm militiæ more sæpius mutanda fuerint.

[e] *Odos.*] Ex hominum & jumentorum sordibus.

[f] *Lixæ.*] Ita vocantur servi qui exercitum sequuntur, & militibus vilissimam operam præstant, puta aquam portare, panem coquere, & id genus alia.

[g] *Panem.*] Ipsi verò tenebantur panem suum coquere.

[h] *Ambitionem.*] Hìc per ambitionem ratio & certus quidem agendi modus intelligitur, quo ad consequendam gratiam, minùs milites vexantur, nec nisi à volentibus ministeria requiruntur.

[i] *In agmine.*] Id est, *dum iter facit exercitus.* Gall. *Durant la marche.*

 arte

[a] arte modum ſtatuiſſe: præterea, [b] tranvorſis itineribus quotidie caſtra movere: juxtà, ac ſi hoſtes adeſſent, vallo atque foſſâ munire: [c] vigilias crebras ponere, & eas ipſe cum legatis circuire: item in agmine in primis modò, modò in poſtremis, ſæpè in medio adeſſe, ne quiſquam ordine egrederetur: utì, [d] cum ſignis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magìs quàm vindicando, exercitum brevì [1] confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; ſimul de innocentiâ ejus certior Romæ factus, diffidere ſuis, ac tum demum veram deditionem facere conatus eſt. Igitur legatos ad conſulem cum ſuppliciis mittit, qui tantummodo ipſi, liberiſque vitam peterent; alia omnia dederent populo Rom. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum eſſe. Itaque legatos alium ab alio diverſos aggreditur, ac paullatim tentando, poſtquam opportunos ſibi cognovit, multa pollicendo perſuadet, utì Jugurtham [2] maxumè vivum, ſin id parùm procedat, necatum ſibi traderent: cæterùm palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipſe paucis diebus intento atque infeſto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli [3] faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoreſque in agris erant: ex oppidis, & [e] mapalibus, præfecti regis obviàm procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, poſtremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minùs, ſed pariter ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere; latè explorare omnia, illa deditionis ſigna oſtentui credere, & inſidiis locum [f] tentare. Itaque ipſe cum expeditis cohortibus, item funditorum & ſagittariorum delectâ manu, apud primos erat: in poſtremo C. [g] Marius le-

INTERPRETATIO.

[1] *Brevi exercitum ad priſtinam diſciplinam revocavit.*

[2] *Perſuadet ut præſertim traderent ſibi Jugurtham vivum, ſi verò id minùs proſperè eveniret, necatum.*

[3] *Contra id quod belli tempore conſpici ſolet, tuguria erant plena hominum.*

NOTÆ.

[a] *Arte.*] Eâ opus eſt omnino, eâque maximâ in ejuſmodi occaſionibus. Quâ verò in re ſita ſit, vix ullus dixerit; ita ſunt, aut certè videntur, exigui momenti innumera quæ ad id concurrunt.

[b] *Tranſvorſis.*] Id eſt, *non per vias ſtratas, ſed per agros, ſylvas, &c.* ut iis omnibus, ſi uſus veniret, aſſueti eſſent.

[c] *Vigilias.*] Gall. *Des ſentinelles.* Sed tutiùs quàm ſit hodie, plures enim milites uno in loco, collocabantur.

[d] *Cum ſignis.*] Ne ſcilicet, diſperſis militibus, hoſtis interveniret: vel ipſi prædæ, aut fugæ, occaſionem invenirent.

[e] *Mapalibus.*] Hîc vici aut pagi, per mapalia ſunt intelligendi.

[f] *Tentare.*] Omnino legendum arbitror *tentari*, à Jugurthâ ſcilicet, prout cenſuit Gronovius.

[g] *Marius.*] Qui fuerit, tametſi aliunde neſciremus, ſatis ſuperque ex Salluſtio poſtmodum cognoſceremus.

gatus

gatus cum: equitibus curabat; in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum, & præfectis cohortium dispertiverat: utì cum [1] his permixti [a] Velites, quocumquè accederent, equitatum hostium propulsarent. Nam in Jugurthâ tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiæ, erat; ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longè ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxumè celebratum; ubi & incolere, & mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huic consul, simul [b] tentandi gratiâ, &, si paterentur opportunitates loci, [2] [c] præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello usui forent comportare: ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & [d] commeatum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensiùs modò legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, utì priores, consul illectos ad proditionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri; & inter eas moras [e] promissa legatorum expectare. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se [f] artibus tentari animadvertit, quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterùm re bellum asperrumum erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, [g] animi popularium tentati: coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maxumas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen, oriens à meridie nomine Muthul; à quo aberat mons ferme millia passuum

INTERPRETATIO.

[1] *Ut Velites permixti cum equitibus propulsarent equitatum hostium quamcumque in partem accederent.*

[2] *Consul huc* ivit, *simul gratiâ tentandi,* & præsidium imponendi, *si opportunitates loci paterentur,* deinde re cognitâ *præsidium imposuit.*

NOTÆ.

[a] *Velites.*] Levis erant armaturæ milites, gladio, jaculatoriâ hastâ, parmâque, instructi.

[b] *Tentandi.*] Id est, *Ut cognosceret quid eo in loco fieri posset, quidve Jugurtha conaretur, an re & verbis idem esset.*

[c] *Præsidium.*] Necesse fuit, ut sensus aperiretur, quod ellipticè à Sallustio dictum est, in interpretatione supplere.

[d] *Commeâtum.*] Certè *commeatu,* sicuti Ursino, mihi quoque placeret.

[e] *Promissa.*] Itaque polliciti erant legati, se Jugurtham prodituros.

[f] *Artibus.*] Dolis scilicet, quibus Aulum, aliosque in laqueos induxerat.

[g] *Animi.*] Scilicet, non modò legatos, sed quosvis Metellus à Jugurthâ alienare quæsivit.

XX. [a] tractu pari, [b] vastus ab naturâ, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi [c] arido, atque arenoso gignuntur. [d] Media autem planities deserta, penuriâ aquæ, præter fluminis propinqua loca: Ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem [e] transvorso itinere porrectum docuimus, Jugurtha [f] extenuatâ suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior [g] montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, utì memores pristinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore [1] decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem: [h] utì prudentes cum imperitis; ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus, manum consererent. Proinde parati, intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores, & victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, utì quemque ob militare facinus pecuniâ, aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremò, pro cujusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cùm interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu [i] conspicatur. Primò dubius,

INTERPRETATIO.

[1] *Jugurtha* monet milites *se providisse suis ea omnia quæ decuerint provideri ab imperatore.*

NOTÆ.

a *Tractu pari.*] Id est, *tantum habens longitudinis, quantum à fluvio distabat.*

b *Vastus.*] Ubi nec arbores erant, nec frutices.

c *Arido.*] Id est, *ariditate*, nam *humi*, quod postea in adverbium abiît, hîc, more antiquo, pro Genitivo positum est.

d *Media.*] Hoc est, *Spatium quod collem inter & flumen porrigebatur.*

e *Transvorso.*] Intellige, iter colli subjectum fuisse ita ut Jugurtha ejusque exercitus transeuntibus immineret.

f *Extenuatâ.*] Intellige agmen in longitudinem porrectum. *Les escadrons, ni les bataillons, n'avoient pas de profondeur.* Ita verò aciem instructam oportuit, ut, in angustiis, hostium in longum productos ordines, pluribus ex locis invaderet.

g *Montem.*] Quâ scilicet Metello transitus erat: atque hinc vides eò insidias struxisse Jugurtham, ubi mons in collem desinebat.

h *Utì.*] Ne ita accipias, quasi omnia quæ sequuntur effecta sint ejus quod dixit, locum superiorem suis provisum. Quæcumque enumerat commoda, seorsim sumenda sunt, ita ut, quod à Jugurtha prospectum fuerit, utì prudentes *locorum* cum imperitis certarent, secundum sit. Ut sensus apertior esset, interpunctionem mutavi.

i *Conspicatur.*] Passivè, quod rarum est. Ita Varro apud Priscianum, *Paupertas hæc non ita nutricata, ut nunc conspicatur.*

quid-

quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi, Numidæque consederant, neque planè occultati humilitate arborum, & tamen [a] incerti quidnam esset, cùm naturâ loci, tum [b] dolo ipsi, atque signa militaria, [c] obscurati) dein, brevì cognitis insidiis, paulisper [1] constitit. Ibi [d] commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus [e] subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit; equitatum omnem in [f] cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, [g] transvorsis principiis in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore, & inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus; Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum, præmiserat ad flumen, utì locum castris antè caperet: existumans hostes crebro impetu, & tranvorsis prœliis iter suum remoraturos, &, quoniam armis diffiderent, [h] lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re, atque loco, [i] sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post [k] principia habere, ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine [l] principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli [m] primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat: ne fortè cedentibus adversariis receptui, ac pòst munimento, foret: dein, repentè signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cædere: pars à sinistrâ, ac dextrâ [n] tentare: infensi ad-

Interpretatio.

[1] *Deinde, intra breve tempus cognitis insidiis, paulisper exercitûs iter suppressit.*

Notæ.

[a] *Incerti.*] Intellige, delitescentium Numidarum eam fuisse speciem, ut nesciretur hominesne essent, an trunci, aut aliquid simile.

[b] *Dolo.*] Eâ caussâ pone arbores latitabant, ut incautus & imparatus Metelli exercitus illàc transiret.

[c] *Obscurati.*] Græca constructio, pro *Obscuratis signis militaribus*, aut *obscurata signa habentes*. Sic sæpissime loquitur Horatius.

[d] *Commutatis.*] Gall. *Ayant changé l'ordonnance de l' aile droite.*

[e] *Subsidiis.*] Milites erant qui pone alios subsidentes, illis periclitantibus opem ferent. Gall. *Des corps de reserve.*

[f] *Cornibus.*] *Sur les ailes de l' Infanterie.*

[g] *Transvorsis.*] Diffidens per hæc transvorsa incedo; interim ita me expedio, Metellus collem cùm sequi nollet, ne Jugurthæ illìc insidianti opportunus fieret; aciem in clypeum, seu ad sinistram, ut loquimur nos, declinare jussit, adeòque in obliquum iter inflexit. *Il fit marcher son avant-garde de travers, s'etant détourné sur la gauche.*

[h] *Lassitudinem.*] Id est, *milites per lassitudinem & sitim.*

[i] *Sicuti.*] Refertur ad *Paulatim.*

[k] *Principia.*] *Dans l' Arriére-garde.* In ultimo agmine.

[l] *Principes.*] Id est, *primi*, hoc in loco.

[m] *Primos.*] Non remotissimos intelligo, sed proximos, hoc est, eos qui primi transeuntibus occurrebant.

[n] *Tentare.*] Illi eminus missilibus lacessebant.

esse,

esse, atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare: quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati [a] incerto prœlio, ipsi [1] modò eminùs sauciabantur, neque contrà feriundi aut conferendi manum copia erat. Antè jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant; sed alius aliò quàm maxumè divorsi, ita numero [2] priores, si à persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant: eò verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta evadere: nostros asperitas, & insolentia loci retinebat: cæterùm facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi à suis, pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti: nihil consilio neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cùm etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore, & æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minùs instare, paullatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes [b] legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat. [c] Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul [3] orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renovare prœlium, & ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando, [d] retinere. Eo modo duo imperatores, [e] summi viri, inter se certabant: ipsi pares, cæterùm opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; (jam diei vesper erat) [4] advorso colle, sicuti

INTERPRETATIO.

[1] *Ipsi tantùm eminus sauciabantur, & vulnerabantur.*

[2] *Ita, cùm essent plures numero, si nequiverant deterrere hostes à persequendo, circumveniebant eos disjectos à tergo aut lateribus.*

[3] *Simul* Metellus *orare, hortari milites, ne deficerent, neve paterentur hostes, qui fugiebant, vincere.*

[4] *Romani in adversum collem, sicuti præceptum erat, evadunt.*

NOTÆ.

[a] *Incerto.*] Quia Numidæ non stabant, sed accedebant, & recedebant. *Ils ne se batoient pas de pied ferme.*

[b] *Legionarias.*] Ut distinguantur ab auxiliariis.

[c] *Eorum.*] Numidarum.

[d] *Retinere.*] Ne scilicet dubiis & cedentibus opem ferrent.

[e] *Summi.*] Omnino summi, & à quibus plurima quisque discere queat.

præ-

præceptum fuerat, evadunt. Amiſſo [a] loco Numidæ fuſi, fugatique, pauci interiêre, pleroſque velocitas, & regio [b] hoſtibus ignara, tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedeſtrium præfectum ab Jugurthâ ſuprà diximus; ubi eum Rutilius prætergreſſus eſt, paullatim ſuos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quò præmiſſus erat, feſtinans pergit; [1] quietus, utì res poſtulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hoſtis ageret, explorare. Poſtquam Rutilium conſediſſe jam, & animo vacuum accepit, ſimulque ex Jugurthæ prœlio clamorem augeri, veritus ne legatus cognitâ re, laborantibus ſuis auxilio foret; aciem, quam, diffidens virtuti militum, [2] arte ſtatuerat, quò hoſtium [c] itineri officeret, latiùs porrigit: eoque modo ad Rutilii caſtra procedit. Romani ex improviſo pulveris vim magnam animadvertunt. Nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari: pòſt, ubi æquabilem manère, & ſicut acies movebatur, magìs magìſque appropinquare vident: cognitâ [d] re, properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicut imperabatur, conſiſtunt. Dein, ubi propiùs ventum eſt, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo [e] remorati, dum in elephantis auxilium putant, poſtquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, còllis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero [f] quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque [g] opere caſtrorum & prœlio feſſi, laſſique erant; tamen, quòd Metellus ampliùs opinione morabatur, inſtructi, [h] intentique obviàm procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remiſſi patiebatur. Ac primò obſcurâ nocte, poſtquam haud procul [i] inter ſe erant; ſtrepitu, veluti hoſtes adventarent, alteri apud alteros formidinem ſimul, & tumultum facere: & penè imprudentiâ [k] admiſſum facinus miſerabile, ni utrimque præ-

INTERPRETATIO.

[1] *Et, dum Rutilius legatus properat ad flumen, quò præmiſſus erat; Bomilcar per otium aciem inſtruit, utì res poſtulabat.*

[2] *Porrigi latiùs aciem, quàm inſtruxerat denſis ordinibus, diffidens virtuti militum.*

NOTÆ.

[a] *Loco.*] Colle, ſcilicet.

[b] *Hoſtibus.*] Romanis.

[c] *Itineri.*] Si nimirum Metello auxilium adferre voluiſſent.

[d] *Re.*] Exercitum, ſcilicet, adventare.

[e] *Remorati.*] *Ils ne firent ferme que, &c.*

[f] *Quadraginta.*] In quibuſdam, triginta tantùm numerantur.

[g] *Opere.*] Scilicet caſtra munierant.

[h] *Intentique.*] Hinc videas quales fuerint Romani.

[i] *Inter ſe.*] De Romanis loquitur, quorum alii cum Metello, alii cum Rutilio erant.

[k] *Admiſſum.*] Ut, ſcilicet, Romani invicem pugnarent.

miſſi

missi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repentè gaudium exortum: milites alius alium læti appellant: acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoriâ vel ignavis gloriari licet: advorsæ res etiam bonos [1] detrectant. Metellus in iisdem castris quatriduo moratus, saucios cum curâ reficit: meritos in prœliis more militiæ [a] donat, universos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, ad cætera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoriâ satis jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interim [b] transfugas, & alios opportunos, [2] Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti se victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & naturâ munita receperat; ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem sed [c] hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magìs, quàm belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quòd præter equites regios nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur. Quò cujusque animus fert, eò discedunt. Neque id flagitium militiæ ducitur: [d] ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam [e] tum regis animum ferocem esse, bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine [f] geri non posset: præterea [g] iniquum certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere: statuit non prœliis, neque acie, sed alio more, bellum gerendum: Itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, oppida, temerè munita, aut sine præsidio, capit, inceditque: puberes interfici jubet: alia omnia militum præda esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti [h] obsides. frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim præbita:

INTERPRETATIO.

[1] *Res adversæ etiam bonorum existimationem violant.*

[2] *Tamen interim Metellus misit transfugas & alios opportunos exploratum, ubi gentium Jugurtha ageret, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, quomodo se gereret postquam victus esset.*

NOTÆ.

[a] *Donat.*] Coronis, armillis, hastis, & id genus aliis.

[b] *Transfugas.*] Valde illi sunt opportuni, quia maximè fideles esse coguntur: interim videndum ne iis dolis capiamur, quos in hostes parare videntur.

[c] *Hebetem.*] Hebes dicitur cujus obtusa est acies. Hic itaque exercitus intelligitur ad belli munia ineptus. *Des gens mal-aguerris.*

[d] *Ita.*] Iis respondet qui pravam consuetudinem mirabuntur. Ejus nimirum vis est tanta, ut pro alterâ lege sumatur.

[e] *Tum.*] Postquam profligatus fuisset.

[f] *Geri.*] Ille enim sylvis & desertis locis pelli non poterat.

[g] *Iniquum.*] Multis de causis tale erat: nam Jugurthæ loca perspecta; nisi opportuna essent, non pugnabat; victus, aciem instaurare poterat; &c. Hæc omnia Metello adversa erant.

[h] *Obsides.*] Ut, scilicet, de eorum fide certi essent.

ubi-

ubicumque res poſtulabat, præſidium impoſitum. Quæ negotia multo magìs, quàm prœlium malè pugnatum ab ſuis, regem terrebant. Quippe cujus ſpes omnis in fugâ ſita erat, ſequi cogebatur, & qui, ſua loca defendere nequiverat, [1] [a] in alienis bellum gerere. Tamen [2] ex inopiâ, quod optumum videbatur, conſilium capit: exercitum plerumque in iiſdem locis operiri jubet: ipſe cum delectis equitibus Metellum ſequitur; nocturnis & aviis itineribus ignoratus, Romanos palantis repentè aggreditur. [b] Eorum plerique inermes càdunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, priùs quàm ex caſtris ſubveniretur ſicuti juſſi erant, in proxumos collis diſcedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: utì ſeque, & exercitum more majorum gereret; in adverſo loco victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli ſocordiâ, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fugâ, [3] coegiſſet habere. Itaque ſenatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus ſupplicia decernere: civitas trepida antea, & ſolicita de belli eventu, læta [4] agere: de Metello fama præclara eſſe. Igitur eò intentior ad victoriam niti: omnibus modis feſtinare: [c] cavere tamen necubi hoſti [5] opportunus fieret: [d] meminiſſe poſt gloriam invidiam ſequi. Ita, quo clarior, eo magìs anxius erat: neque poſt inſidias Jugurthæ effuſo exercitu prædari; ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præſidium agitabant: exercitûs partem ipſe, reliquos Marius ducebat: ſed igni magìs, quàm prædâ, ager vaſtabatur. Duobus locis haud longè inter ſe caſtra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterùm, quò [e] fuga, atque formido, latiùs creſceret, divorſi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis ſe-

Interpretatio.

[1] *Quippe Jugurtha, cujus ſpes omnis in fugâ ſita erat, cogebatur ſequi* hoſtem; *&, qui ſua loca defendere nequiverat, cogebatur gerere bellum in alienis.*

[2] *Tamen, in afflictis rebus, capit optimum conſilium quod videbatur.*

[3] Cognito etiam *quomodo coëgiſſet Jugurtham gloriabundum ex Auli ſocordiâ, habere ſpem ſalutis in deſertis & fugâ.*

[4] *Urbs antea trepida & ſolicita de belli eventu, in lætitiâ degebat.*

[5] *Cavebat tamen ne alicubi occaſionem præberet hoſti opportunè ſuos invadendi.*

Notæ.

[a] *In alienis.*] Iis, ſcilicet, quæ Metellus expugnaverat. Cogebatur autem Jugurtha Metellum ſequi, ne ille poſtquam omnes urbes ſub poteſtatem coegiſſet, ipſo regno ſpoliatus inveniretur.

[b] *Eorum.*] Romanorum huc illuc prædæ & commeatuum cauſâ divagantium.

[c] *Cavere.*] Securitas enim mater eſt doloris.

[d] *Meminiſſe.*] Utinam viris magnis hæc eadem quæ Metello ſemper obverſarentur; multos enim ſua virtus perdidit, in invidiæ foveas incidentes, illam dum ſequuntur.

[e] *Fuga.*] Maximi eſt momenti in bello, latè incolas terrere & fugare.

qui;

qui: tempus, aut * locum pugnæ quærere: quà venturum hoſten audîerat, pabulum & aquarum fontis, quorum penuria erat, [a] corrumpere: modò ſe Metello, interdum Mario oſtendere: poſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in collis regredi: rurſus aliis, poſt aliis minitari: neque prœlium facere, neque otium pati: tantummodo hoſten ab incepto [b] retinere. Romanus imperator ubi ſe dolis fatigari videt neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in eâ parte quâ ſita erat, arcem regni, nomine [c] Zamam, ſtatuit oppugnare: ratus id quod negotium poſcebat, Jugurtham laborantibus ſuis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, [d] magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatu mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regi quia fallere [e] nequibat, firmiſſimum erat. Præterea pollicetur, in tempore ſemet cum exercitu affore. Ita compoſitis rebus, in loca quàn maxumè occulta diſcedit; ac paulò pòſt cognoſcit, Marium [f] ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus [g] Siccam miſſum: quod oppidun primum omnium, poſt malam pugnam ab rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis [h] in porta pugnam facit: ſimul magnâ voce Siccenſes hortatur, utì cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris caſum dare: ſi id fecerint, poſtea ſeſe in regno, illos in libertate, ſine metu ætaten acturos: ac ni Marius ſigna [1] inferre, atque evadere oppido [i] properaviſſet; profectò cuncti, aut magna pars Siccenſium, fidem mutaviſſent tantâ mobilitate ſeſe Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini pauliſpe ab rege ſuſtentati, poſtquam majore vi hoſtes urgent, paucis amiſſi profugi diſcedunt. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo ſitum, magìs [k] opere, quàm naturâ munitum erat; nullius idoneæ re

INTERPRETATIO.

[1] *Et niſi Marius properaviſſet inferre ſigna* in hoſtem, *atque evadere oppida, profectò cuncti, aut magna pars Siccenſium fidem mutaviſſent.*

NOTÆ.

* *Locum.*] Opportunum, intellige.

[a] *Corrumpere.*] Veneno, ſcilicet.

[b] *Retinere.*] Ut tempus lucrifaceret, moràque Metelli exercitum conficeret.

[c] *Zamam.*] A Carthagine quinque dierum itinere, verſùs occidentem, diſſitam eam fuiſſe volunt.

[d] *Magnis.*] Gall. dicimus, *A grandes journées.*

[e] *Nequibat.*] Non equidem, ſi verè transfugæ fuerint; quia ab iis certò puniuntur quos deſeruerunt, ſi in manus venerint; interim cautè cum his verſandum.

[f] *Ex itinere.*] Gall. diceremus, *Qu'on avoit detaché Marius pendant la marche.*

[g] *Siccam.*] Vocatur & Sicca Veneria aut Venerea, item Veneria ſimpliciter. Propior eſt Carthaginem quàm Zama.

[h] *In portâ.*] Siccæ urbis ſcilicet.

[i] *Properaviſſet.*] Nimirum Marius injuriæ opportunus fuiſſet, ſi in urbe remanſiſſet ubi vel mulieres de feneſtris prœlium facere potuiſſent: verùm, cùm oppidani rebellandi occaſionem non haberent, in fide perſtiterunt.

[k] *Opere.*] Gall. diceremus, *Elle etoit plus forte par les travaux qu'on y avoit faits, que par ſon aſſiette.*

egens

egens: armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret. Dein, signo dato, undique simul clamor ingens oritur: neque ea res Numidas terret: infensi intentique sine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus [a] glande, aut lapidibus pugnare: [b] evadere alii, alii succedere, ac murum modò [c] suffodere, modò scalis aggredi, cupere prœlium [1] manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa volvere, sudes, pila, præterea pice & sulphure tædam [2] mistam, ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula, [d] tormentis aut manu emissa, vulnerabant; parique periculo, sed [e] famâ impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magnâ manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quàm prœlium, expectantibus, [f] portam irrumpit. At nostri, repentino motu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterùm ex omni multitudine non ampliùs quadraginta memores [g] nominis Romani, grege facto locum capere paulò, quàm alii, editiorem: neque inde maxumâ vi depelli quiverunt: sed tela eminùs missa remittere, pauci [h] in pluribus minùs frustrati: sin Numidæ propiùs accessissent, ibi verò virtutem ostendere, & eos maxumâ vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cùm acerrumè rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, converso equo, animadvertit fugam ad se vorsum fieri, quæ res indicat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans, per amicitiam, perque rempublic. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat.

INTERPRETATIO.

[1] *Cupiebant comminùs pugnare, & manus conserere.*

[2] *Mittebant præterea tædas pice & sulphure obductas.*

NOTÆ.

[a] *Glande.*] Plumbum erat in glandis modum effictum, quod fundis jaciebatur.

[b] *Evadere.*] Scilicet, qui labore fessi, aut ab hostibus vulnerati sunt, secedunt; alii in eorum locum succedunt.

[c] *Suffodere.*] Ut eum dejicerent & diruerent.

[d] *Tormentis.*] Machinæ erant, quibus, magnâ vi lapides, & id genus, in hostem ruebant.

[e] *Famâ.*] Videlicet, non ii laudantur, qui in latibulis, vel fugientes, inhonesta vulnera accipiunt.

[f] *Portam.*] Castrorum, scilicet, alteram; nam quatuor erant.

[g] *Nominis.*] Id est, *Gloria nominis Romani,*

[h] *In pluribus.*] Id est, *Cùm pauci Romani in plures Numidas tela mitterent singulis jactibus aliquem attingebant.*

illo

Ille brevì mandata efficit. At Jugurtha [a] munimento caſtrorum impeditus, cùm alii ſuper vallum præcipitarentur, alii in [b] auguſtiis ipſi ſibi [c] properantes officerent, multis amiſſis in loca munita ſeſe recipit. Metellus, infecto negotio, poſtquam nox aderat, in caſtra cum exercitu revortitur. Igitur poſtero die, priùs quàm ad oppugnandum egrederetur; equitatum omnem in eâ parte, quâ regis adventus erat, [1] pro caſtris agitare jubet: portas, & proxuma loca tribunis diſpertit: dein ipſe pergit ad oppidum, atque, utì ſuperiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repentè noſtros invadit. Qui in primo locati fuerant, pauliſper territi perturbantur: reliqui cito ſubveniunt. Neque diutius Numidæ reſiſtere quiviſſent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congreſſu facerent: quibus illi freti, non ut equeſtri prœlio ſolet, ſequi, dein cedere; ſed [d] advorſis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus ſuis, hoſtis, [e] penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quiſque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrumè niti, neque alius in alio magìs, quàm in ſeſe, ſpem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidiùs alteri alteros ſauciare, quàm ſemet tegere. Clamor permixtus, hortatione, lætitiâ, gemitu: item ſtrepitus armorùm, ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defenſabant, ubi hoſtes paululum modò pugnam remiſerant; intenti prœlium equeſtre proſpectabant. Eos, utì quæque Jugurthæ res erant, lætos modò, modò pavidos animadverteres: ac, ſicuti audiri à ſuis, aut cerni poſſent: monere alii, alii hortari, aut manu ſignificare, aut [f] niti corporibus: huc & illuc, quaſi [2] vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt, (nam is in eâ parte curabat) conſulto leniùs agere, ac diffidentiam rei ſimulare: pati Numidas ſine tumultu, regis prœlium viſere. Ita, illis ſtudio ſuorum

INTERPRETATIO.

[1] *Jubet omnem equitatum manere ante caſtra, in eâ parte, quâ rex adventare poterat.*

[2] *In hanc & illam partem movebant corpus, quaſi vitare, aut jacere, tela debuiſſent.*

NOTÆ.

[a] *Munimento.*] Vallo, foſſâ, &c.

[b] *Anguſtiis.*] Portarum, ſcilicet.

[c] *Properantes.*] Ita evenit: dum multi in locis auguſtis ſeſe invicem pulſant & premunt, vix unus & alter egreditur.

[d] *Advorſis.*] Non illi, ut ſolet, circumactis, *(en caracolant)* ſed rectà in hoſtem concitatis equis, pugnabant, ut ſcilicet, introrumperent & pervaderent.

[e] *Penè.*] Certè difficile erat Romanis, ſimul Numidis peditibus & equitibus reſiſtere, poſtquam ſua acies turbata eſſet.

[f] *Niti.*] Sic ſolemus, quando quempiam videmus laborantem, qui res noſtras tuetur: eo ferè modo membra & nervi noſtri moventur, ac ſi res ipſas noſmet exequeremur.

ad

[1] adſtrictis, repentè magnâ vi murum aggreditur; & jam ſcalis [2] egreſſi milites propè ſumma ceperant, cùm oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Noſtri primò reſiſtere: dein, ubi unæ, atque alteræ ſcalæ comminutæ; qui ſuperſteterant afflicti ſunt; cæteri, quo quiſque modo potuêre, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prœlium nox diremit. Metellus poſtquam videt fruſtrà incœptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, niſi ex inſidiis, aut [3] ſuo loco pugnam facere; & jam æſtatem exactam eſſe; ab Zamâ diſcedit: & in iis urbibus, quæ ad ſeſe defecerant, ſatiſque munitæ loco, aut mœnibus erant, præſidia imponit. Cæterùm exercitum in provinciam, quæ proxuma eſt Numidiæ, hiemandi gratiâ collocat. Neque id tempus ex [a] aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit; ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum [b] perfidiâ pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurthâ fuerat, & inde clam, [c] vadibus datis, de Maſſivæ nece judicium fugerat; quòd [4] ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primò efficit, ut ad ſe colloquendi gratiâ occultus veniat: dein fide datâ, ſi Jugurtham vivum, aut necatum ſibi tradidiſſet; fore, ut illi ſenatus impunitatem, & [d] ſua omnia concederet. Facile Numidæ perſuadet, cùm ingenio infido, tum metuenti, ne, ſi pax cùm Romanis fieret, ipſe per [e] conditiones ad ſupplicium traderetur. Is, ubi primùm opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miſerantem fortunas ſuas ac-

INTERPRETATIO.

[1] *Ita dum illi anxiè occupati erant, affectu quo tenebantur erga ſuos, repentè magnâ vi Marius murum aggreditur.*

[2] *Et milites, qui cum ſcalis advenerant, jam ferè ad murorum cacumen pervenerant.*

[3] *Poſtquam Metellus videt illud, quod incœperat, fruſtrà incœptum fuiſſe; neque oppidum capi, neque Jugurtham pugnare niſi ex inſidiis, aut loco ipſi opportuno; & jam æſtatem exactam eſſe; Zamâ diſcedit: & in iis urbibus imponit præſidia, quæ in ſuam fidem venerant, & loco, aut mœnibus ſatìs munitæ erant.*

[4] *Quia* Jugurtham *fallere facillimè Bomilcar poterat, ex maxumâ amicitiâ, eum Metellus multis pollicitationibus aggreditur.*

NOTÆ.

[a] *Aliorum.*] Imperatorum ſcilicet, Auli puta.

[b] *Perfidiâ.*] Videant proditores num ſatis nomen placeat: etiam apud illos qui eâ utuntur, eorum ars perfidia vocatur: imò illis ſunt deteſtabiles & execrandi, quandoquidem ſeipſos, & fidem, ante omnia vendunt.

[c] *Vadibus.*] Ideo iſtud addidit, ne cui mirum videatur, quòd effugere ille potuerit.

[d] *Sua.*] Id eſt, *quæcumque bona Bomilcar poſſidebat.*

[e] *Conditiones.*] Id eſt, *Ne inter alias pacis conditiones hæc quoque eſſet, ut Bomilcar ad ſupplicium à Jugurthâ traderetur.*

cedit: monet, atque lacrumans obteſtatur, ut aliquando ſibi liberiſque, & genti Numidarum optumè merenti, provideat: omnibus prœliis ſeſe victos: agrum vaſtatum: multos mortalis captos, occiſos: regni opes comminutas eſſe: ſatis ſæpè jam & virtutem militum, & fortunam tentatam; [a] caveat, ne, illo cunctante, Numidæ ſibi conſulant. His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac [b] ſine ullâ pactione ſeſe, regnumque ſuum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos ſenatorii ordinis ex hibernis accerſiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, conſilium habet. Ita more majorum, ex conſilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, argenti [c] pondo ducenta millia; elephantos omnis: equorum, & armorum aliquantum. Quæ poſtquam ſine morâ facta ſunt, jubet perfugas omnis vinctos adduci. Eorum magna pars, utì juſſum erat, adducti: pauci, cùm primùm deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, viriſque, & pecuniâ ſpoliatus eſt; cùm ipſe ad [d] imperandum [e] Tiſidium vocaretur, rurſus cœpit [f] flectere animum ſuum, & ex malâ conſcientiâ digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem conſumptis, cùm modò tædio rerum adverſarum omnia bello potiora duceret; interdum ſecum ipſe reputaret, quàm gravis caſus in ſervitium ex regno foret: multis, magniſque [g] præſidiis nequicquam perditis, de integro bellum ſumit. Et Romæ ſenatus, de provinciis conſultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus [h] Uticæ fortè C. Mario, per hoſtias diis ſupplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruſpex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quam ſæpiſſume experiretur; cuncta proſperè eventura. At illum jam antea conſulatûs ingens cupido exagitabat, ad quem capiundum, [1] præter vetuſtatem familiæ, alia omnia abunde erant: induſtria, probitas, militiæ magna ſcientia, animus [i] belli ingens,

INTERPRETATIO.

[1] *Omnia erant abunde, ſi excipias vetuſtatem familiæ.*

NOTÆ.

[a] *Caveat.*] Vides ab improbo proditore, ne cavere quidem potuiſſe omnium perfidorum perfidioſiſſimum; illumque, alterum, de more, eum quam avertere videbatur, ſicam in pectus defixiſſe.

[b] *Sine ullâ.*] Illud eſt quod dicimus, *A Diſcretion.*

[c] *Pondo.*] Quod Gallicè dicimus *un marc d'argent*, octo tantùm continet uncias, pondo duodecim.

[d] *Imperandum.*] Paſſivè, id eſt, *ut imperaretur:* ita loquutos eſſe veteres probat Servius in Virgilium.

[e] *Tiſidium.*] Inter Carthaginem & Uticam ſitam fuiſſe volunt.

[f] *Flectere.*] Id eſt, *pedem referre, & ab inſtitutâ deditione animum revocare.*

[g] *Præſidiis.*] Argento, videlicet, Elephantis, Armis, Equis, *&c.*

[h] *Uticæ.*] Jam ſatis nota, non longè à Carthagine, verſus occidentem.

[i] *Belli.*] Adverbialiter, ſicut *domi.*

domi

domi modicus, lubidinis & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, omnem pueritiam [a] Arpini altus, ubi primùm ætas militiæ patiens fuit, ftipendiis faciundis, non Græcâ facundiâ, neque urbanis [b] munditiis fefe exercuit: ita inter artis bonas [1] integrum ingenium brevì adolevit. Ergo ubi primùm tribunatum militum à populo petit, plerifque faciem ejus ignorantibus, facilè, [2] notus, per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magiftratu, alium poft alium fibi peperit: femperque in poteftatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is [3] ad id locorum talis vir (nam poftea ambitione præceps datus eft) confulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magiftratus plebes, confulatum nobilitas inter fe [c] per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quafi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius harufpicis dicta eòdem intendere videt, quò cupido animi hortabatur; ab Metello [d] petundi gratiâ miffionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis [4] fuperabant, tamen inerat contemtor animus, & fuperbia, [e] commune nobilitatis malum. Itaque primùm commotus in folitâ re, mirari ejus confilium, & quafi per amicitiam monere, ne tam [f] prava inciperet, neu fuper fortunam animum gereret: *non omnia omnibus cupienda effe:* debere illi res fuas fatìs placere:

INTERPRETATIO.

[1] *Ita ingenium incorruptum brevì adolevit inter artes bonas.*

[2] *Ergo, ubi primùm petit tribunatum militum à populo, quamquam plerique ignorarent faciem ejus, cognitus* tamen virtute bellicâ, *declaratur facilè tribunus per omnes tribus.*

[3] *Tamen vir ille, ad id ufque tempus adeò clarus, (nam poftea ambitione planè corruptus eft) non audebat appetere confulatum.*

[4] *Cui, (quamvis virtutem, gloriam, atque alia, quæ boni defiderare debent, affatim haberet,) tamen inerat animus contemtor, & fuperbia, quæ funt vitium commune nobilitatis.*

NOTÆ.

a *Arpini.*] Arpinum urbs fuit Hirpinorum in Samnitibus, ad Lirum fluvium, patria etiam Ciceronis.

b *Munditiis.*] *Galanterie, Politeffe.*

c *Per manus.*] Proverbialis locutio, Gall. dicimus, *de main en main.* Patres quafi ex compacto fucceffivè confulatum adminiftrabant, mutuafque fibi ad eum obtinendum operas invicem præbebant.

d *Petundi.*] Confulatum, fcilicet. Dixit Metello fe ideo miffionem rogare, ut ad petendum confulatum Romam proficifceretur.

e *Commune.*] Eâ re præceps pleraque ruit nobilitas; vixque aliter inter homines evenire poteft. Itaque caveant qui verè nobiles, aut boni cives effe volent.

f *Prava.*] Loquitur de petitione confulatûs. Quis verò cui modò virile ingenium fit, tantam injuriam tolerare queat; ut non ii virtutis laudibus & præmiis, fruantur, qui virtute ornati funt, fed qui ejus qualiacumque à majoribus infignia habuerunt? Neceffariò intereundum eft illi reipublicæ, in quâ virtuti fua merces detrahitur; atque illi nobiles foli & deferti tandem vivere coguntur, qui aditum, per quem patres fui, qui mortui funt, eos ad gloriam evexêre, aliis occludunt.

poſtremò caveret id petere à populo Rom. quod illi jure negaretur. Poſtquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; reſpondit, ubi primùm potuiſſet per negotia publica, [a] facturum ſeſe quæ peteret. Ac poſtea ſæpius eadem poſtulanti fertur dixiſſe, ne feſtinaret abire: ſatìs maturè illum cum filio ſuo conſulatum petiturum. Is eo tempore [b] contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cùm [c] pro honore, quem affectabat, [d] tum contra Metellum, vehementer accenderat. Ita cupidine, atque irâ, peſſumis conſultoribus, graſſari: neque facto ullo, neque dicto abſtinere, quod modò [e] ambitioſum foret: milites, quibus in hibernis præerat, [f] laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, [g] criminosè ſimul & [h] magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitùs ſibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore conſultò [1] trahi, quòd homo [i] inanis, & ſuperbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eò [k] firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res familiaris corruperant, & [l] animo cupienti nihil ſatìs feſtinatur. Erat præterea in exercitu noſtro Numida quidam, nomine Gauda, Manaſtabalis filius, Maſiniſſæ nepos, quem Micipſa teſtamento hæredem [m] ſecundum ſcripſerat; morbis confectus, & ob

Interpretatio.

[1] Marius hæc dicebat, *Dimidia pars exercitûs ſibi permitteretur, paucis diebus ſe habiturum Jugurtham in catenis; bellum de induſtriâ ab imperatore Metello prolongari, quia ille homo inanis, & plenus ſuperbiæ regiæ, nimiùm imperio gauderet.*

Notæ.

[a] *Facturum.*] Loquitur de Marii miſſione.

[b] *Contubernio.*] Contubernium, Gall. diceremus, *une tente.* Figuratè verò, hoc in loco ſignificat, Metelli filium admodum adoleſcentem tunc temporis ſub patre militiam didiciſſe.

[c] *Pro honore.*] Intellige, eò vehementiùs Marium honorem concupiviſſe, quòd obices objicerentur.

[d] *Tum.*] Nota vim iſtius voculæ, quæ poſt *cum* ſignificationem auget: quamquam enim hîc propè idem eſt animi motus ac ſuperior; nam fieri nequit, ut quis bonum aliquod ſummo cum ſtudio perſequatur; quin idem, ſi poſſit, omnia impedimenta removeat; attamen maximus eſt animi impetus contra id quod primò obſtare videtur. Atque hinc, qui volet, multa documenta petere poterit.

[e] *Ambitioſum.*] Id eſt, *quod ad favorem & benevolentiam captandam comparatum eſſet.* Aliter alibi ſumitur.

[f] *Laxiore.*] Non omnia à militibus ex militari diſciplinâ exigebat.

[g] *Criminoſè.*] Contra Metellum, ſcilicet; quòd apertè poſtea dicetur.

[h] *Magnificè.*] Pro ſe, prout explicat proximis verbis.

[i] *Inanis.*] Gall. dicimus, *un homme vain.* Is eſt qui ſpeciem oſtentat earum rerum, quarum corpus non habet.

[k] *Firmiora.*] Id eſt, *Veritati magìs conſentanea, & firmiùs probata.*

[l] *Animo.*] Dicit negotiatorum impatientiam & deſiderium cauſam fuiſſe partim, ut ii crederent bellum revera à Metello protractum fuiſſe.

[m] *Secundum.*] Id eſt, *Qui hæreditatem adiret, ſi abſque omni hærede filii morerentur.*

eam

eam caussam mente paululùm [a] imminutâ. Cui Metellus petenti, more regum, utì sellam [1] juxta poneret, item postea [b] custodiæ caussâ turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: [2] honorem, quòd eorum modò foret, quos populus R. reges appellavisset: præsidium, quòd contumeliosum in [c] eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, utì contumeliarum in imperatorem [d] cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parùm valido [3] secundâ oratione extollit: [4] illum regem, virum ingentem, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine morâ habiturum: id adeò maturè posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios [e] ipse, plerosque pacis spes impellit, utì Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant; Marium imperatorem poscant. Sic [5] illi à multis mortalibus [f] honestissumâ suffragatione consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem [g] Maniliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omissâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia [6] affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: [7] servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidiis

INTERPRETATIO.

[1] *Cui Gaudæ petenti, utì poneret sellam juxta* Metellum, *sicuti reges* ponere *consueverant, item petenti postea turmam equitum Romanorum, custodiæ causâ, Metellus utrumque negaverat.*

[2] *Metellus negaverat honorem, quòd is honor esset tantùm eorum, quos P. Romanus appellavisset reges; præsidium negaverat, quod id contumeliosum esset in equites Romanos, si ii traderentur, ut essent satellites Numidæ.*

[3] *Inflat oratione favente hominem qui animo erat imbecilli ex morbis.*

[4] Marius Gaudæ dicit, *Illum esse regem, &c.*

[5] *Sic consulatus petebatur illi (Mario) à multis mortalibus honestissimâ suffragandi ratione.*

[6] *Conabatur recipere formidine, aut ostentando præmia, civitates quæ ab se defecerant.*

[7] *Allicebat servos Romanorum.*

NOTÆ.

[a] *Imminutâ.*] Idem est quod dicit postea, fuisse eum animo parùm valido. Gall. dicimus, *Un imbecille.*

[b] *Custodiæ.*] *Pour sa garde.*

[c] *Eos.*] *Romanos.* Sed substantivo præpositum est pronomen, ut major sit indignitas, quò propiùs equites Numidæ conjungantur.

[d] *Cum suo auxilio.*] Videtur Sallustius de industriâ incultum Marii stilum cepisse. Hoc verò dicebat Gaudæ, *Niteretur auxilio quod ipsi præstaret, dum injurias cum Metello expostularet.*

[e] *Ipse.*] *Auctoritate & favore, quo apud ipsos valebat.*

[f] *Honestissumâ.*] Omnino; siquidem non ipse petere, sed ipsi magistratus ultro conferri videbatur.

[g] *Maniliam.*] De quâ suprà.

 erant,

erant, pecuniâ tentare: prorſùs nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenſes, quò Metellus initio, Jugurthâ [1] pacificante, præſidium impoſuerat; fatigati regis ſuppliciis, neque antea [a] voluntate alienati, principes civitatis inter ſe conjurant: (nam vulgus, utì plerumque ſolet, & maxumè Numidarum ingenio mobili, ſeditioſum, atque [b] diſcordioſum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio advorſum) dein, compoſitis inter ſe rebus, in diem tertium [c] conſtituunt, quòd is feſtus celebratuſque per omnem Africam, ludum, & laſciviam magìs, quàm formidinem, oſtentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunoſque militares, & ipſum præfectum oppidi L. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuas invitant; eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantes, inermes, quippe in [d] tali die, ac ſine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii [e] ſtudio talium rerum incitati, quîs acta, conſiliumque ignorantibus, tumultus ipſe, & res novæ ſatìs placebant. Romani milites, improviſo metu, incerti ignarique quid potiſſumùm facerent; [2] trepidare ad arcem oppidi, ubi ſigna, & ſcuta erant: præſidium hoſtium, portæ antè clauſæ fugam prohibebant: ad hoc mulieres, puerique [3] pro tectis ædificiorum ſaxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri [f] anceps malum, neque à fortiſſumis [g] infirmiſſumo generi reſiſti poſſe: juxtà boni, malique, ſtrenui, & imbelles, inulti obtruncati. In eâ tantâ aſperitate, ſæviſſumis Numidis, & oppido undique clauſo, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id miſericordiâne hoſpitis, an pactione, an caſu ita evenerit, parum comperimus; [4] niſi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior

INTERPRETATIO.

[1] *Dum Jugurtha paci ſtuderet.*

[2] *Romani feſtinantur & tumultuosè accurrunt ad arcem oppidi.*

[3] *Mulieres & pueri,* ſtantes *pro tectis ædificiorum mittebant certatim, & quaſi per æmulationem, ſaxa & alia, quæ locus præbebat.*

[4] *Sed videtur improbus & inteſtabilis, quia in tanto malo, ille pluris fecit turpem vitam, quàm famam inviolatam.*

NOTÆ.

[a] *Voluntate.*] Gall. *d'Inclination.* Inviti Metello parebant.

[b] *Diſcordioſum.*] Vox Salluſtio peculiaris, niſi fortè ex veteribus deſumta eſt.

[c] *Conſtituunt.*] Gall. *Ils marquerent le jour de l' execution.* Diem aſſignant, quo præſidiarios milites jugularent.

[d] *Tali.*] Quo ſe jucunditati dabant.

[e] *Studio.*] Quia cædem & mutationes amabant. Cæterùm ex hoc loco videant rerum publicarum moderatores, quanti ſapientis illius ſententia æſtimanda ſit, qui principiis obſtandum eſſe voluit. Principiis & principibus occurendum eſt, nam poſtquam latè graſſata eſt ſeditio, fruſtrà furenti multitudini ea fræna injicias, quibus paucos regere neſciveris.

[f] *Anceps.*] Seu pugnare, ſeu fugere mallent.

[g] *Infirmiſſimo.*] Mulieribus, ſcilicet, & pueris.

fuit,

fuit, improbus [a] intestabilisque videtur. Metellus, postquàm de rebus Vaccæ actis comperit, [b] paulisper, mœstus è conspectu abit: dein, ubi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxumâ curâ ultum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hiemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit; & [c] posterâ die, circiter horam [d] tertiam, pervenit in quamdam planitiem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non ampliùs mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissumis, atque miserrumis, pœnas caperent. Præterea [e] prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in [1] primo latere, pedites quàm arctissumè ire, & signa occultare jubet. Vaccenses ubi animadvertêre ad se vorsum exercitum pergere, primò, utì res erat, Metellum esse rati, portas clausêre; dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, [2] rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repentè signo dato, alii vulgum [f] effusum oppido cædere: alii ad portas festinare: pars turres capere: ira, atque spes prædæ, ampliùs, quàm lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modò ex perfidiâ lætati: civitas magna, & opulens, [g] pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse suprà ostendimus, jussus à Metello caussam dicere; postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque, capite pœnas solvit. [h] Nam is civis ex Latio erat. Per-

INTERPRETATIO.

[1] *Jubet equites esse in primâ & maxumè conspicuâ parte agminis.*

[2] *Ex adverso arbitrati Jugurtham esse, procedunt* illi *obviàm cum magno gaudio.*

NOTÆ.

[a] *Intestabilis.*] Is est qui neque testimonium dicere, neque testamentum facere; neque, ut nonnulli putant, testamento quicquam consequi potest. Sed pro homine nefario sumitur & execrando.

[b] *Paulisper.*] Id est, *Postquam aliquantulùm, audito nuncio in eodem loco, mœstus permansisset, posterâ abivit.*

[c] *Posterâ.*] Vide nomen *dies* in fœminino genere, etiam cùm tempus certum denotat; contra quam nonnulli tradunt.

[d] *Tertiam.*] Nobis nona esset matutina: nam Romanis, ab ortu solis ad occasum, duodecim semper horæ numerabantur, quæ ideo breviores, quandoque prolixiores erant. Sed notandum est, quòd, si tempus, magis quàm numerandi ratio spectetur, hæc tertia hora, pro vario locorum situ tempestatibus, sexta, septima, nona, aut circiter esse poterit.

[e] *Prædam.*] Promittit se urbem relicturum direptioni. *Qu'il mettroit la ville au pillage.*

[f] *Effusum.*] Populus urbe egressus erat, ut obviàm Jugurthæ procederet.

[g] *Pœnæ.*] Interfecerunt, aut corruperunt ea omnia quæ ad suum usum non fuerunt accommodata.

[h] *Nam.*] Interpretes miror, qui propè omnes ideo graviùs hunc Turpilium punitum esse volunt, quòd is tantùm ex Latio civis esset; quia scilicet, ut illi arbitrantur, si Romanus fuisset, eum Lex Porcia & Valeria à securi liberâssent. Constat verò non modò non in castris, ut in urbe, legem Porciam Romanos cives ab imperatorum virgis &

Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam [a] metu deseruit, inceperat; suspectusque regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere: diu noctuque fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumque [b] seorsum ab rege exercitum ductare, & omnis res exsequi solitus erat: quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus adstricto, superaverant: ex quo illi gloria, opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cætera, uti res posceret, [c] ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem [1] inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, [d] metusque rem impediebat; Bomilcar simul cupidinibus incepta patrandi, & [e] timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, [f] novum quæreret; litteras ad eum per homines fidelis mittit: in quîs mollitiem, socordiamque viri accusare: [g] testari deos, per quos juravisset: monere,

INTERPRETATIO.

[1] *Nabdalsa profectus est ad exercitum, quem habebat, ex mandato Jugurthæ, prope ea loca in quibus Romani hibernum tempus transigebant.*

NOTÆ.

& securibus vindicâsse; sed insuper graviùs in cives Romanos, quàm socios, animadversum fuisse, prout illud ex Livii libro 30 probatur. Cæterùm Plutarchus in Mario tradit, compertùm esse postea, hunc Turpilium injustè damnatum fuisse: intactus enim ideo à Vaccensibus dimissus est, quòd modestè humaniterque sese in eos gessisset.

a *Metu.*] Videlicet timuit Jugurtha, ne, si absolutè & sine ullâ pactione dedititius esset, Romani ipsum quoque morte mulctarent.

b *Seorsum.*] Intellige Jugurtham, Metelli exemplo, suas quoque copias in duas partes divisisse, quarum alteri Nabdalsam præfecerat.

c *Ex tempore.*] Scilicet non omnia possunt provideri; plurima ex occasione pendent, quæ meliùs quàm hominum consilia res ipsa expedit. Itaque satìs fuit duobus perduellibus de re ipsâ convenire, cætera invicem ad socii prudentiam remittentibus.

d *Metusque.*] Nimirum Nabdalsa ejusmodi criminibus non erat assuetus, prout Bomilcar: expavit itaque ad incepti facinoris maturiorem cogitationem.

e *Timore.*] Ne ita intelligas, quasi Bomilcar Nabdalsæ timorem cognovisset; aut, quod idem est, eò quòd Nabdalsa timeret, ipse anxius esset: verùm credendum est Bomilcarem animo fuisse perturbato, quòd, ne à Nabdalsâ Jugurthæ tradedetur, maximè reformidaret.

f *Novum.*] Ab inceptâ proditione desisteret, atque Jugurthæ Bomilcaris insidias detegeret.

g *Testari.*] Rem miram! Deos quoque testari hominem improbum, in re improbâ! Imò, quanquam dictu horrendum est, inter eos homines qui se maximè Christianos dici volunt, nonnulli conspiciuntur, qui, ut maximè sunt improbi, ita anxiè operam dant ut non dæmonum turbam, sed verum Deum, scelerum suorum, non testem modò, sed participem & vindicem habebant. Quæ genera sacrilega, cùm propter frequentiam jam non liceat admirari, utinam principibus aliquando atrocissimis pœnis liceat & libeat profligare.

ne præmia Metelli in [a] peſtem ſuam converteret: Jugurthæ [b] exitium adeſſe: cæterùm, [c] ſuâne, an Metelli virtute periret, id modò agitari: proinde reputaret cum animo ſuo, præmia an cruciatum mallet. Sed cùm eæ litteræ allatæ, fortè Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat: ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primò cura, dein, ut ægrum animum ſolet, ſomnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptuſque, & omnium conſiliorum, niſi [d] noviſſumi, particeps. Qui poſtquam allatas litteras audivit, ex conſuetudine ratus operâ aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introit; dormiente illo, epiſtolam, ſuper caput in pulvino temerè poſitam, ſumit, ac perlegit; dein properè, cognitis inſidiis, ad regem pergit. Nabdalſa, pòſt paulò experrectus, ubi neque epiſtolam reperit, & rem omnem, ut acta erat, ex [e] perfugis cognovit; primò [f] indicem perſequi conatus: poſtquàm id fruſtrà fuit, Jugurtham placandi gratiâ accedit: [1] quæ ipſe paraviſſet, perfidiâ clientis ſui, facere præventum: lacrumans obteſtatur per amicitiam, perque ſua antea fideliter acta, ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum ſeſe haberet. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placidè reſpondit. Bomilcare, àliiſque multis, quos ſocios inſidiarum cognoverat, interfectis, [g] iram oppreſſerat, ne quà ex eo negotio ſeditio oriretur. Neque poſt id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut [h] tempori ſatìs credere:

Interpretatio.

[1] Dicit Jugurthæ, *ſe præventum perfidiâ clientis ſui, facere quæ ipſe paraviſſet.*

Notæ.

[a] *Peſtem.*] Scilicet Metellus irriſus à Nabdalſâ, ſi is minùs promiſſa ſervâſſet, injuriam, datâ occaſione, ultus eſſet.

[b] *Exitium.*] Excuſatio eſt facinoris, quaſi dicat, *Quandoquidem neceſſariò Jugurthæ pereundum eſt, ſatiùs eſt eum perire ſolum, noſque amicos ſaltem in ejus morte ſalutem noſtram invenire.* Quàm verò vana & futilis ſit excuſatio, nihil attinet dicere.

[c] *Suâne.*] Bomilcaris, nempe, & Nabdalſæ.

[d] *Noviſſumi.*] Proditionis, ſcilicet, Jugurthæ.

[e] *Perfugis.*] Eos fuiſſe arbitror quibus corporis cuſtodiam crediderat, quibuſque utebatur, quia minùs fallere audent; atque illi Numidam tabernaculo egredientem & feſtinantem viderant. Vel fortè nonnulli transfugæ tunc advenerunt, qui interrogati, num in quendam ita & ita & ornatum incidiſſent, rem omnem aperuerunt.

[f] *Indicem.*] Clientem ſuum, quem eâ cauſâ diſceſſiſſe credebant, ut Jugurthæ conſpirationem ſuam manifeſtam faceret.

[g] *Iram.*] Simulavit Jugurtha ſe Nabdalſæ fidem habere, ne, in eum talem ſi pariter ſæviret, ut in Bomilcarem, ſeditio aliqua fieret.

[h] *Tempori.*] Id eſt, *Dies, noctes, omni denique tempore metuebat.*

civis,

civis, hostisque juxtà metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere: alio, atque alio loco sæpè contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat, festinatque: Marium fatigantem de [a] profectione, simul & invisum, & offensum, sibi parùm idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, [b] volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, [c] invidiæ esse: at illi alteri [d] generis humilitas favorem addiderat: cæterùm in utroque magìs studia partium, quàm bona, aut mala sua, [e] moderata. Præterea [f] seditiosi magistratus vulgum exagitare: Metellum omnibus concionibus [g] capitis arcessere: Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, ut opifices, agrestesque omnes, quorum res, [h] fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus [i] frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsâ nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: & postea populus à Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paulò antè Metello Numidiam

NOTÆ.

[a] *Profectione.*] De quâ suprà; avebat enim Romam proficisci, consulatum petiturus.

[b] *Volentia.*] Quandoquidem hæc vox eadem, eodem sensu, ab ipso Sallustio, 4. historiarum, reperitur, dubium non est quin ita scripserit. Posita verò est pro *Grata* aut *Placentia*. Nimirum plebs lætabatur, quòd, per litteras, quæ ex Marii mente scriptæ erant, occasio data esset aliquem ex suis promovendi, nobilitatem deprimendi.

[c] *Invidiæ.*] Quia tunc plebes plùs poterat, cui nobilitatis dominatio invisa erat.

[d] *Generis.*] Marius humili loco quia natus erat, ideo à plebe magìs amabatur.

[e] *Moderata.*] Id est, *non tam ex opinione virtutis, aut socordiæ, seu Metelli, seu Marii, plebs aut nobilitas Metello, vel Mario, favebat aut nocebat; quàm quia, suos promovere, alios deprimere, singulorum animo penitùs insederat.* Istud verò cujus sit momenti nemo non videt; ut mirari subeat, quomodo tam diu respublica Romana cum hâc peste stare potuerit. Causa morbi, superbia, tum populorum, tum magistratuum. Sed, quando ita nati sumus omnes, ut ne quidem ad summum bonum ullo modo cogi sustineamus, neque id unquam ipse deus cogitet; hos decet in primis, qui rectores & moderatores sunt, sapientiâ stupidam multitudinem prævertere, ut duci se, quòd cæca amat, non cogi, quòd libera detestatur, semper cognoscat. Optimè Terentius in quodam prologo de iis amicis quos maximè commendare volebat,

Quorum, inquit, *operâ in bello, in otio, in negotio.*
Suo quisque tempore usu' est SINE SUPERBIA.

[f] *Seditiosi.*] Tribuni, scilicet, qui ad seditionem & discordiam tantùm creati fuisse videntur.

[g] *Capitis.*] Id est, *Earum rerum reum facere, & ad populum accusare, ex quibus libertas, dignitas, civitas, vita etiam quandoque amittatur.*

[h] *Fidesque.*] Hîc posita est pro fructu quem quis præcipuè ex agro suo decerpit, qui fideliter eum fructum producit, cuique ille fidit. Eodem planè modo loquitur Hor. Od. 16. l. 3. Gall. dicimus, *Dont tout le bien & tout le revenu consistoit dans le travail de leurs mains.*

[i] *Frequentarent.*] Non quòd cum eo essent: ad domum ejus obambulabant, eum sequebantur, &c.

decreverat. [1] Ea res fruſtrà fuit. Eodem tempore Jugurtha, amiſſis amicis, quorum pleroſque ipſe necaverat; cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant: cùm neque bellum geri ſine adminiſtris poſſet, & novorum fidem, in tantâ perfidiâ veterum, experiri periculoſum duceret; varius incertuſque agitabatur: neque illi res, neque conſilium, aut quiſquam hominum ſatìs placebat: itinera, præfectoſque in dies mutare: modò advorſum hoſtes, interdum in ſolitudines pergere: ſæpè in fugâ, at pòſt paulò in armis ſpem habere: dubitaret virtuti popularium an fidei minùs crederet? Ita, quocumquè [1] intenderat, res advorſæ erant. Sed inter eas moras repentè ſe Metellus cum exercitu oſtendit. Numidæ ab Jugurthâ pro tempore parati, inſtructique ſunt: dein prœlium incipitur. Quâ in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquandiu certatum: cæteri omnes ejus milites primo congreſſu pulſi, fugatique: Romani ſignorum, & armorum, & aliquanto numero hoſtium potiti. Nam fermè Numidas in omnibus prœliis magìs pedes quàm arma tutata ſunt. Eâ fugâ Jugurtha impenſiùs modò rebus ſuis diffidens, cum perfugis, & parte equitatûs, in ſolitudines, dein [b] Thalam pervenit; in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique theſauri, filiorumque ejus multus pueritiæ [c] cultus erat. Quæ poſtquam Metello comperta ſunt, quamquam inter Thalam flumenque proxumum, in ſpatio millium quinquaginta, loca arida, atque vaſta eſſe cognòverat, tamen ſe patrandi belli, ſi ejus oppidi potitus foret, omnis aſperitates ſupervadere, ac [d] naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta ſarcinis levàri jubet, niſi frumento dierum x. cæterùm [e] utris modò, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quàm plurimùm poteſt domiti pecoris: eoque imponit vaſa cujuſque modi, ſed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui ſe poſt regis fugam Metello dediderant, quàm plurimùm quiſque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præſtò forent, prædicit. Ipſe ex flumine, quam proxumam aquam oppido eſſe ſuprà diximus, jumenta onerat. Eo modo inſtructus ad Thalam proficiſcitur. Dein ubi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat; & caſtra poſi-

INTERPRETATIO.

[1] *Itaque quòcumque animum converterat, res adverſæ erant.*

NOTÆ.

[a] *Ea.*] Quòd, nimirum, ſenatus Metello Numidiam decreverat.

[b] *Thalam.*] Satìs conſtat Africæ propriæ urbem fuiſſe: Situs præcisè non cognoſcitur.

[c] *Cultus.*] Id eſt, *Quicquid ad educationem & recreationem pertinet.*

[d] *Naturam.*] De ariditate loci præcipuè intelligitur.

[e] *Utris.*] Uter pellis eſt quâ continentur liquores.

ta,

ta, munitaque ſunt; tanta repentè cœlo miſſa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui ſatìs ſupèrque foret. Præterea commeatus ſpe amplior, quia Numidæ, ſicuti plerique in novâ deditione, officia [a] intenderant. Cæterùm milites, religione, pluviâ magìs uſi, eaque res multùm animis eorum addidit. Nam rati ſeſe diis immortalibus curæ eſſe: dein poſterâ die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui ſe locorum aſperitate munitos crediderant, magnâ atque inſolitâ re percùlſi, nihilo ſegniùs bellum parare: idem noſtrì facere. Sed rex, nihil jam Metello [b] infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipſam, cæteris imperitantem, induſtriâ vicerat; cum liberis, & magnâ parte pecuniæ ex oppido noctu profugit: neque poſtea in ullo loco ampliùs unâ die, aut unâ nocte moratus; ſimulabat ſeſe negotii gratiâ properare: cæterùm proditionem timebat, quam vitare poſſe celeritate putabat. Nam talia conſilia per otium & ex opportunitate [1] capi. At Metellus ubi oppidanos prœlio intentos, ſimul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo foſſâque mœnia circumvenit. Dein jubet locis [2] ex copiâ maxumè idoneis vineas [c] agere, [d] ſuperque eas aggerem jacere; & [e] ſuper aggerem impoſitis turribus opus adminiſtros tutari. Contra hæc oppidani feſtinare, parare; prorſus ab utriſque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore prœliiſque fatigati, poſt dies quadraginta, quàm eò ventum erat, oppido modò potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi poſtquam murum [f] arietibus feriri, reſque ſuas afflictas vident; aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum, regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & ſemet igni corrumpunt; & quas victi ab hoſtibus pœnas metuerant, eas ipſi volentes pependêre. Sed pariter cum captâ Thalâ legati, ex oppido Lepti, ad Metellum venerant; orantes utì præſi-

INTERPRETATIO.

[1] *Nam* Jugurtha ſciebat *talia conſilia capi per otium & ex opportunitate.*

[2] *Deinde jubet vineas promoveri in locis maximè idoneis ex copiâ.*

NOTÆ.

[a] *Intenderant.*] *Ils en avoient fait plus qu'on de leur en avoit demandé.* Supra modum, utì in novo imperio ſolet, officioſi fuerant.

[b] *Infectum.*] Id eſt, *Quod à Metello fieri non poſſet*, verùm illud *Infectum* cùm formam induat præteriti, maximam vim habet.

[c] *Ex copiâ.*] Non dicit abſolutè, loca fuiſſe maximè idonea; ſed vineas actas in locis, pro ratione ſitûs & regionibus, maximè idoneis.

[d] *Superque.*] Pro *ultra* poſitum arbitror: ita ut pone vineas latentes adminiſtri, terram & alia propiùs muros jacerent, ad conſtituendum aggerem. Aliter alii, quibus non aſſentior.

[e] *Super.*] Jam *ſuper* vulgato ſenſu poſitum eſt.

[f] *Arietibus.*] Aries machina fuit ab ſubruendos muros.

dium,

dium, præfectumque eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere: advorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, [a] illorum socios, fore. Nam Leptitani, jam inde à principio belli Jugurthini, ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant amicitiam, societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni, fidelesque mansère: & cuncta à Bestiâ, Albino, Metelloque imperata gnavè fecerant. Itaque ab Imperatore facilè, quæ petebant, adepti. Emissæ eò cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab [b] Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos, ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: cæterùm [1] situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex [c] re inditum. Nam duo sunt [d] sinus prope in [e] extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ: quorum proxuma terræ [2] præalta sunt, cætera, utì sors tulit, alta: alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & sævire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modò [3] conversa connubio Numidarum, Legum, cultûsque pleraque Sidonica: quæ eò faciliùs retinebant, quòd procul ab imperio [f] regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non [g] indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare: eam rem nos locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant. Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuêre. Ager in medio arenosus,

INTERPRETATIO.

1 *Cæterùm* oppidum *positum est inter duas Syrtes.*

2 *Quorum proxima* loca *terræ sunt maximè profunda.*

3 *Ejus civitatis lingua tantùm mutata per connubia Numidarum.*

4 *Inter illos, & hominibus frequentatam Numidiam loci inculti vastique erant.*

NOTÆ.

a *Illorum.*] Romanorum.

b *Sidoniis.*] Sidon urbs fuit Palæstinæ antiquissima, plurimarum coloniarum mater; quanquam Tyro nonnulli Leptim adscribunt. Sed notandum, quòd de illis urbibus, propter vicinitatem, & similitudinem, etiam ipsius Christi unum & idem fuit judicium.

c *Re.*] *Tractu* scilicet, ut dicetur postmodum ab ipso Sallustio. At Græca est originatio; nam σύρω Græcorum est *Trabo* Latinorum.

d *Sinus.*] Gall. *Des golfes.*] Ita vocatur mare, cùm alicubi littora curvat, & terras intrat.

e *Extremâ.*] Versùs orientem, & secundum veterem Geographiam.

f *Regis.*] Quicunque tandem iis imperitaverit, sive Masinissa, Micipsa, aut quis alius fuerit.

g *Indignum.*] Gall. *Hors de propos.*

[a] unâ ſpecie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum diſcerneret: [b] quæ res eos in magno diuturnoque bello inter ſe habuit. Poſtquam utrimque legiones, item claſſes ſæpè fuſæ, fugatæque; & alteri alteros aliquantùm attriverant; veriti ne mox victos, victoreſque defeſſos alius aggrederetur, per inducias [c] ſponſionem faciunt, utì certo die legati domo proficiſcerentur; quo in loco inter ſe obvii fuiſſent, is communis utriuſque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine miſſi, quibus nomen Philænis erat, maturavêre iter pergere: Cyrenenſes tardiùs [1] iêre. Id ſocordiâne, an caſu acciderit, parùm cognovi. Cæterùm ſolet in locis illis tempeſtas haud ſecùs, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & [2] nuda gignentium, ventus co-ortus arenam humo excitavit, ea magnâ vi agitata, ora, oculoſque implere; ita proſpectu impedito, morari iter. Poſtquam Cyrenenſes aliquantò [d] poſteriores ſe eſſe vident, & ob rem corruptam, domi pœnas metuunt; [3] criminari Carthaginienſes ante tempus domo digreſſos: conturbare rem: denique omnia malle, quàm victi abire. Sed cùm [e] Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent, [f] Græci [g] optionem Carthaginienſium faciunt; utì vel illi, [h] quos finis populo ſuo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione ſeſe, quem in locum vellent, proceſſuros. Philæni, conditione probatâ, ſeque, vitamque ſuam reip. condonavêre; ita vivi obruti. Carthaginienſes in eo loco Philænis

INTERPRETATIO.

[1] *Cyrenenſes lentiore gradu proceſſerunt.*

[2] *Cùm ventus obortus excitavit humo arenam per loca plana & plantis omnibus deſtituta, ea arena agitata magnâ vi implet ora & oculos.*

[3] *Poſtquam Cyrenenſes vident ſe eſſe aliquantò poſteriores, & timent ne domi puniantur ob rem perditam; cœperunt criminari & accuſare Carthaginienſes, quaſi domo digreſſi eſſent ante tempus.*

NOTÆ.

a *Unâ.*] Locus erat, ubi neque mons, neque flumen, prout dicit autor, conſpiciebatur; ubi denique facies una & eadem. Gall. *Une raſe compagne.*

b *Quæ res.*] Quòd, ſcilicet, fines nulli eſſent. Quæ verò, inquies, litibus materia? Multiplex naſcitur vel ex ſolâ juriſdictione, quia locus fuit viatoribus frequentatus: libidini verò quid intactum eſſe poteſt?

c *Sponſionem faciunt.*] Id eſt, *convenerunt, & conſenſerunt.* Gall. *Ils convinrent.*

d *Poſteriores.*] Intellige eos ad medium campum non perveniſſe, Philænoſque plùs quàm dimidiam partem itineris emenſos fuiſſe; atque adeò magnam agri partem civibus diligentiâ ſuâ lucrifeciſſe.

e *Pœni.*] Carthaginienſes, Pœni dicti, quaſi Phœni, à Phœnicibus, unde originem ducebant.

f *Græci.*] Cyrenenſes, quos antea Græcâ eſſe origine vidimus.

g *Optionem.*] *Ils leur donnerent la choix.* Ita loquitur Terentius alicubi in fabularum prologis, cùm dicit, *Veſtrum judicium fecit,* pro, *Vobis judicandum reliquit.*

h *Quos.*] Hunc nota loquendi modum: ſenſus eſt apertiſſimus; ſed phraſis extra ordinem conſtructionis.

fra-

fratribus aras consecravêre, aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam, amissâ Thalâ, nihil satìs firmum contra Metellum putat; per magnas [a] solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit [b] ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi [1] proxumos magnis muneribus, & majoribus promissis ad studium sui perducit: quîs adjutoribus regem aggressus, impellit, ut advorsum Romanos bellum suscipiat. Id eâ gratiâ facilius, proniusque fuit, quòd Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitum. Quam rem opportunissimam incœpto [c] belli [d] pauci impediverant, cæci avaritiâ, quîs omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verùm ea necessitudo apud Numidas, Maurosque levis ducitur; quòd singuli pro opibus, quisque quàm plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eo ampliùs. Ita [e] animus multitudine distrahitur: [f] nullam pro [g] sociâ obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datâ & acceptâ, Jugurthâ Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profundâ avaritiâ, communes omnium hostis esse: [h] eandem illos causam belli cum Boccho habere, quàm secum, & cum aliis gentibus; lubidinem imperitandi, quîs omnia regna advorsa sint: [2] tum sese, paulò antè Carthaginienses, item regem [i] Persen: [k] post utì quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt:

INTERPRETATIO.

[1] *Adducit ad sui studium familiares & amicos regis Bocchi magnis muneribus, & majoribus promissis.*

[2] Dicit Boccho, *sese Jugurtham esse tum hostem Romanis, Carthaginienses fuisse hostes paulò antè, item regem Persen; pòst, ita quemvis iis hostem fore, utì quisque videatur opulentissimus.*

NOTÆ.

[a] *Solitudines.*] *Des deserts.*

[b] *Ordines habere.*] *A garder leurs rangs.*

[c] *Belli.*] Contra Jugurtham, scilicet, quia Bocchus vicinus erat.

[d] *Pauci.*] Nobiles Romani.

[e] *Animus.*] *L'affection.*

[f] *Nullam.*] Mallem *nulla.*

[g] *Sociâ.*] *Matrona & matrefamilias,* ut apud Romanos.

[h] *Eandem.*] Cupit Jugurtha, Bocchum intelligere, ipsi, perinde ac sibi, aliis regibus Romanos hostes esse, quantumvis bellum non indixissent; quandoquidem unâ & eâdem libidine in omnes successivè insurgerent.

[i] *Persen.*] Rex fuit Macedoniæ quem Paulus Æmilius debellavit, & in triumphum duxit.

[k] *Post.*] In quibusdam codicibus vox ista cum præcedente, nullâ interpositâ virgulâ, colligatur; unde error in Chronologiam inducitur; siquidem Perses antè, non post Carthaginienses, devictus est.

quòd

quòd ibi Q. Metellus prædam, captivosque & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, captâ urbe, [a] operæ pretium fore; aut si Romanus auxilio suis venisset, prœlio sese certaturos. Nam callidus id modò festinabat, Bocchi [b] pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud quàm bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temerè, neque, utì sæpè, jam victo Jugurthâ, consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: cæterùm haud procul ab Cirtâ castris munitis, reges opperitur: meliùs esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Româ per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. Nam consulem factum antè acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in [c] superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumeliâ accensum esse: multi, quòd jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satìs cognitum, illum magis honore Marii, quàm injuriâ suâ, excruciatum; neque tam anxiè laturum fuisse, si ademptâ provinciâ alii, quàm Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur [d] alienam rem periculo suo curare; legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causâ hostis populo Rom. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset: quanquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facilè, cæterùm ægerrumè desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere: deponi, cùm victores velint: proinde sibi, regnoque suo consuleret: neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis [e] misceret. Ad ea rex satìs placidè verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi [f] copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & [g] ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, utì suprà diximus, cupientissumâ plebe

NOTÆ.

a *Operæ pretium.*] Gall. *Que se seroit un coup d'importance, & qui en vaudroit bien la peine.*

b *Pacem.*] Id est, *In eum locum & statum Bocchum adducere, ut ampliùs non posset de pace cum Romanis ineundâ cogitare.*

c *Superbiam.*] Eam fuisse ex futilibus, quos addit aliorum conjecturis, satìs patet.

d *Alienam.*] Gloriam, scilicet, & triumphum Marii.

e *Misceret.*] Vide an non ab istis Romanis prudentiam nullo tuo periculo quærere possis.

f *Copia.*] Id est, *Si fœdus cum Jugurthâ quoque sanciretur.* Paulò obscuriùs expressit: sed autor noster quæ leviora sunt expedit, & ad eventum festinat.

g *Ex Metelli.*] Illud est quod suprà dixit, Stultitiæ videri rem alienam periculo suo curare.

consul

consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus [a] jussit, antea jam infestus nobilitati, tum verò [b] multus, atque ferox instare: singulos modò, modo universos lædere: dictitare, sese consulatum ex victis illis [1] spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, sociisque accersere: præterea ex Latio fortissumum quemque, plerosque [c] militiâ, paucos [d] famâ cognitos accire: & [e] ambiundo cogere homines [f] emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam adversus erat, de ullo negotio negare audebat: cæterùm supplementum etiam lætus decreverat: quia neque plebi militia [g] volenti putabatur, & Marius aut [h] belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustrà sperata: tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. [2] Sese quisque prædâ locupletem fore, victorem domum rediturum. Alia hujuscemodi animis trahebant; & eos non paullùm oratione suâ Marius [3] arrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult; hortandi causâ, simul & nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit; deinde hoc modo disseruit:

Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere, & postquam adepti sunt, gerere: primò industrios, supplices, [4] modicos esse: dein per ignaviam, & superbiam ætatem agere; sed mihi contra videtur. Nam, quò universa resp. pluris est quàm consulatus, aut

INTERPRETATIO.

[1] *Marius dictitabat sese cepisse consulatum, tanquam spolia, ex illis victis.*

[2] *Quisque* credebat *sese fore locupletem prædâ, & rediturum victorem domum: alia hujusmodi animis volvebant.*

[3] *Et Marius non parum eos in spem erexerat oratione suâ.*

[4] *Scio* eos *primò esse laboriosos, supplices, moderatos.*

NOTÆ.

[a] *Jussit.*] Populus jubet, senatus decernit.

[b] *Multus.*] Id est, *acer, & in exagitandâ nobilitate assiduus.*

[c] *Militia.*] Id est, *rei militaris peritia.* Gall. *Par ce qu'il avoit vû de leur experience au metier de la guerre.*

[d] *Famâ.*] Nota, non dicit Marium famæ credidisse, & paucos accivisse, qui eâ tantùm clari essent. Bene sanè, nam, ut habet poeta, fama

Tam ficti pravique tenax, quàm nuntia veri.

[e] *Ambiundo.*] Quia ad bellum, nisi in tumultu, legibus non cogebantur.

[f] *Emeritis.*] Qui militant, stipendia merentur; unde emeriti & veterani illi dicantur, qui stipendia impleverunt, atque id omne tempus militiæ dederunt, quod legibus constitutum est.

[g] *Volenti.*] Phrasis est ex veteri latinitate: id est, *plerique credebant militiam populo minùs placere.*

[h] *Belli usum.*] Nobiles arbitrabantur, vel Marium infeliciter bellum sine supplementis administraturum; vel, eà si invito populo scriberet, ejus gratiam amissurum. Sed vide mihi, quæso, quantum periculum ex superbiâ, deinde discordiâ, reipublicæ immineat.

I præ-

prætura, eo majore curâ illam administrari, quàm hæc peti [1] *debere. Neque me fallit, quantum, cum maxumo beneficio vestro, negotii sustineam. Bellum parare, simul & ærario parcere: cogere ad militiam* [a] *eos, quos nolis offendere: domi forisque omnia curare: & ea agere inter invidos,* [b] *occursantis, factiosos,* [c] *opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquêre, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ* [d] *clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est & virtute, & innocentiâ tutari: nam* [e] *alia infirma sunt.* [f] *Et illud intelligo, Quirites,* [g] *omnium ora in me* [h] *conversa esse: æquos, bonosque favere: quippe benefacta mea reip. procedunt: nobilitatem* [2] *locum invadendi quærere. Quò mihi acriùs adnitendum est, utì neque vos* [3] *capiamini, & illi frustrà sint. Ita ad hoc ætatis à pueritiâ fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam. Quæ antea vestra beneficia gratuitò faciebam, ea utì, acceptâ* [i] *mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus* [4] *temperare, qui per ambitionem sese probos simulavêre, mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere jam ex consuetudine* [k] *in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussistis: quam rem nobilitas ægerrumè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari meliùs sit: si quem ex illo* [l] *globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale, negotium mittatis; hominem veteris prosapiæ, aut multa*

INTERPRETATIO.

[1] *Nam* mihi videtur, *quò universa respublica pluris est quàm prætura aut consulatus; illam debere administrari eo majore curâ, quàm hæc peti.*

[2] *Intelligo nobilitatem quærere occasionem sibi vendicandi dominationem.*

[3] *Quapropter mihi vehementiùs adnitendum est, utì neque vos in fraudem incidatis, & illi frustrà sint.*

[4] *Difficile est illis modestè se gerere in potestatibus, qui se probos simulaverunt, dum ambibant.*

NOTÆ.

a *Eos.*] De populo ipso loquitur, apud quem orationem habebat, in quâ plurima sunt certè, quæ non sine causâ quivis memoriæ mandet.

b *Occursantis.*] De nobilibus agit, qui novorum hominum conatibus semper resistebant.

c *Opinione.*] Gall. *C' est une chose plus fâcheuse qu'on ne pense.*

d *Clientelæ.*] Ita vocantur civitates, seu multitudines hominum quæ alicui potenti adhærent, ejusque patrocinio utuntur.

e *Alia.*] Dicit se neque cognatos, neque clientelas, neque id genus alia habere; sed solâ virtute niti.

f *Et.*] Gall. diceremus, *Je sai d' autre part.* Particularum vim antea omnia cognoscere debet, quisquis alicujus linguæ accuratam notitiam habere cupit.

g *Omnium.*] Vestrûm, scilicet, qui e plebe estis.

h *Conversa.*] Id est, qui omnia bona à me expectatis.

i *Mercede.*] Consulatu, videlicet, & in eum exercitum imperio, qui in Numidiâ est.

k *In naturam.*] Istud maximè homines ad virtutis habitum inflammare debet.

l *Globo.*] Istud est valde invidiosum.

rum

rum [a] *imaginum, & [b] nullius stipendii: scilicet ut in tantâ re ignarus omnium trepidet, festinet;* [1] *sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit, uti, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium quærat.* [2] *At ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint: homines* [c] *præposteri!* [3] [d] *Nam gerere, quàm fieri, tempore posterius, re, atque usu prius, est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbiâ me hominem novum. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi. Quæ illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mihi fortuna, illis probra objectantur. Quamquam ego naturam unam, & communem omnium existumo; sed fortissumum quemque* [e] *generosissumum esse. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, mene, an illos, ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quàm optumos voluisse? Quòd si jure despiciunt me,* [f] *faciant idem majoribus suis; quibus, uti, mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo* [g] *invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verùm homines corrupti superbiâ ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissumas res pariter expectant, ignaviæ voluptatem, &* [h] *præmia virtutis. Atque etiam cùm apud vos, aut in senatu, verba faci-*

INTERPRETATIO.

[1] *Sumat aliquem ex populo, qui de officio suo admoneat.*

[2] *At ego quosdam cognosco, Quirites, qui postquam consules facti sunt, cœperint legere acta majorum, &c.*

[3] *Nam gerere* imperium *est priùs re & experientiâ, quàm fieri* imperator, quod est *tempore posterius.*

NOTÆ.

[a] *Imaginum.*] Antea vidimus moris fuisse, majorum imagines habere. Per imagines verò, veterem prosapiam intelligit, quam deridet.

[b] *Nullius.*] Id est, *qui nunquam fuit in exercitu.*

[c] *Præposteri.*] Ita vocantur qui, quod primum est, ultimum: quod ultimum, primum exequuntur.

[d] *Nam gerere.*] Sensus est, ni fallor, viro opus esse antè bonas artes, quæ ad imperium aliquod gerendum requiruntur, didicisse & exercuisse, quàm publico suffragio illud administret, aut ad id promoveatur.

[e] *Generosissumum.*] Perinde est ac si dixisset, virtute veram nobilitatem comparari.

[f] *Faciant.*] Id est, *Majores quoque suos despiciant.*

[g] *Invideant.*] Nobilitatis carpit ignaviam, quasi dicat, *Cur non pariter illi sese objectant periculis? Cur non laborant?* &c.

[h] *Præmia.*] Attende, quæso, ad Marii scopum: virtuti sicut & ignaviæ, delicias suas esse dicit; sed quæ illius sunt ita ab his differre, ut nullus simul utriusque possit commoditatibus & oblectamentis gaudere. At enim voluptatis nomine, sicuti infames & obtusas notavit socordiæ dulcedines; ita verò præmii appellatione honestas & viriles virtutis illecebras insignit. Utinam omnibus hæc nota esset differentia! Qui volet, ea causâ Cebetis tabulam videat.

unt; plerâque oratione majores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese putant; quod contrà est. Nam quantò vita illorum præclarior, tantò horum socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet, majorum gloria posteris lumen est; neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verùm id, quod multò præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quàm iniqui sint. Quod ex alienâ virtute sibi arrogant, id mihi ex meâ non concedunt. [a] *Scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est:* [b] *quam certè peperisse meliùs est, quàm acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, cùm omnibus locis me, vosque maledictis lacerent; non placuit reticere, ne quis* [c] *modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem* [d] *ex animi sententiâ nulla oratio lædere potest. Quippe* [1] *vera necesse est bene prædicet: falsam vita, moresque mei* [e] *superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur,* [f] *qui mihi summum honorem, & maxumum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate, num id* [g] *pœnitendum sit. Non possum,* [h] *fidei causâ, imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum,* [i] *phaleras, alia dona militaria; præterea cicatrices* [k] *adverso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis; sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæ-*

INTERPRETATIO.

[1] *Nam si* oratio *vera est, necesse est bene* de me *prædicet; vita* verò, *& mores mei superant falsam* orationem.

NOTÆ.

[a] *Scilicet.*] Sæpius de imaginibus loquitur, quia nobiles quantam inde fovebant superbiam, tantam illis indidem conciliat invidiam.

[b] *Quam.*] Vis quædam latet & aculeus sub istâ brevi, & festinante, Marii responsione, quam omnes non sentiunt.

[c] *Modestiam.*] Id est, *ne quis, si omnino tacuissem, ideo me non respondere crederet, quod conscientia aliquid exprobraret.*

[d] *Ex animi.*] Id est, *quo modo virtute mentem & animum composuit.*

[e] *Superant.*] Beatus est certè, qui, conscius recti, infractus & intactus famæ mendacia verè & ex animo ridere potest. Famæ approbatio maximum est bonum, sed plerumque fortunæ donum; quoque adeò, ut ejus omnia, neque nimis quærere, neque nimis contemnere, sed quale est ferre decet.

[f] *Qui.*] Constructio est extraordinaria refertur enim relativum ad rem intellectam non ad nomen.

[g] *Pœnitendum.*] Id est, *mutandum.* Metonymia est.

[h] *Fidei causâ.*] Id est, *ut vobis ea probem quæ de me prædico.*

[i] *Phaleras.*] Phaleræ quamquam sæpius pro ornamentis equorum veniunt, sunt tamen etiam virorum nobilium, & virtute bellicâ conspicuorum insignia.

[k] *Adverso.*] Id est, *quæ, dum ego strenuè hostes ferirem, vulneratum me esse indicant.*

sivi

sivi. Non sunt [a] *composita verba mea. Parùm id facio. Ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici: parùm placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem* [b] *doctoribus nihil profuerunt. At illa multò optuma reip. doctus sum; hostes ferire, præsidia* [c] *agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem, & æstatem juxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare.* [d] *His ego præceptis milites hortabor. Neque illos* [e] *arctè colam. me opulenter; neque gloriam meam* [1] *laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc* [f] *civile imperium. Namque, cùm tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est* [g] *dominum non imperatorem esse. Hæc, atque talia majores vestri faciundo, seque, remque publicam celebravêre.* [h] *Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, sed quasi* [i] *debitos, à vobis repetit. Cæterùm homines superbissumi procul errant. Majores eorum omnia, quæ* [2] *licebat, illis reliquêre; divitias, imagines, memoriam sui præclaram. Virtutem non reliquêre, neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt, quia parùm scitè convivium exorno, neque histrionem ullum, neque* [k] *pluris pretii coquum, quam* [l] *villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex aliis* [m] *sanctis viris, ita accepi, munditias* [n] *mulieribus, viris* [o] *laborem convenire; omnibus bonis oportere plus gloriæ,*

INTERPRETATIO.

[1] *Neque mihi gloriam parabo ex labore ipsorum.*

[2] *Majores eorum reliquerunt illis omnia quæ potuerunt.*

NOTÆ.

[a] *Composita.*] *Prout dicunt nobiles*, scilicet, Nam oratio tota est ad eos insectandos.

[b] *Doctoribus.*] Græci enim à Romanis victi sunt.

[c] *Agitare.*] *Savoir faire une bonne garde, ou, commander à une garrison.*

[d] *His.*] Sunt illi optimi præceptores qui rebus & exemplis docent, non qui vanâ & futili suâ loquacitare, quicquid refugiunt ipsi, aliis imperant.

[e] *Arctè.*] Id est, *Militibus ea minùs præbendo quæ ad vitam necessaria sunt, sicuti factum ab aliis imperatoribus.*

[f] *Civile.*] Id est, *honestum, quodque liberos homines deceat.*

[g] *Dominum.*] Refertur vox ista ad servum; quasi dicat alios imperatores tyrannorum more, militibus, tanquam servis imperitâsse.

[h] *Quis.*] Majoribus, scilicet.

[i] *Debitos.*] Supple, *quoquo modo illi vixerint.*

[k] *Pluris.*] Scilicet illis dominis, undique coqui conquirendi sunt, quibus egregiè palatum sapiat. Non illud dicit Marius adversus nobiles, sed intelligitur.

[l] *Villicum.*] Servus erat qui aliis in villâ præerat.

[m] *Sanctis.*] Sanctus is dicitur, qui quod sancitum est servat, qui secundum leges vivit. Non idem est quem nos *Saint* dicimus.

[n] *Mulieribus.*] Id est, *effœminatis*, si Marium nobiles acriùs vellicâsse credas.

[o] *Laborem.*] Si in ea tempora aut eos homines incidissemus, quanta suavitas in vitâ esset?

quàm divitiarum esse; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstumant, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiam habuêre, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri, & turpissumæ parti corporis; sudorem, pulverem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verùm non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravêre turpissumi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita [a] *injustissumè luxuria & ignavia, pessumæ artes, illis, qui coluêre eas, nihil* [1] *officiunt, reip. innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis,* [b] *quantùm mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de rep. loquar. Primùm omnium de Numidiâ bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removistis;* [c] *avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitu, ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quàm felix. Nam magna pars ejus avaritiâ, aut temeritate ducum, attrita est. Quamobrem vos,* [d] *quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, & capessite remp. neque quenquam ex* [e] *calamitate aliorum, aut imperatorum superbiâ, metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; meque, vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profectò, diis juvantibus, omnia* [2] *matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos reip. subvenire decet. Etenim nemo ignaviâ immortalis factus; neque quisquam parens liberis, ut æterni forent, optavit; magis, utì boni, honestique, vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuis abundè dictum puto.*

Hujuscemodi oratione habitâ, Marius, postquam plebis animos arrectos videt, properè commeatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis onerat; cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea

INTERPRETATIO.

[1] *Eo modo, per maximam injustitiam, luxuria & ignavia pessimæ artes nihil nocent illis, qui eas coluerunt: sunt detrimento & ruinæ reipublicæ innoxiæ.*

[2] *Omnia sunt prona & facilia.*

NOTÆ.

[a] *Injustissumè.*] Istud diligenter observandum est, nam luxuria & ignavia, quando in republicâ coeunt, illi necessariò pestem important.

[b] *Quantùm.*] Ita verò quisque magis quid se dignum sit, quàm quid in alios fieri possit, consulere debet; eâdemque operâ sæpissime luctuin, semper verò magnam curam, magnumque laborem, sibi demserit.

[c] *Avaritiam.*] Bestiam, Aulum, & Metellum ordine carpit; deinde sibi, quam quam indirectè, laudem maximam tribuit.

[d] *Quibus.*] Antea vidimus populi voluntatem ad militiam non inclinatam fuisse.

[e] *Calamitate.*] Causam removet, quâ militiam populus detrectabat, dum spem injicit, non, ipso imperante, futurum, ut quisquam inopiâ commeatuum, aut ducis injuriâ pereat.

milites ſcribere, non more majorum, neque ex [a] claſſibus; ſed uti cujuſque lubido erat, [b] capite cenſos pleroſque. Id factum alii inopiâ [c] bonorum, alii per ambitionem conſulis, memorabant; quòd ab eo genere celebratus, auctuſque erat; & homini potentiam quærenti egentiſſumus quiſque opportuniſſumus; cui neque ſua curæ, (quippe quæ nulla ſunt) & [d] omnia cum pretio honeſta videntur. Igitur Marius cum aliquantò majore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conſpectum Marii fugerat, [1] ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed conſul, expletis [e] legionibus, cohortibuſque auxiliariis, in agrum fertilem, & prædâ onuſtum proficiſcitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein caſtella, & oppida naturâ & viris parùm munita aggreditur; prœlia multa, cæterùm alia levia [2] aliis locis facere. Interim novi milites ſine metu pugnæ adeſſe: videre fugientis capi aut occidi; fortiſſumum quemque tutiſſimum: armis libertatem, patriam, parenteſque, & alia omnia tegi; gloriam, atque divitias quæri. Sic brevi ſpatio novi vetereſque [f] coaluêre, & virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu Marii cognoverunt, diverſi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtis invadi poſſe; Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu, laxiùs, licentiùſque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra ſpem ſuam lætiſſumis animis excipitur; plebi, patribuſque, poſtquam [g] invidia deceſſerat, juxtà carus. Sed Marius impigrè, prudenterque ſuorum, & hoſtium res pariter attendere; cognoſcere quid boni utriſque, aut contra eſſet; explorare itinera re-

INTERPRETATIO.

[1] *Ne videret ea, quæ animus nequiverat tolerare, cùm ab ipſo audita fuerant.*

[2] *Fecit Multa prœlia, cæterùm alia levia, diverſis locis.*

NOTÆ.

[a] *Claſſibus.*] Servius Tullius, qui primus cenſum inſtituit, pro ejus ratione univerſum populum in claſſes & centurias deſcripſit & diviſit. Claſſes quinque fuerunt: pro majoris, aut minoris, cenſûs æſtimatione; nullâ habitâ ferè ratione multitudinis quæ ab omnibus oneribus, & militari operâ, immunis erat; quamquam numero quinque reliquas claſſes æquaret.

[b] *Capite cenſos.*] Ita vocabantur, quorum cenſus nullus erat, ſeu multitudo illa, de quâ modò, quæ ſextam claſſem faciebant; ſed vix in numerum relatam, ut, vel ex hoc Salluſtii loco, cernere licet.

[c] *Bonorum.*] Id eſt, *eorum hominum qui aliquo in numero fuiſſent.*

[d] *Omnia cum pretio.*] Id eſt, *omnia quæ cum lucro conjuncta ſunt.*

[e] *Legionibus.*] Romanorum, ſcilicet: ſed illud vox ipſa exprimit.

[f] *Coaluêre.*] Id eſt, *unum & ejuſdem naturæ corpus facti ſunt.*

[g] *Invidia.*] Quia, ſcilicet imperio ſpoliatus fuerat. Videant verò illi, quorſum evadat ſuperbia, qui ſine virtute magnificè per omnium ora ambulant. Metellum ſummum virum, auctoritate ſenatûs innixum, omnibus gratum, de gloriæ ſummo faſtigio dejecit; uſque adeò invidioſum & ruinoſum eſt, quod nimium eſt.

gum: consilia, & insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud alios tutum, pati. Itaque Gætulos, & Jugurtham, [1] ex sociis nostris prædas agentes, sæpè agressus in itinere fuderat; ipsumque regem, haud procul ab oppido Cirtâ, armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modò, neque belli [2] patrandi cognovit; statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, & advorsum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prœlio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpè ad eum miserat, velle populi Rom amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quò improvisus gravior accederet; an mobilitate ingenii, [3] pacem atque bellum mutare solitus; parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, [4] avertere ab hostibus. Ac primò [a] mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; majora & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa; cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, [b] levi imperio, & ob ea fidelissumi habebantur: muniti advorsum hostes non mœnibus modò, & armis atque viris, verùm etiam multò magis locorum asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium [5] ipsa perniciosa, siti magis, quàm aliâ re, accenditur. Ejus potiundi Marium maxima cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magnâ gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque; nisi quòd apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant.

INTERPRETATIO.

[1] *Aggressus Gætulos & Jugurtham in itinere, qui prædas agebant de sociis nostris, sæpè* eos *fuderat.*

[2] *Quæ, postquam* Marius *videt esse tantùm gloriosa, neque ad bellum finiendum spectare, statuit singulas urbes circumvenire, quæ viris, aut loco, erant opportunissimæ hostibus, & sibi adversæ.*

[3] *Parum cognitum est, an id simulaverit, ut accederet gravior, cùm de improviso* accederet; *an quia solitus erat, ex mobilitate & levitate ingenii, mutare pacem atque bellum, & modo hoc, modò illam, sequi.*

[4] *Hostibus adimebat, & ab iis aliendbat* oppida & castella.

[5] *Præterea natura serpentium per se perniciosa, accenditur magis siti quàm re aliâ.*

NOTÆ.

[a] *Mediocria.*] Non statim difficilia aggressus est ne fortè difficultatibus circumventus a Jugurthâ opprimeretur.

[b] *Levi.*] Quibus gravia non imperabantur.

Cap-

Capsenses unâ modò, atque eâ intra appidum [a] jugi aquâ, [b] cætera pluviâ utebantur. Id ibique, & in omni [1] Africâ, quæ procul à mari incultiùs agebant, eò faciliùs tolerabatur; quia Numidæ plerumque lacte, & ferinâ carne vescebantur, & neque salem, neque alia gulæ [c] irritamenta, quærebant. Cibus illis advorsum famem, & sitim, non lubidini, neque luxuriæ, erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo dis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satìs providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magìs, quàm [d] arvo student; &, quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant; ager autem aridus, & frugum vacuus eâ tempestate, nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copiâ satì providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis [e] agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum [f] Laris, ubi stipendium & commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se [2] prædabundum post paucos dies eòdem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanaim. Cæterùm in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; & ex coriis utres utì fierent, curabat: simul & inopiam frumenti [g] lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ [h] mox usui forent: denique sexto die, cùm ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere; atque, utì simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet: omnibus sarcinis abjectis, aquâ modò seque, & jumenta, onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur; noctemque totam [3] itinere facto consedit. Idem proxumâ facit. Dein tertiâ multo ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum, ab Capsâ non ampliùs duûm millium intervallo: ibique, quam occultissumè potest, cum omnibus copiis, opperitur. Sed ubi dies cœpit, & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido

INTERPRETATIO.

[1] *Atque inopia tolerabatur faciliùs, & ibi, & inter omnes Afros, qui procul à mari incultiùs vivebant; quia Numidæ plerumque lacte & carne ferinâ vescebantur.*

[2] *Et dicit se inter prædandum eò venturum post paucos dies.*

[3] *Et castra posuit, postquam per totam noctem iter fecisset.*

NOTÆ.

[a] *Jugi.*] *Quæ indesinenter scaturiebat & fluebat.*

[b] *Cætera.*] Adverbialiter positum: quoad cætera.

[c] *Irritamenta.*] Ita vocantur aromata, & quæcumque palatum vellicant.

[d] *Arvo.*] Id est, *agriculturæ.*

[e] *Agendum.*] *Afin qu'ils les touchassent devant eux.*

[f] *Laris.*] In Genitivo, nam ita loquutos fuisse aliquando, compertum est. Cæterùm in quibusdam codicibus invenitur *Larim.*

[g] *Lenire.*] Pecora mactando simul inopiam frumenti leniebat, & coria quibus utres fierent, parabat.

[h] *Mox.*] Ad aquam continendam.

egressi;

egressi; repentè omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet: deinde ipse intentus properè sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovêre, res[a] trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgêre, uti deditionem facerent. Cæterum oppidum incensum, Numidæ pubères interfecti, alii omnes venumdati, præda militibus divisa. Id facinus [b] contra jus belli non avaritiâ, neque scelere consulis, admissum; [c] sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, antè neque beneficio, neque metu coërcitum. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta [d] in virtutem trahebantur. Milites [1] modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quàm mortalem, timere: postremò socii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit. Pauca, repugnantibus Numidis, capit. Plura, [e] deserta propter Capsensium miserias, igni corrupit. Luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eâdem asperitate, [2] quâ Capsensium, cæterùm haud secus difficilem. Namque haud longè à flumine Muluchâ, quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri [f] castello, satis patens, immensùm editus, uno perangusto

INTERPRETATIO.

[1] *Milites liberaliter tractati, simul & locupletes,* Marium *ad cœlum ferebant.*

[2] *Aggreditur alium rem, non eâdem asperitate septam, quâ* fuerat *res Capsensium, cæterùm non minùs difficilem.*

NOTÆ.

a *Trepidæ.*] Quomodo, calamitatibus derepentè ingruentibus, evenire solet: per tumultum omnia dum simul aguntur, eâ festinatione nihil promovetur.

b *Contra jus.*] Jus hoc in loco rigidè non est exponendum, sed autoris sensu, pro eo quod vulgò faciebant Romani, ut supplicibus & dedititiis parcerent. Aliàs, si per jus planè id omne intelligas, contra quod nemo facere audeat; scelus profectò fuerit à Mario patratum, cùm Capsa incensa est. Verùm Capsenses, cùm satis constet dedititios sine ullâ pactione fuisse: Mario, pro illo summo & absoluto belli jure, licuit, de suis sedibus deturbare, vendere, &c.

c *Sed.*] Hinc vides Sallustium jus belli ex eo quod victori bonum & commodum, hosti perniciosum & exitiosum est constituere.

d *In virtutem.*] Ita evenit inter homines: sapientes vulgò creduntur, quibus fortuna favet; desipientes, quibus reflat. Nimirum pauci cùm sapiant, omnes tamen loquantur; sed maximè plebs garrula, eventus, stultorum magister, sibi omnia vendicat. Hinc, quâ cautione publica negotia suscipiat, videbit qui sibi bene cupiet.

e *Deserta.*] Scilicet, calamitatis famâ, quæ Capsenses protriverat; latè omnes suis domibus expulerat.

f *Castello.*] Florus urbem fuisse dicit.

aditu

aditu relicto: nam [1] omnia natura, velut opere atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quòd ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit: sed ea res fortè, quàm consilio, meliùs gesta. Nam castello virorum, atque armorum satìs magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter [2] castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustrà agebantur. Nam cùm eæ paulò processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque [3] pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas [a] sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari: cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumtis, anxius [4] trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quoniam frustrà erat, an fortunam [b] opperiretur, quâ sæpè prosperè usus fuerat. [5] Quæ cùm multos dies, noctesque æstuans agitaret; fortè quidam [c] Ligus, ex cohortibus auxiliariis, miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod advorsum prœliantibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas; quarum cùm unam, atque alteram, dein plures peteret; studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum vortit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululùm modò [d] prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modò, modò eminentibus saxis, nisus Legus, castelli planitiem [e] perscribit; quòd cuncti Numidæ intenti prœ-

INTERPRETATIO.

[1] *Nam* ibi per *omnia* loca *natura erat præceps quasi opere, atque de industriâ.*

[2] *Iter eorum hominum qui castellum incolebant erat admodum angustum, & ex utroque latere abruptum.*

[3] *Milites neque* poterant *consistere ad opus faciendum, propter iniquitatem loci.*

[4] *At Marius, multis diebus & laboribus consumtis, maximè solicitus cum labore animo suo volvebat, desereretne quod inceperat, quoniam non procedebat, an expectaret fortunam.*

[5] *Quæ cùm per multos dies & noctes* Marius *volveret, cùm animi maximâ fluctuatione & agitatione, fortè quidam Ligus, miles gregarius ex cohortibus auxiliariis, qui castris egressus erat ad petendam aquam, animadvertit cochleas repentes inter saxa, non procul ab latere castelli, quod oppositum erat* lateri, *ubi prælium erat.*

NOTÆ.

[a] *Sine periculo.*] Quia vineæ igne & lapidibus subruebantur.

[b] *Opperiretur.*] Non possunt istud non mirari, qui fortunæ auram non senserunt.

[c] *Ligus.*] Qui erat ex Liguriâ. *Un Genois.*

[d] *Prona.*] Intellige arborem primò ex saxo nascentem non potuisse statim in altum assurgere, sed paululùm versùs ima montis inflexam fuisse, prout illud in locis declivibus conspiciatur; deinde sese erexisse, usumque scalæ præbuisse, ut saxum scanderetur.

[e] *Perscribit.*] *Il reconnut bien la place. Il en prit le plan.*

liantibus

liantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox uſui fore ducebat, eòdem regreditur; non temerè, ut aſcenderat, ſed tentans omnia, & circumſpiciens. Itaque Marium properè adit, acta edocet, hortatur; ab eâ parte, quâ ipſe deſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promiſſa ejus cognitum [1] ex præſentibus miſit: quorum, [a] uti cujuſque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem, renunciavêre. Conſulis animus tamen paululùm arrectus. Itaque ex copiâ tubicinum, & cornicinum, quinque numero quàm velociſſumos delegit; & cum his, [b] præſidio qui forent, quatuor centuriones: omniſque Liguri parere jubet, & [c] ei negotio proxumum diem conſtituit. Sed ubi ex præcepto tempus viſum, paratis, compoſitiſque omnibus, ad locum pergit. Cæterùm illi, qui centuriis præerant, prædocti ab [d] duce, arma, ornatumque mutaverant; capite, atque pedibus nudis, uti [e] proſpectus, niſuſque per ſaxa faciliùs foret: ſuper terga gladii, & ſcuta; verùm ea Numidica, ex coriis, [f] ponderis gratiâ, ſimul & [g] offenſa quò leniùs ſtreperent. Igitur prægrediens Ligus, ſaxa, & ſi quæ vetuſtate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites faciliùs adſcenderent: interdum timidos inſolentiâ itineris levare manu: ubi paulò aſperior adſcenſus erat, ſingulos præ ſe inermes mittere: dein ipſe cum illorum armis ſequi: quæ [h] dubia niſui videbantur, potiſſumùm tentare; ac ſæpius eadem adſcendens, ac deſcendens, dein ſtatim [i] digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diu, multùmque fatigati, tandem in caſtellum perveniunt; deſertum ab eâ parte, quòd omnes, ſicut aliis diebus, advorſum hoſtes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos prœlio Numidas

INTERPRETATIO.

[1] *Marius miſit* quoſdam *ex præſentibus cum Ligure, ad cognoſcendum promiſſa ejus.*

NOTÆ.

[a] *Uti cujuſque.*] Iſtud diligenter notandum, ut cuique, non ſecundum id quod ejus verba ſonant, ſed indolis & ingenii factâ æſtimatione, fidem habeamus: quod niſi ſit, ſæpius in fraudem, & errorem, non magis alienâ quàm noſtrâ culpâ incidemus.

[b] *Præſidio.*] Id eſt, *qui rem ipſam exequerentur & tuerentur:* quippe centurio ſuos quiſque milites habuit.

[c] *Ei negotio.*] Non dicit autor quodnam illud ſit; verùm de caſtelli expugnatione ſermonem eſſe ſatis intelligitur.

[d] *Duce.*] *Ligure,* ſcilicet.

[e] *Proſpectus.*] Enimvero illis, ſi ullo modo caput obvelatum habuiſſent, viam in aſcendendo videre, vel deſpicere, non licuiſſet; virgultis & radicibus impliciti fuiſſent.

[f] *Ponderis.*] Id eſt, *ut leviora eſſent.*

[g] *Offenſa.*] Ferrum enim, quod in umbone ſcutorum Romanorum erat, ſonum reddidiſſet, ſi ea ad ſaxum alliſa eſſent.

[h] *Dubia niſui.*] Id eſt, *quò in accenſu inferre pedem ſatis tutum non videbatur;* cùm ſaxum ſolutum erat, aut labens, &c.

[i] *Digrediens.*] Ille, ut ita dicam, ludibundus & ſaltabundus per ea loca, quò aliis animum adderet, incedebat.

habu-

habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, [a] testudine actâ succedere, & simul hostem [b] tormentis sagittariisque, & funditoribus eminùs terrere. At Numidæ, sæpè antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed [1] pro muro dies, noctesque agitare: maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus hostibusque prœlio intentis, magnâ vi utrimque, pro gloriâ atque imperio, his, [c] illi pro salute certantibus, repentè à tergo [d] signa canere: ac primò mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proxumus erat; postremò cuncti armati, inermesque. Quod ubi accidit, eò acriùs Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare; dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ [e] certantes murum petere; neque quemquam omnium prædâ morari. Sic fortè correcta Marii [f] temeritas gloriam ex culpâ invenit. Cæterùm, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit; [g] quod, ut ex Latio, & à sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est de naturâ, cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus, & L. [h] Sisenna optumè & diligentissumè omnium, qui eas res dixêre, [2] persecutus parùm mihi [i] libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ [k] nobilis fuit, familiâ propè jam extinctâ majorum ignaviâ; literis Græcis, atque Latinis [3] juxtâ,

INTERPRETATIO.

[1] *Sed permanebant dies & noctes ante muros.*

[2] *Et L. Sisenna, qui persecutus est* historiam *optimè & diligentissimè omnium qui eas res dixêre, videtur mihi locutus parùm libero ore.*

[3] *Eruditus erat doctissimè & pariter litteris Græcis atque Latinis.*

NOTÆ.

[a] *Testudine.*] Machina erat, quâ ad arcendos ictus utebantur, quæque pro multiplici usu diversè connectebatur.

[b] *Tormentis.*] Machinæ fuerunt, quibus vi summâ lapides, & alia missilia jaciebant

[c] *Illis.*] Hinc videre licet, pronomen *hic, hæc, hoc,* non semper ad proximum referri, sed quandoque poni pro *alius, alia, aliud,* &c.

[d] *Signa.*] Antea vidimus ideo cornicines, & tubicines missos, ut, scilicet, terrorem augerent.

[e] *Certantes.*] Illud est quod Gall. dicimus *A qui sera le premier.*

[f] *Temeritas.*] Cùm arcem, ut videbatur, inexpugnabilem appetîsset,

[g] *Quod.*] Intellige Syllam tunc, non maturiùs advenisse, quòd Romæ ad cogendum equitatum relictus fuisset. Forte legendum *Quem.*

[h] *Sisenna.*] Historicus fuit ex gente Corneliâ, ut testatur Festus, qui bellum civile Syllanum edidit: Ciceronis judicio melior quàm qui ante ipsum Latinè historiam scripserant; attamen distans à perfecto. Ejus restant aliquot fragmenta.

[i] *Libero.*] Quia Syllæ vitia noluit, aut non ausus est describere.

[k] *Nobilis.*] Multi nobiles erant, qui continuò patricii non erant,

atque

atque doctissumè eruditus; animo ingenti; cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse: tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quòd [a] de uxore potuit honestiùs consuli: facundus, callidus, & [b] amicitiâ facilis: [c] ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxumè pecuniæ largitor: atque illi, felicissumo omnium ante [d] civilem victoriam, numquam [1] super industriam fortuna fuit; multique dubitavêre, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, [e] pudeat magìs, an pigeat disserere. Igitur Sulla, utì suprà dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit; rudis antea & ignarus belli, solertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benignè appellare: multis rogantibus, [f] aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantiùs, quàm æs mutuum [g] reddere. [h] Ipse ab nullo repetere: magìs id laborare, ut illi quàm plurimi deberent; joca atque seria cum humillumis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias, multus adesse: neque interim, quod [i] ambitio prava solet, consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu, priorem alium

INTERPRETATIO.

[1] *Atque fortuna nunquam fuit illi major industriâ, quanquam omnium felicissimus fuerit ante victoriam civilem.*

NOTÆ.

[a] *De uxore.*] Istud fortè ideo dixit, quòd Valeriam in theatro lascivè nimis blandientem sibi uxorem duxit. Vide Plutarchum.

[b] *Amicitiâ facilis.*] Id est, *qui sibi aliorum benevolentiam facilè conciliabat, eisque benignum sese pari lubentiâ præbebat.* Gall. *Il savoit gagner le cœur des gens, & se communiquoit facilement.*

[c] *Ad simulanda negotia.*] Viro politico necesse est in primis, negotiis eam faciem effingere posse, quâ voluntatem aliorum inflectat, & ad scopum suum perducat. Vim eam Syllæ innatam fuisse testatur Sallust. Gall. diceremus, *Il savoit donner aux choses le tour qu'il vouloit, les representer sous telle face qu'il lui plaisoit.* Vel, si eam putes accersitam explicationem, intellige, Syllam ingenio fuisse tam acri, tamque expromtam habuisse memoriam, ut gestu & habitu, aut colloquio & congressu, quodcumque libuisset hominibus persuadere potuerit.

[d] *Civilem.*] Istud addidit, quia postquam Sylla, mortuo Mario, rerum potitus est; Romam & Italiam, omnibus modis, civium sanguine cruentavit.

[e] *Pudeat.*] Id est, *Respublica quàmvis ad exitium perducta fuerit, non tamen ejus major fuit clades, quàm Syllæ vecordia.*

[f] *Aliis.*] Istud, quòd suprà dixit, explicat, Syllam amicitiâ facilem fuisse.

[g] *Reddere.*] Quantò pluris est homo, quàm pecunia, tantò accuratiùs ejus opera, gratia, aut amicitia, cum amplificatione compensanda.

[h] *Ipse ab nullo.*] Nisi istud adsit, beneficium non est, sed mercimonium: quantumvis enim ingrati animi vitium intolerabile fuerit, nihilominus tamen qui benefacit, quid manus dextra agat, nescire debet sinistra, ut sapientissimè monuit ipse Christus Jesus, ne veriùs amicis onus imponamus, quàm beneficium collocemus.

[i] *Ambitio prava.*] Nam bona est etiam, cùm quis sine cujusdam detrimento bonæ famæ studet.

pati: plerosque antevenire. Quibus rebus, & artibus brevì Mario, militibusque, carissumus factus. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, & sibi utilis, simul & magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuncios mittit, quàm primùm in Numidiam copias adduceret: prœli faciundi tempus adesse. [1] Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, ut antea, proximos ejus donis corrumpit; ipsique [a] Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africâ expulsi, aut, [b] integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decimâ parte [c] die reliquâ, invadunt: rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; & si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur [d] simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, & ipsi hostes aderant; & priùs quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere; denique, antè quàm signum, aut imperium ullum accipere quivit: equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prœlii; sed catervatim, utì quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos ascendere, obviàm hostibus ire: pugna latrocinio magìs, quàm prœlio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare: multos [2] contra adversos acerrumè pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satìs tegere: quòd hostes numero plures, & undique circumfusi erant: denique Romani [e] veteres, novique; & [f] ob ea, scientes belli; si quos

INTERPRETATIO.

[1] *Quem ubi accepit moras nectere, dum dubius anxiè perpendebat rationes quæ pro bello aut pace faciebant.*

[2] *Circumveniebant multos ab tergo, dum illi pugnarent acerrimè contra hostes adversos.*

NOTÆ.

[a] *Mauro.*] *Boccho* scilicet.

[b] *Integris.*] Hoc est, *Si nulla pars regni sibi à Romanis detraheretur.*

[c] *Die.*] Proculdubio casus est genitivi, quandoquidem Plautus & Virgilius ita locuti sunt; atque hunc ipsum locum, citat Gestius, qui *die* in patrio casu à Sallustio positum esse dicit, aliorumque argutiolas eâ de re contemnit.

[d] *Simul.*] Dicit, tunc tantùm Marium de hostium adventu cognovisse, cùm ipsi ad essent.

[e] *Veteres.*] Non sunt veterani, prout quidam existimavit; verùm ii, de quibus mentio facta est superiùs, qui sub Metello militaverant; quique, cum novis quos Marius adduxit, in unum corpus coaluerant.

[f] *Ob ea.*] Id est, *Romani veteres & novi, ideo scientes belli, quod hi cum illis, usu, Numidarum more assuetis, permixti essent, & in unum corpus coaluissent, orbes faciebant, si quos locus aut casus conjunxerat.*

locus aut casus conjunxerat, orbes [a] facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi, hostium vim sustentabant. Neque in eo tamque aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demisso animo fuit. Sed cum turmâ suâ, quam ex fortissimis magis, quàm familiarissimis paraverat, vagari passim: ac modò laborantibus suis succurrere; modò hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere: manu [b] consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. [c] Jamque dies consumptus erat, cùm tamen barbari nihil remittere: atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acriùs instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit, atque uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, [1] castris parùm amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magnâ parte editus, & præceps, pauca munimenta [d] egebat. Cæterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatim, neque minùs hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos [e] pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prœlio deterrentur; neque tamen suos longiùs abire sinunt, sed utroque colle multitudine circumdato effusi consedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quòd non fugêre, ac [2] pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoque [f] hortamento erant. Plurimùm verò Marius imperitiâ hostium confirmatus, [g] quam maxumum silentium haberi jubet; ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulò antè somno captis; de improviso [h] vectigalis, item

INTERPRETATIO.

[1] *Quorum in uno parum amplo ad castra ponenda, erat fons magnus aquæ.*

[2] *Et ipsi duces gerebant sese ferociter, & quasi victores fuissent, quia non fugerant.*

NOTÆ.

[a] *Orbes.*] Quid intelligat, per orbes, res ipsa satis superque indicat. Illi, scilicet in circulum sese componebant, ut eos ex omni parte adversos hostes invenirent, neq; à tergo circumvenirentur.

[b] *Consulere.*] Intellige Marium huc illuc cursando, & quò ille cumque ivisset hostes profligando, aliquatenus suos juvisse, eorumque ordines restituisse.

[c] *Jamque dies consumptus erat.*] Versus heroici hæc verba constituunt bonam partem, quod procul dubio, autori, per incogitantiam excidit.

[d] *Egebat.*] Alii habent *quærebat*, nonnulli *gerebat*. Malim retinere *egebat*, nec me movet quòd accusativum post se habeat; nam ejusmodi antiquitatis phrasibus gaudet Sallustius.

[e] *Pleno.*] Id est, *tantùm illi non aufugerunt*; si modò Romanorum gloriam Sallustius assentatiunculâ non est aucupatus. *Marius les fit retirer a grands pas.*

[f] *Hortamento.*] Quia hostes cùm securos & exultantes viderent, confidebant insuper eos defessos & sopitos fore, cùm prœlium instauraretur.

[g] *Quàm maxumum.*] *Il commanda que l'on fit le moins de bruit que l'on pourroit.*

[h] *Vectigalis.*] Eorum conjicio fuisse tubicines qui superveniebant, & extraordinarii Romanis aderant.

cohor-

cohortium, turmarum, legionum, tubicines simul omnes signa canere; milites clamorem tollere, atque [a] portis erumpere. [b] Mauri, atque [c] Gætuli ignoto atque horribili sonitu repentè exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ità cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, [d] quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresque eo prœlio, quàm omnibus superioribus, interemti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, utì cœperat, in hiberna proficiscitur; quæ, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreverat: neque tamen victoriâ socors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, [e] quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu [1] apud dextimos, in sinistrâ parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum, curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum scientissumi, hostium iter explorabant. Simul consul, [2] quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse: laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque, item milites [f] cogebat; [g] neque secus, atque iter faceret, castra munire; excubitum, in portâ, cohortis ex legionibus; pro castris, equites auxiliarios, mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare: vigilias ipse circuire, non tam diffidentiâ [3] futuri, quæ imperavisset, quàm utì militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sanè Marius illoque aliisque temporibus Jugurthini belli, [h] pudore magìs, quàm [i] malo, exercitum coërcebat: [k] quod multi per ambitionem fieri aiebant: pars quòd à pueritiâ consuetam duritiam, & alia,

INTERPRETATIO.

[1] *Sylla erat cum equitatu in dextrâ parte.*

[2] *Simul consul providebat omnia, quasi neminem* suo loco *curare jussisset.*

[3] *Non tam diffidens futura esse ea quæ imperavisset, quàm ut labor exæquatus militibus cum imperatore, illis placeret.*

NOTÆ.

[a] *Portis.*] *Castrorum*, scilicet.

[b] *Mauri.*] Quibus Bocchus imperitabat.

[c] *Gætuli.*] Quos ordines servare Jugurtha instituerat.

[d] *Quasi.*] Vox ista cum *vecordiâ* jungi debet, ut conjunctìm eam vesaniam & dementiam significent, quâ ii affliguntur, qui nimio metu correpti sunt. Idem propemodum præstat quod illud quod vocant, *Un terreur panique.*

[e] *Quadrato.*] Ut, quacumquè hostis ingrueret, parati essent.

[f] *Cogebat.*] *Pudore*, scilicet, cùm imperatorem suum intentum animadverterent.

[g] *Neque secus.*] Dicit Marium, cùm in itinere semper paratissimus fuisset, eodem modo in castris se gessisse. Locus obscurus est, nisi advertas.

[h] *Pudore.*] Intellige Marium tantum laborem cepisse, ut, illo ita intento, neminem otiari non puduisset.

[i] *Malo.*] *Pœnâ aut supplicio.*

[k] *Quod.*] Quòd, nimirum, sibi laborem cum militibus communem faciebat.

quæ cæteri miſerias vocant, voluptati habuiſſet. [a] Niſi tamen reſp pariter, ac, ſæviſſumo imperio, bene, atque decorè geſta. Igitur quart denique die, haud longè ab oppido Cirtâ, ſimul undique [b] ſpeculatore citi ſeſe oſtendunt; quâ re hoſtis adeſſe intelligitur. Sed quia divor redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem ſignificabant; con ſul, incertus quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutat advorſum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham ſp frustrata, qui copias in quatuor partis diſtribuerat, ratus ex omnibu [c] æquè alios ab tergo hoſtibus venturos. Interim Sulla, quem pr mum hoſtes attigerant, cohortatus ſuos, turmatim, & quàm maxum confertis equis, ipſeque aliique Mauros invadunt: cæteri in loco ma nentes, ab jaculis eminus emiſſis corpora tegere; & [1] ſi qui in manu venerant, obtruncare. Dum eo modo equites prœliantur, Bocch cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pug nâ, [2] in itinere morati, adfuerant, poſtremam Romanorum aciem in vadunt. Tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Jugurtha cu plurimis erat. Dein [d] Numida, cognito Bocchi adventu, clam cu paucis [e] ad pedites convortit; ibi Latinè (nam apud Numantiam lo qui didicerat) exclamat, noſtros fruſtrà pugnare: paulò antè Mariu ſuâ manu interfectum: ſimul gladium ſanguine oblitum oſtender quem in pugnâ, ſatìs impigre occiſo pedite noſtro, cruentaverat. Qu ubi milites accepêre, magìs atrocitate rei, quàm fide nuncii, terrentu ſimulque barbari animos tollere, & in perculſos Romanos acriùs inc dere. Jamque paulùm à fugâ aberat, cùm Sulla, profligatis iis, qu advorſum ierat, rediens, ab latere Mauros incurrit. Bocchus ſtati avertitur. At Jugurtha, dum ſuſtentare ſuos, & propè jam adepta victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextrâ, ſiniſtrâ omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atqu interim Marius, [f] fugatis equitibus, accurrit auxilio ſuis, quos pe

INTERPRETATIO.

[1] *Et ſi qui* Mauri *in* Romanorum *manus venerant*, eos *obtruncabant.*

[2] *Neque in priore pugnâ adfu rant, quòd in itinere morati eſſe*

NOTÆ.

[a] *Niſi.*] Poſitum eſt pro *ſed*; aut *verùm, ut* ſæpè alibi. Gall. diceremus. *Avec tout cela*, aut, *Quoi qu'il en ſoit.*

[b] *Speculatores.*] Perfugas fuiſſe ſuprà dixit.

[c] *Æquè.*] Id eſt, *Indiſcriminatim ex quadruplici agmine alterum à tergo hoſtes invaſurum, cùm tamen neſciret Jugurtha cuinam iſtud obtingeret.* Gall. *Que les uns, ou les autres indifferemment, pourroient prendre en queue l'armée des Romains.*

[d] *Numida.*] *Jugurtha*, proculdubio; mirum videatur hoc in loco hæſiſſe vi doctos.

[e] *Ad pedites.*] Romanos ſcilicet atque arbitror contra quos Bocchus pugnabat, in poſtremâ acie locati fuerant, quod pa bit attendenti.

[f] *Fugatis.*] Eos fuiſſe arbitror, qui c Jugurthâ fuerant, à quibus ſe ipſe ſubd erat, ut ſtratagemate adverſus Romanos dites uteretur.

jam acceperat. Denique hoſtes jam undique fuſi. Tum ſpectaculum horribile in campis patentibus: ſequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere poſſe, neque quietem pati; [a] niti modò, ac ſtatim concidere: poſtremò omnia, quà viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta ſanguine. Poſtea loci conſul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quò initio profectus [1] intenderat. Eò poſt diem quintum, quàm [b] iterum barbari malè pugnaverant, legati à Boccho veniunt; qui regis verbis à Mario petivêre duos quàm fidiſſumos ad eum mitteret: velle de ſuo, & de populi R. commodo cum iis diſſerere. Ille ſtatim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet; qui [c] quamquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut advorſum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementiùs accenderent. Itaque Sulla, cujus [d] facundiæ, non ætati, à Manlio conceſſum, pauca verba hujuſmodi locutus:

Rex Bocche, magna lætitia nobis eſt, cùm te talem virum dii monuêre ut aliquando pacem, quàm bellum, malles; neu te optimum cum peſſumo omnium Jugurthâ miſcendo commaculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem, pariter te errantem, & illum ſceleratiſſumum, perſequi. Ad hoc, populo R. jam [2] à principio inopi, meliùs viſum, amicos, quàm ſervos, quærere: tutiuſque rati, volentibus, quàm coactis [e] imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitiâ noſtrâ; primùm quòd procul abſumus, in quo [f] offenſæ minumum, gratia par, ac ſi propè adeſſemus: dein quòd [3] parentes abunde habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam

INTERPRETATIO.

[1] *Quò conſilium fuerat pervenire initio cùm diſceſſerat.*

[2] *Præterea melius viſum populo Romano, jam à principio, cùm admodum inops erat & egenus, quærere amicos quàm ſervos.*

[3] *Deinde quia habemus abunde homines qui nobis parent.*

NOTÆ.

[a] *Niti.*] *Ils tachoient de ſe relever.*

[b] *Iterum.*] De hâc poſtremâ pugnâ loquitur: priorem ſuperiùs vidimus, quando Romani in colles evaſerunt, deinde hoſtes profligaverunt.

[c] *Quamquam.*] Hoc dicit, quia non eorum fuit, qui acciti erant, antè loqui, quàm quid exponeret barbarus cognitum habuiſſent.

[d] *Facundiæ.*] An ob rem, necne, poſtea cognoſces.

[e] *Imperitare.*] Hinc vides imperii nomen, quanquam ſæpius dominium notat, honeſtum quoque eſſe; graviuſque & ſtabilius arbitratos eſſe Romanos illud, quod liberalitate & amicitiâ adjungitur, quàm vi quod fit & ſuperbiâ. Noſtris verò hominibus, pleriſque ne quidem iſthuc odorari licet; ſed ſuperbiæ ſuæ omnia proculcanda à diis ipſis tradita eſſe arbitrantur. Litteris Græcis & Latinis nihil opus eſt: ſatis fuit, ut primi eſſent omnium rerum, ſuperbia eos omnia contemnere docuerit. Itaque ergo amantur; à gnathonibus ſcilicet, non elegantibus & cordatis viris.

[f] *Offenſæ.*] Id eſt, *tibi non poſſumus nocere.*

omnium, satis fuit. Atque [a] *hoc utinam à principio tibi placuisset: profectò ex P. R. ad hoc tempus multò plura bona accepisses,* [b] *quàm mala perpessus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram* [c] *experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. Multa, atque opportuna habes, quò faciliùs errata officiis superes. Postremò hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum Rom. beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat, tute scis.*

Ad ea Bocchus placidè, & benignè simul, pauca pro delicto suo verba facit; se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham [d] expulerat, jure belli suam factam: eam vastari à Mario pati nequivisse: præterea missis antea Romam legatis [1] repulsum ab amicitiâ. Cæterùm vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, [2] copiâ factâ, animus barbari ab amicis [e] flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ, & Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatûs, proficiscitur in loca sola obsessum turrim regiam, quò Jugurtha perfugas omnis [f] præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus prœliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat; ex omni copiâ [3] necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissuma erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocunque modo belli componendi, [g] licentiam ipsis permittit. Illi maturè ad hiberna Romanorum proficiscuntur: dein à

INTERPRETATIO.

[1] *Præterea* dixit *se repulsum ab amicitiâ, cùm antea misisset legatos Romam.*

[2] *Deinde, occasione datâ, animus barbari flexus est ab amicis, quos Jugurtha corruperat donis, metuens id quod parabatur, postquam cognovisset legationem Syllæ & Manlii.*

[3] *Delegit quinque ex omni numero amicorum.*

NOTÆ.

a *Hoc.*] *Pacem cum Romanis habere.*

b *Quàm mala perpessus es.*] Quanquam contra fidem eorum codicum, quos videre contigit, confidenter tamen *esses* delevi, *es* reposui, ne ridiculè Sylla locutus esse videatur; neque scio, quomodo hunc locum intellexerint qui eum intactum prætererierunt.

c *Experiri.*] Id est, *quæ voluit experimentis vim, & gratiam nostram cognoscere.*

d *Expulerat.*] Hinc patet, nisi fortè vanissimus homo delictum mendacio excuset, Bocchum cum Jugurthâ bellum gessisse.

e *Flexus.*] Tametsi Bocchus homo fuit maximè inanis, optimè tamen reges docebit, quales amicos à se propellere debeant.

f *Præsidium.*] Imposuerat perfugas præsidium, id est, *præsidium ex perfugis constituerat.* Hoc loquendi genus Grammatici Appositionem vocant.

g *Licentiam.*] *Ils etoient plenipotentiaires.*

Gætulis

Gætulis latronibus in itinere circumventi, ſpoliatique, pavidi, [a] ſine decore ad Sullam profugiunt; quem conſul, in expeditionem proficiſcens, pro prœtore reliquerat. Eos ille non pro [b] vanis hoſtibus, utì meriti erant, ſed accuratè & liberaliter habuit. Quâ re barbari, & famam Romanorum avaritiæ falſam, & Sullam ob munificentiam in ſeſe amicum rati. Nam etiam tum [c] largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, niſi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæſtori mandata Bocchi patefaciunt, ſimul ab eo petunt, utì fautor, conſultorque ſibi adſit; copias, fidem, magnitudinem regis ſui, & alia, quæ aut utilia, aut [d] benevolentia eſſe credebant, oratione extollunt: dein, [1] Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud ſenatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius poſtquam infecto negotio, [2] quò intenderet, Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illoſque, & Sullam venire jubet, itemque L. [e] Bellienum prætorem Uticâ, præterea omnis undique ſenatorii ordinis; quibuſcum mandata Bocchi cognoſcit, [f] in quibus, legatis poteſtas eundi Romam it: [g] ab conſule interea induciæ poſtulabantur. Ea Sullæ, & ple-

INTERPRETATIO.

[1] *Deinde, poſtquam Sylla* illis *omnia promiſiſſet, docti quomodo apud Marium, item apud ſenatum verba facerent, expectant ibidem circiter dies* 40.

[2] *Poſtquam Marius redit Cirtam, negotio infecto, ad quod* perficiendum *profectus erat.*

NOTÆ.

[a] *Sine decore.*] Id eſt, *abſque dignitatis ſuæ inſignibus*; imò habitu deteriore quàm ſolent homines vulgares, quia ſpoliati fuerant.

[b] *Vanis.*] Id eſt, *mendacibus, levibus, & inconſtantibus.*

[c] *Largitio.*] Intellige paucis eorum hominum artem cognitam fuiſſe, qui turpiſſimè ut gallinaceum emendicent, ovum magnificè largiuntur; aliorumque ex imperitiâ rem ſuam faciunt, eorum gratiam præſertim aucupando, eoſque corrumpendo.

[d] *Benevolentia.*] Id eſt, *ut* volunt, *quæ benevolentiam & amicitiæ ſtudium declararent.* Alii codices habent *benevolentiæ.* Sed neutrum placet: verùm exponendam eſſe crediderim hanc vocem *benevolentia* eo modo, quo antea Salluſtium *volentia* uſurpâſſe vidimus; ut *benevolentia* ſicut & *utilia* ad Romanos referatur: atque Bocchi legatos, ut Romanos ſibi demererentur, Syllæ omnia quæ aut illis utilia, aut jucunda, ſeu benevolentia eſſent, expoſuiſſe intelligamus. Durior fortè aliis videbitur expoſitio, ſed eò ducit ſenſus, ut patebit attendenti.

[e] *Bellienum.*] Catilinæ avunculum dicit Aſconius.

[f] *In quibus.*] Glareanus hæc verba delet, deinde aliquid mutat ex fide codicum; quanquam, ut ille ait, non ex omnibus omnia, ſed ex ſingulis tamen aliquid ad plenam lectionem eruendam, decerpſerit. Ego verò nihil mutem, ſed ita intelligo. Inter alia Bocchi mandata, hoc unum fuiſſe, ut legati ſui Romam proficiſcerentur, quod Sylla eis conceſſiſſet: ſed elliptica eſt oratio, cujus pars prior ex poſteriore facilè intelligitur.

[g] *Ab conſule.*] Ne ita intelligas, quaſi conſul Marius inducias petiverit; ſed potiùs Bocchus, ipſiuſque legati. A Boccho poſtulabantur induciæ, quas conſul concederet.

risque placuêre: pauci ferociùs decernunt: scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in advorsa [a] mutant. Cæterùm Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui [b] quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cùm cætera, tum maxumè benignitatem, & [c] studium Sullæ, accepit. Romæque legatis ejus, postquam errâsse regem, & Jugurthæ scelere lapsum, [1] [d] deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur:

S. P. Q. R. beneficii & injuriæ memor esse solet. Cæterùm Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit: fœdus & amicitia dabuntur, cùm meruerit.

Quibus rebús cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, utì Sullam ad se mitteret; cujus arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum [e] Balearium: præterea iêre sagittarii, & cohors [f] Pæligna cum [g] velitaribus armis, itineris properandi causâ: neque his [2] secus atque aliis armis, advorsus tela hostium, quòd ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repentè in campis patentibus cum mille non ampliùs equitibus sese ostendit; qui temerè & effusè euntes, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem [3] vero, & hostilem metum, efficiebant. Igitur se quisque expedire; arma, atque tela tentare, [h] intendere: timor aliquantus, sed spes

INTERPRETATIO.

[1] *Et respondetur hoc modo legatis ejus* Bocchi, *qui orabant fœdus & amicitiam postquam* dixissent *regem* suum *errâsse, ipsique veniam petiissent, quòd scelere Jugurthæ lapsus esset.*

[2] *Neque erant minùs muniti his armis quàm aliis, adversus tela hostium, quòd ea levia sunt.*

[3] *Qui* equites *euntes temerè, & alii ab aliis dispersi, faciebant ut numerus amplior videretur Sullæ & aliis omnibus, quàm revera esset, & ut eos reformidarent tanquam hostes.*

NOTÆ.

[a] *Mutant.*] Eleganter, si Gellio credimus, pro *mutantur*, quod est in aliis codicibus.

[b] *Quæstor.*] Non Marii, nam Sylla is erat; sed hic in Africâ quæstor fuit, vel fortè ex urbanis unus.

[c] *Studium.*] Illud est de quo suprà: dixit enim Sallustius egregiè legatos à Syllâ acceptos fuisse.

[d] *Deprecati.*] Ità loquitur Cicero, Orat. 2. contra Rullum, *Si quid deliquero,* inquit, *nullæ sunt imagines, quæ me à vobis deprecentur.* Ita & alibi.

[e] *Balearium.*] Alii, *funditorumque Balearium.* Baleares verò duæ sunt insulæ, hodie *Majorca* & *Minorca* dictæ, in mari Mediterraneo, è regione Hispaniæ, cujus olim incolæ peritissimi fuerunt funditores.

[f] *Pæligna.*] Pæligni populi fuerunt Italiæ inter Appenninos montes, magìs ad mare superum, inter Campaniam & Hetruriam ad Septentrionem.

[g] *Velitaribus.*] Gladium, hastam, & parmam fuisse testatur Polybius.

[h] *Intendere.*] Id est, *quilibet intentus & paratus erat.*

amplior;

amplior; quippe victoribus, & advorsum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæstorem [1] appellat: se à patre Boccho [a] obviam illis simul, & præsidio, missum. Dein eum & proximum diem, sine metu, conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei vesper erat; repente [b] Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit; dicitque sibi ex speculatoribus cognitum Jugurtham haud procul abesse: simul, utì noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satìs [2] credere: etiam si certa [3] pestis adesset, mansurum potiùs, quàm proditis quos ducebat, turpi fugâ incertæ, ac forsitan pòst paulò morbo interituræ, vitæ parceret. Cæterùm ab eodem monitus utì noctu proficiscerentur, consilium adprobat; ac statim milites cœnatos esse in castris, ignisque quàm [c] creberrumos fieri, dein [d] primâ vigiliâ silentio egredi, jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur; cùm equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duûm millium intervallo, ante eos consedisse. Quod postquam auditum est, tum verò ingens metus nostros invadit: credere se proditos à Voluce, & insidiis circumventos. Ac fuêre qui dicerent [e] manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum reliquendum. At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuriâ Maurum prohibet: suos hortatur, utì fortem animum gererent: sæpè antè paucis strenuis advorsus multitudinem benè pugnatum: quantò sibi, in prœlio, minùs pepercissent, tantò, tutiores fore: nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere; & in maxumo omnium metu nudum & [f] cæcum corpus ad hostis vortere. Dein Volucem, quoniam [g] hostilia faceret, Jovem maxumum [4] obtestatus, utì sceleris atque perfidiæ

INTERPRETATIO.

[1] *Volux adveniens appellat, & ad colloquium vocat Syllam quæstorem.*

[2] Dicit, *se satìs confidere virtuti suorum.*

[3] Dicit, *quanquàm certum exitium* sibi *adesset, se mansurum potiùs, quàm proditis iis, quos ducebat, parceret, turpi & flagitiosâ fugâ, vitæ incertæ, ac forsitan pòst paulò morbo interituræ.*

[4] *Postquam Jovem maximum maximo cum affectu precatus esset, ut testis adesset sceleris.*

NOTÆ.

[a] *Obviàm.*] Honoris causâ.

[b] *Maurus.*] *Volux.*

[c] *Creberrumos.*] Ut exercitum numero ampliorem, ibique pernoctaturum, Jugurtha crederet.

[d] *Primâ.*] Nox in quatuor vigilias, easque trium horarum singulas, Romanis divisa erat.

[e] *Manu.*] Hoc est, *Volucem esse interficiendum.*

[f] *Cæcum.*] Scilicet, cæcum & inerme corpus hostibus obvertunt, qui fugiunt. Cæterùm digna est tali viro Syllæ oratio.

[g] *Hostilia.*] Credebant enim monitu ejus cuncta gerere Jugurtham, sed Jugurthæ monitore nihil opus fuit.

Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil [a] dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ: cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Cæterùm, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesque ejus ex patre suo penderent; [1] credere illum nihil palam ausurum, cùm ipse filius testis adesset. Quare optimum factum [b] videri, per media ejus castra palam transire; sese, vel, præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res, uti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improviso accesserant, [c] dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumes transeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, perventum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multùm, & familiariter agebat; præmissus ab Jugurthâ, postquam Sullam accitum audierat, [2] orator, & subdolè speculatum Bocchi consilia. [3] [d] Præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterùm materno genere impar, (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat) [e] Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo [f] integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret, [g] quò res communis licentiùs gereretur: [h] nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punicâ

INTERPRETATIO.

[1] *Cæterùm* Volux dicebat *quoniam neque* Jugurtha *ingentem multitudinem haberet, & spes opesque ejus ex patre suo penderent,* se *credere illum nihil ausurum apertè, cùm ipse filius* Bocchi *testis adesset.*

[2] *Ibi Numida quidam, nomine Aspar, agebat multùm & familiariter cum Boccho, præmissus ab Jugurthâ, ut legationem obiret, & subdolè specularetur consilia Bocchi, postquam audierat ab eo Syllam advocatum fuisse.*

[3] *Præterea Dabar* cum Boccho erat.

NOTÆ.

[a] *Dolo.*] *Suo,* scilicet, aut *patris.*

[b] *Videri.*] Verba sunt Volucis.

[c] *Dubio.*] Non enim datum est spatium cogitandi, utrum utilius foret; vel magnanimitatis stimulo concitatum Romanos virtute delinire, vel infestum eosdem persequi.

[d] *Præterea.*] Non fuerat hic à Jugurthâ missus.

[e] *Mauro*] Boccho.

[f] *Integra*] Id est, *se, quicquid invicem statuissent, approbaturum.* Gall. *Qu'il tiendroit pour bien fait.*

[g] *Quo.*] Supple, *Accitum fuisse Asparem.* Hoc dicebat Bocchus, ne à se Sylla proditionem metueret, quod Jugurthæ legatum videret, vel cùm ipso ad concilium vocaretur; eò videlicet accitum eum fuisse, ut faciliùs quæ vellent, & tutiùs, exequerentur.

[h] *Nam.*] Dicit, ab Jugurthæ insidiis non potuisse caveri, nisi ille spe pacis illectus, ab iis deterritus fuisset. Cæterùm, nisi quia faciundum fuit, haud scio an satis cautè Romani cum ejusmodi perfido res suas communicaverint. Qui enim alium decipit, quamobrem nobis quoque dolos non paret, rationem habere debemus. Bene successit Romanis, at certè orbis terrarum magistris eventus non satis idoneus fuit magister.

fide,

[a] fide, quàm [b] ob ea, quæ prædicabat, ſimul Romanos, & Numidam ſpe pacis attinuiſſe; multùmque cum animo ſuo volvere ſolitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam, traderet: [c] lubidinem advorſum nos, metum pro nobis ſuaſiſſe. Igitur Sulla reſpondit, pauca ſe coram Aſpare locuturum; cætera occultè, nullo, aut quàm pauciſſumis præſentibus: ſimul edocet quæ ſibi [d] reſponderentur. Poſtquam, ſicuti voluerant, congreſſi; dicit ſe miſſum à conſule veniſſe quæſitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, utì [e] præceptum fuerat, poſt diem decimum redire jubet, ac nihil etiam nunc decreviſſe, ſed [f] illo die reſponſurum. Dein ambo in caſtra ſua digreſſi. Sed ubi plerumque noctis proceſſit, Sulla à Boccho occultè accerſitur; ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, ſanctus vir, [g] ex ſententiâ ambobus jurat; ac ſtatim rex ſic incipit:

Nunquam ego ratus ſum fore, utì rex maxumus in hâc terrâ, & omnium, quos novi, opulentiſſumus, privato homini gratiam deberem. Et hercule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigi. Id [h] *imminutum, quod cæteri dolere ſolent, ego lætor. Fuerit mihi* [i] *pretium, eguiſſe aliquando tuæ amicitiæ; quâ apud animum meum nihil carius habeo.* [k] *Id adeò experiri licet: arma, viros, pecuniam; poſtremò, quidquid animo lubet, ſume, utere: & quoad vives, nunquam tibi redditam* [l] *gratiam putaveris: ſemper apud me integra erit: denique nihil me ſciente fruſtrà voles. Nam, ut ego exiſtumo, regem armis, quàm munificentiâ vinci, minùs* [m] *flagitioſum. Cæterùm de rep. veſtrâ, cujus curator huc miſſus es, paucis accipe.* [n] *Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum unquam volui: finis meos advorſum armatos armis tutatus ſum.* [1] *Id omitto: quando vobis ita*

INTERPRETATIO.

[1] *Id* bellum *deſero.*

NOTÆ.

[a] *Fide.*] Id eſt, *fraude*; utraque enim pro eâdem in proverbium abiit. Bocchus eâ gratiâ Romanorum ſimul & Jugurthæ legatos acciverat, ut ex commodo ſuo de utriſque conſuleret.

[b] *Ob ea.*] Ut, ſcilicet, Jugurthæ doli præcaverentur.

[c] *Lubidinem.*] Odio enim habebat Romanos.

[d] *Reſponderentur.*] *A Boccho,* ſcilicet, quando coram Aſpare Jugurthæ legato colloquerentur.

[e] *Præceptum.*] *A Syllâ per Dabarem.*

[f] *Illo.*] *Qui,* ſcilicet, *poſt decimum illuceſceret.*

[g] *Ex ſententiâ.*] Se, ſcilicet, *fideliter concredita ſervaturum.*

[h] *Imminutum.*] *Quia nunc ope alienâ indigeo.*

[i] *Pretium.*] Gall. *Il me ſera avantageux.* Mihi lucro vertetur.

[k] *Id.*] *An,* ſcilicet, *amicitia tua mihi cara ſit.*

[l] *Gratiam.*] Sylla Bocchi legatos optimè acceperat, illiſque quæcumque ad ejus commodum ſpectabant, providerat.

[m] *Flagitioſum.*] Hinc videre licet flagitium magis peccatum notare quod infamiam adfert.

[n] *Bellum.*] In aliis codicibus ita legitur; *Bellum pop. Romano nunquam paravi, neque factum volui.*

placet,

placet, gerite, uti vultis, cum Jugurthâ bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipſam fuit, non egrediar, neque id intrare Jugurtham ſinam. Præterea, [a] *ſi quid meque vobiſque dignum petiveris, haud repulſus abibis.*

Ad ea Sulla pro ſe breviter, & [b] modicè; de pace, & de communibus rebus multis, diſſeruit. Denique regi patefecit, [1] quod polliceatur, ſenatum & populum Rom. quoniam armis ampliùs valuiſſent, non in gratiâ habituros: faciundum aliquid, quod illorum magìs quàm ſuâ, retuliſſe videretur: id adeò in promptu eſſe, quoniam [2] copiam Jugurthæ haberet; quem ſi Romanis tradidiſſet, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc [c] peteret, tunc ultro adventuram. Rex primùm negitare: [3] cognationem, affinitatem, præterea fœdus interveniſſe: ad hoc metuere, ne [d] fluxâ fide uſus popularium animos averteret: quîs & Jugurtha carus, & Romani inviſi eſſent. Denique ſæpius fatigatus, leniter, & ex voluntate Sullæ, omnia ſe facturum promittit. Cæterùm ad ſimulandam pacem, cujus Numida, defeſſus bello, avidiſſumus, [4] quæ utilia viſa, conſtituunt. Ita, compoſito dolo, digrediuntur. Et rex poſtero die Aſparem, Jugurthæ legatum, appellat: dicitque ſibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, poſſe conditionibus bellum componi: quamobrem regis ſui ſententiam exquireret. Ille lætus in caſtra Jugurthæ proficiſcitur. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, poſt diem octavum redit ad Bocchum: & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; ſed Mario parum fidere: ſæpè antea, cum imperatoribus Romanis pacem conventam, fruſtrà fuiſſe. Cæterùm Bocchus, ſi [e] ambobus conſultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut unà ab omnibus, quaſi de pace, in colloquium veniretur, ibique ſibi Sullam traderet: cùm talem virum in pote-

INTERPRETATIO.

[1] *Denique patefecit regi, ſenatum & pop. Romanum non pro gratiâ accepturos illud quod polliceatur, quoniam armis ampliùs voluiſſent.*

[2] *Quoniam Jugurtham in poteſtate haberet.*

[3] Bocchus cauſabatur *cognationem, affinitatem*; *præterea* dicebat *fœdus* cum Jugurthâ *interveniſſe.*

[4] *Cæterùm conſtituunt quæ viſa ſunt utilia ad ſimulandam pacem, cujus Jugurtha, defeſſus bello, erat avidiſſimus.*

NOTÆ.

[a] *Si quid.*] Abſque hâc exceptione, quæ minùs urbana eſt, reliqua aptiſſimè cohærebant.

[b] *Modicè.*] Multo officio Syllam Bocchus proſecutus erat, ideoque Salluſtius ad ea Syllam cum modeſtiâ reſpondiſſe dicit.

[c] *Peteret.*] Non ſatìs cognoſcitur bellone, an pacto, Numidiæ partem aliquam Bocchus obtinuerit; an verò totum iſtud ſit de ſpe intelligendum, quam Jugurtha, ſi finibus integris fœdus cum Romanis pangeretur, Boccho maximam fecerat.

[d] *Fluxa.*] *Erga Jugurtham,* quocum fœdus inviſſe eum, neminem latebat.

[e] *Ambobus.*] *Boccho & Jugurthæ.*

ſtate

ſtate habuiſſet, tum fore utì juſſu S. P. Q. R. fœdus fieret; neque hominem nobilem, non ſuâ ignaviâ, ſed ob rempub. in hoſtium poteſtate relictum iri. Hæc Maurus ſecum ipſe diu volvens, tandem promiſit. Cæterum [a] dolo, an [b] verè cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque [c] regiæ voluntates, utì vehementes, ſic mobiles, ſæpè ipſæ ſibi advorſæ. Poſtea, tempore & loco conſtituto, in colloquium [1] utì de pace veniretur; Bocchus Sullam modò, modò Jugurthæ legatum appellare; benignè habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac ſpei bonæ pleni eſſe. Sed nocte eâ, quæ proxuma fuit ante diem colloquio decretum; Maurus adhibitis amicis, ac ſtatim [d] immutatâ voluntate, remotis cæteris, dicitur ſecum ipſe [e] multùm agitaviſſe; [2] vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius: [3] [f] quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta pectoris, oris immutatione patefeciſſe. Tamen poſtremò Sullam accerſi jubet, & ex illius ſententiâ Numidæ inſidias tendit. Deinde ubi dies advenit, & eâ nunciatum eſt, Jugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & [g] quæſtore noſtro, quaſi obvius, honoris cauſsâ, procedit in tumulum facillumum viſu inſidiantibus. Eòdem Numida eum pleriſque neceſſariis ſuis inermis, utì dictum erat, accedit: ac ſtatim ſigno dato, undique ſimul ex inſidiis invaditur. Cæteri obtruncati: Jugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium [h] deductus. [i] Per idem tempus advorſum [k] Gallos ab ducibus noſtris Q. Cepione, & M. Manlio

INTERPRETATIO.

[1] *Poſtea loco & tempore conſtituto, Bocchus appellabat modò Syllam, modò legatum Jugurthæ, ut veniretur in colloquium de pace.*

[2] *Ipſe* Bocchus *vultu, colore ac motu corporis, pariter atque animo, varius, dicitur multùm agitaviſſe* ea, *quæ, ſcilicet occulta pectoris,* dicitur, *ipſo tacente, patefeciſſe oris immutatione.*

[3] *Procedit in locum editiorem, quem facilè inſidiantes proſpicere poterant.*

NOTÆ.

[a] *Dolo.*] Ut magìs crederet Jugurtha, optimâ fide Bocchum cum ipſo agere; cùm rem ipſam diu ab illo ante agitatam videret, quàm polliceretur.

[b] *Verè.*] Id eſt, *cùm Numidæ tradere Syllam Bocchus ſtatuiſſet.*

[c] *Regiæ.*] Rem ipſam veriſſimè expreſſit Salluſt. Videant itaque & ſibi caveant, quibus omnia ex voto ſucceſſerunt. Periculum eſt maximum, ne voluntas omnia cum impetu pervadere aſſueta, ſæpius cum dolore, eadem relegere cogatur.

[d] *Immutatâ.*] Id eſt, *Dimiſſis omnibus.*

[e] *Multùm.*] Alii habent *multa.*

[f] *Quæ.*] Scilicet ex ejus incerto vultu, & oris immutatione, animi fluctuatio & dubitatio cognita eſt: neſciebat enim an Jugurthæ Syllam, vel Syllæ Jugurtham, tradere melius eſſet.

[g] *Quæſtore.*] *Syllâ.*

[h] *Deductus.*] Florus ex Livio, in carcere necatum Jugurtham fuiſſe; alii fame contabuiſſe volunt.

[i] *Per idem.*] Iſtud ad Jugurthæ hiſtoriam non facit, ſed additum eſt, ut cognoſceretur, quamobrem contra leges Mario abſenti conſulatus mandatus fuiſſet.

[k] *Gallos.*] Alii magìs iſtud Germanìs adſcribunt: optimè verò & veriſſimè noſter autor qui Gallis, propter Helvetios ſcilicet, qui tum, cum Cimbris, belli adverſus Romanos concitatoribus, ter ipſos profligaverunt.

malè

malè pugnatum. Quò metu Italia omnis contremuerat. [1] Illique & usque ad nostram memoriam Romani sic habuêre, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, [a] non pro gloriâ certari. Sed postquam bellum in Numidiâ confectum, & Jugurtham Romam vinctum adduci, nunciatum est; Marius consul [2] absens factus est, & ei decreta provincia Gallia: isque [c] Kalendis Januar. magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes, atque opes civitatis in illo sitæ erant.

INTERPRETATIO.

[1] *Et Romani, qui illis temporibus vivebant, & usque ad nostram memoriam, sic animo reputaverunt; alia omnia suæ virtuti prona esse & facilia,* at *cum Gallis pro salute certari, non pro gloriâ.*

NOTÆ.

[a] *Non pro gloriâ.*] Quandoquidem de gloriâ cum Gallis non ausi sunt contendere, qui orbis terrarum Domini reliquorum populorum honorem proculcaverant. Illa, Deo adjuvante, nunquam peribit.

[b] *Absens.*] Contra morem.

[c] *Kalendis.*] Quo tempore consules magistratum inibant.

FINIS BELLI JUGURTHINI.

C: SAL.

C. SALLUSTII CRISPI

HISTORIARUM FRAGMENTA.

LIBER I.

RES populi R. M. [a] Lepido, Q. [b] Catulo Coff. ac deinde militiæ & domi geſtas [c] compoſui. *Donatus & Pomp. Meſſalinus.*

[d] Cato Romani generis diſſertiſſumus multa paucis abſolvit. *Serv. & Acron.*

[e] Fannius verè. *Victorinus.*

Nos in tantâ [f] doctiſſumorum hominum copiâ, *Serv.*

Neque me diverſa pars in civilibus armis movit à vero. *Aruſianus.*

NOTÆ.

L*Epido.*] Hic eſt, qui, cùm proſcriptos à Syllâ revocare ſtuderet, bellum civile movit, quod penè citiùs oppreſſum eſt quàm inciperet.

[b] *Catulo.*] Hic incenſum capitolium, anno ab urbe conditâ 684, reſtitutum dedicavit.

[c] *Compoſui.*] Donatus ſub initium Æneidos hîc hiſtoriam Salluſtium cæpiſſe ſcribit & Meſſalinus hanc vocat Salluſtianam periodum. Unde conjicere licet autorem noſtrum, qui ſe, ab initio belli Catilinarii, res geſtas P. Rom. carptim ſcripturum eſſe dicit, in eo non perſtitiſſe; ſed poſtquam de bello ſcripſiſſet, quod Catilina aliquot annis à Lepidi & Catuli conſulatu excitavit; atque eo quod multò antè eundem conſulatum P. Rom. adverſus Jugurtham geſſerat; ad hiſtoriam unâ ſérie, non interruptè poſteris tranſmittendam, animum adjeciſſe. Videtur itaque de Sertorio & Pompeio, item de Mithridate, Tigrane & Lucullo, præcipuè, & iis quæ ab his à Lepidi conſulatu ad bellum Catilinarium uſque, acta ſunt, mentionem feciſſe. Quæ verò ex ejus fragmentis hinc inde diſſipata, collecta ſunt; in tantâ caligine, vix quiſquam in locum ſuum & ordinem poſſit reſtituere, neque certè tanti eſſe judicamus.

[d] *Cato.*] Cenſorinus eſt.

[e] *Fannius.*] Duo fuerunt, quorum Cicero meminit in Bruto.

[f] *Doctiſſumorum.*] De Cælio, Rutilio, Pictore. Quadrigario, Antiate, Siſenna, Venonio, præcipuis ante Salluſtium hiſtoricis, intelligi volunt; quibus adde Catonem hiſtoricum eximium, ex quo multa ſumſiſſe autorem noſtrum ei etiam exprobratum eſt.

Nobis

Nobis [a] primæ diſſenſiones vitio humani ingenii evenêre: quod inquies, atque [b] indomitum, ſemper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priſc.*

Nam à primordio urbis ad bellum [c] Perſi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimùm imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coſſ. omni [d] Galliâ cis [e] Rhenum, atque inter mare [f] noſtrum, atque Oceanum, niſi quæ à paludibus invia fuit, perdomita. [g] Optumis autem moribus, & maxumâ concordiâ egit populus Rom. inter ſecundum atque poſtremum bellum Carthaginienſe. *Victorinus & Auguſtinus.*

At diſcordia, & avaritia, atque ambitio, & cætera ſecundis rebus oriri [h] ſueta mala, poſt Carthaginis exſcidium maxumè aucta ſunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas diſceſſio plebis à patribus, aliæque diſſenſiones domi fuêre jam inde à principio: neque amplius, quàm regibus exactis, dum metus à [1] [i] Tarquinio & bellum grave cum [k] Etruriâ poſitum eſt, æquo & modeſto jure agitatum: dein, ſervili imperio patres plebem exercere: de vitâ atque [l] tergo regio more conſulere: agro pellere; &, cæteris expertibus, ſoli in imperio agere. Quibus ſævitiis, & maxumè fœnoris onere, oppreſſa plebes, cùm aſſiduis bellis tributum ſimul & militiam toleraret, armata montem [m] ſacrum, atque Aventinum, inſedit: tumque [n] Trib. pl. & alia ſibi jura paravit. Diſcordiarum & certaminis utrimque finis fuit ſecundum bellum Punicum. *Auguſtinus.*

INTERPRETATIO.

[1] *Neque ampliùs* Romæ *agitatum eſt æquo & modeſto jure, quàm dum metus à Tarquinio, & bellum grave poſitum eſt cum Etruriâ, poſtquam reges pulſi eſſent.*

NOTÆ.

a *Primæ.*] De ſeditionibus videtur agere, quæ ob fœneratorum potentiam præcipuè atque potentiorum ſuperbiam, ortæ ſunt. Cæterùm locutus fuerit de primis omnino Romanorum diviſionibus, an non, noſtrâ parum intereſt: illud eſt maximum, quòd nobis verum diſcordiarum noſtrarum fontem oſtendit, quem obſtruet qui volet & poterit.

b *Indomitum.*] Id eſt, *quod domari non poteſt.*

c *Perſi.*] A nominativo Perſeus: aliàs Perſes dicitur, quem regno Macedoniæ Romani ſpoliaverunt.

d *Galliâ.*] Hinc patet, quod & alii abunde probaverunt, Germaniam veteribus ſub Galliâ comprehenſam fuiſſe.

e *Rhenum.*] Rhenus notiſſimus hodie Germaniæ fluvius.

f *Noſtrum.*] Mediterraneum.

g *Optumis.*] Hoc illud eſt quod dixit in Jugurthâ, ſenatum & P. Romanum placidè inter ſe, modeſtèque rempublicam tractâſſe.

h *Sueta.*] Ab iis itaque ſibi cavendum eſſe intelligant qui favente utuntur fortunâ.

i *Tarquinio.*] *Superbo*, ſcilicet, regum Romanorum poſtremo, qui unà cum filiis adverſus Romanos bellum movit, eos manu in regum reducente Etruſcorum rege Porſenâ.

k *Etruriâ.*] Italiæ regio ad Urbis Occiduum. Hodie *Toſcane.*

l *Tergo.*] Quia verberibus in damnatos ſæviebant.

m *Sacrum.*] *Capitolium.*

n *Trib.*] Per quos à potentiorum injuriâ tuti agitarent.

Poſt-

Poſtquam, remoto metu Punico, ſimultates exercere vacuum fuit; plurimæ turbæ, ſeditiones, & ad poſtremùm bella civilia orta ſunt: dum pauci potentes, quorùm [a] in gratiâ plerique conceſſerant, [b] ſub honeſto patrum, aut plebis nomine dominationes affectabant; bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, ſed utì quiſque locupletiſſumus, & injuriâ validior, [c] quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. [d] Ex quo tempore majorum mores, non paulatim, ut antea, ſed torrentis modo, [e] præcipitati: adeò juventus luxu atque avaritiâ corrupta eſt, utì meritò dicatur, genitos eſſe, qui neque ipſi habere poſſent res familiares, neque alios pati. *Aul. Gellius & Auguſtinus.*

[f] Igitur venditis proſcriptorum bonis, aut dilargitis. *Aul. Gellius.*

Id bellum excitabat [g] metus Pompeii victoris [h] Hiempſalem in regnum reſtituentis. *Idem.*

Maxumèque ferocia regis [i] Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Aruſianus.*

Quin lenones & vinarii, laniique, quorum præterea vulgus in dies uſum habet, pretio [k] compoſiti. *Cariſius.*

Genus armis ferox, & ſervitii inſolitum. *Aruſianus.*

M. Æmilii Lepidi Coſ. ad P. R. Oratio contra Sullam.

Clementia, & probitas veſtra, Quirites, quibus [1] per cæteras gentis maxumi, & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt advorſus [l] tyrannidem L. Sullæ; ne aut ipſi, nefanda quæ æſtumatis, ea parum credendo

INTERPRETATIO.

[1] *Quibus maximi eſtis inter cæteras gentes.*

NOTÆ.

a *In gratiâ.*] Aruſianus à Salluſtio dictum notat *concedere in gratiâ.* Auguſtinus qui fragmentum hoc totum conſervavit, *in gratiam conceſſerunt*, ſcriptum reliquit.

b *Sub honeſto.*] Patres pro dignitate ſenatûs, tribuni pro libertate plebis dum contendere videbantur, quiſque pro gloriâ ſuâ certabat.

c *Quia præſentia.*] Hinc diſcere poſſunt qui reipublicæ ſtudent commoditatibus, quanto cum molimine, quantâque prudentiâ, ex prædonum manibus ea ſit retrahenda.

d *Ex quo tempore.*] Hæc cum præcedentibus unâ ſerie non refert Auguſtinus.

e *Præcipitati.*] Hunc locum diligenter excuſſiſſe non pænitebit eos, qui ad reipublicæ ſedent gubernacula.

f *Igitur.*] De Syllâ hoc loco ſermonem eſſe quando non probaret Auguſtinus, res ipſa ſatis declararet.

g *Metus.*] Gellius Pompeii metum explicat, non quòd ille metueret, ſed quòd metueretur.

h *Hiempſalem.*] Huic Numidiam cum Gætulis Pompeius tradidit, cujus filium Jubam Cæſar profligavit.

i *Mithridatis.*] Rex fuit Ponti Mithridates, Romanorum acerrimus hoſtis, uſque adeò veneno aſſuetus, ut eo tandem malè tentatnm ſpiritum, ferro coactus ſit expellere.

k *Compoſiti.*] Nonius exponit *redemti.*

l *Tyrannidem.*] Dictaturam ante Lepidi conſulatum depoſuiſſe Syllam, non eſt dubium: adeòque de ejus dominatione hîc agitur, quatenus eam per ſatellites, poſito nomine tantùm, exercebat.

de

de aliis, circumvenianimi: præsertim cùm illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit, [a] neque se aliter tutum putet, quàm si pejor atque intestabilior [b] metu vestro fuerit; [1] quò captivis libertatis curam miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis periculis magìs, quàm in ulciscendo, [2] teneamini. Satellites quidem ejus homines maxumi nominis, [c] non minùs optumis majorum exemplis, nequeo satìs mirari, dominationis in vos, servitium suum [d] mercedem dant; & utrumque per injuriam malunt, quàm optumo jure liberè agere: præclara [e] Brutorum atque Æmiliorum & [f] Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperêre, subvertunda. Nam quid à [g] Pyrrho, Hannibale, [h] Philippoqne & [i] Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, & suæ cuique sedes: neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste [k] Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque [l] consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumserat, satiatus; sed tum crudelior, cùm plerosque secundæ res in miserationem ex irâ vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in [m] post futuros composuit: quîs prius injuria quàm vita certa esset: pravissumèque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuerit; dum vos, metu gravioris servitii, à repetundâ libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites, ne spolia vestra penès illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi fortè speratis, per tædium jam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata [n] periculosius

INTERPRETATIO.

[1] *Ut miseria adimat* vobis *captivis curam libertatis.*

[2] *Aut, si provideritis, magìs attenti sitis ad vos à periculis liberandos quam ad injurias ulciscendas.*

NOTÆ.

[a] *Neque.*] Igitur, vel principiis obstandum; vel semet & maturè, cui ea lubet arripere, tradenda sunt reipublicæ gubernacula.

[b] *Metu.*] *Quem vobis incusserit Sylla,* scilicet, ne, si parum tyrannus esset, aut vos aliquid auderetis, ipsum acerbissimè puniretis.

[c] *Non minùs.*] Id est, *qui, præter nomen, exempla insuper optima à suis majoribus habuerunt.*

[d] *Mercedem dant.*] Id est, *Illi, ut vobis imperent, servi fiunt.*

[e] *Brutorum.*] Hujus præsertim meminit, quia tyrannorum hostis fuit acerrimus, quique Tarquinium Superbum expulit, ejusque filium planè quasi ad inferos usque persecutus est.

[f] *Lutatiorum.*] A Lutatio Catulo, ipse Lepidus, bellum civile movens, retro pulsus est.

[g] *Pyrrho.*] Id est, *adversus ipsum.*] Fuit autem Pyrrhus rex Epirotarum.

[h] *Philippoque.*] Rex fuit Macedoniæ.

[i] *Antiocho.*] Rex fuit Syriæ, quem luxuriâ suâ debellatum, nullo negotio P. Rom. superavit.

[k] *Romulus.*] De Syllâ invidiosè loquitur.

[l] *Consulis.*] Videtur de Marii filio loqui.

[m] *Post futuros.*] Hoc dicit, quia proscriptorum liberos Sylla à republicâ submovit, eosque petendorum honorum jure privavit.

[n] *Periculosiùs.*] Nullus itaque injustè dominetur, qui se pessimum fieri metuit.

dimiſſurum. At ille eò proceſſit, utì nihil glorioſum, niſi tutum, & omnia [a] retinendæ dominationis honeſta, exiſtumet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potiùs, quàm laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla ſunt. Hâc tempeſtate ſerviundum, aut imperitandum: habendus metus eſt, aut faciundus, Quirites. Nam quid ultra? Quæve humana ſuperant, aut divina impolluta ſunt? Populus Romanus, paulò antè gentium moderator, exutus imperio, gloriâ, jure; agitandi inops, deſpectuſque; ne [b] ſervilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum & Latii magna vis, civitate pro multis & egregiis factis, à vobis datâ, per unum prohibentur; & plebis innoxiæ patrias ſedes occupavêre pauci ſatellites, mercedem ſcelerum; leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penès unum: denique necis civium, & [c] vitæ licentia. Simul humanas hoſtias vidiſtis, & ſepulchra infecta ſanguine civili. Eſtne viris reliqui aliud, quàm ſolvere injuriam, aut mori per virtutem? Quoniam quidem unum omnibus finem naturâ, vel ferro, cœptis ſtatuit; neque quiſquam [d] extremam neceſſitatem nihil auſus, niſi muliebri ingenio, exſpectat. Verùm ego ſeditioſus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum [e] queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter ſalvi, ſatiſque tuti, in imperio eritis; niſi Vettius Picens, [f] ſcriba Cornelius, aliena, bene parata, prodegerint: niſi approbaveritis omnis proſcriptiones innoxiorum, [g] ob divitias; cruciatus virorum illuſtrium; vaſtam urbem fugâ & cædibus; bona civium miſerorum, quaſi [h] Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At objectat mihi poſſeſſiones ex bonis pro-

NOTÆ.

a *Retinendæ.*] Id eſt, *ad retinendum,* Subintelligitur, *cauſâ.*

b *Servilia*] Quinorum frumenti modiorum fuiſſe ea in ſingulos menſes ex Donato, ad Terentii Phormionem diſcimus. Cæterùm hinc licet conjicere, aliquid in frumenti diſtributione à Syllâ mutatum fuiſſe.

c *Vitæ licentia.*] Nemo enim, illo invito, nec bona, nec patriam, nec vitam, retinere poterat, ut teſtatur Cicero.

d *Extremam.*] *Mortem.*

e *Queror.*] Gronovius legendum eſſe putat *quæro*; at pace tanti viri nihil mutandum cenſeo; quin ſenſum meliorem, magiſque ex Lepidi ingenio, *queror* videtur efficere. Intendit enim Syllæ criminationes eo modo proponere, ut per ſe diluantur; quod quidem in poſteriori perſpicuum eſt, cùm dicit, *Et bellum cupiens, quia jura pacis repeto.* Si in priori pro *qui,* legas *quia,* nam ſæpè eam vim obtinet, res erit clariſſima. Lege modò, & videbis: perinde enim eſt ac ſi diceret, *Ineptè Sylla me ſeditioſum vocat, cùm in eo ſim, ut querar, quòd præmia antehac in ſeditioſos collata fuerint.*

f *Scriba.*] Ita vocati ſunt qui in tabulas rationes publicas referunt. Quorum quidem ordo honeſtus erat, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magiſtratuum committuntur, ut ait Cicero: at officium mercenarium, nec magni teſtimonii aut pretii: ſi Alex. Neapolitano, aliiſque unde & iſtud colligi poteſt, fides eſt adhibenda. Hic verò Cornelius & Vettius e eo numero fuerunt, qui malo publico creverant, ſatellites Syllæ tyrannidis & crudelitatis, atque adeò maximè exoſi, ut vel ex hoc loco apparet.

g *Ob divitias.*] Dicit divitias cauſam fuiſſe, ut innoxii quòque proſcriberentur.

h *Cimbricam.*] Cimbri populi fuerunt Germaniæ, ſupra Sexones, ad Septentrionem, in penìnſulâ ab ipſis Cimbrica dicta, quos ab extremis Galliæ profugos, cum Theutonis & Tigurinis, Marius noviſſimè conciderat.

ſcriptorum, quod quidem ſcelerum illius vel maxumum eſt, non me neque quemquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi recte [a] faceremus Atque illa quæ tum formidine mercatus ſum, precio ſoluto, [b] jure dominis tamen reſtituo; neque pati conſilium eſt, ullam ex civibu prædam eſſe. Satis illa fuerint, quæ, rabie contracta toleravimus manus conſerentes inter ſe Romanos exercitus, & arma ab externis in noſmet verſa. Scelerum & contumeliarum omnium finis ſit. Quorum adeò Sullam non pœnitet, ut & facta [c] in gloriâ numeret, &, liceat, avidiùs fecerit. Neque jam, quid exiſtumetis de illo, ſed quantùm vos audeatis, vereor; ne, alius alium principem expectantes antè capiamini, non opibus ejus, quæ futiles & corruptæ ſunt; ſed veſtrâ ſocordiâ, quam captum ire licet; & [d] quàm audeat tam videri felicem. Nam præter ſatellites commaculatos, quis eadem vult Aut quis non omnia mutata præter victoriam? [e] Scilicet milites quorum ſanguine, Tarrulæ, Scyrroque, peſſumis ſervorum, divitiæ partæ ſunt. An, quibus prælatus in magiſtratibus capiundis Fufidius, [f] ancilla turpis, honorum omnium dehoneſtamentum? Itaqu maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulner & labores, nihil præter [g] tyrannum quæſitum eſt. [h] Niſi fortè tribuniciam poteſtatem everſum profecti ſunt per arma, conditam majoribus ſuis; [i] utique jura & judicia ſibimet extorquerent: egregiâ ſcilicet mercede, cùm [k] relegati in paludes & ſilvam, contumeliam atque invidiam [1] ſuam, præmia penès paucos intelligerent

INTERPRETATIO.

[1] *Cùm intelligerent, poſtquam relegati eſſent in paludes & ſilvam, contumeliam atque invidiam tan*tùm *eſſe pro ſe, præmia* verò *penè paucos.*

NOTÆ.

[a] *Faceremus.*] Pro *feciſſemus:* ita & Terentius, ſæpè.

[b] *Jure.*] *Suivant les formes de juſtice.*

[c] *In gloriâ.*] Videtur ad id reſpicere quod Plutarchus, palam in foro Syllam dixiſſe, teſtatur, cùm publicum præſidium à ſe dimiſiſſet, *Sese omnium à ſe geſtarum rerum paratum eſſe rationem reddere.*

[d] *Quàm audeat.*] Hîc aliquid deeſſe putant, deinde quodlibet mutant & addunt. Difficile non eſt, neque ea res agitur. At ſenſus nullus eſt; nullus ſit: nam malim equidem ego ſcire me aliquid perdidiſſe, quàm pro eo aliquid per imperitiam ſumere, & geſtare. At verò videamus, annon ſenſus aliquis ex iſtis verbis poſſit erui. Hâc ipſâ periodo dixit Lepidus, *Vereor quantùm vos audeatis.* Potuerit & dicere, *Vereor quàm Sylla audeat, & quàm audeat videri felicem* atque iſtud egregiè quadrabit, cùm omnes felicitate ſciant Syllam cognominatum fu iſſe.

[e] *Scilicet milites.*] Ironia eſt.

[f] *Ancilla.*] Per maximum contemptum ita loquitur.

[g] *Tyrannum.*] *Syllam,* ſcilicet.

[h] *Niſi.*] Ironica dubitatio.

[i] *Utique.*] Reſpondet ironicæ dubitationi, vel, ſi mavis, ejus continuatio, quod magis probo.

[k] *Relegati.*] Ita, per contemptum, loquitur de agris, quos ſuis militibus Sylla dividebat; quamquam eò divites colonos multos effecerat.

Quare

Quare igitur tanto agmine atque animis [a] incedit? Quia secundæ res mirè sunt vitiis [b] obtentui, [c] quibus labefactatis, quàm formidatus ante est, tam contemnetur: nisi fortè [d] specie concordiæ & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissuma, jus, judiciumque omnium rerum penès se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis, pax, & concordia [1] intelligun-tur, maxuma turbamenta reip. atque exitia [e] probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis [f] cæde circumveniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satìs [2] quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium [g] privatas opes facere: potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites, &, bene juvantibus dîs, M. Æmilium [h] Consulem, ducem & autorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc verò & [i] posci: dum cæteri ejusdem causâ ducem senatûs rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

[k] Curionem [l] quæsivit, ut adolescentior, & populi suffragiis [m] in-

INTERPRETATIO.

[1] *Quæ, si pro pace & concordiâ veniunt apud animum vestrum, probate* igitur *maxima turbamenta atque exitia reipublicæ.*

[2] *Quamvis satis consulerem, per hoc summum imperium, & consulatum, nomini & gloriæ majorum meorum, dignitati atque etiam præsidio.*

NOTÆ.

[a] *Incedit.*] Id est, *Quî fit igitur, ut tam magnificè per ora nostra Sylla ambulet, cùm jam omnes ejus dominationis pigeat?* Peropus verò fuit sibi istud Lepidus à parte populi objiceret, ut ejus postea timor dissolveretur.

[b] *Obtentui.*] Id est, *mirè vitia tegunt, faciuntque ut quid splendidum videantur.*

[c] *Quibus.*] *Rebus secundis* scilicet.

[d] *Specie.*] Hîc corruptam esse scripturam, ut sentit clarissimus Douza, nullus dubito: correctionem quam modestissimè conjecturam dicit, non possum non amplecti, tùmpropemodum nihil mutet. Pro *specie* reposuit, *spes est*; atque conjecturam, ex loco planè simili, in hâc ipsâ oratione, confirmat, ubi dixit Lepidus, *Nisi fortè speratis per tædium jam aut pudorem tyrannidis, &c.*

[e] *Probate.*] Efficacissima est ista agendi ratio, cùm quis adversario, quod ipsum maximè urgeat, concedit.

[f] *Cæde.*] *Mercede* reponendum esse contendit Douza. *Cædes equidem sanguinis*, duriter sonet, sed nolim tamen ex durâ oratione eam extrudere.

[g] *Privatas.*] Id est, *mihi soli prospicere*, vel, *me solum tutum, & felicem agere.*

[h] *Consulem.*] *Illum ipsum*, scilicet.

[i] *Posci.*] Videtur deesse nomen proprium ducis, quòd ex his reliquiis, licet corruptis, concinnandum est, legendumbue: *Tum V— posci, cùm cæteri ejusdem causâ ducem se nactos rati, &c.* Verba sunt Ursini.

[k] *Curionem.*] Consul fuit, anno, à Lepidi consulatu, altero.

[l] *Quæsivit.*] A Verbo *Quæso*, ex quo *Quæso & Quæsumus* tantùm manserunt.

[m] *Integer.*] Id est, *qui neque ad id tempus honores petiverat, neque ambiverat; cuique populus nondum suffragatus erat.* Atque hinc licet conjicere hunc Lepido sese præpositum studuisse.

teger, ætati concederet [u] Mamerci. *Priſcianus lib.* x.

Philippus, qui ætate & conſilio cæteros anteibat. *Servius lib.* ix.

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxumè vellem, P. C. remp. quietam eſſe; aut in periculis à promptiſſumo quoque defendi: denique prava incepta conſultoribus noxæ eſſe. Sed contrà, ſeditionibus omnia turbata ſunt, & ab iis, quos prohibere magìs decebat. Poſtremò, quæ peſſumi & ſtultiſſumi decrevêre, ea bonis & ſapientibus faciunda ſunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis inviſa, tamen, quia Lepido placent, ſumenda ſunt. Niſi fortè cui pacem [1] præſtare, & bellum pati, conſilium eſt. Prô dii boni, [b] qui hanc urbem, omiſſâ curâ, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitioſorum poſtremus, qui, pejor an ignavior ſit, deliberari non poteſt; exercitum opprimundæ libertatis habet, & ſeſè contemto metuendum effecit: vos muſſantes, & [2] retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magìs quàm defenditis; neque intelligitis mollitiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id [c] jure; quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem provinciam cum exercitu adeptus eſt. Quid ille ob benefacta cepiſſet, cujus ſceleribus tanta præmia tribuiſtis? [d] At ſcilicet, ii, qui ad poſtremum uſque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuſcemodi decreverunt, gratiam ab eo peperêre. Imò deſpecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æſtumantur; quippe [e] metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem à principio cùm Etruriam conjurare, proſcriptos accerſiri, largitionibus rempub. [f] lacerari videbam; maturandum putabam, & Catuli conſilia cum paucis ſecutus ſum. Cæterùm illi, qui gentis Æmiliæ benefacta

INTERPRETATIO.

[1] *Niſi fortè alicui mens eſt pacem dare, & bellum pati.*

[2] *Vos dum tacetis, vel reluctamini verbis & carminibus vatum, optatis magìs pacem, quàm eam defenditis.*

NOTÆ.

[a] *Marmerci.*] Lepidus intelligitur, illud enim fuit prænomen Æmiliorum. Sed notandum duos continenter & annis ſubſequentibus conſules factos fuiſſe.

[b] *Qui.*] Iſtud *qui*, non ad deos refertur, ſed ad homines, ſenatores ſcilicet, quos Philippus appellabat. Quaſi diceret, *Annon iſtud ſtupendum, vos, qui hanc urbem regitis, non providiſſe, ne Lepidus, &c.*

[c] *Jure.*] Id eſt, *id vobis pro merito accidit.*

[d] *At ſcilicet.*] Amara ironia, quâ adverſarios ſeu repugnantes inducit, ſibi, quod illos maximè urgeat, objectantes.

[e] *Metu.*] Certè eorum mirè expreſſit & irriſit inſaniam, qui per ſocordiam, rempublicam adminiſtrant.

[f] *Lacerari.*] Id eſt, *in partes & factiones dividi.*

extol-

[a] extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem [1] auxisse; nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant: cùm [b] privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia [c] quærendo, consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum [d] calonibus, & paucis [e] sicariis; quorum nemo non diurnâ mercede vitam [f] mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non [g] emto; sed dato à vobis, cum legatis adhuc [h] jure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissumi; flagrantes inopiâ & cupidinibus; scelerum conscientiâ exagitari: quibus quies, in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello, serunt. [i] Saturnini olim, pòst [k] Sulpicii, dein Marii, [l] Damasippique, nunc Lepidi, satellites. Præterea Etruria, atque omnes [m] reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis solicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. [n] Quod ego vos oro, atque obsecro, P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad [2] integros contactu procedere. Nam ubi malos præmia sequuntur, haud facilè quisquam gratuitò bonus est. An

Interpretatio.

[1] *Cæterùm illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant;* & *dicebant magnitudinem P. R. crevisse ignoscendo; nusquam adhuc videbant Lepidum progressum.*

[2] *Neve patiamini licentiam scelerum quasi rabiem procedere contactu ad eos qui non sunt corrupti.*

Notæ.

[a] *Extollebant.*] Ut, scilicet, senatum ad misericordiam, erga Lepidum faciliùs adducerent.

[b] *Privata.*] Id est, *Sine senatûs auctoritate.*

[c] *Quærendo.*] Rem istam Catonis verbis ita proferas, *Sibi quisque consilium capiendo, eo factus est impetus in vacuam rempublicam.*

[d] *Calonibus.*] Servi sunt militum. *Des Goujats.*

[e] *Sicariis.*] Gall. dicunt, *Des Assassins: des Coupe-jarrets.*

[f] *Mutaverit.*] Hoc dicit per maximum eorum nebulonum contemtum; ut vilissimos fuisse intelligatur, qui vitam suam pro alimentorum pretio condonare non dubitarent.

[g] *Emto.*] Prout antea, quamdiu Lepidus pecuniâ suâ conductis sicariis stipatus incedebat.

[h] *Jure.*] Scilicet imperatori suo parere tenentur Legati.

[i] *Saturnini.*] Hic Gracchanas leges afferens, seditionem antè aliquod tempus moverat.

[k] *Sulpitii.*] Hic tribunus plebis, annitente Mario, legem tulit, ut exules revocarentur, & ut ipse Marius adversus Mithridatem dux crearetur: proscriptus deinde à Syllâ, à servo proditus, retractus & occisus est. Servum verò quod attinet, ob indicium manumissus, sed statim, ob scelus erga dominum de saxo Tarpeio dejectus, simul ejusdem facti præmium & pœnam consequutus est.

[l] *Damasippique.*] Hic Prætor fuit, nullâ virtute præditus, qui ex Marii voluntate, Syllani nominis defensores crudelissimè mactavit.

[m] *Reliquiæ.*] De iis loquitur, qui à Marii parte steterant.

[n] *Quod.*] *Propter quod.*

expectatis dum, exercitu [a] rursus admoto, ferro, atque flammâ urbem invadat? Quod multò propiùs est ab eo, quo agitat, statu, quàm [b] ex pace & concordiâ ad arma civilia: quæ ille advorsum divina & humana omnia cepit, non pro suâ, aut quorum simulat injuriâ, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & [c] noxarum metu, expers consilii, inquies; [d] hæc atque illa tentans, [e] metuit otium, odit bellum, luxu atque licentiâ carendum videt, utque interim abutitur vestrâ socordiâ. Neque mihi satìs consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem; qui videmini [1] intenta mala, quasi fulmen, optare se quisque ne attingat; sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate quàm conversa rerum natura sit. Antea [f] malum publicum, occultè; auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facilè anteibant; nunc pax & concordia disturbantur palam, defenduntur occultè. Quibus [g] illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid expectatis? Nisi fortè

INTERPRETATIO.

[1] *Qui videmini optare quisque, ne objecta mala, quasi fulmen, attingant se; sed ne quidem conari prohibere.*

NOTÆ.

[a] *Rursus.*] Istud contra historiæ fidem esse contendit Douza, atque ex eo præsertim, quòd nullibi, Lepidum ante postremam expeditionem, & pugnam cum Catulo commissam, ad Romæ mœnia exercitum admovisse; multò minus, urbem ferro & flammâ invasisse, legatur. At certè, quod cùm tanti viri bonâ veniâ dictum sit, non videtur probare Douza quod intendit; non enim licet quæ rhetoricè à Philippo adversus Lepidum dicta sunt, statim ad historiæ rigorem exigere; quasi revera ille voluerit dicere, Lepidum ferro & flammâ Urbem invasisse: vel, si id maximè, non ideo tamen locum hunc corrigere opus fuerit, cùm potuerit orator, quod à nefariis satellitibus antea patratum esset, ipsi Lepido, quanquam novo eorum duci, tribuere. Nihil tamen eâ de re historia. Quid inde? Fortè res atrox non fuit, vix fortè erupit; adeòque ab historicis neglectam fuisse possumus suspicari. Verùm quid opus est rationes congerere, cum ex hâc ipsâ oratione, cuivis cum aliquâ attentione legenti, Lepidum antè aliquid turbâsse, quàm cum Catulo pugnaret, satis supèrque probetur.

[b] *Ex pace.*] Haud dubiè mendosam esse scripturam hanc idem Douza arbitratur, quam juxtà cum ignarissimis, se intelligere, dicit; adeòque totum locum interpolandum censet: Cæteri tacent. Fortè sensus aliquis ex hâc paraphrasi eruetur: perinde enim mihi videtur, ac si dixisset Philippus: *Nam jam prolatare tempus est, ut factum antea; cùm Lepidus contemnendus magis quàm profligandus videbatur, quamdiu cum paucis sicariis nihil ampliùs quam civitatem aliquo modo poterat commovere: nunc ille in eo non versatur; cives ad arma compellere non studet, cùm per vos exercitum habeat; & citiùs eveniet, ut ille ferro & flammâ urbem invadat, quàm ut cives ad arma capienda sollicitet.*

[c] *Noxarum.*] Optimè; nam pœnam comitem habet culpa.

[d] *Hæc atque illa.*] Id est, *Omnia, etiam diversissima.*

[e] *Metuit.*] Lepidum insanum miserumque facit, cùm ita fluctuantem & incertum fingit.

[f] *Malum.*] Id est, *si quis contra leges & senatûs auctoritatem aliquid auderet, clam illud parabat, &c.*

[g] *Illa.*] *Omnia perturbare.*

pudet, aut piget rectè facere. An Lepidi [a] mandata animos movent? Qui placere ait, sua cuique reddi, & aliena tenet: belli jura rescindi, cùm ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui [b] adeptam negat: concordiæ gratiâ plebi tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordiæ accensæ. [c] Pessume omnium, atque impudentissume, tibine egestas civium, & luctus curæ sunt; cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? Alterum consulatum petis, [d] quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, [e] istis infidus, hostis omnium bonorum. [f] Ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos perfidiâ aut perjurio violâsti! Qui, quando talis es, maneas in sententiâ, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in sollicitudine retineas. Neque te provinciæ neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, quà cœpisti; ut quàm maturrumè merita invenias. Vos autem, P. C. quosque cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma [g] tentabitis? Delectus advorsum vos habiti; pecuniæ publicè, & privatim, extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur: cùm interim vos [h] legatos & decreta paratis. Et quantò mehercule, avidiùs pacem petieritis, tantò bellum acrius erit; cùm intelliget se metu magìs, quàm æquo & bono sustentatum. Nam qui turbas, & cædem civium odisse [i] ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet; [1] quæ victis toleranda sunt, ea, cùm facere

Interpretatio.

[1] *Nam quicumque dicit se odisse turbas & cædem civium, & ideo retinet vos inermes, dum Lepidus est armatus; ille potiùs censet ut patiamini ea quæ sunt toleranda victis, cùm ea possitis* aliis *infligere.*

Notæ.

a *Mandata.*] Invidiosè de inceptis Lepidi agit, ut eos qui ipsi auscultabant, quasi ejus servi obsequentes fuissent, acerbè vulneret.

b *Adeptam.*] Confidenter pro *ademptam adeptam* reposui. Ita enim sensus postulat, mirorque quomodo alii præterierint.

c *Pessumè.*] Lepidum tanquam præsentem & quidem ad persuadendum modo maximè efficaci Philippus alloquitur.

d *Quasi primum.*] Rhetorico artificio Lepido objicit, quòd se adhuc pro consule gereret; cùm ex consulatu, exercitui præesset.

e *Istis.*] *Iis,* scilicet, *qui Lepido fidem habebant.*

f *Ut te.*] Cùm Syllæ acta, multùm retinente pleràque nobilitate, Lepidus rescinderet; sacramento, ne patriæ bellum inferret, cùm ipsi concreditus est exercitus, à senatu adactus est. Jam illi istud objicitur.

g *Tentabitis.*] Id est, *conabimini verbis armorum vim repellere.* Vix majus aliud malum in republicâ, quàm cùm ejus habenæ in manus infirmas inciderunt: eò enim fit, ut, qui bonum & honestum turpi lucro anteponunt, paucorum sceleratorum dolis & crudelitati objiciantur. Pessimi sunt hâc in partè, quos nostri *bonos homines* vocant; quanquam illorum quisque eam laudem salutationibus & prensationibus aucupetur.

h *Legatos.*] Qui Lepidi ferociam mulceant, cùm potiùs eâ re magìs augeatur.

i *Ait.*] Quidam, quem nominare prohibet viri de bonis litteris bene meriti, elegantia, lectionem receptam esse fatetur; sed secum

cere poſſitis, patiamini potiùs cenſet. [1] Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum, [a] ſuadet. Hæc ſi placent; ſi tanta torpedo animos oppreſſit, ut obliti ſcelerum [b] Cinnæ, cujus in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt; nihilo minùs vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permiſſuri ſitis: quid opus decretis? Quid auxilio Catuli? Quin is & alii boni remp. fruſtrà curant. Agite, utì lubet: parata vobis Cethegi, atque alia proditorum [c] patrocinia, qui rapinas & incendia inſtaurare cupiunt; & rurſum advorſum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magìs placent, decernite digna nomine, & augete [d] ingenium viris fortibus. Adeſt novus exercitus, &, ad hoc, [e] coloniæ veterum militum; nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores ſequitur. Jam [f] illa, quæ ſocordiâ noſtrâ collecta ſunt dilabentur. Quare ita cenſeo: quoniam Lepidus exercitum [g] privato

Interpretatio.

[1] *Ita* ille *ſuadendo inducit pacem Lepido à vobis, vobis* verò *bellum ab illo.*

Notæ.

cum & cum Salluſtianâ elegantiâ pugnare contendit: numeri rationem in verbis illis tribus, *ait*, *retinet*, *cenſet*, perperàm à ſciolis inverſam, & locum, vel ſuo periculo, caſtigandum eſſe, fidenter pronuntiat: deinde à nato nemine uſque adhuc animadverſum demiratur illud, ſine quo ſibi alii quomodo ſatis fecerint, neſcit: denique magnificè ſeſe effert, quòd primus pro *ait*, *aiunt*; pro *retinet*, *retinent*, &c. legendum eſſe intellexerit. Fundamentum iſtius applauſûs eſt, quòd ille putavit pronomen *qui* non poſſe niſi ad Lepidum referri; quod, quia ridiculum viſum eſt, ideo, in aliorum hæret ſtupiditate, ipſemet ſtupidus ſcilicet. Ipſe ego omnium fortè ſtupidiſſimus: ne id quidem mirabor, (quanquam res mihi uſque adeò aperta videtur) ut ſupervacaneum habeam quicquam addere interpretationi. Ita enim evenit, ut vel ea, quæ oculis & manibus attractamus & comprimimus, cùm curâ inveſtigemus, nec videamus. Hæc ideo annotavi, quia, cæteris plorare juſſis, ſibi tam bellè aſſentari, eoſque, qui non vident tametſi oculorum aciem maximè intendunt, vituperare, aut contemnere, injuriam viſum eſt.

[a] *Suadet.*] De quovis loquitur, qui pro Lepido in ſenatu verba faceret.

[b] *Cinnæ.*] Hic ab Octavio Româ pulſus: poſtea, ei abrogato conſulatu, cum exercitu ad urbem venit, & Romanos commeatu interclufit; deinde cùm Romam intrâſſet, conſule Octavio, plurimiſque aliis, ejus juſſu, interemtis multa ſævitiæ exempla exhibuit.

[c] *Patrocinia.*] Id eſt, *Homines qui in Lepidi gratiam, quos vellent, poſſent deducere.*

[d] *Ingenium.*] Ille idem, qui tam graviter ſuperiùs hallucinatus eſt, optimè pro *ingenium*, *imperium* videtur repoſuiſſe. Ita verò illud exponit, *Augete imperium, id eſt rempublicam veſtram viris fortibus.* Non probo. Per *Imperium* ſupremam poteſtatem intelligo, quâ extra ordinem muniti erant, quibus, more Romano, *Ne quid reſpublica detrimenti caperet*, dicebatur: atque hanc noſtram interpretationem in primis confirmat, quòd ſolemnibus iſtis verbis orationem ſuam Philippus concludit,

[e] *Coloniæ.*] Fortè de Syllanis militibus intelligit, quos per Hetruriam, pulſis incolis, qui adverſus ipſum ſteterant, Sylla diviſerat.

[f] *Illa.*] Loquitur de iis omnibus quæ Lepidus contra rempublicam paraverat.

[g] *Privato.*] Ille quidem cum imperio erat, atque eo à ſenatu dato, ut ſuprà dixit Philippus; ſed privato conſilio exercitum auxerat, & ad urbem ducebat.

con-

consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius [a] interrex cum Q. Catulo proconsule, & cæteris quibus imperium est, urbi præsidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Utì Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturrùme proficiscerentur. *Carisius l.* iii.

M. Lepido cum omnibus copiis Italiâ pulso, segnior neque minùs gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius, Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviàm ire, & commori [b] hostibus. *Arusianus, Messus.*

Lepidus pœnitens consilii. *Caris. l.* iii.

Sic verò quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut linguâ competere. *Nonius: Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus [c] profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispaniâ cum omnibus copiis; quas paraverat, arcessivit. *Prisc. l.* x. *Arcessivit, inquit, & lacessivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Caris. l.* i. *Aliter pro alias.*

Gens rarò egressa finis suos. *Serv. ad lib.* xi. *Æneid. Arusian. Messus.*

Nisi cùm ira belli desenuisset. *Prisc. l.* x.

Maturaverunt exercitum [d] Dyrrachium cogere. *Arusian. Mess.*

Illò profectus, vicos, castellaque incendere, &, fugâ cultorum deserta, igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad [e] furta belli peridoneæ. *Non. Serv. ad* xi. *Æneidos.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus, Messus.*

Insanum aliter suâ sententiâ, atque aliarum mulierum. *Caris. l.* i. *Aliter pro alias.*

Solis viis. *Donatus Phorm. act.* v. *scen.* viii.

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus, lib.* x. *Serv.* ii. *Georg. Virg. Diom. lib.* i. *cap.* iv.

Nexuit Catenæ modo. *Prisc. l.* x.

NOTÆ.

[a] *Interrex.*] Ita vocabatur qui medius inter duos reges, imperium habebat, donec priore mortuo, alius sufficeretur. Origo fuit à morte Romuli; munus verò post exactos reges, præcipuè comitiorum causâ & ad quinque dies tantùm, duravit, idemque quod consulum.

[b] *Hostibus.*] Id est, *cum ipsis.*

[c] *Profectus.*] Alii *profectis*, alii *operibus confectis*, legunt. Locus corruptus, ni fallor.

[d] *Dyrrachium.*] Urbs est Macedoniæ, ad mare Adriaticum, aliter Epidamnus dicta. Hodie *Durazzo.*

[e] *Furta.*] *Les stratagemes.*

Doctus

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque se recipere, aut instruere prœlio quivêre. *Prisc. l.* x.

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem. l.* iv.

Occupatusque collis editissumus apud [a] Hilerdam, & cum multâ operâ circumdata. *Prisc. l.* v.

At inde nullâ munitionis, aut requie morâ, processit ad oppidum. *Prisc. l.* xviii, *requie pro requiei.*

Agreste. *Caris. l.* i.

Ardebat omnis Hispania citerior, *M. Fabius Victor. de invent. Cic. l.* i.

[b] Et ponere validam urbem multos dies [c] restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque [d] Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritaniâ, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivâque celeritate, vitare prœlium in transgressu conatus est. *A. Gellius l.* x. *c.* 26, *Non. Marcel.*

Trangressos omnis recipit mons Ballera, præceptu à Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliæ paululùm progressæ, nimio simul & incerto onere, cùm pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quâm victoribus decebat, capit. *Serv. ad* viii. *Æneidos, Arusian. Messus.*

Et mox [e] Fufidius adveniens cum legionihus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti, quàm suis, opportuniora videt. *Nonius.*

Cùm Sertorius neque erumperet, tam levi copiâ navibus fugam maturabat. *Serv. Fuldanus, Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius [f] ægrotum [g] Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Prisc. Non.*

NOTÆ.

[a] *Hilerdam.*] Hilderda, seu Herda, ut alii scribere malunt, urbs est Terraconensis Hispaniæ, hodie *Lerida* dicta.

[b] *Et ponere.*] Pro his vocibus in quibusdam Nonii manuscript. Digonem se reperîsse testantur viri docti, unde Vizonem legendum esse conjecit Putschius. Probo, ut ille ait, duce, qui in voce ZO, se nullum nomen hâc syllabâ terminatum reperisse testatur, nisi unum barbaræ civitatis, lectum in Sallustso *Vizo, Vizonis.*

[c] *Restantem.*] Id est, *resistentem.*

[d] *Sertorius.*] Vir fuit summæ, sed calamitosæ, virtutis; cui, à Syllâ proscripto, cùm Hispaniam armâsset, res Romana uno imperatore resistere non potuit; quique non priùs bello, quam suorum, scelere extinctus est.

[e] *Fufidius.*] Lipsius *Aufidius,* & de bello Sertoriano accipit, ex Plutarcho.

[f] *Ægrotum.*] Potiùs est ut Sallustium scripsisse credam, *ægroto collegâ,* idque de Lipsianâ sententiâ, inquit Douza.

[g] *Tarenti.*] Tarentus urbs est Calabriæ à Phalanto Lacone condita.

Ad [a] Olympum atque Phaselida. *Prisc.*
Apud [b] Corycum. *Idem*
Apud [c] Læte oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem. Serv. ad* i. *Æneidos.*
Repulsus à Læte oppido. *Idem Prisc.*
Apud [d] Mutinam. *Idem.*
Apud [e] Præneste locatus. *Idem.*
Medio diei. *Messus.*
Quietam à bellis civitatem. *Idem.*
Militiæ peritus. *Idem.*
Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, [f] ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius Serv.*
Neque detrusus aliquoties terretur. *Prisc. l.* xv.
Dubitavit aciei pars. *Idem.*
Quos inter maxumè. *Caris.*
Idem fecêre Octavius & Q. Cæpio sine gravi cujusquam expectatione, neque sanè ambiti publicè. *Serv. ad l.* iv. *Æneid. Ambire significat & rogare. Sallustius in Jugurthâ : Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum, pro rogo. Sallustius, in* i. Idem fecêre, *&c.*
Cùm aræ & alia diis sacrata, supplicum sanguine fœdarentur. *Id.*
Postremò ipsos colonos per miserias & incerta humani generis orare. *Idem ad aliud* xi. *Æneidos.*

——per eversæ genitor fumantia Trojæ.
Excidia obtestor.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium abnuentibus. *Id.*
[g] Perpennam tam paucis profectum, verum est æstimandum. *Id. ad* xii. *Æneidos.*

NOTÆ.

[a] *Olympum atque Phaselida.*] Urbes fuerunt Lyciæ maritimæ & validissimæ, quas, deturbatis latronibus qui illuc prædas suas pyraticas comportabant, P. Servilius evertit.

[b] *Corycum.*] Plinio Mons est, & antrum, & oppidum Ciliciæ. Mons seu promontorium ab aliis, Strabone puta, propter optimum crocum celebratur ; ab aliis oppidum. Est item Corycus Cretæ promontorium.

[c] *Læte.*] Urbs est Macedoniæ non longè à Thermaico sinu, ad Septentrionem.

[d] *Mutinam.*] Galliæ togatæ oppidum ; hodie Italiæ adscribitur, vocaturque *Modene.*

[e] *Præneste.*] Urbs Latii, non longè à Româ.

[f] *Ad medium.*] Quid hâc sibi velit autor, difficile non est conjicere, Sertorium, scilicet, calonum humeris sublatum, in muros ab iis, qui super stabant, receptum fuisse, cùm olim alti non ampliùs essent, quàm ad arcendum impetum.

[g] *Perpenna.*] Non crediderim hoc loco de illo sermonem esse qui Aristonicum vicit ; sed de eo de quo postea, qui Sertorium in convivio trucidavit.

LIBER

LIBER II.

SARDINIA [a] in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quàm in occidentem latior prominet. *A. Gellius, lib.* xiii. *Non. Faciem totius corporis formam,* πρόσωπον, *id est, os, posuit antiquitas prudens; at ab aspectu species, & à fingendo figura, ita à facturâ corporis facies. Sallust. l.* ii. Sardinia, *&c. Isidorus.*

Inde [b] Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an Insula sit, quod [c] Euri atque [d] Austri superjactis fluctibus circumlavit. *Nonius lavit, pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat A. Gel. l.* x. *c.* xx. *Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellâsse.*

Nam procul & diversis ex regionibus. *Carisius, Asper, procul, inquit, est è loco.*

Obviàm fuêre. *Carisius, ibidem. Asper ait, vetustè* obviàm fuêre; *adverbio, quàm nomine, uti maluit.*

Urbe, patriâque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum à pueritiâ latrociniis. *Idem.*

Inter læva mœnium, & dextrum flumen [e] Turiam, quod [f] Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Prisc. l.* v. *&* vi, *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiduciâ, quàm argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donat. Phor. act.* i. *sc.* iii. *& Hecyr. act.* iv, *sc.* iv. *Nonius. Fiducia est audacia. Servius.*

NOTÆ.

[a] *Sardinia.*] Mediterranei maris insula. Douza hoc fragmentum ex Isidoro augere conatur.

[b] *Ichnusa.*] Id est, *Sardinia*; à vestigii similitudine Græcâ etymologiâ sic nuncupata.

[c] *Euri.*] Eurus ventus est spirans ob ortu æquinoctiali. Subsolanus quoque dicitur.

[d] *Austri.*] Ventus à meridie, qui & Notus, nomine à Græcis mutuato, vocatur.

[e] *Turiam.*] Turia rivus est Hispaniæ Tarraconensis, qui non est cum Durio flumine confundendus, cùm ille in mare Mediterraneum, hoc verò in oceanum, devolvatur.

[f] *Valentiam.*] Urbs est Hispaniæ Tarraconensis.

Ante-

Antequam regreſſus Sertorius inſtrueret pugnæ ſuos. *Aruſianus.*
Ipſi animi atrox. *Idem.*
Copiis in terga. *Idem.*
Eodem anno in Macedoniâ C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in [a] Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit. *Nonius, dicere, eſt promittere.*
Poſt, ubi fiduciâ nimius. *Aruſianus.*
Sed ipſi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat [b] Corſa nomine Ligus mulier. *Priſc. l.* vi.
[c] Nam quædam Corſa nomine, Ligus mulier, cùm taurum ex grege, quem prope littora regebat, tranſnatare ſolitum, atque per intervalla corpore [d] aucto remeare videret; cupiens ſcire incognita ſibi pabula, taurum à cæteris degredientem uſque ad inſulam navigio proſecuta eſt. Cujus regreſſu inſulæ fertilitatem cognoſcentes Ligures, ratibus eò profecti ſunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Iſidorus, l.* xiv. *c.* vi.
Ne illa tauro parata ſint. *Donatus, act.* iv. *ſc.* ii. *Andriæ.*
[e] Dædalum ex Siciliâ profectum, cùm [f] Minois fugeret iram, atque opes. *Priſc. l.* vi. *Servius.*
Quem ex Mauritaniâ rex Leptaſta proditionis inſimulatum cum cuſtodibus miſerat. *Priſc. lib.* i.
Quos advorſum multi ex [g] Bithyniâ volentes occurrere, [h] falſum filium agnituri. *Priſc. l.* x.
Ut actione deſiſteret. *Meſſus.*
Veſpera. *Cariſ. l.* xii.
Argentum mutuum arceſſivit. *Priſc. l.* x.
Eam deditionem ſenatus, per nuncios Oreſtis cognitam, approbat. *Priſc. l.* vi.
Niſi quâ flumen Lurda [i] Tauro monte defluens. *Idem. ibidem.*

NOTÆ.

[a] *Dardaniam.*] Regio eſt ſupra Macedoniam, ad ſeptentrionem.

[b] *Corſa.*] De Corſicæ inſulæ exordio agitur.

[c] *Nam.*] Et iſtud fragmentum ex eodem Iſidoro ſtudet augere Douza. Sed nihil certi video.

[d] *Aucto.*] Quia, ſcilicet, luxuriante herbâ egregiè paſtus erat.

[e] *Dædalum.*] Faber fuit Athenienſis ingenioſiſſimus, idemque inſignis mathematicus, qui omnium primus vela & antennas navi aptâſſe dicitur; unde ejus alarum nata eſt fabula. De Labyrintho verò, quem Minoi in Cretâ inſulâ conſtruxit, nihil opus eſt loqui, cùm ejus irremeabiles vias fama apud omnes vulgaverit.

[f] *Minois.*] Minos rex fuit Cretæ, quem ob inſignem juſtitiam, judicem apud inferos poëtæ fabulati ſunt.

[g] *Bithynia.*] Aſiæ minoris regio, ad ſeptentrionem.

[h] *Falſum.*] Optimè de Nuſâ Nicomedis filio hîc agi, ſuſpicatus eſt Douza. Vide eâ de re epiſtolam Mithridatis ad Arſacem.

[i] *Tauro.*] Mons eſt Taurus omnium nobiliſſimus & maximus, qui univerſam Aſiam in duas partes dividit, quarum altera quæ ad ſeptentrionem ſpectat, Aſia intra Taurum; altera quæ meridiem, Aſia extra Taurum dicitur.

Fru-

Frugum, pabulique lætus ager. *Arusianus. Serv. l.* i. *Æneid.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ bell promptissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phor. act. i. sc.* I I.

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare. *Caris. l.* xi.

At [a] Lucullum regis curâ machinata fames brevì fatigabant. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc. l.* vii. *&* *Nonius*

Namque primum [b] Jasonem novo itinere maris [c] Æëtæ hospitis domum violâsse. *Prisc. l.* viii.

[d] Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii, mutato nomine, [e] Gaddir habent. *Prisc. l.* v.

Neque subsidiis, ubi soluerat, compositis. *Prisc. l.* x. *Soluera autem est solitus fuerat.*

Neque inermes ex prœlio viros quemquam agnoturum. *Idem ibid.*

Eâ continentiâ vir gravis, & nullâ arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, [f] præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusian.*

Et Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & linguâ percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant. *Prise. l.* vi.

Audaciter. *Idem. l.* xv.

Ibi Fimbrianâ seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxumè odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fœm.*

Mœnibus deturbat. *Non. deturbare,*

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus advorsa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magnâ

NOTÆ.

[a] *Lucullum.*] Consul fuit Lucullus, vir clarissimus, & ditissimus, qui bellum adversus Mithridatem feliciter gessit; deinde privatus factus, in ædificiis, convictibus & apparatibus, profusæ adeò fuit luxuriæ, ut Xerxes togatus vocaretur.

[b] *Jasonem.*] Dux fuit Argonautarum, nulli poëtarum non decantatus.

[c] *Æëtæ.*] Æëtes, vel Æëtea, rex fuit Colchorum, Medeæ pater.

[d] *Tartessum.*] Tartessus opulentissima fuit civitas inter duo Bætis, vel, prout hodie dicitur, *Guadalquivir* fl. ostia.

[e] *Gaddir.*] Per errorem Tartessi nomen Gaddibus, & Gadium seu *Gaddir* Tartesso tributum esse docet in Geographiâ sacrâ vir incomparabilis Bochartus:

[f] *Præminent.*] Lipsius legit, *præminet*, ut de monte quodam reliquis editiore, intelligatur.

gloriâ

gloriâ concurrentium undique virile & muliebre [a] ſecus, per vias ac tecta omnium viſebatur: cùm quæſtor C. Urbinus, aliique cognitâ voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant; exornatis ædibus per [b] aulæa & inſignia, ſceniſque ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis: ſimul [c] croco ſparſa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. Præterea cùm ſedenti [d] tranſenna demiſſum Victoriæ ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti, ture quaſi Deo ſupplicabatur. Toga [e] picta plerumque [f] amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæſitiſſumæ; neque per omnem modò provinciam, ſed trans maria, ex Mauritaniâ volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dempſerat, maxumè apud veteres & ſanctos viros, ſuperba illa, gravia, indigna R. imperio exiſtumantes. *Macrob. Sat. l.* iii. *c.* 13. *Nonius & Soſipater, l.* i.

Ruuntque pars magna ſuiſmet, aut proxumorum telis, cæteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prœlium accendere, adeò ut Metello in [g] ſagum, Hurtuleio in brachium, tela venirent. *Idem.*

[h] Avidiſque itâ, promptiſque ducibus, utì Metellus ictu [i] tragulæ ſauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don. act.* v. *ſc.* 11. *And.*

Primò incidit fortè per noctem in [k] renunculo piſcantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit [l] actuaria navigia. *Idem in Piratica navicula.*

Omnia [m] ſacrata corpora in ratem impoſuiſſe. *Aruſianus.*

NOTÆ.

[a] *Secus.*] Id eſt, *ſexus*: atque ita veteres locutos eſſe multis & bene perſequitur Carrio.

[b] *Aulæa.*] Gall. *Des tapiſſeries.*

[c] *Croco.*] Eum in odoribus habebant, & ideo aquâ diluebant; unde ab Apuleio *odorus*, à Senecâ *odoratus imber* dicitur. Optimus ex Ciliciâ mittebatur; hinc Martialis,
Et Cilices nimbis hîc maduêre ſuis.

[d] *Tranſenna.*] Servius extenſum funem, Nonius feneſtram, interpretatur.

[e] *Picta.*] Intelligendum vel de palmatâ, quam merebantur ii, qui de hoſtibus palmas reportabant, quòd victorias cum palmis intextas haberet, ut placet Iſidoro: vel potiùs de togâ ab Etruſcis ſumtâ, purpurei coloris, auro diſtinctâ, à triumphantibus geri ſolitâ.

[f] *Amiculo.*] Id eſt, *loco ſimplicis togæ*; nam ea quoque amiculi nomine intelligitur.

[g] *Sagum.*] Veſtimentum erat militare à Gallis mutuatum.

[h] *Avidiſque.*] Douza hîc de pugnâ agi credit, in Saguntinis campis à Sertorio commiſſâ, in quâ Metellus à Sertorio ſauciatus eſt.

[i] *Tragulæ.*] Genus eſt teli, ſimilitudine haſtæ.

[k] *Renunculo.*] Carrio hanc vocem pro navigio piſcatorio Gellium accipere dicit, ſed in Gellii codicibus, remunculus ſcribitur; & pro eo Lenunculus reponi volunt. Lenunculus certè navigii genus eſt: at ſine manuſcriptorum auctoritate non auſim vocem aliquam extra Latinam linguam eliminare.

[l] *Actuaria.*] Naves erant veloces ad impetus, & recurſus, flexuſque capiendos, aptæ.

[m] *Sacrata.*] *Morti & diis Manibus devota.*

Suos

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Don. Adelph. act.* iii. *sc.* 2.

Circumventi dextrâ, unde ferrum erat, saxa aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provinciâ. *Don. ad Phorm. act.* i. *sc.* 4.

Immane quantùm animi exarsêre. *Non nomen positum pro Adverbio.*

[a] At illi quibus res incognita erat, ivêre cuncti ad portas, incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

LIBER III.

EXAUDITIQUE sonus [b] Bacchanaliorum. *Macr. l.* i. *c.* 4. *Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt, namque alii fiduciâ gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii [c] globis eruptionem tentavêre. *Prisc. l.* x. *Non.*

Unus constitit in agro [d] Lucano, gnarus loci, nomine [e] Publipor, *Idem. l.* vi. *Probus Catholicis.*

Malè jam assuetum ad omnis [f] vis controversiarum. *Prisc. l.* vi.

Conjuratione claudit. *Idem. l.* x.

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta [g] madore infirmarentur; nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis advorso æstu maris. *Non. in Mador.*

NOTÆ.

[a] *At illi.*] In Servio Danielis, qui Fuldano præstantior est, hoc fragmentum ita legitur, *At illi quibus aderant, ruêre cuncti ad portas incondita tenere;* ex quo corruptè in illo altero *ivêre* pro *ruêre* positum esse, mihi quidem, clarum videtur.

[b] *Bacchanaliorum.*] *Bacchi Festorum.*

[c] *Globis.*] Vide suprà.

[d] *Lucano.*] Lucani populi fuerunt Italiæ ad mare Tyrrhenum, Picentinis & Brutiis contermini, in extremâ propemodum Italiâ ab Ortu.

[e] *Publipor.*] Id est, *Publii puer, seu servus.* Mirum ni hoc in loco, de quopiam ex Spartaci commilitonibus sermo est.

[f] *Vis.*] Numero plurali: ita quoque extulisse veteres ait Priscianus, atque ita loquutus est Lucretius.

[g] *Madore.*] Id est, *humiditate.*

Equis

Equis & armis decoribus cultus. *Prisc. l.* vi.

Dedecores, inultique [a] terga ab hostibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille [b] calvi ratus quærebat num somnio thesaurus portenderetur. *Idem. l.* viii. *Non.* in *Calvitur.*

[c] Parte consumtâ, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usûs fallerent. *Prisc. l.* x.

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

[d] Si adversus vos, patriamque & deos [e] penates, totiens labores & pericula suscepissem; quotiens à primâ adolescentiâ ductu meo scelestissumi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil ampliùs in absentem me statuissetis, quàm adhuc agitis, P. C. quem [f] contra ætatem projectum ad bellum sævissumum, cum exercitu optumè merito, quantùm est in vobis, fame, miserrumâ omnium morte, confecistis. Hâc in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus; & totiens ob remp. fuso sanguine? Fessus scribundo, mittundoque legatos, omnis opes & spes privatas meas consumsi: cùm interim à vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortalis utrum censetis, me [g] vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum majore studio quàm consilio, profectum? quippe qui nomine modò Imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque, [h] in cervicibus jam Italiæ agentis, ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud atque Hannibal, nobis opportuniùs patefeci. Recepi Galliam, [i] Pyrenæum, [k] Laletaniam, [l] Ilergetum; & primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus, & multò paucioribus sustinui: hiememque in castris inter sævissumos hostis, non per oppida, neque [m] ex ambitione meâ,

NOTÆ.

[a] *Terga.*] Græcismus; Id est, *secundum terga*, vel *per terga*.

[b] *Calvi.*] Id est, *Decipi.*

[c] *Parte.*] Douza de Calaguritanis à Pompeio obsessis intelligit, qui cibi inopiâ uxores natosque ad usum nefariæ dapis verterunt; & cadaverum reliquias salierunt, ut testatur Val. Max. Unde idem Douza concludit malè hoc fragmentum ante Pompeii epistolam collocatum esse, quod quidem nullus credo non confitebitur.

[d] *Si.*] Scripta fuit hæc epistola pro habendo stipendio. Fiduciæ plena est; unde Pompeium juvenem magnifico & incorrupto animo fuisse, concludere licet.

[e] *Penates.*] Dei sunt domestici, maximè nostri, quasi penès nos nati.

[f] *Contra ætatem.*] Quia ne quidem, eo tempore, 30 annos natus erat.

[g] *Vicem ærarii.*] Id est, *Me debere belli sumtus ex proprio censu tolerare:* sed acriùs expressit.

[h] *In cervicibus.*] Id est, *qui non longè ab Italiâ erant, eamque urgebant.*

[i] *Pyrenæum.*] Pyrenæi vocantur montes qui Hispaniam à Galliâ dividunt.

[k] *Laletaniam.*] Regio est Hispaniæ, quæ postea Gotholonia, hodie *Catalogne* dicitur.

[l] *Ilergetum.*] Alii legunt *Indigetes:* suntque cum iis, quos Livius *Ilercaones* vocat, Tarraconensis Hispaniæ populi.

[m] *Ex ambitione.*] Id est, *ad serviendum ambitioni & commoditatibus meis.*

egi. Quid dein prœlia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? Quando res plùs valent quàm verba. Castra hostium apud [a] Sucronem capta, & prœlium apud flumen [b] Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentiâ, & exercitu deleti satìs clara vobis sunt: pro quîs, ô grati patres, egestatem, & famem redditis. Itaque meo, & hostium exercitui, par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus præter maritumas civitates, quæ [c] ultro nobis sumtui, onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoque aluit & nunc [d] malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verùm etiam [e] fidem, consumsi. Reliqui vos estis, qui nisi subvenitis, invito & prædicente me; exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgreditur.

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cùm per omnem provinciam in fœcunditate biennii proxumi grave pretium fructibus esset. *Non. Grave, multum.*

Hi saltibus occupatis [f] tum externorum agros invasêre frumentique, ex inopiâ gravi, satias facta. *Idem. Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti. *Idem. Gliscit, est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxumè, utì solet extremis in rebus, sibi quisque carissumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem Munia, Officia.*

Et fortè in navigando cohors una, grandi [g] faselo victa, à cæteris deerravit, marique placido à duobus prædonum [h] myoparonibus circumventa. *Idem, in voce Faselus, & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magnâ industriâ perquirebat cùm per tot [i] scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem, & Carisius, l. i.*

Notæ.

[a] *Sucronem.*] Sucro Hispaniæ Tarraconensis urbs est & fluvius.

[b] *Durium.*] Durius fluvius est Hispaniæ, qui Lusitaniam terminat à Meridie.

[c] *Ultro.*] Id est, *quæ, dum in nostros usus servandas judicamus, nobis sunt oneri.*

[d] *Malis.*] Propter anni & tempestatis infœcunditatem. Gall. dicimus, *La mauvaise année: La mauvaise saison.*

[e] *Fidem.*] Indicat se undiquaque ab amicis, à quibus jam non ampliùs ausit petere, mutuam pecuniam pro republicâ sumsisse.

[f] *Tum externorum.*] Lipsius ingeniosè pro *tum externorum*, *Termestinorum* reposuit: sunt enim illi citerioris Hispadiæ populi.

[g] *Faselo.*] Navigii genus est, quod velis & remis agi potest.

[h] *Myoparonibus.*] Myoparo navis est piratica, ex duabus dissimilibus formata.

[i] *Scaphas.*] Scaphæ sunt naviculæ quæ onerariis imponuntur, aut iis alligantur, ut per eas nautæ loca vadosa subeant. Gall. *Un esquif.*

Duos quàm maxumos utres levi tabulæ ſubjecit, quâ ſuper omni corpore quietus, invicem tractu pedis quaſi gubernator exiſteret; eâ inter molem, atque inſulam mari, vitabundus claſſem hoſtium, ad [a] oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui [1] enare conati fuerant, icti ſæpè ferramentis navium, aut vulnerati à ſuis, aut afflicti [b] alveis undarum vi, [c] multato fœdè corpore, poſtremò tamen periêre. *Idem, & Aruſianus Meſſus.*

Nam tertia tunc erat, & ſublima nebula cœlum obſcurabat. *Non.*

Illum nautis [d] forum. *Idem.*

Oratio [e] *Macri Licinii tribuni plebis ad plebem.*

Si, Quirites, parum exiſtumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sullâ paratum, [f] ſervitium intereſſet: multis mihi differendum fuiſſet, docendumque, quas ob injurias, & quotiens à patribus armata plebes, ſeceſſiſſet: utique vindices paraviſſet omnis juris ſui tribunos pleb. Nunc hortari modò reliquum eſt, & [g] ire primùm viâ, quâ capeſſundam arbitror libertatem. Neque me præterit quantas opes nobilitatis ſolus, impotens, [h] inani ſpecie magiſtratûs, pellere dominatione incipiam; quantòque tutiùs factio noxiorum agat, quàm ſoli innocentes. Sed præter ſpem bonam [2] ex vobis, quæ metum vicit, ſtatui certaminis advorſa, pro libertate potiora eſſe forti viro, quàm omninò non certaviſſe. Quamquam omnes alii creati pro jure veſtro [i] vim cunctam, & imperia ſua gratiâ, aut

INTERPRETATIO.

[1] *Qui tentaverant natando aquâ evadere.*

[2] *Sed præter ſpem bonam* quam concepi *ex vobis, quæ metum meum ſuperavit; in animum meum induxi; ea quæ poſſunt eſſe adverſa in certamine quod pro libertate incipitur, eſſe potiora forti viro quàm omnino non certâſſe.*

NOTÆ.

[a] *Oppidum.*] Cyzicum ſcilicet. Videtur enim de Luculli ſtratagemate hîc agi, qui ut re ſuſpenſum nuntium ad Cyzicenos miſit, qui adventare ſe eos doceret: quâ de re vide ſis Florum, lib. 3 cap. 5.

[b] *Alvis.*] Id eſt, *Carinis, aut imis navium partibus.*

[c] *Multato.*] Fortè *mulcato.* Gall. *Froiſſé.*

[d] *Forum.*] Antiquè; uſitatus eſt enim numerus pluralis *fori* pro navium tabulatis, per quæ nautæ feruntur. Gall. *Le Tillac.*

[e] *Macri Licinii.*] Sequutus ſum eorum correctionem, qui pro Lepido Licinium poſuerunt; eò præſertim inductus quòd *Lepidi* Æmiliæ gentis cognomen fuerit, quæ Patricia, cuique aditus ad tribunatum non fuit. Oratio difficilis eſt, utpote incitata, conciſa, ex pectore denique veri & maximè politici Romani extorta.

[f] *Servitium.*] Hoc dicit quia tribunatus jura & poteſtatem imminuerat, & tantùm non penitus ſuſtulerat Sylla.

[g] *Ire primùm.*] Neceſſarium eſt omnino, ut qui aliis viam oſtendit, ipſe eam primus calcet. Neque aliud magis ineptum videtur quàm aliis onus imponere, quod tute digitulo attingere nolis.

[h] *Inani.*] Dixi antea tribunis à Syllâ inane nomen relictum eſſe.

[i] *Vim.*] De tribunitiâ poteſtate loquitur, quâ non ad populi ſubſidium ſed ad potentiorum gratiam promerendam, plerùmque tribuni abutebantur.

ſpe, aut præmiis in vos convortêre; meliuſque habent, mercede delinquere, quàm gratìs recte facere. Itaque omnes conceſſêre jam in paucorum dominationem, qui [a] per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavêre, & [b] arcem habent ex ſpoliis veſtris: cùm interim, more pecorum, [c] vos multitudo ſingulis [d] habendos, fruendoſque præbetis: exuti omnibus, quæ majores reliquêre: [e] niſi quia voſmet ipſi per ſuffragia, utì præſides olim, nunc [f] dominos deſtinatis. Itaque conceſſêre [g] illuc omnes; & mox, ſi veſtra receperitis, ad vos redibunt plerique. [1] Rarus enim animus eſt ad ea quæ placent defendenda. Cæteri [h] validiorum ſunt. [2] An dubium habetis ne officere quid vobis uno animo pergentibus poſſit, quos languidos ſocordeſque pertimuêre? [i] Niſi fortè C. Cotta ex [k] factione mediâ conſul, aliter quàm metu jura [l] quædam tribunis pleb. reſtituit; [m] & quam-

Interpretatio.

[1] *Paucis enim* ex vobis *animus eſt ad ea defendenda & tuenda, quæ* vobis *placent: cæteri ſtant a partibus validiorum.*

[2] *An veremini ne aliquid poſſit vobis nocere, quando uno animo idem optabitis & efficietis*; vobis, inquam, *quos languidos & ſocordes* pauci nobiles *maximè reformidaverunt?*

Notæ.

[a] *Per militare nomen.*] Id eſt, *quia dicuntur imperatores*; ſpecie enim obeundi muneris quodlibet efficiunt.

[b] *Arcem habent.*] Id eſt, *tuti ſunt quia vos ſpoliaverunt.*

[c] *Vos multitudo*] Appoſitio eſt, quam vocant: id eſt, *vos multi eſtis.*

[d] *Habendos.*] Vim vocis, & quicquid in eâ invidioſum eſt tum demum intelliges, quando cogitabis quomodo brutis, quæ in noſtrâ ſunt poteſtate, utamur & abutamur. Nihil magìs ad commovendos animos efficax eſſe potuit.

[e] *Niſi.*] Excipit ironicè quòd ipſos maximè mordeat & percellat.

[f] *Dominos.*] Dominus reſpectum habet ad ſervum; adeòque quod graviſſimum erat Romanis his tribunus noſter objecit; quòd ſcilicet ſibi catenas necterent.

[g] *Illuc.*] *In paucorum partes.*

[h] *Validiorum.*] *Paucorum nobilium.*

[i] *Niſi fortè.*] Eâ ironicè internectit, quibus quod intendit maximè conficiatur.

[k] *Factione.*] Poſtquam ſcilicet, reſpublica per Syllam ejuſque ſatellites, tota in paucorum manus deveniſſet.

[l] *Quædam.*] Legum ferendarum, concionis habendæ jure tribunos Sylla privaverat: prohibuerat ne ad eos provocaretur, ſanxerat inſuper ut ne tribuno aditus pateret ad alium magiſtratum. Poſteriùs iſtud, altero â Syllæ obitu anno, C. Aurelius Cotta conſul abrogavit: reliqua Pompeius poſt aliquot annos, in primo conſulatu reſtituit, quod etiam Salluſtius ſuprà admonuit.

[m] *Et quamquam.*] Locus maximè difficilis, mihi quidem, nam alii præterierunt. In eo autem poſita videtur difficultas, quòd eo quo cœperat modo ſententiam ſuam Macer non abſolvit. Interrogativè initio propoſuerat, cùm dixit, *An dubium habetis, &c.* Jam ſimpliciter rem ipſam concludit. Semotis itaque omnibus figuris, & iis quibus vir acer vibrantem orationem munivit, paucis ſenſum iſtius periodi, & ſcopum auctoris ita comprehende, quaſi populum hoc modo alloquutus eſſet: *Nemo poterit vobis nocere, quando omnes in unum conſpirabitis, cùm vos paucos nobiles pertimuerint, factorumque & tyrannidis ſuæ invidiam reformidaverint; vel eo ipſo tempore, quo unicum hominem pro vobis loqui auſum, perdiderint; & priùs*

quam

[a] quamquam L. [b] Sicinius primus de poteſtate trib. loqui auſus, [c] muſſantibus vobis circumventus erat; tamen priùs illi invidiam metuêre, quàm vos injuriæ pertæſum eſt. Quod ego nequeo ſatìs mirari, Quirites. Nam ſpem fruſtrà fuiſſe intellexiſtis. Sullâ mortuo, qui ſceleſtum impoſuerat ſervitium, finem mali credebatis. Ortus eſt longè ſævior Catulus. [d] Tumultus interceſſit Bruto, & Æmilio Mamerco Coſſ. dein C. [e] Curio ad exitium uſque inſontis tribuni dominatus eſt. Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. [f] Quinctium, vidiſtis: quantæ denique [g] nunc mihi turbæ concitantur! [h] quæ profectò incaſſum agerentur, [i] ſi, priùs quàm vos ſerviundi finem, illi dominationis facturi erant: præſertim cùm his civilibus armis [k] dicta alia, ſed certatum [l] utrimque de dominatione in vobis ſit. Itaque cætera [m] ex licentiâ, aut

Notæ.

quàm vos eorum injuriæ, & veſtri ſervitii, tæduiſſet. Ut verò iſtius hominis mentem propiùs aſſequaris, & aculeos, quibus ille populum perſtrinxit, non ſentias modò, ſed videas; hæreas, ſi placet, in iis quæ poſtea leviter attingam.

[a] *Quamquam.*] Argumentum eſt quod vocant à minore ad majus: quaſi dicat, *Nobiles vos timuerunt, etiam cùm ille unicus veſter defenſor oppreſſus eſſet, qui, utpote in maximâ ſervitute, loqui auſus erat: ergo maximè metuent, quando vos omnes jura veſtra repetere videbunt.*

[b] *Sicinius.*] Ita legendum ex vet. codice, & Aſconio, &c. Fuit hic tribunus plebis.

[c] *Muſſantibus.*] Non potuit alio verbo meliùs eorum hominum exprimi ſocordia, qui cùm reipublicæ damna & ſentiunt & vident, alios tempeſtati objiciunt, ipſi latitant, itaque ſuum commodum vel in ipſâ peſte quærunt. Nebulones profectò in ſolas terras deportandi, cùm ſibi tantùm, in commune nolint conſulere. Verùm ad rem. Ideo addidit vocem iſtam autor noſter, ut obviàm iret populi tacitæ objectioni; diceret enim, *Oppreſſi ſunt antehac qui nobis conſuluerunt: unum tribunum noſtrum ne quidem audire nobiles ſuſtinuerunt: fruſtrà itaque nos aliquid audebimus.* Reſpondet Macer, *Muſſantibus, tacentibus & latitantibus vobis, oppreſſus eſt veſter ille tribunus: quod, in poſterum ne fiat, in manu veſtrâ eſt.*

[d] *Tumultus.*] De quo vidimus, cujus autor Lepidus.

[e] *Curio.*] Hic conſul fuit poſt Lepidum, anno altero.

[f] *Quinctium.*] Hic quoque Syllæ acta reſcindere aggreſſus eſt.

[g] *Nunc.*] Hinc clariſſimè tempus, quo habita eſt hæc concio, cognoſcitur: Lucullo, ſcilicet, & Varo Conſulibus; quo anno Spartacus Gladiator pluſquam ſervile, ſed grave bellum, adverſus Romanos movit; decennio ante Catilinæ conjurationem.

[h] *Quæ profectò.*] De turbis loquitur, & omni molimine, quo pauci plebem opprimere feſtinabant.

[i] *Si priùs.*] Senſus eſt, ſi verba ex orationis texturâ abſtrahas: *Fruſtrà ſperatis nobiles vobis quicquam de ſervitio veſtro remiſſuros, niſi voſmet ipſi jugum excuſſeritis; quandoquidem illi in eo ſunt toti, ut vobis majus onus imponant, quantumvis illis uſque & uſque obſequentes fueritis.*

[k] *Dicta alia.*] Id eſt, *aliud prætexuerunt.*

[l] *Utrimque.*] Cave ita intelligas, quaſi hinc pauci nobiles, illinc ſteterint tribuni, aut quicumque jura populi repoſcebant: ſed intelligendum eſt, omnes qui rempublicam agitaverunt, quicumque tandem illi fuerint, id unum quæſiviſſe, ut populo ſervitium imponerent, & ipſi dominarentur.

[m] *Ex licentiâ.*] Deploratus eſt reipublicæ ſtatus, quando cuivis, quia & alii impunè faciunt, malè facere licet.

odio, aut avaritiâ, [1] in tempus [a] arsêre. [b] Permansit una res modò, quæ utrimque [c] quæsita est, & erepta in posterum; vis tribunitia, telum à majoribus [d] libertati paratum, quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvertatis: neu nomina rerum [e] ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis; [f] quo jam ipso frui, [g] si vera & honesta [h] flagitium superaverit, non est [i] conditio: [k] fuisset, si omnino quiessetis. Nunc animum advortite, &, nisi viceritis, quoniam omnis injuria [l] gravitate tutior est, arctiùs habebunt. Quid censes igitur? Aliquis vestrûm subjecerit. Primùm omnium omittendum morem hunc quem agitis: [m] impigræ linguæ, animi ignavi: non

Interpretatio.

[1] *Itaque cætera maximo cum affectu quæsita sunt, secundum licentiam, aut odium, aut avaritiam, pro aliquo tempore.*

Notæ.

[a] *Arsêre.*] Id est, *quamquam durissima, tamen præterierunt.*

[b] *Permansit.*] Id est, *unum remansit semper, quod rixæ perpetuæ ansam dedit.*

[c] *Quæsita.*] Hoc dicit, Syllam, Catulum, Curionem, Lucullum, singulos denique, per ea tempora, pacis & boni publici specie, civiles discordias movisse; cùm illud modò quæsivissent, quâ ratione, plebi ademtâ tribunitiâ potestate, & tribunis defensoribus, eâ placidâ arbitrium uterentur. Jocus est itaque verborum, in re maximè seriâ, cùm dicit; *remansisse & quæsitum esse* id ipsum quod *ereptum est.*

[d] *Libertati.*] Antea vidimus, quòd à patribus opprimeretur, secessisse plebem, eòque defensores sibi parâsse tribunos.

[e] *Ad ignaviam.*] Id est, *ut socordiæ vestræ honestis nominibus patrocinemini.*

[f] *Quo.*] Hic est sensus, *Si per maximum flagitium, cum quo nunc agitis statum, cùm durum sit servitium, otium appellare libet; ne eo quidem jam frui licebit, cùm vestros dominos, paucos nobiles, scilicet, eorum detractando imperium, per tribunos jugum quod imposuerant excutere conati, in vos irritaveritis.*

[g] *Si vera.*] Id est, *si per flagitium, omnino servitium vestro otii nomen imponere vultis.*

[h] *Flagitium.*] Flagitium dicit, nomina rerum commutare; & servitium otium appellare. Maximum est certè, quandoquidem per nomina res quoque, quoad nos, mutantur. Unde Cato, in suâ illâ adversus Catilinam admirabili oratione. *Quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eò respublica in extremo sita est.* Quàm pestiferum, quàmque penetrabile adolescentium præsertim animis illo scelere, vocabulorum dico permutatione, virus instilletur; dici non potest.

[i] *Conditio.*] Terminus est juris: hîc verò idem valet quod *status, locus,* aut aliquid simile. *Non est condition,* id est, *Non licet.*

[k] *Fuisset.*] Conditio scilicet.

[l] *Gravitate.*] Omnino: nosque illud maximè, ut principiis obstemus admonet; neque cuiquam malum intentemus, neque à quoquam, quando licet, intentatum admittamus. Rixa enim rixam, dolus dolum trahit: neque finis ullus esse potest certaminum, donec diffidentium alter, aut sapienter, quod rarum est, litibus desistat; aut per vim ab altero frangatur & opprimatur.

[m] *Impigræ.*] Populus sic est, Gerro, Iners, &c. Sed ab earum rerum, quas tractamus cognitione, omnis nostra actio initium sumit, atque in eâ fundamentum habet sapientia politica. Ideo dico, ne quis, quod pronum est, ex ingenio suo cæteros metiatur.

ultra concionis locum memores libertatis. [1] [a] Dein, ne vos ad [b] virilia illa vocem, quò tribunis plebei mandando patricium magistratum, [c] libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravêre: quamvis Quirites, in vobis sit, uti, [e] quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè possitis. [f] Jovem aut alium quem deum consultorem expectatis? Magna illa consulum imperia & patrum decreta, [g] vos, exsequendo rata efficitis, Quirites; ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. [h] Neque ego vos ultum injurias hortor; magìs utì requiem capiatis: neque discordias, ut [i] illi criminantur; sed earum finem volens, jure gentium [k] res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem; tantummodo ne ampliùs sanguinem vestrum præbeatis censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia, quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum persequantur cum [m] imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructûs

INTERPRETATIO.

[1] *Dein*, Postquam de ineptâ vestrâ ratione in mentem venit, vosque admonui, ut immutato more, tardi sitis ad loquendum, promti ad agendum; *ne nolite ut vocem & impellam vos ad illa virilia*, *quo* quâ re, *majores vestri paraverunt sibi suffragia libera ab auctoribus patriciis mandando*, eo ipso tempore quo decretis suis commiserunt, *tribunis plebis magistratum patricium.*

NOTÆ.

[a] *Dein.*] Opus fuit, ut sensus apertus esset, paulò fusiùs interpretationem instituere.

[b] *Virilia.*] Loquitur de populi à patribus secessione.

[c] *Libera.*] Antea vidimus frustrà fuisse patres, qui Metello provinciam Numidiam decreverant, cùm postea eandem populus Mario jusserit.

[d] *Quamvis.*] Id unum studet hic noster tribunus, ut plebem commoveat; at perplexâ suâ oratione, quod cupit magìs divinandum relinquit, quàm apertè exponit. Prohibet, ut quid sit agendum indicet; fugam simulat, ut pugnæ locum inveniat.

[e] *Quæ jussa.*] Bellum intellige, sanguinem suum profundere, &c. ad quæ populus adigebatur. Sensus verò totius periodi hic esse videtur, *Nolo vos ad arma impellere, quamquam vobis liberum est videre, an vos, qui pro aliorum tyrannide tantos labores toleratis; eosdem pro vobis, & vestrâ libertate, sumere velitis.*

[f] *Jovem.*] Satìs superque plebem arrexerat, adeòque nunc ipsam agitat. Nam ideo istud paratum est; quasi dicat: *Me indignabundi, tanquam in re desperatâ, quid ego sentiam, interrogatis, atque Jovis oraculo opus habere videmini? Ridiculi, annon res ipsa clarissima est, & cuique nota?*

[g] *Vos.*] Populum dicit, per militare obsequium imperatores suos magnos facere, sine quo inane nomen tantùm obtinerent.

[h] *Neque ego.*] Imò id unum revera studebat.

[i] *Illi.*] *Pauci nobiles.*

[k] *Res.*] Potestatem tribunitiam, & jura; ut postea per suffragia sua, quem vellet populus rebus præficeret.

[l] *Tantummodo.*] At illud *tantummodo* omnia secum trahit, & potentioribus sanguinem vimque omnem adimit.

[m] *Imaginibus.*] Utinam verò hodie Macer aliquis exoriretur, qui inerti & impudenti nobilitati non istud modò ingereret, sed eò, vanissimos homines, de quibus tantùm verba facio, ad parentum virtutes compelleret.

est; [a] nisi fortè repentinâ istâ frumentariâ [b] lege munia vestra pensantur. Quâ tamen quinis modiis [c] libertatem omnium æstumavêre, qui profecto [1] non ampliùs possunt alimentis carere. Namque ut illis exiguitate mors [d] prohibetur, senescunt vires: si neque absolvit curâ familiari [e] tam parva res, & ignavissumi quique tenuissimâ spe [f] frustrantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam [g] servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi, & vestrarum rerum ultro [h] injuriâ gratiam debere? [i] Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. [k] Cavendus tamen dolus est. [l] Itaque simul comparant

INTERPRETATIO.

[1] *Quâ tamen lege æstimaverunt qui profectò non ampliùs possunt libertatem omnium quinis modiis, prodesse quàm alimenta carere.*

NOTÆ.

a *Nisi fortè.*] Jam sæpius ejusmodi, quibus isti gaudent, vidimus ironias: populum verò, nisi libertatem suam vindicet, pro vilibus mancipiis habet; quibus, demensum suum si præbeatur, quivis facilè ad nutum uti possit.

b *Lege.*] Hinc, latam fuisse aliquam, pro frumento in populum distribuendo, clarum est.

c *Libertatum omnium.*] Nihil fingi poterat magis invidiosum; quinque enim modios, singulis mensibus pro demenso servis metiebantur. Neque verò res ipsa modò, sed voces ipsæ invidiam faciunt; dixit enim *omnium* libertatem *carere* alimentis æstimatam.

d *Probibetur.*] Intellige *tantùm*, id est, *non ampliùs possunt hæc alimenta quàm mortem probibere.*

e *Tam parva res.*] Dicit quinque modios familiæ alendæ non satis esse.

f *Frustrantur.*] *Decipiuntur.* Istud verò maximo artificio intextum est: non enim modò plebem, lege frumentariâ, à patribus in fraudem illectam esse dicit, sed assentando etiam per vocem maximè contumeliosam, quando dicit *ignavissumos frustrari*, quasi scilicet arbitraretur paucissimos in eum dolum incidisse, plebem eandem ex illo patrum laqueo retrahit. Non est certè minimi momenti, ad impellendum homines ad virtutem, illis ingenitam esse simulare: eo modo impunè licet ea vitia, quæ illi defenderent, insectari.

g *Servitii pretium.*] De quinque modiis agit, atque indicat, libertatem quâ à nobilibus plebeii intercludebantur, nullo posse pretio compensari.

h *Injuriâ.*] Perinde est ac si diceret, *Frumentum quod vobis isti pollicentur, vestrum est; illud in vos pro servitio vestro, quasi mancipia essetis, distribuunt. An usque adeò ignavi eritis, ut sponte contumeliam tantam pro gratiâ insuper accipiatis?*

i *Namque.*] Rationem reddit, quamobrem, per maximam socordiam, frumentum, servitutis pretium, non oporteat à patribus accipere; quia, scilicet, illi per id tantùm plebi jugum imponere conentur.

k *Cavendus.*] Nobiles dixit aliter quàm per populi socordiam imperium retinere ne quidem conari; de eo nunc quodammodo aliquid excipit, populumque ut caveat dolos admonet.

l *Itaque.*] Sensus pendet; hîc tamen, ut neque alibi, nihil muto, prout fecerunt alii ad libitum per totam hunc orationem; quia, scilicet, me nescire malim dicere, quam quidlibet somniare. Quis igitur sensus? Dicam quod videtur. Id unum studuit hic tribunus noster, ut populum erigeret, atque eò impelleret ut tribunitiæ potestatis omnia jura revocaret. Durum verò videbatur? quòd Pompeium omnes metuerent, neque metum augere opus fuit. Ille igitur arte tractat populum, (quod postmodum magis patebit) & obiter illud in quo hærere posset, attingit: imò de isto Pompeii metu, quasi in eo patrum dolus positus esset, agit. Dico igitur, ex hominis ingenio, cujus mens est involvere & obscurare, vocem *itaque* esse exponendam, ejusque vim, per respectum ad scopum magis quàm ad orationem, esse intelligendam. Puta, si voles, transitionem esse, vel proximè ad hanc sententiam referri, *patres vobis parant dolos*; *itaque*, &c. hæc enim propositio in illâ alterâ includitur, *Cavendus tamen dolus est.*

[a] delenimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum ubi pertimuêre, [b] sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, [c] utì se ferunt libertatis, tot viros sine [d] uno, aut [e] remittere injuriam non audere, aut [f] jus non posse defendere. Mihi quidem satìs spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem [g] volentibus vobis esse; quàm illis dominationis sobium, [h] auctoremque in primis fore tribunitiæ potestatis. Verùm, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti [i] præsidia habebatis; neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satìs dictum est. Neque enim [1] ignorantis res claudit. Verùm occupavit vos nescio quæ torpedo, quia neque [k] gloriâ movemini, neque [l] flagitio; cunctaque præsenti ignaviâ mutâstis: abunde libertatem rati, quia [m] tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc, [n] munere ditium dominorum. [o] Atque hæc eadem non fiunt agrestibus; sed [p] cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita

INTERPRETATIO.

[1] *Neque enim res frustrat* vos *ignaros*.

NOTÆ.

[a] *Delenimenta.*] Illud est quod propriè dicunt *des adoucissemens*; sed magìs politicè, *des biais, mènagemens.*

[b] *Sublatum.*] *Ferunt*, supple, aut aliquid simile. Impetum verò auget orationis hæc ellipsis, atque adeò metuentium, sed maximè dissimulantium, applausus audire videor.

[c] *Uti se ferunt.*] Id est, *prout volunt haberi.*

[d] *Uno.*] Pompeio.

[e] *Remittere injuriam.*] Id est, *Plebi jus suum, & tribunitiæ potestati suam autoritatem reddere.*

[f] *Jus non posse defendere.*] Id est, *non posse plebi cordatè resistere*; *vel, eidem, omnem auctoritatem penès senatum esse, non posse apertè declarare.*

[g] *Volentibus.*] Quando, scilicet, liberis omnium suffragiis, vobis licebit, per tribunos vestros, ipsum Pompeium rebus præficere.

[h] *Auctoremque.*] Ipse Pompeius tribunitiam potestatem postea restituit, eundemque restitutæ pœnituit.

[i] *Præsidia.*] Innuit regiam dignitatem aut tyrannidem induci.

[k] *Gloriâ.*] Vestrâ, scil.

[l] *Flagitio.*] Inimicorum nobilium.

[m] *Tergis.*] Id est, *quia domini vestri in nos, ut in domestica mancipia, verberibus non sæviunt.*

[n] *Munere.*] Munus hoc maximè est invidiosum; supponit enim, penès eosdem esse dominos istas ambulationes prohibere: atque etiam invidiam auget vos *ditium*, quâ dominorum felicitatem ob oculos ponit.

[o] *Atque.*] Arbitror istud sibi objecisse tribunum nostrum, ex parte eorum, qui cùm extra urbem ageret, jus tamen habebant suffragii.

[p] *Cæduntur.*] Responsio est, quæ maximè illos exasperare possit, ad quos dirigitur oratio; quasi cum stomacho diceret, *Suntne illi multò feliciores qui cæduntur? &c.*

pug-

pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victâ est; & in dies magìs erit: si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quàm vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus augustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, [a] fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virginis, matronasque, *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: [b] prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat; timidè veste tectum pugionem expedire conatus, à Cottâ, Vulcioque impeditur. *Non. Pugio est brevis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius à primâ adolescentiâ, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusian.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustrà tentatum est, socordiùs ire milites occœpêre, non [c] aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Non.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibus cum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis [d] paludamenta adstari & delectæ cohortes intelligi cœpêre. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam. *Prisc. l.* xiv.

Fine inguinem ingrediuntur mare. *Arusian.*

NOTÆ.

[a] *Fessi.*] Hanc vocem ex interpretamento additam fuisse Douza contendit; totumque fragmentum ex Frontone ità constituit; *Ut sustinere corpora nequeuntes, arma sua quisque instans incumberet.*

[b] *Prima.*] Nunc insidiæ usurpantur tantùm numero plurali.

[c] *Aptis.*] Id est, *aptatis & ad usum expeditio.*

[d] *Paludamenta.*] Paludamentum vestis est militaris & imperatoria, plerumque coccinea: quanquam etiam militibus tribuitur.

M. An-

M. [a] Antonius perdundæ pecuniæ genitus vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & [b] axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum [c] ericii militaris [d] veruta binûm pedum. *Non. Serv.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arusian.*

[e] Igitur discubuêre Sertorius inferior in medio, super eum L. [f] Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius, & infrà scriba Sertorii Versius; & alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium & dominum Perpennam. *Non. Serv.*

Quarum unam epistolam fortè cum servo nocti prædatores Valeriani [g] scorpione in castra misêre. *Non.*

LIBER IV.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum stolidior an vanior, legem de pecuniâ, quam Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigunda, promulgavit. *A. Gellius*, *l.* xviii. *c.* iv.

Omnes, quibus ætas senecto corpore, animus militaris erat. *Prisc. l.* ix. & x.

NOTÆ.

[a] *Antonius.*] Hic pater fuit triumviri, qui re adversus Cretenses malè gestâ, morbo interiît. Homo fuit nullius virtutis, qui Cottæ consulis & Cethegi gratiâ, oræ maritimæ omnes depopulatus est.

[b] *Axe.*] Turnebus legit, *Axe vincti orbes.*

[c] *Ericii.*] Ericius machina est bellica, verutis, seu majoribus clavis, undique horrida.

[d] *Veruta.*] Verutum spiculi seu jaculi species est; vel etiam quod vulgò ensis laminam vocant. *La lame d'une epee.*

[e] *Igitur.*] Ut fragmentum istud intelligatur, sciendum est, quod optimè enarrat doctissimus Salmasius, tres fuisse lectulos curationem nactus, Siciliam & Provincias quibus accumbebant veteres, cum cibum sumerent; summus, scilicet, medius, & imus. Dominus convivii in primo loco tertii, seu imi lecti accubabat: locus honestissimus ultimus erat secundi, sive medii lecti, quòd convivii dominum continuerat, ut docet Plutarchus. His bene intellectis, nulla superest in hoc fragmento difficultas. Sertorius honoratissimum locum occupaverat, cui proximus erat in eodem lecto, medio scilicet, Fabius Hispaniensis. In summo lecto erant Antonius & Versius, duo tantùm, sicut in medio lecto. In tertio verò & imo, superior erat dominus convivii Perpenna, scriba Mæcenas deinde, & Tarquitius ultimus.

[f] *Fabius.*] Hujus plurimam mentionem esse in numismatibus, quanquam nulla sit in libris veteribus, testatur Carrio.

[g] *Scorpione.*] Scorpio species erat ballistæ, sed minor quàm Vegetius *Manuballistam* dicit vocari.

Dein lenitâ jam irâ, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem, l.* ix.

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem, ibid.*

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit. *Idem, l.* x.

Anxius animi, atque incertus. *Arusian.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi est. *Idem.*

[a] Amisumque [b] assideri sine prœliis audiebat, *Prisc. l.* viii. *Obsideo & assideo activa sunt, faciunt enim assideor & obsideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus. *Festus.*

Castella [c] custodiâs thesaurorum in deditionem acciperentur. *Serv. Caris, l.* i.

Reliqua cadavera salita. *Diomedes, l.* i. *c.* iv.

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

REX MITHRIDATES REGI [d] ARSACI. S. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetuâ pace frui liceret, nisi hostes [e] opportuni, & sceleſtiſſumi. Egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. [f] Neque petere audeam societatem; & frustrà mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atque ea, quæ te morari posse videntur, [g] ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum prosperæ, si vera æstumare voles, maxumè hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: &, quod florentibus optabile est, ego [h] non validissumus præbeo exemplum, quo rectiùs tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una &

NOTÆ.

[a] *Amisumque.*] Amisus Galatiæ oppidum.

[b] *Assideri.*] Pro *obsideri.*

[c] *Custodias.*] Pro *custodiæ*, genitivus antiquus.

[d] *Arsaci.*] Arsaces rex fuit Persarum, aut Parthorum, nam confunduntur apud antiquos autores.

[e] *Opportuni.*] Hîc aliquid deesse arbitratur Douza, neque orationem cohærere. Eò verò recurrere ego non necesse habeo, quanquam enim non ita statim sensus videatur apertus, bonus est tamen: nam Arsaci rationem reddit Mithridates, quamobrem ille bellum adversus Romanos movere debeat? quia, scilicet, hostes habeat opportunos, quosque cùm liceat, debeat profligare.

[f] *Neque.*] Hîc obscurior videtur sententia, neque tamen ideo quicquam mutare ausim; nam voculam *frustrà* si ex posteriore periodi membro huc retrahas, optimè hæc omnia cohærebunt. *Nollem*, inquit, *frustra, & nullo tuo commodo per societatem quam à te peto, bello pacem tuam minuere.*

[g] *Ira.*] Hinc Arsacem cum Tigrane bellum gessisse conjicias.

[h] *Non validissumus.*] Quò spectet hæc oratio, primâ fronte non apparet, patebit postea: vult enim, per avaritiam & invidiam, bellum potentissimis indicere Romanis, ut eorum divitias expilent, &c.

ea vetus cauſa bellandi eſt, cupido profundi imperii & divitiarum; quâ primùm cum rege Macedonum Philippo bellum ſumſêre. Dum à Carthaginienſibus premebantur, amicitiam ſimulantes, ei ſubvenientem Antiochum, conceſſione Aſiæ, per dolum avertêre: ac mox [a] à Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro, [b] decem millibus talentorum ſpoliatus eſt. Perſen deinde Philippi filium, poſt multa & varia certamina, apud [c] Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, [d] inſomniis occidêre. [e] Eumenem, cujus amicitiam glorioſè oſtentant, initio prodidêre Antiocho, pacis mercedem; poſt, [f] Attalum cuſtodem agri captivi ſumtibus, & contumeliis ex rege miſerrumum ſervorum effecêre: ſimulatoque impio teſtamento, [g] filium ejus Ariſtonicum, quia patrium regnum petiverat, hoſtium more per Bithyniam, [h] Nicomede mortuo, diripuêre, cùm filius Nuſæ, quàm reginam appellaverant, genitus haud dubiè eſſet. Nam quid ego me appellem? Quem disjunctum undique regnis, & [i] tetrarchiis ab imperio eorum; quia fama erat, divitem, neque ſerviturum eſſe, per Nicomedem bello laceſſiverunt; ſceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidêre, teſtatum antea, [k] Cretenſes ſolos omnium liberos eâ tempeſtate, & regem [l] Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithyniâ expuli; Aſiamque [m] ſpolium regis Antiochi recepi; & Græciæ demſi grave [n] ſervitium. Incepta mea poſtremus ſervorum [o] Archelaus,

NOTÆ.

[a] *Philippo.*] Cave ita intelligas, quaſi innitentibus Romanis, Antiochum Philippus ſpoliaverit; nam hæc oratio ambigua eſt: verùm id puta, quod hiſtoria teſtatur, Antiochum poſt Philippum à Romanis debellatum, regni parte etiam multatum fuiſſe.

[b] *Decem.*] Livius & Appianus quindecim dicunt.

[c] *Samothracas.*] Samos, vel Samothrace, inſula eſt maris Ægei, ad proſpectum Thraciæ, verſus Orientem. Hunc verò locum explicabit Florus, cujus verba refero: *Abſens ergo* (de Perſe loquitur) *victus fugit in maria inſulamque Samothracem, fretus celebri religione, quaſi templa & aræ poſſent defendere quem nec montes ſui, nec arma, potuiſſent.*

[d] *Inſomniis.*] Probatur iſtud ex Diodoro, qui eum ſomno, à cuſtodibus quos offenderat, cùm in carcere, Romæ detineretur, prohibitum fuiſſe refert.

[e] *Eumenem.*] Rex fuit Pergami in Aſiâ.

[f] *Attalum.*] Hic Pergami rex fuit ultimus.

[g] *Filium.*] Alii aliter: Florus regii ſanguinis ferocem juvenem dicit, Juſtinus filium Eumenis.

[h] *Nicomede.*] Populum Romanum fecerat hæredem.

[i] *Tetrarchiis.*] Tetrarchia quarta eſt pars regni, aut cujuſpiam Provinciæ.

[k] *Cretenſes.*] Creta, hodie *Candie*, Mediterranei inſula notiſſima, unde Cretenſes.

[l] *Ptolemæum.*] Rex fuit Ægypti.

[m] *Spolium.*] Id eſt, eam Aſiæ partem quâ Antiochus à Romanis ſpoliatus fuerat.

[n] *Servitium.*] Quo premebatur à Romanis.

[o] *Archelaus.*] Unus fuit ex Mithridatis ducibus, quem ingenti inſtructum exercitu, parvâ manu Sylla apud Chæroneam cecîdit.

exer-

exercitu prodito, impedivit; illique, quos ignavia aut [a] prava calliditas; uti [b] meis laboribus tuti essent, armis [1] abstinuit, acerbissumas poenas solvunt. Ptolemæus precio diem belli [2] prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neque finem [c] nisi excidio habituri. Equidem cùm mihi, ob [d] ipsorum interna mala, dilata prœlia magis quàm pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta serò probat, te remoto procul, omnibus [e] aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud [f] Chalcedona terrâ fudi: mari exui classe pulcerrumâ. Apud [g] Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo [3] circumadnitente; simul hiems mari prohibebat. Ita, [h] sine vi hostium, regredi coactus in patrium regnum; naufragiis apud [i] Param & [k] Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. Restituto deinde apud [l] Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum [m] Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circùm omnibus locis, in [n] Armeniam concessi: secutique Romani, non me, sed morem suum, omnia regna subvertendi: quia multitudinem arcis locis pugnâ prohibuère

INTERPRETATIO.

[1] *Et illi quos ignavia aut prava calliditas avertit ab armis, ut tuti essent meis laboribus, solvunt pœnas acerbissimas.*

[2] *Ptolemæus profert diem belli argento.*

[3] *Frumentum* mihi *defuit, cùm nullus circum me adjuvaret, dum eo commorarer magno cum exercitu, in obsidione, apud Cyzicum.*

NOTÆ.

[a] *Prava calliditas.*] De iis loquitur qui ipsum, quamdiu opes suas adversus Romanos contereret, quieti cernerent, aut eo etiam augerentur. Prava est profectò ea calliditas; nam ille qui potentior est, postquam hunc aut illum bello minorem oppressit, victoriâ utens, alios majore etiam impetu invadit.

[b] *Ut meis laboribus.*] Aliis regibus à Romanis nihil fuisse metuendum innuit, ipsum si levissimis auxiliis adjuvissent.

[c] *Nisi.*] Isthuc confirmat Florus: Romanos enim fatetur, solâ nobilem insulam vincendi cupiditate, bellum Creticum fecisse.

[d] *Ipsorum.*] *Romanorum*: Nam bellum Mithridaticum illis temporibus gestum est, quibus respublica civilibus armis, maximè per Marium, Syllam, Sertorium, aliosque, conflictabantur.

[e] *Aliis obnoxiis.*] Id est, *sese Romanorum imperio submittentibus.*

[f] *Chalcedona.*] Chalcedon, vel ut ali scribunt, Chalcedone, urbs est Asiatica a Bosphorum Thraciæ.

[g] *Cyzicum.*] Cyzicus urbs est & insula vel, ut aliis placet, peninsula ad Propontidem.

[h] *Sine vi.*] Non istud dicunt Romanæ historiæ scriptores: imò Plutarchus Lucullum testatur, non sine Mithridatis magna clade, Cyzico eum depulisse.

[i] *Param.*] Locus maritimus circa Hellespontum, aut Euxinum mare.

[k] *Heracleam.*] Urbs est Bithyniæ ad Pontum Euxinum.

[l] *Cabira.*] Inferioris Asiæ oppidum Stephano. Plutarchus alicubi circa Mysiam collocat.

[m] *Ariobarzanis.*] Rex fuit Cappadociæ.

[n] *Armeniam.*] Armenia notissima est Asiæ regio, inter Cappadociam & mare Caspium; cujus pars hodie dicitur *Turcomania*

impru

imprudentiam Tigranis, pro victoriâ, ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri esse: &, eâ re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Cæterùm consilium est Tigranis, [a] regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere; quando neque vincere, neque vinci, sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem [b] oceanus fecit, arma huc convertisse; neque quicquam à [c] principio nisi raptum habere, domum, [d] conjuges, agros, imperium; convenas, olim sine patriâ, sine parentibus, pesti conditos orbis terrarum? Quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtàque sitos, inopes potentisque trahant, excidantque: omniaque [e] non serva, & maxumè regna, hostilia ducant. [f] Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu verò, cui [g] Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis inclitis divitiis est; quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos quibus victis spolia maxuma sunt: audendo & fallendo, & bella ex bellis serendo, magni facti. Per hunc morem extinguent omnia, aut [h] occident: [i] quod difficile non est, si tu [k] Mesopotamiâ, nos Armeniâ circumgredientur exercitum sine frumento, sine auxiliis: [l] fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis: teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod utì facias moneo, hortorque, neu malis pernicie nostrâ [m] unum imperium prolatare quàm societate victor fieri.

NOTÆ.

[a] *Regno.*] Intelligo de regno Arsacis.

[b] *Oceanus.*] De Atlantico intellige, quo terminatur Hispania.

[c] *A principio.*] Romam primò latronum receptaculum magìs quàm urbem fuisse neminem latet.

[d] *Conjuges.*] Illi enim per dolum, simulatis ludis equestribus, Sabinas rapuerunt.

[e] *Non serva.*] Id est, *quæ ab ipsis servitute non essent oppressa.*

[f] *Namque.*] Aliter & magìs ex nostro stylo ita scribas: *Cùm enim pauci inter homines statu populari gaudeant, sed regiam dominationem quærant, nos suspecti sumus æmuli, &c.*

[g] *Seleucia.*] Hæc est, proculdubio, quæ non semel apud scriptores antiquos cum Babylone confunditur; quòd ejus opes exhauserit, in proximo sita, ad ripam Tigridis.

[h] *Occident.*] *Ipsi peribunt.*

[i] *Quod difficile.*] De Romano excidio loquitur, quod semper quæsivit Mithridates.

[k] *Mesopotamia.*] Asiæ regio inter Tigrim & Euphratem; hodie *Diarbech.*

[l] *Fortuna.*] Istud parenthesi includendum, quòd per dolorem effert Mithridates, qui sæpius Romanorum ruinam animo præsumserat.

[m] *Unum.*] Alii legunt, *tuum imperium:* alii *tua:* vetus verò editio optimè, ut videtur, *tuam (ruinam,* scilicet, aut *perniciem) prolatare,* id est, *differre.* Si tamen *unum imperium* retineas, *prolatare* pro *ampliare,* positum erit.

Curio

Curio [a] Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutatâ declinatione. Carif. l.* i.

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusian.*

Diffidere inter se cœpêre, neque [b] in medium confultare. *Idem.*

Multifque fuspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius. Volentia, quæ plebs vellet.*

Sufpectufque fuit, incertum verò an per negligentiam, focietatem prædarum cum latronibus compofuiffe. *Id. Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & fui cultorem exfpectans. *Arufian.*

Quàm maxumis itineribus, per regnum Ariobarzanis, contendit ad flumen [c] Euphratem; quâ in parte Cappadocia ab Armeniâ disjungitur. Et quamquam ad id naves [d] codicariæ occultò per hiemem fabricatæ aderant. *Nonius. Codicariæ naves, quæ in fiumine ufui effe poffunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, [e] ferreâ omni fpecie. *Idem.*

Cùm interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad [f] menftrua folvenda montem afcendunt. *Idem.*

[g] Pluteofque refcindit, ac munitiones demolitur; locoque fummo potitur: *Idem. Demoliri eft diruere.*

Exercitum dimifit ut primùm Alpes digreffus eft. *Arufian.*

Tetrarchas, regefque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes atque omnes, ut in fecundâ re, pariter acie invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, foliti nectere ex viminibus vafa agreftia, ibi tum, quòd inopia fcutorum fuerat, ad eam artem fe quifque in formam parmæ equeftris armabat. *Nonius. Parma eft fcutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quafi glutino adolefcebant. *Carifius, l.* i. *Servius.*

Avidior modò properandi factus. *Arufian.*

Confilii æger. *Idem.*

Reverfi poftero die, multa, quæ properantes deferuerant in caftris nacti, cùm fe ibi cibo, vinoque læti invitarent. *Nonius. Invitare eft repleri.*

Atque hiavit humus multa, vafta & profunda. *Idem, Hiare, aperiri.*

NOTÆ.

a *Vulcanaliorum.*] Vulcanalia, dies erant Vulcano fefti.

b *In medium.*] Id eft, *in commune.*

c *Euphratem.*] Euphrates fluvius eft, Afiæ nobiliffimus.

d *Codicariæ.*] Id eft, fecundum Feftum *ex tabulis craffioribus factæ.*

e *Ferrea.*] Equi enim & ipfi ferreis laminis muniti erant.

f *Menftrua.*] Id eft, *Sacra quæ quoque menfe peragerentur:* idque prolixè & Lipfii fententiâ, & Plutarchi auctoritate, Douza confirmat.

g *Pluteofque.*] Plutei machinæ erant bellicæ, corio intectæ, quorum ufus idem propè qui vinearum, ad muros fuffodiendos.

Rua-

Rurfus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi fe laniata navigia fundo emergunt. *Arufian.*

Tum verò Bithynì propinquantes jam amnem [a] Tartanium. *Idem.*

[b] Eos qui hoc malum publicum clandeftinis conciliis comparâverunt. *Nonius.*

In quîs notiffimus quifque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem. Patibulum eft crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non ampliùs patet millibus v. & xxx. *Meffus.*

Claufi lateribus [c] pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

LIBER V.

AT Lucullus, audito Q. [d] Marcium Regem pro confule per [e] Lycaoniam cum tribus legionibus in [f] Ciliciam tendere. *Prifc. l.* xviii.

Legiones Valerianæ comperto, [g] lege Gabiniâ Bithyniam, & Pontum confuli datam : [h] miffos effe. *Id. ibidem.*

Regem averfabatur. *Arufian.*

NOTÆ.

[a] *Tartanium.*] In Bithyniâ.

[b] *Eos.*] Fragmentum iftud, non Salluftii, fed Sifennæ effe arbitratur Putfchius; ideo quòd in Nonii vetuftioribus manufcriptis illi adfcribatur.

[c] *Pedem.*] Quandoquidem Salluftii auctoritate confirmare ftudeat Fronto, probè oppidò ac Latinè dici *Altus pedes tot,* & quidem hunc locum citans; optimè, ut videtur, vocem *altis* Salluftio Douza redonavit, legitque *claufi lateribus pedèm altis.*

[d] *Marcium Regem.*] Hic mortuo collegâ Metello, & eo qui in ejus locum fuffectus fuerat, folus confulatum geffit.

[e] *Lycaoniam.*] Minoris Afiæ regio, in Cappadociâ.

[f] *Ciliciam.*] Minoris Afiæ regio ad Mediterraneum.

[g] *Lege Gabiniâ.*] Gabinius tribunus fuit plebis, quo tempore Lucullus adverfus Mithridatem bellum gerebat.

[h] *Miffos.*] Quidam, in manufcriptis probè & planè exaratum effe, *Confuli datam effe, miffos effe,* teftatur; unde pro priori *effe, fefe* refcribendum effe putat; deinde ut fenfus abfolvatur, *prætendentes* fupplet, aut *caufantes*; ut ita legendum fit, *Sefe miffos effe caufantes.* Atque de legionibus accipit quas Clodius per iram & invidiam follicitavit, ut ne ampliùs Lucullum adverfus Mithridatem fequerentur; quibus ille perfuafit ipfos miffos, & à facramento liberos effe, cùm alium imperatorem, Glabrionem confulem, ad Mithridaticum bellum, fenatus mitteret. Cui opinioni non poffum planè non affentiri; nifi quòd, non Glabrioni, fed Pompeio, Mithridaticum bellum mandatum invenio.

Cæteri negotia [a] sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua [b] commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusian.*

Sæpè celebritatem nominis intelligo timentem. *Prisc. l.* xviii.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem, ibid.*

Nam si Pompeio [c] quid humani evenisset. *Arusian.*

[d] Quibus de caussis Sullam in victoriâ dictatorem, equo descendere, sibi uni assurgere de sellâ, caput aperire solitum. *Nonius, Arusian. Servius.*

NOTÆ.

[a] *Sequebantur.*] Eidem anonymo, ex quo priorem conjecturam decerpsimus legendum videtur *Exsequebantur.*

[b] *Commeatibus.*] Id est, *Abeundi licentiâ pretio emtâ.*

[c] *Quid humani.*] Mortem intellige, de Pompeio autem videtur hîc agi, quem Catullus, cùm præclarum quidem, sed nimiùm liberæ reipublicæ crederet, nolletque omnia ut in eo uno reponerentur, hæc verba in concione legem dissuadens adjecit. *Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituetis?* ut habet Paterculus.

[d] *Quibus de causis.*] Hîc iterum de Pompeio sermo est, cui uni Syllam assurgere solitum Appianus tradidit. Quatuor verò fuerunt, autore Servio, quæ apud Romanos ad honorem pertinuerunt: equo desilire, caput aperire, vitâ decedere, assurgere.

C. SAL.

C. SALLUSTII CRISPI

FRAGMENTA,

INCERTORUM LIBRORUM.

NE [a] inrumiendi po—
[b] ſublicibus cavata.—
ſent. *Feſtus.*

Cujus [c] duas inſulas propinquas inter ſe, & [d] decem ſtadium procul à Gadibus ſitas, conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

[e] Serum bellum in anguſtiis futurum. *Junius Philarg. ad Georg. Virgilii.*

Illi tertio menſe pervenêre in [f] Pontum multò celeriùs ſpe Mithridatis. *Aruſian.*

Ergo ſenati decreto ſerviundum ne ſit. *Donatus Act.* II. *ſc.* II.

Pompeius oris [g] improbi, animoque inverecuudo. *Suet. de claris Gram. c.* XV.

NOTÆ.

[a] *INrumiendi.*] Id eſt, *lactandi*; quanquam omnes, quos quidem inſpicere licuit, excerptores, *Irrumare*, habent tantùm, non *Irrumire*. Vox verò iſta, execrandâ libidine, ad obſcœna traducta eſt.

[b] *Sublicibus.*] Sublicæ trabes ſunt longæ; quibus pons innititur. Sed, pro iis, Feſtus habet *ſublices*, nomine, ſecundum aliquos, à Volſcis mutuato.

[c] *Duas inſulas.*] Quæ ſint iſtæ neſcire ſe fatetur Ortelius, niſi ex Plutarchi Sertorio, qui eas Atlantidum nomine deſcribit; intelligit autem de duabus ex Aſoris, S. Michaëlis ſcilicet, & D. Mariæ.

[d] *De ſtudiûm.*] Idem Ortelius *decem millibus ſtadiorum* ex Plutarcho reſcribit.

[e] *Serum.*] Grammatici *crudele* atque *ſævum* interpretantur; eodemque ſenſu apud Virgilium, & Valerium Flacchum, legitur.

[f] *Pontum.*] Pontus Aſiæ minoris provincia ad mare Euxinum.

[g] *Imbrobi.*] Multis contendit Douza *probi* legendum eſſe; præſertim quòd illud alterum ſit contra omnium librorum auctoritatem; & à Salluſtii ſcribendi ratione alienum; Arbitratur enim fieri non poſſe, ut aliquis ore ſit improbo, qui non pariter animo inverecundo fuerit; adeòque Salluſtium bis idem dixiſſe, ſi *improbi* ſcripſerit. Prima ratio valet.

Simulans [a] ſibi alvum purgari. *Iſidorus*, *l.* xi. *in voce Alvus Serv. ad l.* iii. *Æneidos.*

Fecit ut nunciis confeſtim lugubribus. *Cariſ. l.* ii.

Communem habitum tranſgreſſus. *Priſc. l.* xiv.

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca*, *l.* xx. *epiſt.* cxv.

Haud impigrè, neque inultus occiditur. *Donat. ad Andr. Ter. act.* i. *ſc.* 2.

Feſtinantibus in ſummâ inopiâ patribus. *Idem ad Eunuch. act.* iv. *ſc.* iii.

Hoſtes oppreſſi, aut delapſi forent. *Iſidorus*, *l.* xviii.

Exercitum argento fecit. *Seneca*, *l.* xx. *epiſt.* cxv.

[b] Togam paludamento mutavit. *Iſidorus. l.* xix. *Serv.*

Hiero rex Syracuſanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio fruſtrà trito, *Servius ad* iv. *Æneidos.*

Oratio [c] C. Cottæ Conſulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorſa fuêre; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, & virtute meâ: in quîs omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ, ſecundæque res, [1] opes, non ingenium mihi mutabant. At contrâ in his miſeriis cuncta me cum fortunâ deſeruêre. Præterea ſenectus, per ſe gravis, curam duplicat: cui miſero, ſenectâ jam ætate, ne mortem quidem [d] honeſtam ſperare licet. Nam, ſi parricida veſtri ſum, & [e] bis genitus hîc deos penates meos, patriamque, & ſummum imperium [f] vilia habeo; quis mihi vivo cruciatus ſatìs eſt, aut quæ pœna mortuo? Cùm omnia [g] memorata apud inferos ſupplicia ſcelere meo [h] vici. A primâ adoleſcentiâ in ore veſtro privatus,

INTERPRETATIO.

[1] *Malæ ſecundæque res mutabant mihi opes, non mutabant ingenium.*

NOTÆ.

[a] *Sibi.*] Servius habet, *Simulans alvum purgare*; quod magìs eſt ex adſtrictâ Salluſtii oratiane.

[b] *Togam palud.*] Id eſt, *Pacem bello.*

[c] *C. Cottæ.*] In quibùſdam libris ſcriptum inveni *Cn. Cottæ*, quod fortè pro M. Cottâ, ſcripturæ ſimilitudine poſitum eſt. Uterque enim C. & M. ille quidem prior, hic anno ſequenti, conſul fuit: ſed Marcum, nòn Caium, à Mithridate magnâ clade apud Chalcedunem cæſum fuiſſe conſtat, quod quidem huic orationi occaſionem dedit.

[d] *Honeſtam.*] Ille equidem poſt caſum ſuum in civitatem receptus, etiam conſulatum ſuum peregit; attamen ne ſibi per inimicorum dolum fraudi eſſet, quod fortunæ iniquitate evenerat, vir prudens reformidabat.

[e] *Bis genitus.*] Hoc ideò dicit, quia, victus, in civitatem receptus erat.

[f] *Vilia habeo.*] Id eſt, *parum iſtis omnibus conſulo.* Sed terminis uſus eſt cauſæ ſuæ faventibus; minùs enim fit veriſimile, ut quis ſummum imperium, quo gaudet, contemnat, quam ut parum, ex officio reipublicæ invigilet.

[g] *Memorata.*] De his plurima apud poëtas.

[h] *Vici.*] Id eſt, *majus eſt ſcelus quàm ut atrociſſimus inferorum pœnis ſatìs poſſit puniri.*

&

& in magiſtratibus egi : qui [a] linguâ, qui conſilio meo, qui pecuniâ voluêre, uſi ſunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: [1] avidiſſumus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republicâ ſuſcepi: qui victus cum illâ ſimul, cùm egens alienæ opis, plura mala expectarem, vos, Quirites. rurſus mihi patriam, deos penates, cum ingenti dignitate dediſtis. Pro quibus beneficiis vix ſatìs gratus videar, ſi ſingulis animam, [2] quam nequeo, conceſſerim. Nam vita & mors jura naturæ ſunt; utì ſine dedecore cum civibus, famâ & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Conſules nos feciſtis, Quirites, [b] domi, bellique impeditiſſumâ repub. Namque [c] imperatores Hiſpaniæ ſtipendium, milites, arma, frumentum poſcunt; & id res cogit: quoniam poſt defectionem ſociorum, & Sertorii per montis fugam, neque manu certare poſſunt, neque utilia parare. Exercitus in Aſiâ Ciliciâque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hoſtium eſt: nec minùs Italiæ marituma, & provinciarum, cùm interim vectigalia parva, & [d] bellis incerta, vix partem ſumtuum ſuſtinent: [3] Ita claſſe, quâ commeatus vehebatur, minore quàm antea, navigamus. [e] Hæc ſi dolo aut ſocordiâ noſtrâ contracta ſunt, agite, & uti lubet, ita ſupplicium ſumite: ſin communis fortuna aſperior eſt, quare indigna vobis, nobiſque, & rep. incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior eſt, non deprecor, ſi quid eâ vobis incommodi demitur; neque mox [f] ingenuo corpori honeſtiùs, quàm pro veſtrâ ſalute, finem vitæ fecerit. Adſum, en Cn. Cotta conſul, facio quod ſæpè majores aſperis bellis fecêre: voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumſpicite. [g] Nam talem honorem bonus nemo volet, cùm

Interpretatio.

[1] *Cùm eſſem avidiſſimus privatæ gratiæ, ſuſcepi multas inimicitias pro republicâ.*

[2] *Si dederim animam pro ſingulis*, quam *pro ſingulis* nequeo dare.

[3] *Ita navigamus claſſe minore quàm ea, quâ commeatus vehebatur antea.*

Notæ.

[a] *Linguâ.*] Arbitror hunc eſſe Cottam, quem Cicero diſertiſſimum prædicat, contra quem etiam mulierem quandam defendit.

[b] *Domi.*] Bellis civilibus, per Marium, Syllam, aliòſque exhauſtæ fuerant vires imperii.

[c] *Imperatores.*] Vidimus eâ de re Pompeii epiſtolam, quocum Metellus adverſus Sertorium imperator creatus fuerat.

[d] *Bellis.*] Piratæ enim, Mithridatici belli oblatâ occaſione, maria bello, quaſi tempeſtate præcluſerant; alii rebellabant: Sertorius in Hiſpaniâ multa intercipiebat, &c.

[e] *Hæc.*] *Caſus reipublicæ varii.*

[f] *Ingenuo.*] In aliis eſt, *ingenio corporis*, quod non placet; quanquam illud quomodo explicem non ſatìs video. Niſi fortè conſul noſter, qui jam ſuprà de inferis verba quædam injecit, philoſophicè, ſeſe noluerit virum ingenuum, ſed corpus tantùm morti tradere; quod quidem ad perſuadendum & commovendum aptum quoque fuerit.

[g] *Nam talem.*] Tacitè innuit, ſe adhuc utilem fore reipublicæ, nec tam culpâ ſuâ exercitum à Mithridate cæſum fuiſſe.

fortunæ, & pacis, belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorsa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest; multi ingentes labores; quos [1] nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis; cùm omnes provinciæ, regna, maria, terræque aspera aut fessa bellis sint.

Germani [a] intectum [b] renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arusian.*

Et ei voce magnâ vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum disseruit. *Prisc.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrimque, Satìn' salvæ, quàm grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam nostris fecêre. *Seneca.*

Quæ audita [c] Panormitanos dedere Romanis fecêre. *Idem.*

Quò cupidiùs in ore ducis sese quisque bonum & strenuum ostentantes. *Isidorus, Servius.* x.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedêre. *Isidorus Servius.*

Ubi multa nefandè casu super ausi atque passi. *Prisc.*

[d] Saguntium. *Carisius.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi, *Arusian.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Serv.*

Tantum [e] antiquitatis, curæque majoribus pro Italicâ gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratiâ. *Agrætius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes. l.* xi.

Non repugnantibus modò, sed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus.*

In silvâ [f] Silâ fuerant. *Serv.*

Interpretatio.

[1] *Quos frustrà refugitis, dum pacis copiam quæritis.*

Notæ.

[a] *Intectum.*] Magnâ corporis parte nudos agitare solitos esse Germanos ex Tacito discimus, aliisque. Colerus mallet *Intacti.*

[b] *Renonibus.*] Alii scribunt *Rhenonibus.* Sunt autem Rhenones Gallorum & Germanorum tegumenta pellicea, ab humeris ad umbilicum usque dependentia.

[c] *Panormitanos.*] Panormus insignis Siciliæ civitas. Hodie *Palermo.*

[d] *Saguntium.*] Pro Saguntinorum, ut placet Carisio.

[e] *Antiquitatis.*] Gronovius cum Servio *antiquitatis* retinet. Douza *anxietatis* reponit, cui ego quidem assentior.

[f] *Silâ.*] Sita erat in Bruttiis.

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*
Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*
Ne simplici quidem morte moriebantur. *Serv.*
Cùm prædixero positum insulæ. *Donatus.*
Cujus [a] adversâ voluntate, colloquio militibus permisso, [b] corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est. *Idem.*
A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus.*
M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quàm facundus. *Quintilianus, l.* iv. *c.* 2.
[c] Insolens vera accipiundi. *Donatus.*
Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*
[d] Curubis. *Probus.*
[e] Tharros. *Idem.*
[f] Camisos. *Idem.*
[g] Luces. *Sergius.*
Primam modò [h] Japydiam ingressus. *Serv.*
[i] Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*
Quæ pacta in conventione non præstitissent. *Donatus.*
Crebritate fluctuum, ut Aquilo solet. *Serv.*
Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quin. l.* viii. *c.* 3.
Tyrannumque & Cinnam appellantes. *Victorinus. Serv.*
Nomenque [k] Danubium habet. *Acron.*
Cui nisi pariter obviam iretur. *Donat.*
Septimium, neque animo, neque linguâ satis compotem. *Idem.*
Vulgus amat fieri. *Quint.*
Non [l] pœniturum. *Idem.*
Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte, certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio,

NOTÆ.

a *Adversâ.*] *Cognitâ.*

b *Corruptio.*] De Syllâ intelligendum, qui, ut docet Plutarchus, viribus impar, Scipionem alterum consulem dolo ad fœdera invitavit; deinde inter congressuum moras, & colloquiorum, pecuniâ & promissis, ejus exercitum, per milites corrupit.

c *Insolens.*] Fortè de Tigrane loquitur, qui fortunâ suâ ebrius, nil nisi quod ad voluntatem fictum esset, audire poterat. Cujus stultitiam non pœnitebit vidisse apud Appianum.

d *Curubis.*] Ptolemæo urbs est Africæ propriæ.

e *Tharros.*] Ortelius eam urbem ponit in Africâ.

f *Camisos.*] Urbs Camisanæ regionis, in Parthiâ, ut eidem placet Ortelio.

g *Luces.*] Volunt esse à *Lux* singulari.

h *Japydiam.*] Japydia, quæ & Histria dicta, in extremâ est Italiâ versùs Dalmatiam.

i *Carbo.*] Prolixè de eo Appianus.

k *Danubium.*] Observavit Acron, vel alius aliquis, ad Horatium, Danubium in genere neutro à Sallustio positum, ut Rhenum ab Horatio. Danubius verò dicitur usitatiùs maximus ille & notissimus Europæ fluvius, cui & nomen *Ister* datum est.

l *Pœniturum.*] Pro *pœnitentiam acturum.*

nisi se, & milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prœlia. *Vegetius*, *l.* i. *c.* ix. *Johan. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactant.*

Primus Græcorum Achilles. *Serv.*

Cupientissumus legis. *Diomedes.*

Magnâ gloriâ [a] tribunus militum in Hispaniâ T. [b] Didio imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primò per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt: cominus faciem suam ostentabat, aliquot advorsis cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxumè lætabatur, neque illis anxius, quia reliqua gloriosiùs retinebat. *A. Gellius.*

[c] Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem uti cætera in majus componentem altores Jovis celebravisse. *Lactant.* & *Isidorus.*

Italiam conjunctam [d] Siciliæ constat fuisse, sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum: inde Rhegium nominatum. *Isidorus.*

Pompeius de victis Hispanis trophæa in Pyrenæis jugis constituit. *Serv.*

Atque edita undique, tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donat.*

Et in prœliis actu promtus. *Idem.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsum mare Ponticum dulcius, quàm cætera. *Serv. Prisc. Macrobius.*

Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Serv.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

[e] Ænum, & [f] Maroneam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant jussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordiâ claudebat. *Donat.*

[g] Ut tanta repentè mutatio non sine deo videretur. *Idem.*

NOTÆ.

[a] *Tribunus.*] De Sertorio agitur.

[b] *Didio.*] Legatus fuit Pompeii in Hispania adversus Sertorium.

[c] *Curetes.*] Totam hanc opinionem, quasi à poëtis fictam Sallustius respuit, voluitque ingeniosè interpretari, cur Jovis cultores dicantur Curetes fuisse. *Lactantius.*

[d] *Siciliæ.*] In hâc sententiâ fuerunt plurimi autores, contra quam facit Cluverius, qui, cum Hesiodo aggeribus, versùs Pelorum promontorium, auctam fuisse insulam arbitratur; nedum abscissa fuerit.

[e] *Ænum.*] Ænus urbs Thraciæ maritima, ab Æneâ condita.

[f] *Maroneam.*] Non longè ab Æno, ad occasum.

[g] *Ut tanta.*] Videtur hoc de inexpectatâ intelligendum conversione, quæ Romæ accidit, foro omnium rerum venalium copiâ superfluente, postquam piratas annonam intercipientes Pompeius profligavit.

In

[a] In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*
Pressi undique multitudine. *Idem.*
Hunc igitur redarguit Tarquitius. *Idem.*
Dein campi [b] Themyscirii, quos habuêre [c] Amazones, à [d] Tanai flumine incertum quomobrem digressæ. *Serv.*
Ubi eum totâ concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus operâ non usurum, eumque ab armis dimittit. *Idem.*
Et Metello procul agente [e] longa spes auxiliorum. *Idem.*
More equestris prœlii sumptis tergis, atque redditis, & egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*
Castra sine vulnere introitum. *Idem.*
[f] Cosa. *Serv.*
Equis, atque armis insignibus. *Idem.*
[g] Fessus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*
Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quint.*
Apud latera [h] certos collocaverat. *Serv.*
Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*
[i] Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*
[k] Lyciæ, [l] Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*
Sorte ductos fusti necat. *Idem.*
Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo [m] promontoria, [n] Bruttium, & [o] Salentinum. *Idem.*
Italia plana ac mollis. *Idem.*
Quâ tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem, & Scholiastes Juvenalis.*
[p] Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata.

NOTÆ.

[a] *In ore.*] De Pompeio intelligit Douza.

[b] *Themyscirii.*] Sunt illi in Ponto.

[c] *Amazones.*] Fuerunt mulieres, quæ regnum, viris omnibus interfectis, obtinuerunt, rem postea habentes cum peregrinis. De his mentio fit apud plurimos; interim fuerint, nec ne, quidam affirmant, quidam negant, Crediderim multa fabulosa esse, non tamen omnia.

[d] *Tanai.*] Tanais fluvius est qui Europam ab Asiâ dividit. Hodie *Don* dicitur.

[e] *Longa.*] Id est, *longè posita,* autore Servio.

[f] *Cosa.*] Civitas Etruriæ.

[g] *Fessus.*] Id est, *egens consilii,* Servio interprete: nam corpore fatigatum dicimus, animo fessum.

[h] *Certos,*] Certus aut velocem significat, aut fidelem; aliquando etiam firmum, ut ait Sallustius: *Apud latera certos collocat.* Servius.

[i] *Hispaniam.*] Annotant grammatici provinciam pro patriâ positam, cùm civitas propriè sit patria.

[k] *Lyciæ.*] Minoris Asiæ regio, ad Mediterraneum.

[l] *Pisidiæ.*] Ciliciæ regio, in minore Asiâ.

[m] *Promontoria.*] Sunt montes, qui in mare incurrunt. Gall. *Cap.*

[n] *Bruttium.*] Inferius est, ad meridiem, juxta Siciliam.

[o] *Salentinum.*] Superius est ad Septentrionem.

[p] *Introrsus.*] Hæc Crispi cùm citet Servius, ut doceat Bithyniam dictam quoque esse Bebriciam, nullaque ejus rei in fragmento hoc extet mentio, non dubitat Sallustium ex Isidoro augere Putschius, post *Phrygia,* hoc modo, *priùs Bebricia dicta, mox à Bithynio rege Bithynia.*

Ipsa enim est Major Phrygia. *Serv.*

Sed Mithridates extremâ pueritiâ regnum ingressus: matre veneno interfectâ. *Idem.*

Exercitum [a] vertere. *Idem.*

Creta altior est, quâ parte spectat orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, & post eos vitam refutant: adeò illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem, & Philargyrius.*

Dum inferior omni viâ grassaretur. *Joannes Grammat.*

[b] Narbone concilia Gallorum. *Pompeius in Artem Donati.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donatus.*

[c] Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes, non coactos, scelestos magis quàm miseros distringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibituri venerant socii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem.*

[d] Neque est defensus dominationem Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles neve pro milite. *Serv.*

Ex insolentiâ avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant *Idem.*

[e] Charybdis quæ fortè illata [f] naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta [g] Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis inclyti per mortalium studium majores quàm opibus, quippe quîs etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habaccuo.*

Apud [h] Corduennos [i] amomum & alii leves odores gignuntur. *Philarg. in.* iv. *Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

NOTÆ.

[a] *Vertere.*] Servius interpretatur *Considerare.*

[b] *Narbone.*] Narbo Galliæ Narbonensis urbs est maritima.

[c] *Ad Jovis.*] Douza corrigit, *Id Jovi mandem nostro.* Id est, *Jupiter ista viderit.*

[d] *Neque est.*] Alii habent *dominationum.* Colerus legit, *Neque est defessus dominationum Syllæ.*

[e] *Charybdis.*] Poëtis decantatissimus gurges, inter Siciliam & Italiam, circa Messanam.

[f] *Naufragia.*] Hîc naufragium pro ipsis rebus quassatis & fractis positum est.

[g] *Tauromenitana.*] Tauromenia, vel Tauromenium, urbs Siciliæ maritima ad fretum.

[h] *Corduennos.*] Corduenni, gens circa mare Hyrcanum.

[i] *Amomum.*] Aliud alii esse comminiscantur multùmque de eo rixantur Medici.

Repentè incautos agros invaſit. *Idem.*

Belli ſanè ſciens. *Acron.*

Namque omnium ferociſſumi ad hoc tempus [a] Achæi atque [b] Tauri ſunt, quod, quantùm conjicio, locorum egeſtate rapto vivere coacti. *Gloſſa Juvenalis,*

Atque ipſe cultus rei. *Acron.*

[c] Triplici fluctu. *Serv. Fuldanus.*

Charybdi mare vorticoſum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare claſſibus patefactum eſt. *Idem.*

Sanè bonus eâ tempeſtate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invaſêre parentes, cùm & pacis modò effuſas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexêre in Hiſpaniam ad Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia ſunt circumjecta civitati, ſuburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua oceani agitaviſſe. *Idem.*

Ad mutandum modò in melius ſervitium. *Serv. ad primum Æn.*

Magna vis hominum convenerat agris pulſa aut civitate ejecta. *Idem, ibidem.*

Cùm murum hoſtium ſucceſſiſſet pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vaſta Italia rapinis, fugâ, cædibus. *Idem.*

Hi ſunt qui ſecundum pocula, & alias res aureas, diis ſacrata inſtrumenta convivio mereantur. * *Idem ad* viii. *Æneidos.*

In ſecundâ feſtinas cohortes compoſuerat. *Idem ad* ix.

Jam repentè viſus ſævire Tagus. *Idem ad* x.

Exuant armis equiſque. *Idem.*

Solas feſtinare. *Idem.*

Luſitaniæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere inſtructa, ſtationes locatæ pro caſtris. *Idem.*

Bellum quibus poſſet conditionibus deſineret. *Idem.*

In quîs longiſſimo ævo plura, de bonis falſa, in deteriùs compoſuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acron. in Horatium.*

Sin vis obſiſtat, ferro quám fame æquiùs perituros. *Serv.*

Conſedit in valle virgultâ nemoroſâque. *Idem.*

NOTÆ.

[a] *Achæi.*] Sunt populi circa pontum Euxinum, in Sarmatiâ Aſiaticâ; nam de his hoc in loco agitur, non de illis qui Theſſaliam incoluerunt.

[b] *Tauri.*] Fuerunt iſti in Sarmatiâ Europæâ.

[c] *Triplici.*] Id eſt, *magno.*

Pau-

Paululùm requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdavêre lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Ut res magis quàm verba gererentur, liberos parentesque in muri locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acron. ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipoda ultra Æthiopiam cultu Persarum justos & egregios agere. *Prisc.*

Et Perpennam fortè cognoscit mulio redemptoris. *Acron. in Hora*

Omnium fluminum que in maria quà imperium Romanum est flu unt, quam Græci τὴν εἴσω θάλασσαν appellant, maxumum esse Ni lum consentitur; proxumâ magnitudine esse Histrum scripsit Sallu stius. *A. Gell. l.* x. *c.* vii.

[a] Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videi nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum curâ dicen dum, quàm quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est, disjectus, & uti Sallustii verbis utai vorticosus; cometarum autem, compositus, & certum iter carpens *Idem.*

Sallustius, auctor certissumus, asserit Tigrim, & Euphratem un fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longiùs dividantui spatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ a ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens Aquilonem, juxta Sallu stium, dictum à gubernatore Hannibalis illìc sepulto, qui fuera occisus per ignorantiam regis, cùm se ejus dolo crederet esse decep tum. *Servius & Isidorus.*

[b] Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum à canibus [c] Actæ onem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & [d] Ceam insulan tenuit, primò adhuc hominibus vacuam: postea, eâ relictâ, cum Dæ dalo in Sardiniam transivit: pòst delatus est [e] Cumas. *Serv.*

NOTÆ.

[a] *Ex omnibus.*] Nullus non ea facilè dignoscet quæ sunt Sallustii in his et sequentibus fragmentis.

[b] *Aristæus.*] Apollinis & Cyrenes filius, ut plurimis placet, olei & mellis inventor.

[c] *Actæonem.*] Hic, irâ Dianæ, quam inscius sine veste viderat, in cervum mutat à suis canibus laceratus est.

[d] *Ceam.*] Cea vel, ut alii scribuut, Ceo insula est maris Ægei, juxta Eubœam.

[e] *Cumas.*] Cumæ, urbs Campaniæ ma ritima.

Sallu

Salluſtius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportâunt. *Idem.*

[a] Cares Inſulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famoſi, victi [b] Minoë, ut Salluſtius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Trojâ [c] Capys Campaniam, [d] Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, ſecundùm Salluſtium, tenuerunt. *Idem.*

[e] Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut ſecundùm Salluſtium, à Midâ Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Salluſtius [f] Scyllam ſaxum eſſe dicit, ſimile formæ [g] celebratæ procul viſentibus. *Idem.*

In Siciliâ eſt [h] Enceladus, [i] Othus in Cretâ, ſecundum Salluſtium. *Idem.*

Salluſtius ait, Hiſpanorum morem fuiſſe, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

[k] Orion juxta Salluſtium, oritur juxta ſolis æſtivi pulſum. *Idem.*

In [l] Flaminiâ eſt civitas quæ [m] Cale dicitur, & in Galliâ hoc nomine, quam Salluſtius à Perpennâ captam commemorat. *Idem.*

Getæ ſunt [n] Myſſi, quos Salluſtius à Lucullo dicit eſſe ſuperatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum cauſa fuerat navigatio, uti Salluſtius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis uſos eſſe antiquos, Livius & Salluſtius docent. *Idem.*

NOTÆ.

[a] *Cares.*] Cos inſula eſt maris Ægæi non longè à Cariâ, quæ & ipſa hoc nomine dicta eſt, autore Stephano. Probus in Miltiade, Cares in Lemno conſediſſe teſtatur: ideòque hi fuerunt piratæ errones habitationem ſuam mutantes.

[b] *Minoë.*] Minos rex fuit Cretæ, Jovis ex Europâ filius, apud inferos, ob inſignem juſtitiam, judex à poëtis conſtitutus.

[c] *Capys.*] Unus fuit ex Æneæ comitibus, qui in Italiam venit.

[d] *Helenus.*] Priami filius. Epiri verò partem habuiſſe Virgilius autor eſt.

[e] *Dardania.*] Pars eſt Illyriæ, ſupra Macedoniam. Sed hîc de Trojâ agitur.

[f] *Scyllam.*] Scylla ſcopulus eſt in freto Siculo, non longè à Charybdi.

[g] *Celebratæ.*] A poëtis ſcilicet, apud quos paſſim monſtrum fœmineo vultu, cætera canum latrantium, quibuſdam lupi, ac ſerpentis ſpecie, deſcriptum invenies.

[h] *Enceladus.*] Unus ex gigantibus, quem Jupiter, fulmine ictum, Ætnæ, monti ſuppoſuit.

[i] *Othus.*] Hic fuit Neptuni filius ex Iphimediâ Alœi uxore, quem, cum Ephialte ipſius Othi fratre, Alœus auxilio miſit gigantibus adverſus deos.

[k] *Orion.*] Ex trium deorum, Jovis, ſcilicet, Neptuni, & Mercurii urinâ, vel ſemine natus, & à Dianâ interfectus, ut quibuſdam placet, in ſydus mutatus fuit; cujus ortu tempeſtates maximæ excitantur: ſi tamen verum eſt quodcumque vulgo hominum ore teritur.

[l] *Flaminia.*] Regio Italiæ ad mare ſuperum, ubi Ravenna.

[m] *Cale.*] Calem Gallicam non longè ab urbe Pariſiorum ponunt; haud procul à Matronâ.

[n] *Myſſi.*] Myſia in Aſiâ eſt: ſed hîc Mœſia eſt intelligenda, quæ olim Myſia dicta, Europæ regio eſt ad Danubium.

Vices

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul à continenti. *Idem.*

Primò mense veris dicitur novum ver, secundò ver adultum, tertio præceps: sicut etiam Sallustius dicit ubique, nova æstas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad insulas [a] Fortunatas. *Acron.*

Insulas Fortunatas Sallustius inclytas esse ait Homeri carminibus. *Serv.*

Proxumum dicebant veteres, non solùm adhærens, & adjunctum, verùm etiam longè remotum, si tamen inter duo discreta [b] nihil medium exstitisset. *Virgil. Æn. l.* v.

Proxumus huic, longo sed proxumus intervallo.
Insequitur Salius.——

Ita & Sallustius in situ Ponti, de promontoriis [c] Paphlagonum, & quod [d] Κρίȣ μέτωπον appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogâsti, si tenes, Mæotici
Situs quis esset æquoris. Sallustium
Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Festus Avienus.

Portus ab Eöo fluctu curvatus in arcum.

In arcûs similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcûs. *Serv. ad* iii *Æneidos.*

—*Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia se augustiæ Pontici oris illîc dilatant, uti dicit Sallustius. *Serv.*

Teïa autem dicta est à Teïo Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagoniâ esse Sallustius indicat, cùm de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porrò Sallustius auctor certissumus asserit, tam Tigris, quàm Euphratis in Armeniâ fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cùm multi evaserint Trojanum [e] periculum, uti Capys, qui

NOTÆ.

[a] *Fortunatas.*] Sunt illæ in mari Atlantico. Hodie, *Les Canaries.*

[b] *Nihil medium.*] *Ejusdem naturæ,* scilicet.

[c] *Paphlagonum.*] Paphlagonia Asiæ minoris regio ad pontum Euxinum.

[d] Κρίȣ.] *Arietis hanc rupem simulantem vertice frontem.*

Pro merito Graii κρίȣ *dixêre* μέτωπον, Priscian.

[e] *Periculum.*] Quando Troja à Græcis eversa est.

Cam-

Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, [a] ut alii, Sardiniam, secundùm Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronymus adversus Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem, ibidem.*

[b] Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, & feroces Dalmatas [c] pulsat. *Tertull. de animâ.*

Sarcasmus Chleuasmo proxima est, & similis figura, quâ adversariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum, lacessimus. Ut apud Sallustium de Sullæ crudelitate. Ut in M. Mario cùm fracta priùs crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatæ libidinis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu *Glossæ in Juvenalem.*

[d] Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui oræ maritumæ quà Romanum esset imperium, contrarius piratis. Si omnes socios & maxumè Græcos Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt. *Eædem Glossæ.*

Σαλλϐςίϐ δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον, ὦφθαι Ῥωμαίοις καμήλϐς, λέγοντ@, εἰ μήτε πρότερον τϐς μετὰ Σκιπίων@ νικήσαντας Ἀντίοχον ετο, μήτε τοῖς ἔναγχ@ πρὸς Ὀρχομενῷ καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένοις, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id est:* Sallustium demiror, qui autumat, tum primum visos Romanis Camelos, quòd neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad [e] Orchomenum & Chæroneam certaverunt cum Archelao, nôsse putaverit Camelum. *Plutarchus in Lucul.*

Σαλλϐςιος μὲν ϐν φησὶ, χαλεπῶς διατεθῆναι τοῖς στρατιώταις πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τϐ πολέμϐ πρὸς Κυζίκῳ καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est:* At Sallustius quidem fuisse milites jam inde à principio malè, ait, in eum (Lucullum) animatos, quòd ad Cyzicum, & iterum ad Amisum duas hiemes eos castris continuisset. *Idem.*

NOTÆ.

[a] *Ut alii.*] Quod hîc deesse clarum est ex loco superiori, qui de hâc ipsâ re agit, facilè cognosces.

[b] *Tamen.*] Id est, *omnes sciunt quomodo vicem sibi quædam innata vitia populi exprobrent.*

[c] *Pulsat.*] *Arguit, notat.*

[d] *Antonius.*] Pessimè depravatum est istud fragmentum.

[e] *Orchomenum.*] Orchomenus & Chæronea duæ sunt Bœotiæ urbes ad amnem Cephisum; quanquam priorem Sophianus magis ad meridiem collocat.

LECTORI

LECTORI.

HActenus Fragmenta florentissimi rerum Romanorum scriptoris, quæ extare putamus. Cætera quæ sequuntur, in M. S. Servio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optimâ tamen illâ Honorati editione à Petro Daniele I. C. procuratâ non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem necessariam haud multò secus quàm ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntnr à fugitivis ægrâ parte militum autumni gravitate, neque ex postremâ fugâ; cùm severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, & qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam, Quæstorem suum C. Thoranium ex quo præsente vera facillimè noscerent. *** commiserant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tantæ fetui debacchantur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta faciebant ignes, multique ex loco sevi quos ingenium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos trahebant ex occulto; neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & servili ingenio: quæ [a] Spartacus nequiens prohibere multis precibus cùm oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, & promi lingua: Qua Varinius contra spectatam rem incautè motus novos incognitosque & aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu sistentes jam, neque tam magnificè sumentes prœlium quàm postulaverant. Atque illi certamin conscii inter se juxta seditionem erant. Crixo & gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviam ire, & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

NOTÆ.

a *Spartacus.*] Hic est qui unà cum Crixo & Oenomao, effracto Lentuli ludo, cum triginta aut ampliùs ejusdem fortunæ viris Capuâ erupit; servisque ad vexillum & auxilium vocatis, Romanis grave, idemque probrosum bellum intulit.

ORA-

ORATIONES DUÆ AD C. CÆSAREM, SALLUSTIO ADSCRIPTÆ, De Republicâ Ordinandâ.

ORATIO I.

POPULUS R. antea [a] obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare; item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia & apud indignos sæpè erant, quasi per ubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res locuit [c] id verum esse, quod in carminibus [d] Appius ait, fabrum esse uæ quemque fortunæ; atque in te maxumè, qui tantùm alios [e] præ-ergressus es, utì priùs defessi sint homines laudando facta tua, quàm u laude digna faciundo. Cæterùm utì fabricata, sic virtute parta, ıuàm magnâ industriâ haberi decet, ne incuriâ deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit; & [2] quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia

INTERPRETATIO.

[1] *Antea vulgò credebatur fortunam dare dono regna atque imperia.*

[2] *Et quamvis qui potentior est, sit bonus atque clemens, tamen reformidatur, quia licet illi esse malo.*

NOTÆ.

ORATIONES.] Multis probat Douza esse epistolas; quod etiam postea ex pso Sallustio cognoscetur. Nam ejus esse as idem, ut & ipse arbitror, contendit.

[b] *Populus Romanus.*] Ab imperitis, quius vox *obtinebat* prospecta non esset, additas sse has duas voces *Pop. Romanus*, Casaubous contendit; qui illustrissimam sententiam eâ additione tenebris involutam dicit. Tanto viro non possum non suffragari.

[c] *Id.*] Refertur ad sequentem sententiam.

[d] *Appius est.*] Hic est, ut videtur, quem Cicero sapientem vocat poëtam.

[e] *Prætergressus.*] Omnes libri habent *prægressus*. Carrio.

malo

malo esse licet, formidatur. [a] Id evenit, quia plerique rerum potentes perversè consulunt: & eò se munitiores, putant, quò illi, quibus imperitant, [b] nequiores fuêre. At contrà id eniti decet; cùm ipse bonus, atque strenuus sis, utì quàm optumis imperites. Nam pessumus quisque asperrumè rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quàm ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace [c] mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates [d] evadendum est tibi; atque in posterum firmanda resp. non armis modò, neque adversum hostes, sed, quòd multò majus, multòque asperius est, bonis pacis [e] artibus. Ergo omnes magnâ [f] mediocrique sapientiâ res huc vocat: quæ quisque optuma potest, utì dicat. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quò meliùs faciliùsque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum [g] homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortunâ, quàm sapientiâ: quem secuti sunt pauci per suam injuriam tibi inimici; item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque [h] si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cæterá multitudo vulgi, more magìs quàm judicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus [i] maledictis iniquorum occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuriâ polluta erant, concurrere in castra tua; & apertè [k] quietis mortem, rapinas, postremò omnia, quæ corruptus animus jubebat minitari. Ex quîs magna pars, ubi neque [1] creditum condonare, neque

Interpretatio.

1. *Ex quibus magna pars, ubi vident te neque pecuniam creditam condonare, aut novas tabulas proponere.*

Notæ.

[a] *Id.*] *Quòd,* scilicet, *qui plùs potest formidatur.*

[b] *Nequiores.*] Id est, *homines nihili, quia nullâ sunt virtute; qui nihil nec possunt, nec audent.*

[c] *Mollius.*] Cæsari assentatur.

[d] *Evadendum.*] Id est, *Reipublicæ ità, ut & tibi consulas, providendum.*

[e] *Artibus.*] *Legum optimarum, quas tu sanxeris observatione, & vindicatione.*

[f] *Mediocrique.*] Sibi ipsi viam sternit, ne impudenter fecisse videatur, qui principi consulere satagat. Atque optimo fundamento nititur: non enim minimam præstant aliquando reipublicæ operam qui traditores sunt, & minùs perspicaces; quippe qui graviori passu progredientes, ea advertunt quæ fervidiores prætererant.

[g] *Homine claro.*] *Pompeio* scilicet.

[h] *Si pati.*] Testatur Florus, neque parem Pompeium; neque superiorem Cæsarem ferre potuisse.

[i] *Maledictis.*] Hoc dicit, multos eò ad Cæsaris partes adductos fuisse, quòd malevolis quibusdam, qui eum rempublicam occupaturum prædicabant, fidem haberent; & per ejus gratiam se potentes evasuros sperarent.

[k] *Quietis.*] *Iis qui nullis partibus erant addicti.*

te

te civibus, ficuti hoftibus, uti vident, defluxêre: pauci reftitêre, quibus majus otium in caftris, quàm Romæ, futurum erat: [a] tanta vis creditorum impendebat. Sed ob eafdem cauffas, immane dictu eft, quanti & quàm multi mortales poftea ad Pompeium difcefferint; eoque, per omne tempus belli, quafi facro, atque [b] infpoliato, fano debitores ufi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum eft; hoc uti [c] civiliter deponas, illa ut quàm juftiffuma, & diuturna fit; de te ipfo primùm, [d] quia compofiturus es, quod optumum factu eft, exiftuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magìs acerba, quàm diuturna, arbitror; neque quemquam à multis metuendum effe, quin ad eum ex multis formido recidat: [e] eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: [f] quoniam neque adverfus, neque ab tergo, aut lateribus tutus fis; femper in periculo, aut metu agites. Contrà qui benignitate, & clementiâ imperium temperavêre, his læta & candida omnia vifa; etiam hoftes æquiores, quàm [g] aliis cives. An [1] qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimifque in victos bonâ voluntate prædicent? [h] Scilicet quòd ea, quæ externis nationibus, naturâ hoftibus, nofque majorefque noftri fæpè tribuêre, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu cæde cædem, fanguine fanguinem, expiandum: [2] An illa, quæ paulò ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio abftulit? [i] Domitium, Carbonem, Brutum, alios item

INTERPRETATIO.

[1] *An aliqui prædicent me corruptorem effe victoriæ tuæ his dictis?*

[2] An oblivio abftulit, *Domitium, Carbonem?* &c.

NOTÆ.

[a] *Tanta vis.*] Id eft, *quia fœneratorum impotentiam experti effent.*

[b] *Infpoliato.*] Id eft, *ex quo abftuliffe quicquam nefas fuerit.* Vult plurimos ad Pompeium, tanquam ad afylum concurriffe.

[c] *Civiliter deponas.*] Duabus hifce vocibus, quæ proponit propemodum conficit vir fummè politicus. Curandum eft enim ut bello tu, non alius, finem imponas, idque revera & bonâ fide præftes: curandum ut id civiliter, hoc eft, quam maximè popularibus & civibus tuis parcendo. Atque ex ejufmodi exemplis difcere debent balatrones quomodo loquendum, imò & legendum, fit.

[d] *Quia.*] Alii, *Qui cà.*

[e] *Eam.*] Arbitratur Salluftius, ejus vitam, qui fe aliis metuendum præbet, bellum æternum effe. Optimè, ut funt ejus, propemodum, omnia.

[f] *Quoniam.*] Intelligit eum, e quo loquitur, nihil fperare poffe in futurum, omnia timere ex præterito, & in præfenti turbatum effe.

[g] *Aliis.*] Illis nempe, qui per fævitiam imperium obtinent.

[h] *Scilicet.*] Ironicè fibi ex parte adverfariorum illud affingit, quod ipfos maximè refellit.

[i] *Domitium.*] Hos tres Pompeius, primum quidem in Africâ, alterum in Siciliâ, tertium circa Lilybæum mori coëgit. Cæterùm tantorum virorum ludibrio fata habita autor Cæfaris ab oculos ponit, ut ipfum ad mifericordiam, in quam pronus erat, magìs inclinet; generofiffimumque imperatorem, quâ facilè capiebatur, uti par eft, tentet.

[a] non armatos, neque in prœlio belli jure, ſed poſtea ſupplices, per ſummum ſcelus interfectos: plebem Romanam in [b] villâ publicâ, pecoris modo, conſciſſam. Heu quàm illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum ſinum, fuga mulierum, & puerorum, vaſtatio domorum. Ante partam à te victoriam omnia ſæva, atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: [c] & ſcilicet id certatum eſſe [1] utrius veſtrûm arbitrio, injuriæ utì fierent; [2] neque receptam, ſed captam, à te remp. & eâ cauſâ exercitus ſtipendiis confectis optumos & veterrimos omnium, advorſum fratres, parenteſque, alii liberos, armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri, atque profundæ libidini ſumtus quærerent; atque eſſent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quiſque eorum more, aut modeſtiâ, etiam tum dubiâ victoriâ, ſeſe geſſerit; quoque modo in belli adminiſtratione ſcorta, aut [d] convivia exercuerint nonnulli; quorum ætas ne, per otium quidem, tales voluptates ſine dedecore attigerit. De bello ſatìs dictum. De pace firmandâ quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quæſo, conſidera, quale id ſit, de quo conſultas: ita, bonis, maliſque [e] dimotis, patenti viâ ad verum perges. Ego ſic exiſtumo; quoniam orta omnia [f] intereunt, quâ tempeſtate urbi Romanæ fatum excidii adventârit, cives cum civibus manus conſerturos: ita defeſſos, & exſangues regi, aut nationi, prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur ſunt concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, ſi ſumtuum, & rapinarum licentiam demſeris; non ad vetera [g] inſtituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus,

INTERPRETATIO.

[1] *Et ſcilicet* illi volunt *certatum eſſe*, ut ſciretur *utrius veſtrûm arbitrio injuriæ fierent.*

[2] *Neque* volunt *receptam & liberatam, ſed captam eſſe à te rempublicam; & eâ cauſâ exercitus optimos, & veterrimos omnium ſtipendiis confectis, contendere armis advorſum fratres & parentes, alii* adverſus *liberos.*

NOTÆ.

[a] *Non armatos.*] Animadverſum in eos qui ſe ſponte dediderant, inquit Florus.

[b] *Villa.*] Ea fuit in Campo Martio, ubi quatuor, & ſecundum aliquos, octo & novem millia deditorum inermium civium Sylla interfici juſſit.

[c] *Et ſcilicet.*] Adverſariis rationes adſcribit ridiculas, ut eorum inſtitutum ridiculum videatur.

[d] *Convivia.*] De hoc omni caſtrorum dedecore Plutarchus, & ipſe Cæſar loquitur.

[e] *Dimotis.*] Id eſt, *ſeorſum poſitis, & accurate penſiculatis.* Ita verò, quicunque decipi metuit, facto opus eſt.

[f] *Intereunt.*] Quàm appoſitè, & ad ingenium Cæſaris accommodatè iſthuc injecit.

[g] *Inſtituta.*] De ſumtuariis legibus loquitur, quas adverſus graſſantem corruptionem ſatìs firmas non credit.

ludi-

ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, finem sumtuum [a] statueris: quoniam is incessit mos, homines [b] adolescentuli, sua atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrumum putent; [c] eam virtutem & magnitudinem animi; pudorem atque modestiam, pro socordiâ æstument. [1] Ergo animus ferox, pravâ viâ ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modò, modò in cives: movet composita, & res novas [d] veteribus acquirit. Quare [e] tollendus fœnerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, [f] non demendo reip. ostendere. Atque ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit; præsertim iis, qui se in victoriâ licentiùs liberiùsque, quàm artiùs, futuros credebant: quorum si saluti, potiùs quàm lubidini consules; illosque, nosque, & socios, in pace firmâ constitues. Si [g] eadem studia, artesque juventuti erunt; næ ista egregia tua fama, simul cum urbe Româ brevì concidet. Postremò sapientes pacis causâ bellum gerunt, [h] laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse per deos remp. & omnia [i] aspera, utì soles, pervade. [k] Namque aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omnibus. Neque [l] quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, in-

INTERPRETATIO.

[1] *Ob has causas animus ferox ingressus pravâ viâ, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus, modò in socios, &c.*

NOTÆ.

a *Statueris.*] Discordiæ vires maximas subtraxerit, qui hoc autoris monitu uti didicerit: ut enim optimè Florus, *Magnificus apparatus conviviorum, & sumtuosa largitio, nonne ab opulentiâ paritura mox egestatem? Hæc Catilinam patriæ suæ impegit.*

b *Adolescentuli.*] Utinam aliquando apud viros principes ea rerum humanarum cura exoriatur, ut post futuris consulant, dum venientium institutioni prospiciunt.

c *Eam.*] Id est, *in eo positam.*

d *Veteribus.*] Hoc est, *Aliena consumendo, nihil lubidini denegando.* Cæterùm vide mihi, quæso, quomodo sententiam suam expresserit. Petita res est ex ipsis naturæ visceribus, ubi omnia iisdem conservantur principiis quibus generata sunt. Verùm jocus est ex rerum veterum & novarum oppositione; quæ eò minùs bene composita videntur; quod ex veteribus nova non soleant emergere.

e *Tollendus.*] Istud certè maximæ est disquisitionis: multa enim incommoda ex fœnore tangit Sallustius, in eo abusus plurimus, attamen, quomodo in totum tolli possit, non video.

f *Non demendo.*] Magìs istud rhetoricè, quàm politicè dictum; nisi Sallustius nimiæ fœneratorum licentiæ obviàm ire conatus est. Quamvis enim aliquid videaris debitori per fœnus detrahere, per idem illi sæpè multùm addideris.

g *Eadem.*] De quibus suprà, *Sua* scilicet, *& aliena consumere*; &c.

h *Laborem.*] Militarem præsertim intellige.

i *Aspera.*] Quæ videlicet in ordinandâ republicâ occurrunt.

k *Namque.*] Cæsari assentatur.

l *Quisquam.*] Bonus scilicet. Verùm ideo non addidit, quia rem ipsam terminis usque adeò invidiosis proposuit, ut qui maximè cupiant, eam non ausint defendere.

vocat; quibus civitas vaſtatur magis, quàm corrigitur: ſed utì pravas artes, malaſque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea verò clementia erit, conſuluiſſe, ne meritò cives patriâ [a] expellerentur; retinuiſſe ab ſtultitiâ, & falſis voluptatibus; pacem concordiamque ſtabiliviſſe: [b] non, ſi, flagitiis obſecutus, delicta perpeſſus, præſens gaudium cum mox futuro malo conceſſeris. Ac [1] mihi animus, quibus rebus alii timent, maxumè [c] fretus eſt negotii magnitudine: & quia tibi [d] terræ, & maria ſimul omnia componenda ſunt; (quippe res parvas [e] tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces eſt. [f] Igitur provideas oportet, utì plebes, largitionibus, & publico frumento [g] corrupta, habeat negotia ſua, quibus [h] ab malò publico detineatur: [i] juventus probitati, & induſtriæ, non ſumtibus, neque divitiis, ſtudeat. Id ita eveniet, ſi pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies eſt, [k] uſum, atque [l] decus demſeris. Nam ſæpè ego cum animo meo reputans, quibus quiſque rebus [m] clariſſumi viri magnitudinem inveniſſent: quæ res populos, nationeſve magnis [n] auctoribus auxiſſent; ac deinde quibus cauſſis ampliſſuma regna & imperia corruiſſent: eadem ſemper bona, atque mala reperiebam; omneſque victores divitias contemſiſſe, & [o] victos cupiviſſe. Neque aliter quiſquam extollere ſeſe, & divina mortalis attingere poteſt; niſi

Interpretatio.

[1] *Ac animus meus maximè nititur iis rebus quas alii timent, negotii, ſcilicet, magnitudine.*

Notæ.

a *Expellerentur.*] Ciacconius mallet *expellantur.*

b *Non.*] Supple, *Clementia fuerit.*

c *Fretus.*] Bene de Cæſare ſe ideo ſperare innuit, quòd ille res ſoleat exequi difficillimas, viris enim cordatis difficultas animum auget.

d *Terræ.*] Potiùs eſt ut Salluſtium, *Terrâ & mari*, ſcripſiſſe credemus. *Douza.*

e *Tantum.*] Cæſari iterum aſſentatur, Cæterùm maxima laus eſt, minima etiam cum maximis procurare.

f *Igitur.*] Non poterunt ad ſuum uſum ſatis hanc periodum excutere politici.

g *Corrupta.*] Supple, *utì quidem nunc eſt*: neque verò intendit Salluſtius, ut populus in eo permaneat.

h *Ab malo.*] Homines verò pravo otio perditi, lues ſunt & peſtis reipublicæ.

i *Juventus.*] Optimè auctor, qui rerum caput attingit. Atque equidem haud iſtud dico per impudentiam, quaſi in viro ſummè politico aliquid auſim alibi reprehendere; verùm quia quantùm in juventutem peccetur, pœnitet.

k *Uſum.*] Non in totum, ſed illum quem antè habuit.

l *Decus.*] Cùm, non homines modò, ſed omne quod eſt, eſſe porrò, & bene eſſe per naturam quærat; pronum eſt ut id illi ante omnia ſuum faciant, per quod reliqua comparantur. Ex quo perſpicuum eſt, quàm peſſimè & flagitiosè reipublicæ conſulant; qui virtutem, honorem, omnia denique argento ſubjiciunt.

m *Clariſſumi.*] In omnibus libris *clari* legi, autor eſt Carrio.

n *Auctoribus.*] In quibuſdam ſcriptum eſt *auctionibus*, pro quo Ciacconius reponit *auctibus*, phraſi Livio & Tacito uſitatâ.

o *Victos.*] Scilicet in iis progreſſus facimus, quibus incumbimus: neque fieri poteſt ut, qui maximo cum labore accumulandis divitiis ſtuduit, ſine eo virtutem nactus fuerit.

omiſſis

emissis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, [a] perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientiâ, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam extruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, & omnia potiùs, quàm semet visendum efficere; [b] id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio est. Porrò ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere, mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressêre: nequicquam eo postea hebeti, atque claudo, pro exercitio uti volunt. Nam imprudentiâ pleraque, & se præcipitant. Verùm hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent; si neque magistratibus, neque alia vulgo cupiunda, venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit; cùm alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet; cùm, stipendiis [c] emeritis, domos everterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibique gloriosa ratus sum, quâm paucissumis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad judicandum satìs ingenii habent, aut simulant; verùm tamen ad [d] reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus: vix satìs apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subjectum haud pœnitet, magìs [e] reticuisse pigeret. Nam sive hâc, seu meliore aliâ, viâ perges; à me, quidem, pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dî immortales approbent, beneque evenire sinant.

NOTÆ.

[a] *Perversam.*] Id est, Quæ plus doloris & mali afferat quàm voluptatis.

[b] *Id est.*] Utinam istud aliquando illi animo reputarent, qui se, per divitiarum abusum, non modò illustres fieri arbitrantur; sed, spretis insuper quibus gloriari velle videntur titulis, & Christi nomine, ejus membra sanguinemque, pro libitu, pedibus proculcant.

[c] *Emeritis.*] Id est, *postquam legibus destinatum tempus militiæ dedissent.*

[d] *Reprehendenda*] Illos carpit qui suum studium & scripturam reprehendebant.

[e] *Reticuisse.*] Id est, *de iis non monuisse Cæsarem quæ optima esse credebat.*

De Republica Ordinanda.

ORATIO [a] II.

SCIO ego, quàm difficile, atque aſperum factu ſit, conſilium dare regi, aut imperatori; poſtremò cuiquam mortali, cujus opes in excelſo ſunt: quippe cùm & illis conſultorum [b] copiæ adſint; neque de futuro quiſquam ſatìs callidus, ſatìſque prudens ſit. Quin etiam ſæpè prava magìs, quàm bona conſilia proſperò eveniunt; [c] quia pleraſque res fortuna ex lubidine ſuâ agitat. Sed mihi ſtudium fuit adoleſcentulo rempublicam capeſſere, atque in eâ cognoſcendâ multam, magnamque curam habui: non ita, utì magiſtratum modò caperem, quàm multi malis artibus adepti erant; ſed etiam utì rempublicam domi, militiæque, quantùmque armis, viris, opulentiâ poſſet, cognitum haberem. Itaque mihi, multa cum animo agitanti, conſilium fuit, famam [d] modeſtiamque meam poſt tuam dignitatem habere; & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temerè, aut ex fortunâ tuâ, decrevi; ſed quia in te, præter cæteras, artem tuam egregiè mirabilem comperi; ſemper tibi majorem in adverſis, quàm in ſecundis, rebus animum eſſe. Sed [e] per cæteros mortales illa res clarior eſt, quòd & priùs defeſſi ſint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quàm tu faciundo quæ gloriâ digna eſſent. Equidem mihi decretum eſt, nihil tam ex alto reperiri poſſe, quod non cogitanti tibi in promtu ſit. Neque ego, quæ viſa

Interpretatio.

[a] *Sed etiam utì haberem rempublicam* cognitam, *& cognitum haberem quantùm* reſpublica *poſſet domi & militiæ, armis, viris, opulentiâ.*

Notæ.

a II. Nemini, qui utramque orationem, ſeu epiſtolam legerit, dubium eſſe poteſt, quin hæc prior ſit.

b *Copiæ.*] Maximam facit conſulendi difficultatem conſultorum numerus, dum ignariſſimi loquacitate, aut pravo ſtudio, bonorum conſulta depravatum eunt.

c *Quia.*] Hinc fit ut imperiti perverſa ſua conſilia veris anteponant, bonoſque agitent.

d *Modeſtiamque.*] Iniqua plerumque hominum judicia & perverſam voluntatem experiuntur qui aliis conſulere ſatagunt: adeòque viam ſibi munit Salluſtius, ne per imprudentiam aut impudentiam Cæſari conſilium dediſſe videatur.

e *Per cæteros mortales.*] Alii habent *per deos immortales.*

 ſunt,

ſunt, de rep. tibi ſcripſi, quia mihi conſilium, atque ingenium meum [a] ampliùs æquo probaretur; ſed inter labores militiæ, interque prœlia, victorias, imperium, ſtatui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi [b] ſi id modò in pectore conſilii eſt, utì te ab inimicorum impetu vindices, quoquo modo contra [c] adverſum conſulem beneficia populi retineas: indigna virtute tuâ cogites. Sin in te ille animus eſt, qui jam à principio nobilitatis factionem diſturbavit; plebem Rom. ex gravi ſervitute in libertatem reſtituit; in præturâ inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tanta, & tam præclara facinora fecit, utì ne inimici quidem queri quidquam audeant, niſi de magnitudine tuâ: quin accipe tu ea, quæ dicam [d] de ſummâ reipub. quæ profectò aut tu vera invenies, aut certè haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil eo maluit quàm quod tibi obeſſet, ita lapſus eſt, ut hoſtibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbavit, eiſdem tibi [e] reſtituenda eſt. Primùm omnium [f] ſummam poteſtatem moderandi, de vectigalibus, ſumtibus, judiciis, ſenatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea ſumma poteſtas erat, [g] noſque his quidem legibus, in ſervitute reliquit. Judicia, tametſi, [h] ſicut antea, tribus ordinibus tradita ſunt; tamen iidem illi factioſi regunt, dant, adimunt quæ lubet: innocentes circumveniunt: ſuos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obſtat, quò minùs magiſtratus capiant: quod commodum eſt trahunt, rapiunt; poſtremò, tanquam [i] urbe captâ, lubidine, ac licentiâ ſuâ, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, ſi virtute partam victoriam more ſuo [k] per ſervitium exercerent. Sed homines inertiſſumi, quorum omnis vis, virtuſque in linguâ ſita eſt; forte, atque [l] alterius ſocordiâ dominationem oblatam inſolentes agi-

N O T Æ.

[a] *Ampliùs æquo.*] Qui alteri conſilium dat, ſuperior eſſe videtur; illud excuſat Salluſtius.

[b] *Si id.*] Tacitè innuit injurias vindicandas, & ſupremam poteſtatem invadendam.

[c] *Adverſum conſulem.*] Marcellum intelligo, cùm Æmilium, alterum conſulem pecuniâ Cæſar ſuum feciſſet: his enim, non, ut quidam exiſtimavit, Marcello, & Lentulo conſulibus, ſcriptam fuiſſe hanc epiſtolam crediderim.

[d] *De ſummâ.*] Omnes libros *de ſummâ republicâ*, quomodo ferè priſci loquuti ſunt, ſcriptum habere, teſtatur Carrio.

[e] *Reſtituenda.*] In omnibus libris *reſtituendum* legi teſtatur Carrio; phraſi antiquâ.

[f] *Summam.*] Si vera loquitur Salluſtius, hinc, ideo tantùm tribunitiam poteſtatem reſtituiſſe Pompeium intelligemus, quod eum antea feciſſe vidimus, ut auram popularem captaret, volentibuſque ſervitium imponeret.

[g] *Noſque.*] Ordinem equeſtrem intellige.

[h] *Sicut antea.*] Lege Plautiâ plebi communicata judicia, ordini ſenatorio à Syllâ tranſlata fuerant. Lege verò Aureliâ quam tulit L. Aurelius Cotta prætor, inter ſenatores, equites, & tribunos ærarios, judicia eadem, ex Pompeii voluntate diviſa ſunt.

[i] *Urbe captâ.*] *Ab hoſtibus*, ſcilicet, qui omnia pro libidine agunt.

[k] *Per ſervitium.*] Id eſt, *cum civibus, veluti cum ſervis, agendo.*

[l] *Alterius.*] Id eſt, *aliorum*; neque hîc quemquam ſingulatim deſignat.

tant.

tant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis, tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? Aut quorum unquam victoriâ animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerunt; tametsi [a] à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat: [b] tamen, paucis interfectis, cæteros beneficio, quàm metu, retinere maluit. At hercule nunc [c] cum Catone, L. Domitio, cæterisque ejusdem factionis; quadraginta senatores; multi præterea cum spe bonâ adolescentes; sicuti hostiæ, mactati sunt: cùm interea importunissima genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exactâ ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immanem eorum animum inflexit: quin, acerbiùs indies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate, eversum irent. Nam quid ego de te dicam, [d] cujus contumeliam homines ignavissumi vitâ suâ commutare volunt? Scilicet neque illis tantæ voluptati est [e] (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas; qui optatius habent, ex tuâ calamitate [1] periculum libertatis facere, quàm per te populi Rom. imperium maxumum ex magno fieri. Quò magìs tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Cæterùm tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi; in patres, & plebem. Antea patribus summa auctoritas erat, vis multò maxuma in plebe. Itaque sæpius

Interpretatio.

[1] *Qui magìs optant libertatem suam in discrimen adducere, ex calamitate tuâ, quàm Romanum imperium, ex magno, per te fieri maxumum.*

Notæ.

[a] *A Sulpicio.*] Carrio veteribus libris, ut ille ait, manuductus, pro *Sulpitio*, *supplicio* repofuit; idque auream corrrectionem vocat, quam quidem cuivis, qui sensum communem habeat, probatum iri non dubitat. Me verò minimè puduerit cum paucis, quibus sensus bonus fuerit, à communi recedere; eo præsertim inductus, quòd nisi, Sulpitii mentione, sententiam suam Sallustius, tanquam metis quibusdam coarctaverit, falsissima ejus oratio fuerit. Cæterùm, ad plenam hujus loci intelligentiam omnino videndus est Paterculus. Histor. lib. 2.

[b] *Tamen paucis interfectis.*] Assumit auctor quod commodum, &, pro tempore, verum fuit; antequam Sylla in Asiam adversus Mithridatem proficisceretur. Illi verò in laudem vertit quod, tunc temporis, coactus fecit: alioqui post ultimam & firmam victoriam, non alius unquam in cives Syllâ crudelior fuit.

[c] *Cum Catone.*] Intellige senatores à Catone, Domitio, aliisque ex factione Cæsari adversâ, interfectos fuisse; dummodo ne quid ex irâ & dolore, senatu motus Sallustius admisceat. Nota verò phrasim, quâ facilè, nec aliter quàm in re notissimâ utaris.

[d] *Cujus.*] Id est, *Qui neque vitam perdere dubitant, modò tibi aliquam faciant contumeliam.*

[e] *Tametsi.*] Major est autem ea voluptas quæ insperanti accidit.

in

ı civitate [a] seceſſio fuit, ſemperque nobilitatis opes diminutæ ſunt, ; jus populi amplificatum. Sed plebes eò liberè agitabat, quia nulus potentia ſuper leges erat; neque divitiis, aut ſuperbiâ, ſed bonâ ımâ, factiſque fortibus, nobilis ignobilem anteibat: humillimus uiſque in [b] armis, aut militiâ, nullius honeſtæ rei egens, ſatis ſibi, ıtiſque patriæ, erat. Sed, ubi eos paullatim expulſos agris, inertia, tque inopia incertas domos habere ſubegit; cœpêre alienas opes etere, libertatem ſuam cum republicâ venalem habere. Ita paullam populus, qui dominus erat & cunctis gentibus imperitabat, dilapıs eſt; & pro communi imperio, privatim ſibi quiſque ſervitutem eperit. Hæc igitur multitudo primùm malis moribus imbuta, deıde in artes, vitaſque varias [c] diſpalata, nullo modo inter ſe conruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeſſendam rempub. 'æterùm, additis novis civibus, magna me ſpes tenet, fore, ut omes expergiſcantur ad libertatem: quippe cùm illis libertatis retinenæ, tùm his ſervitutis amittendæ, cura orietur. Hos ego cenſeo, ermixtos cum veteribus novos, in coloniis conſtituas; ita & res mitaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum pubcum facere deſinet. Sed non inſcius neque imprudens ſum, cùm ı res agetur; quæ ſævitia, quæve tempeſtates hominum nobilium ıturæ ſint; cùm indignabuntur omnia funditùs miſceri, antiquis ciibus [d] hanc ſervitutem imponi, regnum denique ex liberâ civitate ıturum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenet. Equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo, malum facinus ı ſe committere, qui incommodo reip. gratiam ſibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim uſui eſt, id verò dubitare agredi, ſocordiæ, atque ignaviæ duco. M. Livio [f] Druſo ſemper onſilium fuit, in tribunatu ſummâ ope niti pro nobilitate; neque llam rem in principio agere intendit, niſi illi auctores fierent: ſed omines [g] factioſi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant, ıbi intellexerunt, per unum hominem [h] maxumum beneficium nultis mortalibus dari; videlicet & [1] ſibi quiſque conſcius, malo

INTERPRETATIO.

[1] *Et ſcilicet quiſque conſcius ſibi* ſe *eſſe animo malo atque infido, exiſtimaverunt de Druſo juxta ac de ſe.*

NOTÆ.

[a] *Seceſſio.*] De iis jam ſæpius vidimus.

[b] *Armis.*] Ingenioſè, ad vitandam tautologiam, Salluſtio indignam: Douza pro *armis*, unius litteræ levi mutatione, *arvis* repoſuit.

[c] *Diſpalata.*] Id eſt, *diſperſa*, cùm aliud alii genus vitæ ſequerentur.

[d] *Hanc ſervitutem.*] Id eſt. *hæc omnia in civitatem induci, ut veteribus civibus ſervitus imponeretur.*

[e] *Ubi bonum.*] Directè dixiſſet, *Ubi bonum privatim etiam publicè uſui eſt*; verum honeſtiùs expreſſit, cùm primò publici boni rationem habuit.

[f] *Druſo.*] Politicum virum de iſto Velleium adiviſſe nequaquam pigebit.

[g] *Factioſi.*] De nobilibus loquitur, itemquæ ſenatu, qui Druſum ſenatui ipſi faventem per invidiam oppreſſerunt.

[h] *Maxumum.*] Civitatem ſcilicet.

atque

atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta, ac de se, existumaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, [a] contra eam nixi, [b] sua ipsius consilia disturbaverunt. Quò tibi, imperator, majore curâ fideque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est; occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris, quoniam quidem revocata plebes erit, in eâ re maxumè animum exercitato, ut colantur boni mores; concordia inter veteres & novos coalescat. Sed multò maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti, pepereris; si studium pecuniæ aut sustuleris, aut quod res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica neque domi, neque militiæ, regi post. Nam ubi cupido divitiarum invasit, neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satìs pollet; quin animus magìs, aut minùs maturè, postremò tamen succumbit. Sæpè jam audivi, qui reges, quæ civitates & nationes per opulentiam magna imperia amiserint; quæ per virtutem inopes ceperant. Id adeò haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magìs clarum, magìsque acceptum videt; primò æstuat multaque in pectore volvit: sed ubi [c] gloria honorem magìs in dies virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem à verò deficit. Quippe [d] gloriâ industria alitur; ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera, est. Postremò [e] ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt; fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem [f] una, & ardua via est; ad pecuniam, [1] quâ cuique lubet, nititur; & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demitto: [g] neque de capite, neque honore, ex copiis quisquam magìs, aut minùs, judicaverit; si neque prætor, neque

Interpretatio.

[1] Quisque *nititur ad pecuniam* viâ *quâ cuique lubet.*

Notæ.

[a] *Contra eam.*] Adeòque reipublicæ qui benefacit illud quoque dissimulare debet; ne ipsius beneficii invidiâ, etiam ab iis quibus benefacit, opprimatur.

[b] *Sua ipsius.*] Alii, *Sua & ipsus*; Gronovius mallet. *Sua ipsorum.* Cæterùm locus politicorum, si alius uspiam, meditatione dignus.

[c] *Gloria.*] Inanis illa, scilicet, cujus fundamentum non est virtus.

[d] *Gloria.*] Hîc verò gloriam veram, aut quamlibet intellige.

[e] *Ubi.*] Jamdiu usque adeò istud comprobatum est, ut omnium sæculorum, & totius orbis, oraculum videatur: interim, eo spreto, hodieque propemodum omnes pereunt.

[f] *Una.*] Et istud consideratione dignum simplex est siquidem & simplicissima virtus; atque in angustum ita coarctata, ut neque in hanc, neque in illam, partem deflectere queat.

[g] *Neque de capite.*] Id est, *nullus dignitatem, vel existimationem auxerit, vel minuerit; quòd divitiis auctus, vel destitutus, fuerit.*

cons

consul, ex opulentiâ, verùm ex dignitate, creatur. [a] Sed de magistratu facilè populi judicium fit. Judices à paucis probari, regnum est; ex pecuniâ legi, inhonestum. Quare omnes primæ [b] classis [c] judicare placet, sed [d] numero plures, quàm judicant. Neque [e] Rhodios, neque alias civitates, umquam suorum judiciorum pœnituit: ubi promiscuè dives, & pauper, [f] utì cuique fors tulit, de maxumis rebus, juxta ac de minumis, disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurdè placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus sorte [g] centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecuniâ, virtute anteire alius alium properabit; nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium [1] gratuito malus est. Cæterùm avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat; divina cum humanis permiscet: neque exercitus neque mœnia obstant, quò minùs vi suâ penetret: famâ, pudicitiâ, liberis, patriâ, atque parentibus, cunctos mortales spoliat. Verùm, si pecuniæ decus ademeris; magna illa vis avaritiæ facilè bonis moribus vincetur. Atque hæc ità sese habere, tametsi omnes æqui atque iniqui memorent; tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est; cujus si dolum caveris, alia omnia [2] in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satìs valerent, magìs æmuli bonorum, quàm invidi, essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existumant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis, memorem?

INTERPRETATIO.

[1] *Nemo omnium est malus pro nihilo.*
[2] *Alia omnia erunt facilia.*

NOTÆ.

[a] *Sed de.*] Id est, *populus cognoscat quinam ad judicandum idonei fuerint.*

[b] *Classis.*] Classis pars est civium, ex censu in ordinem relata. In quinque verò classes cum capite censorum centuriâ universum populum Romanum Servius Tullius distribuit; quarum classium prima, ut opulentissima, ita & potentissima, erat.

[c] *Judicare.*] Id est, *Dignos reputari quibus judicandi munus conferatur.*

[d] *Numero.*] Id est, plures ex primâ classe constituendos, qui re ipsâ populo jus dicerent.

[e] *Rhodios.*] Rhodus nobilis est insula maris Mediterranei, inter Cyprum & Cretam.

[f] *Utì cuique.*] *Cuique* faciliùs toleraret Gronovius, si sequeretur *cecidit*, non *tulit*; itaque illi potiùs placet, *utcumque fors tulit*; nihil tamen necesse habeo mutare.

[g] *Centuriæ.*] Non modò in classes populum Romanum Servius divisit, sed & classes in centurias. Ut verò divitibus maximam faceret potestatem, primæ classi dedit prærogativam, ut prima suffragium ferret: ex quo plerumque eveniebat, cùm ea reliquis omnibus præpolleret ut raró ab aliis classibus suffragium peteretur, Gracchus, ut plebi primum & antiquum suum jus restitueret, volebat ut sorte centuriæ ad suffragia vocarentur. Verùm de his omnibus omnino adire opus est eos, qui ea ex professo tractaverunt.

rem? M. Bibuli [a] fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit hebes linguâ, magìs malus, quàm callidus, ingenio. Quid ille au deat, cui consulatus, maxumum imperium, maxumo dedecori fuit An L. [b] Domitii magna vis est, cujus nullum membrum à flagiti aut facinore vacat? Lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces quæ honestè nominari nequeant, inhonestissuma. Unius tamen M Catonis ingenium versutum, loquax, callidum, haud contemno. Pa rantur hæc disciplinâ [c] Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos apud Græcos nulla sunt. Quippe, cùm domi libertatem suam, pe inertiam, amiserint; censesne eorum præceptis imperium habe posse? Reliqui de factione sunt inertissumi nobiles: in quibus, si cut in statuâ, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius & M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua oner esse, ubi salvi pervenire [d] visi sunt; si quid adversi coortum est, d illis potissumùm [e] jactura fit, quia pretii minumi sunt. Quonian nunc, utì mihi videor, de plebe renovandâ, corrigendâque, disserui de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi æta ingeniumque adolevit haud fermè armis, atque equis, corpus exer cui, sed animum in litteris agitavi: quod naturâ firmius erat, id i laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ multa legendo, atque audi endo, ita comperi; omnia regna, civitates, nationes, usque eò pro sperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrupêre, post paullò immi nutæ opes, deinde ademtum imperium, postremò servitus imposit est. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicumque i suâ civitate amplior, illustriorque locus, quàm aliis est, ei magnan curam esse reip. Nam cæteris, salvâ urbe, tantummodo libertas tut est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ub paullùm inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus, fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat; omnibus locis adest, festinat; quantò in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperiùs, magìsque anxie agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cùm bellis asperrumis premerentur, equis, viris, pecuniâ amissâ, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, nor

NOTÆ.

[a] *Fortitudo.*] Irònia est.

[b] *Domitii.*] Ænobarbi nomine, qui consul antè aliquot annos fuerat.

[c] *Græcorum.*] Certè non ita de Sallustio merita erat Græcia.

[d] *Visa sunt.*] Vetus editio, ut testatur Carrio, habet, *usi sunt*, pro quo Vaticana corrigit *usui sunt:* Lipsius ingeniosâ sane conjecturâ reponit *viri sunt.* Fortè nihil mutandum.

[e] *Jactura fit.*] Id est, *in profundum abjiciuntur.*

adversa

adversa res, ingentem eorum animum subegit; quin, quæ virtute ceperant, simul cum animâ retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quàm bonis prœliis, patrata sunt. Quippe apud illos [a] una resp. erat: ei consulebant: factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore, contra homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignavia, invasit; ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur; oppressi, ex alienâ libidine, huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt: ut eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumque publicum existumant. Quòd si aut libertas æqua omnium, aut sententia [b] obscurior esset; majoribus opibus resp. & minùs potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cùm [c] illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas; cætera multitudo pleráque inscia: sit sententia eorum à metu libera. Ita occultò sibi quisque alterius potentia [d] carior erat. Libertas juxta bonis, & malis, strenuis, & ignavis optabilis est. Verùm eam plerique metu deserunt, stultissumi mortales: [e] quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus [f] per tabellam sententiam feret. Tabella [g] obtentui erit, quò magis animo libero facere audeat: [h] in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior, est. Nam fere his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis, atque amicorum negotiis, implicati, haud sanè

NOTÆ.

[a] *Una.*] Id est, *quæ in factiones non erat diversa.* Salus est profectò omnium membrorum societas & communicatio; pestis discordia & abalienatio.

[b] *Obscurior.*] Obscurior est ipse Sallustius, dum minùs obscuram queritur aliorum sententiam. Badius intelligit de obsequio, quo omnes ferè erga paucos tenebantur, quodque illis minùs cognitum fuisse autor desiderâsset. Ego verò hîc agi crediderim de suffragiis, quæ per tabellas, de quibus etiam postea Sallustius loquitur, ferebantur; ne cujusquam sententia ab ullo cognosci posset.

[c] *Illis.*] Nobilibus, scilicet.

[d] *Carior.*] Id est, *cùm singulis per tabellam, nemine conscio, sententiam suam dicere licuerit, omnes sibi & reipublicæ magis quàm paucorum superbiæ, suffragio suo consulent.*

[e] *Quod.*] Servitutem intelligit, quæ, quam in partem cadat, quamdiu pro libertate certatur, nullus scire potest.

[f] *Per tabellam.*] Non unus fuit semper apud Romanos sententiam suam dicendi modus, ut neque apud alias gentes. Voce primò, deinde, aut major libertas esset, per tabellas, suffragium suum ferebant. Quâ de re, vide, in primis, Delectum Latinitatis Moneto Jesuitæ attributum.

[g] *Obtentui.*] Badius exponit *ad obtinendum.* Ego ita intelligo ut tabella quasi velum fuerit & operimentum, sub quo latitantes liberè suffragia sua dixerint. *Obtentui*, id est, *obtendendum & obtegendum.*

[h] *In multitudine.*] Istud verò disquisitione multâ opus habet, atque pro multiplici rerum & personarum ratione est limitandum.

reip.

[a] reip. consiliis adfuerunt; neque eos magìs occupatio, quàm [b] superba imperia distinuêre. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos [c] additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, utì libido tulit, fecêre. Verùm ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissumè imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris desideres, quem numerum senatorum fieri placeat; quoquo modo in multa, & varia officia distribuatur: & [d] quoniam judicia primæ classis mittenda putem, quæ [e] descriptio, qui numerus, in quoquo genere, futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit; sed priùs laborandum visum est de summâ consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc [f] itinere uti decreveris, cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumèque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospera cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magìs cupido exercet, utì quocumque modo, & quamprimùm, resp. adjuvetur. Libertatem gloriâ cariorem habeo; atque ego te oro, hortorque, ne [1] clarissumus imperator, Gallicâ gente subactâ, populi Rom. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profectò, si id accidat, neque tibi nox, neque dies, [g] curam animi sedaverit; quin in somniis [2] exercitus, furibundus, atque amens, alienatâ mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine [3] invisi; neque bonum, neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi; sed ex naturâ, diversa præmia bonos, malòsque, sequi. Interea fortè ea tardiùs procedunt: suus cui-

INTERPRETATIO.

[1] *Ne cùm sis clarissimus imperator, &c.*

[2] *Quò minùs in somniis vexatus, furibundus, atque amens, emotâ mente feraris.*

[3] *Namque pro certo comperi, omnium mortalium vitam divino numine cerni.*

NOTÆ.

a *Reip. consiliis.*] Quibus de reipublicæ bono disceptabatur.

b *Superba.*] Quòd paucorum nollent subservire superbiæ.

c *Additamenta.*] Ita loquitur de ministris & satellitibus superbiæ paucorum, hoc est de iis, qui cæco obsequio potentioribus, in omnibus suffragabantur.

d *Quoniam.*] Id est, *quid de illis faciendum.*

e *Descriptio.*] Gall. *Qu' en sera le departement.*

f *Itinere.*] Id est, *si prout egi admonui, ita facere decreveris.*

g *Curam.*] Conscientiæ angores intelligit. Cæterùm summâ arte scopum suum Sallustius dissimulat. Eò spectat tota oratio, ut summum imperium Cæsar occupet, sperans se per eum, illos persecuturum, à quibus senatu motus fuerat. Plurimas ad hanc rem causas subtexuit, at gloriam potissimùm, quâ ferè solâ Julius movebatur. Neque id tantùm, cum virtute gloriam ita copulat, ut nisi obtemperet magnanimus imperator; non modò gloriæ, sed virtuti, sed patriæ, terga vertisse videatur.

que

que animus ex conſcientiâ ſpem præbet. Quòd ſi tecum patria atque parentes poſſent loqui, ſcilicet hæc tibi dicerent: O Cæſar, nos te genuimus, [1] fortiſſumi viri, in optumâ urbe, decus, præſidiumque nobis, hoſtibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum animâ ſimul tradimus, patriam maxumam in terris; domum, familiamque in patriâ clariſſumam; præterea bonas artes, honeſtas divitias: poſtremò omnia honeſtamenta pacis; & præmia belli. Pro his ampliſſumis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus, petimus; ſed uti libertatem everſam reſtituas. Quâ re patratâ, profectò per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hâc tempeſtate, tametſi domi militiæque præclara facinora egiſti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis eſt: ſi verò urbem ampliſſumo nomine, & maxumo imperio, prope jam ab [2] occaſu reſtitueris: quis te clarior, quis major, in terris fuerit? Quippe ſi morbo jam, aut fato huic imperio ſecus accidat; cui dubium eſt, quin per orbem terrarum vaſtitas, bella, cædes, oriantur? Quòd ſi tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus, gratificandi; poſtero tempore, rep. reſtitutâ, ſuper omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, ſæpè invidia, fatigat: ubi anima naturæ ceſſit, demtis obtrectationibus ipſa ſe virtus magìs magìſque extollit. Quæ mihi utilia factu viſa ſunt, quæque tibi uſui fore credidi, quàm pauciſſumis potui, perſcripſi. Cæterùm deos immortales obteſtor, uti, quocumq; modo ages, ea res tibi, reique publicæ, proſperè eveniat.

INTERPRETATIO.

[1] *Nos fortiſſimi viri genuimus te in urbe optimâ, ut ſis nobis decus, &c.*

[2] *Si verò reſtitueris propè jam ab interitu urbem, cui nomen eſt ampliſſimum, &c.*

C. SALLUSTII CRISPI IN M. TULLIUM CICERONEM DECLAMATIO.

GRAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, ſi te ſcirem judicio magìs, quàm morbo animi, petulantiâ iſtâ uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modeſtiam ullam animadverto, reſpondebo tibi: uti, ſi quam maledicendo voluptatem cepiſti, eam [a] malè audiendo amittas. Ubi querar? Quos implorem, P. C. diripi remp. atque

NOTÆ.

[a] *Malè.*] De te, ſcilicet,

P Quos

[a] audacissumo cuique esse [b] perfidiæ! An apud populum Rom. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas venales habeat? An apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissumo cuique & sceleratissumo, ludibrio est? Ubi M. Tullius leges, judicia populi Rom. [c] defendit atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familiâ viri clarissumi Scipionis Africani; ac non reptitius, accitus, ac paullò antè insitus, huic urbi civis. An verò, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? An non ita à pueritiâ vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri [d] collibuisset? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jacturâ perdidicisti? Itaque minumè mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpissumè parâsti. Verùm, ut opinor, [e] splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque [f] obsequentior, quàm parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis comparâsti: videlicet ùti nos commonefacias, quàm conversa sit resp. cùm in eâ domo habitas, homo flagitiosissume, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cùm ita sint, tamen Cicero [g] se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi, civibusque, custodem. [h] absque carnificis nomine, qui civitatis [i] incommodum in gloriam suam ponit: quasi verò non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus, & idcirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magìs extollunt, quæ post consulatum cum Terentiâ uxore de rep. consuluisti, cùm legis [k] Plautiæ judicia domi faciebas; ex conjuratis alios morte, alios pecuniâ condemnabas: cùm tibi alius [l] Tusculanam, alius [m] Pompeianam villam, ædificabat; alius

NOTÆ.

[a] *Audacissumo.*] Totum istud in unum Ciceronem recidit.

[b] *Perfidiæ.*] Badianus codex habet *perfidiæ locum.* Verùm optimè viderunt alii hanc ex margine irrepsisse in textum, imperitiâ, explicationem. Cæterùm sensus satis patet.

[c] *Defendit.*] Ut Ciceronem dedecoret, vult collapsam penitùs videri rempublicam, in quâ ille dominetur.

[d] *Collibuisset.*] Turpitudinem notat masculam.

[e] *Splendor.*] Ironia.

[f] *Obsequentior.*] Obscœna & flagitiosa honestè (modò & verè) carpit.

[g] *Se dicit.*] Perversè istud ex Ciceronis orationibus extortum.

[h] *Absque carnificis nomine.*] Ideo dicit, quòd Cicerone invigilante, Lentulus aliique Catilinæ populares in carcere necati fuerint.

[i] *Incommodum.*] Verum est ob imminentem reipublicæ à Catilinâ calamitatem, consulatum M. Tullio mandatum fuisse; eumque ex eo gloriam maximam nactum esse: at quàm subtiliter, tam & perversè, crimen patricidarum cum Ciceronis laude quisquis hic est declamator, confundit.

[k] *Plautiæ.*] Hæc à Plautio, tribuno plebis, adjuvante Catulo, lata est; ut de eorum capite quæreretur, qui adversus rempublicam conjuravissent, &c.

[l] *Tusculanam.*] Tusculum oppidum fuit Latii, non longè à Româ ad ortum, ubi Cicero villam illo nomine habuit.

[m] *Pompeianam.*] Duodecimo, plùs minùs à Neapoli, milliario.

domum

domum emebat: qui verò nihil poterat, is erat calumniæ proxumus; is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat: denique de eo tibi [a] compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio, redde rationem, quantum patrimonii acceperis; quid tibi litibus accreverit; quâ ex pecuniâ domum paraveris, Tusculanam, & Pompeianam infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine & visceribus civium paraveris? Verùm, ut opinor, homo novus [b] Arpinas, [c] ex C. Marii familiâ, ejus virtutem imitatur: contemnit simultatem hominum nobilium, populi R. curam habet; neque terrore, neque gratiâ, commovetur. Illud vero amicitiæ tantùm, ac virtutis [d] est animi? Immo verò homo levissumus, supplex inimicis, amicis contumeliosus; modò harum, modò illarum, partium; fidus nemini; levissumus senator, mercenarius patronus; cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissumæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honestè nominari non possunt, [e] inhonestissuma. Atque is, cùm ejusmodi sit, tamen audet dicere: [f] *O fortunatam natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? Immo verò infelicem & miseram, quæ crudelissumam [g] proscriptionem civium perpessa est: cùm tu, perturbatâ rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cùm omnia judicia, omnes leges in tuâ lubidine erant; cùm tu, sublatâ lege [h] Porciâ, ereptâ libertate, omnium nostrûm vitæ, necisque, potestatem ad te unum [i] revocaveras. Atque parum est, quòd impunè fecisti, verùm etiam commemorando exprobras; neque licet [k] oblivisci servitutis suæ. [l] Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet; satìs est perpessos esse: etiàmne aures nostras [m] odio tuo onerabis? Etiàmne molestissumis verbis insectaberis! *Cedant arma*

NOTÆ.

a *Compertum erat.*] Id est, *Certò sciebas eum conjurâsse; deinde & ipsum eundem morti addicebas.*

b *Arpinas.*] Irrisio est.

c *Ex C. Marii.*] Id ideo dicit, quòd & Marius, cujus virtus maximè enituerat, Arpino oriundus esset.

d *Est animi.*] Id est, *an eas tantùm habet virtutes Cicero?*

e *Inhonestissuma.*] Jam suprà eadem exprobravit.

f *O fortunatam.*] Versus scripsit Cicero de suo consulatu, quorum hic unus est, quem Juvenalis non obscurè tanquam ridendum reprehendit.

g *Proscriptionem.*] Dicit non justè multatos fuisse qui cum Catilinâ conjuraverant. Non ita arbitrati sunt boni cives: interim ob servatam tunc temporis rempublicam à Clodio & aliis seditiosis ad exilium Cicero compulsus est.

h *Porciâ.*] De eâ vide suprà, p. 44.

i *Revocaveras.*] Per senatûs decretum; *Viderent consules ne quid respublica detrimenti caperet.* Nam ipse urbis præsidio relictus fuit, Antonius Collega conjuratos persequutus est.

k *Oblivisci.*] Hoc ideo dicit, quòd Cicero diligentiæ suæ in liberandâ republicâ sæpiùs mentionem faceret.

l *Egeris.*] Quasi dicat, *Esto, quando ita placitum superis, rempublicam disjeceris; ne insuper calamitatem nobis toties objicias.*

m *Odio.*] Hîc vim habet peculiarem; significat enim odium, importunitatem ex re maximè odiosâ.

togæ, [1] *concedat laurea linguæ.* Quaſi verò togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuit. Sed quid ego plura de tuâ inſolentiâ commemorem, quem [a] Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in conſilio deorum admiſit, Italia exulem humeris ſuis deportavit. Oro te, [b] Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes [c] Paullos, Fabios, Scipiones, ſuperâſti; quem tandem locum in hâc civitate obtines? Quæ tibi [d] partes reip. placent? [e] Quem amicum, quem inimicum habes? [f] Cui in civitate feciſti inſidias ancillaris? Quo jure, cùm de exſilio tuo Dyrrachio redîſti, eum ſequeris? Quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves; qui tibi antè optimates videbantur, eoſdem nunc dementes, ac furioſos, vocas. [g] Vatinii cauſam agis: [h] de Sextio malè exiſtumas: [i] Bibulum petulantiſſumis verbis lædis: laudas Cæſarem: quem maxumè odiſti, ei maxumè obſequeris: [k] aliud ſtans, aliud ſedens, de rep. ſentis: his maledicis, [l] illos odiſti, leviſſume transfuga: neque in hâc, neque in illâ, parte fidem habes.

INTERPRETATIO.

[1] *Corona ex lauro tradatur linguæ & eloquentiæ.*

NOTÆ.

[a] *Minerva.*] Alio nomine Pallas dicta eſt, dea belli & ſapientiæ. Ciceronem verò irridet autor, quaſi ſe à Minervà edoctum jactitâſſet.

[b] *Romule.*] Per amaram irriſionem.

[c] *Paullos.*] Illuſtriſſimos viros recenſet, ut Ciceronem irrideat. Notiores verò ſunt omnes, quàm ut quidquam de iis dicatur.

[d] *Partes.*] Vult autor Ciceronem maximum videri tenebrionem, &c, ut poſtea dicit, leviſſimum tránsfugam; qui modò cum his, modò faciat cum illis; hodie cum uno, cras cum altero conjunctus ſit.

[e] *Quem amicum.*] Hunc locum non intelligere ſe ingenuè fatetur Glareanus, vir alioqui doctiſſimus; quod quidem mirarer, niſi quotidie ad res apertiſſimas caligare oculos ſentiremus. Senſus verò eſt, Ciceronem eo modo cum omnibus vixiſſe, ut quinam amici, quinam inimici, eſſent, nullus poſſet cognoſcére; non enim placet Thyſii expoſitio.

[f] *Cui.*] Videtur aliquem ante alios indicare, cui Cicero ancillarum more ſerviverit; eumque, cùm Cæſar tunc temporis Româ abeſſet, crediderim fuiſſe Pompeium; neque enim ejus ſemper & Ciceronis una & eadem fuit voluntas.

[g] *Vatinii.*] Tribunus fuit plebis, ſenatui maximè exoſus, in quem Cicero orationem habuit.

[h] *De Sextio.*] Pro iſto eam quam modò diximus Cicero habuit orationem.

[i] *Bibulum.*] Hic cum Cæſare conſul fuit, eique fruſtrà reſtitit, cùm legem agrariam rogaret: tum verò inter Ciceronem & Cæſarem non conveniebat.

[k] *Aliud ſtans.*] Id eſt, *aliud dicis, aliud ſentis*; ſtantes enim ſententiam ſuam dicebant in ſenatu.

[l] *Illos odiſti.*] Id eſt, *eos, quibus aſſentaris odiſti.*

IN SALLUSTIUM DECLAMATIO:

Quæ Ciceroni falsè tribuitur.

EA demum magna voluptas eſt, Criſpe Salluſti, æqualem, & parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obſcœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua reſpondeat, ut omnis oratio moribus conſonet. Neque enim, qui ita vivit, utì tu, aliter ac tu, loqui poteſt; neque, qui tam illoto ſermone utitur, vitâ honeſtior eſt. Quò me vertam, P. C.? Unde initium ſumam? Majus enim mihi dicendi onus imponitur, quò notior eſt uterque noſtrûm. Quòd ſi aut de meâ vitâ, atque actibus noſtris, huic conviciatori reſpondero, invidia gloriam conſequetur; aut, ſi hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, ſi fortè offendimini, juſtiùs huic, quàm, mihi, ſuccenſere debetis, qui [a] initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum faſtidio reſpondeam, & in hunc minimè mentitus eſſe videar. Scio me, P. C. in reſpondendo non habere magnam exſpectationem, quòd nullum vos ſciatis novum crimen in Salluſtium audituros, ſed omnia vetera recognituros: quîs & meæ, & veſtræ jam, & ipſius, aures calent. Verùm eò magis odiſſe debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus poſuit rudimentum; ſed ita ingreſſus eſt, utì neque ab alio vinci poſſit, neque ipſe ſe omnino reliquâ ætate [b] præterire. Itaque nihil aliud ſtudet, niſi, utì lutulentus ſus, cum quovis velitari. Longè verò fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ ſordes eluuntur, ſed eſt quædam [c] calumnia, quam unuſquiſque noſtrûm, teſtante animo ſuo, fert de eo, qui falſum crimen bonis objectat. Quòd ſi vita iſtius [d] memoriam vicerit, aliam P. C. non ex oratione ejus, ſed ex moribus, ſpectare debetis. Jam dabo operam quàm maxumè potero, utì breve id faciam. Neque hæc altercatio noſtra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim reſp. privatis creſcit inimicitiis, ubi nemo civis, qualis ſit vir, poteſt latere. Primùm igitur, quoniam omnium majores Criſpus Salluſtius [e] ad unum exemplum

NOTÆ.

[a] *Initium introduxit.*] Queritur uterque & Salluſtius & Cicero, quod, ſibi ab altero injuriâ oblatâ, prior laceſſitus fuerit: quod quidem, præter alia, me maximè movet ut credam, declamationes iſtas à quibuſdam declamatoribus ſcriptas tantùm, non recitatas, fuiſſe. Sed eâ de re, quibus tantum erit otii, docti judicabunt.

[b] *Præterire.*] Malefaciendo, ſcilicet.

[c] *Calumnia.*] *Reproche.*

[d] *Memoriam.*] Id eſt, *Si obliti fueritis qualis fuerit vita iſtius, & quomodo antea vixerit.*

[e] *Ad unum exemplum & regnum.*] Diu certè hîc hæſi, ut, quid ſibi vellet, autor, divinarem. Tandem arbitratus ſum, ad iſta Sal-

plum & regnum quærit ; velim mihi reſpondeat, numquid, quos protulit, Scipiones, & [a] Metelli [b] antè fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res geſtæ ſuæ, & vita innocentiſſimè acta commendavit? Quòd ſi hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis ; cur non æquè de nobis exiſtimetur, cujus & res geſtæ illuſtres ſunt, & vita integerrimè acta ? Quaſi verò tu ſis ab illis viris, Salluſti, ortus ! Quòd ſi eſſes, nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute meâ præluxi, utì, ſi priùs noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ ſuæ : tu tuis vitâ, quàm turpiter egiſti, magnas offudiſti tenebras ; ut etiam, ſi fuerint egregii cives, certè venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satiùs eſt enim, me meis rebus geſtis florere, quàm majorum opinione niti ; & ita vivere, ut ego ſim poſteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam deceſſerunt, omnique odio carent, & invidiâ ; ſed cum iis, qui mecum unà in republicâ verſati ſunt. Sed ſi fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitioſus ; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor ; ſed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Salluſtius duxit,) aut in gerendis magiſtratibus ; aut in judicandis maleficiis tam ſeverus ; aut in tuendâ reipublicâ tam vigilans, [c] quàm tu proſcriptionem vocas ; credo quòd non omnes tui ſimiles incolumes in hâc urbe vixiſſent. At quanto meliore loco reſpublica tuenda ſtaret, ſi tu, par ac ſimilis ſceleſtorum civium, unà cum illis adnumeratus eſſes ? An ego tunc falſò ſcripſi, *Cedant arma togæ* ; qui togatus armatos, & pace bellum, oppreſſi ; An illud mentitus ſum, *Fortunatam me conſule Romam* ; qui tantum inteſtinum bellum, & domeſticum urbis incendium, exſtinxi ? Neque te tui piget, homo leviſſime, cùm ea culpas, quæ in hiſtoriis mihi gloriæ ducis ? An turpius eſt, P. C. ſcribentem mentiri, quàm illum palam hoc ordine dicentem ? Nam quod meam [d] ætatem increpuiſti, tantùm me abeſſe puto ab impudicitiâ, quantùm tu abes à pudicitiâ. Sed quid ego de te plura querar ? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi auſus ſis eloquentiam utì vitium objicere ? Cujus ſemper

NOTÆ.

Salluſtii verba, *Oro te, Romule Arpinas, qui egregiâ tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, ſuperâſti,* &c. Ciceronem reſpexiſſe ; eumque ſignificare voluiſſe, pravè & ineptè ab adverſario factum, quòd ſibi Ciceroni Romuli nomen impoſuerit : quaſi, ut clarus fieret neceſſe habuerat, vel majores claros oſtendere, vel Romulum eſſe.

[a] *Metelli.*] Fortè iſtius, potiùs quàm Paulli aut Fabii, mentionem facit ; quia præcipuè per ipſius Salluſtii hiſtoriam clariſſimus evaſit.

[b] *Antè fuerint.*] Id eſt, *antè, hominum exiſtimationem, aut gloriam, conſequuti fuerint.*

[c] *Quam.*] Pro *quod. Quod ; Tueri,* ſcilicet, *Rempublicam ; tu, Criſpe Salluſti, vocas proſcriptionem.* Relativum *quam* cum *proſcriptionem* conſtruxit.

[d] *Ætatem.*] Id eſt, *adoleſcentiam.*

nocens

nocens eguisti patrocinio. An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula, virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minimè mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ, plenus sit; hæc utì nova, atque inusitata, miratur. Nam quod istâ inusitatâ rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, [a] quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quàm tu vir à viris, satìs doctè, ac peritè, fecisti. Non enim me sperâsti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satìs es materiæ habens, neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multùm te verò opinio fallit, qui mihi putâsti parare invidiam ex meâ re familiari; quæ multò mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset quanta est; utì potiùs amici mei viverent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni pl. cessi: utiliùs duxi, [b] quamvis fortunam unus experiri, quàm universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui, postea quàm [c] ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaque quæ commoverat, pace, & otio, resederunt; hoc ordine revocante, atque ipsâ rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cùm omni reliquâ vitâ conferatur, animo quidem meo [d] superet, cùm universi vos, populusque R. frequens adventui meo gratulatus est. Tanti me fugacem, [e] mercenarium patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, [f] si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi; sed, quantùm quisque reip. studuit, tantùm mihi fuit; aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plùs volui valere, quàm pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentiâ freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitiâ usus sum, qui non perpetuò reip. amicus fuit; neque me pœnitet, si aut potenti [g] Vatinio reo patrocinium pollicitus sum; aut Sextii insolentiam repressi; aut [h] Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. [i] Hæ laudes ei im-

NOTÆ.

[a] *Quæ.*] *Tum uxor, tum filia mea.*

[b] *Quamvis.*] *Vel iniquissimam.*

[c] *Ille.*] Tribunus scilicet, Clodius.

[d] *Superet.*] Id est, *Præstantior & jucundior videatur.* Sed vide, mihi, quæso, quomodo, non tantùm objecta diluat, sed in gloriam vertat.

[e] *Mercenarium.*] Istud objectaverat Sallustius, seu quisquis fuit ejus loco declamator.

[f] *Si.*] Pro *Quandoquidem.*

[g] *Vatinio.*] Respondet ad id quod Sallustius dixerat, Ciceronem Vatinii causam agere, postquam orationem contra ipsum habuisset.

[h] *Bibuli patientiam.*] Tanta fuit, referente Suetonio, ut nonnulli, quòd ita Cæsari in consulatu cessisset, non *Caio Julio Cæsare, & Bibulo, consulibus*; sed *Caio & Julio*, per jocum, scriberent.

[i] *Hæ laudes.*] Virtuti, nimirum, & viris probis, quomodocunque favere; inde tantùm sibi amicos parare: illos, si priorem sanctitatem & vitæ innocentiam flagitiis macula-

enim egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi utì vitia objicis, [a] temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te utì revertar, Sallusti, patremque tuum præteream; qui si nunquam in vitâ suâ peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neque tu si quid in pueritiâ peccâsti, exsequar; ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris: hâc enim demonstratâ, facile intelligetur, quàm petulanti pueritiâ, tam impudicus, & procax, adoleveris. Postea quàm immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua jam ad ea [b] patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat: cupiditatibus infinitis efferebaris, utì, quæ ipse corpori turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facilè reputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam, vivo patre, turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coëgerit eum, quo, hic, nondum mortuo [c] pro hærede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cùm ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paternâ domo. [d] At hercule lapsus ætatis tyrocinio, postea se correxit? Non ita est: sed abiît in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis judicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discessit, utì non hic innocens esse, sed judices pejerâsse, existimarentur. Primum honorem in quæsturâ adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cùm omnibus patribus familiàs opprobrio esset; confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, utì libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: satìs sit, unum te tuorum scelerum conscium esse; noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuendâ pudicitiâ uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe; quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere voluissem,

NOTÆ.

culaverint, relinquere. Uno verbo bene, & quòd laudandum sit, fecisse se profitetur Cicero, cùm nulli se ita addixit, quin, virtutis & reipublicæ causâ, ejusdem adversarium sequeretur.

[a] *Temeritas.*] *Cùm id tu vituperes quod laudi ducitur.*

[b] *Patienda.*] Obscœnissima & flagitiosissima reprehendit.

[c] *Pro hærede gesserit omnia.*] Id est, *rebus hæreditariis omnibus, tanquam dominus usus sit.*

[d] *At hercule.*] Ironia est.

sed

ſed illud cenſorium [a] elogium [b] Ap. Claudii, & L. Piſonis, integerrimorum virorum, quo uſus eſt quiſque eorum, pro lege palam univerſis recitarem; nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non poſſit? Neque poſt illum [c] delectum ſenatûs te umquam vidimus. [d] Niſi fortè in ea te caſtra conjeciſti, quò omnis ſentina reip. confluxerat. At idem Salluſtius, qui in pace ne ſenator quidem manſerat; poſtea quàm reſp. armis oppreſſa eſt, & [e] idem victores, qui exules, reduxit; in ſenatum poſt quæſturam [f] reductus eſt: quem honorem ita geſſit, utì [g] nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, utì nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipſi facere collibuiſſet; [h] neque aliter vexavit, ac debuit, ſi quis prædæ loco accepiſſet magiſtratum. Peractâ quæſturâ, poſtea quàm magna [i] pignora eis dederat, cum quibus ſimilitudine vitæ ſe conjunxerat; unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis jam exemplar erat Salluſtius, [k] quò tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum exceſſerat: quidquid impudicorum, [l] cillonum, parricidarum, ſacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italiâ totâ; ſicut in fretis, ſubſederant; nominis perditi, ac notiſſimi, nullâ in parte caſtris apti, niſi licentiâ vitiorum, & cupiditate rerum novarum. [m] At poſtea quàm prætor factus eſt, modeſtè ſe geſſit, & abſtinenter? Nonne ita provinciam vaſtavit, utì nihil neque paſſi ſint, neque expectarent gravius ſocii noſtri in bello; quàm experti ſunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? Unde tantùm hic exhauſit, quantùm potuit aut [n] fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantùm, inquam, P. C. exhauſit, quantùm voluit: ne cauſſam diceret, [o] ſeſtertio duodecies cum Cæſare paciſcitur. Quòd ſi quippiam eorum falſum eſt, hîc palam refelle; unde tu, qui modò ne paternam quidem domum redimere potueris, repentè, tanquam ſomnio beatus, [p] hortos pretioſiſſimos,

NOTÆ.

[a] *Elogium.*] Teſtificatio eſt cenſorum, vituperationis cauſa, cùm ab ipſis ſenatu motus eſt Salluſtius.

[b] *Ap. Claudii, & Piſonis.*] Hi duo Æmilio Paulo & Claudio Marcello conſulibus cenſuram gravem exercuerunt.

[c] *Delectum.*] Moris erat, ut cenſores ſenatum legerent, eoque illos per ignominiam moverent, quorum depravatos mores cognoſcebant.

[d] *Niſi.*] Pro *Sed.*

[e] *Idem.*] Cæſarem intellige.

[f] *Reductus.*] Salluſtium intellige.

[g] *Nihil non.*] Fidem, puta, ſuffragia.

[h] *Neque aliter.*] Ideo tantùm Salluſtium dicit quæſturam geſſiſſe, ut ex eâ prædam aliquam conſequeretur.

[i] *Pignora.*] *Des aſſurances.* Id eſt, *factis oſtenderant ſe peſſimis ſimilem eſſe.*

[k] *Quò.*] Id eſt, *ad quem Salluſtium.*

[l] *Cillonum.*] Id eſt, *cinædorum & turpiter viventium,* ut ait Cælius Rhodiginus; ab antiquo verbo *cellere,* quod eſt *motitare*: unde etiam Plautus meretrices appellat *recelliclunas.*

[m] *At poſtea quàm.*] Ironia.

[n] *Fide nominum.*] Id eſt, *permutatione.* Gall. *Par lettre d'échange.*

[o] *Seſtertio.*] Alii habent Seſtertium, Glareano teſte; quanquam & illud licere multis elegantibus autorum exemplis oſtendit Budæus.

[p] *Hortos.*] Qui Salluſtiani dicti ſunt.

fissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones, paraveris. Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem : cùm tu veteris villæ dominus sis, cujus paulò antè fuerat Cæsar? [a] Modò inquam, patrimonio non comeso, sed devorato; quibus rationibus repentè factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te facere hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt; quorum sive tu es similis; sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam, addi potest. Verùm, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse, [b] bis senatorem, & bis quæstorem fieri; quanti bis consularem & bis triumphalem? [c] Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. [d] Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate [e] pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli [f] memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quàm quòd te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissimâ consectari linguâ: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis estimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, P. C. Sæpè enim vidi graviùs offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius meritò debeat audire: sed ut ea dicam, si quà ego honestè effari possum.

C. SALLUSTIUS CRISPUS EXPLICIT.

NOTÆ.

[a] *Modò.*] Id est, *non à longo tempore.*

[b] *Bis senatorem.*] Amara est irrisio: Sallustio acutè exprobrat quòd senatu motus fuerit; atque insuper eum arguit, quasi ideo ineptè gloriaretur.

[c] *Carere.*] Postquàm satis adversarium agitavit, ipsum, quod maximè perstringit, de imperitiâ, & quodammodo de officio, admonet.

[d] *Is demum maledicit.*] Id est, *sine suo detrimento maledicere potest.*

[e] *Pellex.*] Jam suprà, quòd muliebri passus esset, exprobravit.

[f] *Memoria.*] Id est, *qui omnia in memoriam revocat, quæ per civiles discordias passumus.*

INDEX

Rerum maximè MEMORABILIUM.

A.

Arche-

Bonu

C.

Cyzicus,

D.

Gracchus,

 cum

Mulu

T.

V.

Z.

INDEX

INDEX VOCABULORUM

QUÆ IN

SALLUSTIO LEGUNTUR.

Prior numerus paginam, alter verò, vel alii ad proximum uſque punctum, paginæ lineam, vel lineas, ſignificant.

alieno

amicus

aperto

audi-

B.

Bestiæ

C.

Catilin

con

conture

cra-

decre-

diſtri-

E.

exerc

F.

facto

flumenque

G.

H.

habenda

I.

ignari

infir-

K.

L.

M.

M.

mit-

movet

N.

narravit

niti

obtrun-

onustum

orbis

P.

promtisque

Q.

quare

R.

recepta

reliquit

S.

ſeceſſit

T.

tabu-

V.

unda-

Z.

F I N I S.

7/2. 2/[illegible]